ISSN 2617-4154

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

СЕРІЯ: ПРАВО

- ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС
- IRPIN LEGAL CHRONICLES
- STATE TAX UNIVERSITY

Випуск 3 (20) 2025

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал

Випуск 3 (20)

Ірпінь ● ДПУ ● 2025

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

Засновник: Державний податковий університет
Заснований 2018 року
Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська
Ідентифікатор друкованого медіа: R30-02576
Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради Державного податкового університету (протокол № 3 від 30.10.2025)

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); д-р юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *Н. А. Луґіна* (відп. секретар); д-р юрид. наук, доцент, *Ю. І. Аністратенко*; д-р юрид. наук, професор *В. Т. Білоус*; д-р юрид. наук, професор *С. В. Бобровник*; д-р юрид. наук, професор *О. Г. Боднарчук*; д-р юрид. наук, професор *Л. М. Касьяненко*; д-р юрид. наук, професор *О. Є. Костюченко*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *Т. О. Мацелик*; д-р юрид. наук, професор *Н. В. Никитченко*; д-р юрид. наук, професор *А. М. Новицький*; канд. юрид. наук, доцент *Л. В. Омельчук*; д-р юрид. наук, професор *О. П. Рябченко*; д-р юрид. наук, доцент *Ю. Ю. Рябченко*; д-р юрид. наук, професор *П. В. Цимбал*; д-р юрид. наук, професор *І. В. Чеховська*; д-р юрид. наук, професор *А. Є. Шевченко*; д-р юрид. наук, професор *Асар Іса огли Садигов* (Азербайджан), *Janusz Orłowski*, doctor nauk prawnych UniwersytetWarmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : В. В. Топчій (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2025. – Випуск 3 (20). – 260 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об’єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:
Україна, 08205, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов’язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpin legal chronicIles».

© Державний податковий університет, 2025

STATE TAX UNIVERSITY

IRPIN LEGAL CHRONICLLES

The Scientific Journal

Issue 3 (20)

Irpin ● STU ● 2025

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

Founder: State Tax University
The scientific journal «Irpin legal chroniclles» was founded in 2018

Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English

Print media identifier: R30-02576

Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the Academic Council of the State Tax University (protocol № 3, 30.10.2025)

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Dr., Docent *O. M. Bodunova* (deputy Ed.); senior researcher *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Docent, *N. A. Lugina* (co-ed.); Dr., Associate Professor, *Yu. I. Anistratenko*; Dr., Professor *V. T. Bilous*; Dr., Professor *S. V. Bobrovnik*; Dr., Professor *O. G. Bodnarchuk*; Dr., Professor *L. M. Kas'yanenko*; Dr., Professor *O. E. Kostyuchenko*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *T. O. Matselyk*; Dr., Professor *N. V. Nikitchenko*; Dr., Professor *A. M. Novytsky*; Ph.D. in Law, Docent *L. V. Omelchuk*; Dr., Professor *O. P. Ryabchenko*; Dr., Associate Professor *Yu. Yu. Ryabchenko*; Dr., Professor *P. V. Tsymbal*; Dr., Professor *I. V. Chekhovska*; Dr., Professor *A. Eu. Shevchenko*; Dr., Professor *Asar Isa ogly Sadygov* (Azerbaijan), *Janusz Orłowski*, doctor nauk prawnych UniwersytetWarmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Irpin legal chroniclles : The Scientific Journal / Editorial Board : V. V. Topchiy (Editor-in-chief) and others. – Irpin : State Tax University, 2025. – Issue 3 (20). – 260 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:
31, Universitetskaya str., Irpin, Kyiv region, Ukraine, 08205
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpin legal chroniclles» one must use the transliterated title «Irpinskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpin legal chroniclles».

© State Tax University, 2025

ЗМІСТ

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Білоус В. Т., Тернущак М. М., Постоєнко Т. А.
Публічне адміністрування та інші суміжні категорії:
теоретико-правова характеристика 9

Бинюк Н. М.
Міжнародно-правові санкції – інструмент з підтримки миру та безпеки:
проблеми й перспективи розвитку для України 19

Гарбінська-Руденко А. В., Кучко М. О.
Забезпечення інформаційної безпеки правоохоронними органами України 28

Гусейнзаде Ф. П.
Потреба в посиленій автентифікації для електронних послуг:
правові виклики та способи вирішення 37

Лаговська Н. В.
Адміністративні правопорушення неповнолітніх у сфері обігу зброї:
аналіз законодавства та практики застосування заходів впливу 51

Підгородецький В. О., Лугіна Н. А., Лугін С. В.
Адміністративно-правові механізми захисту прав дитини в умовах
воєнного стану: проблеми реалізації та способи вдосконалення 61

Мірталібова Р. М.
Затримки процесуальних термінів адміністративними
органами – практичні проблеми та способи вирішення 71

Петрова І. П.
Цифрова трансформація митного права ЄС: догматичні виклики
та правові перспективи митної реформи Європейського Союзу 79

Теорія та історія держави і права

Бодунова О. М., Яцик Т. П.
Актуальні проблеми перекладу юридичних текстів:
лінгвістичний та правовий вимір 91

Денисюк С. Г., Фокін Я. Ф.
Політико-правові моделі проведення президентських виборів у сучасній Україні 97

Добрянська Н. В.
Значення адаптації законодавства України з ACQUIS ЄС
на шляху до євроінтеграції 106

Жук О. М., Піменова О. О.
Політико-правові основи громадянського суспільства 117

Новицька Н. Б., Петрик В. М., Присяжнюк М. М.
Сучасний стан нормативно-правового забезпечення кібербезпеки 126

Чернецька О. В.
Генезис правової охорони миру та безпеки людства в Україні 135
Шилінгов В. С.
Зловживання правом як прояв протиправної поведінки..... 143

Цивільне право і цивільний процес; трудове право; сімейне право; міжнародне приватне право
Алієв А.
Юридичні аспекти правового регулювання творів, створених штучним інтелектом, та питання правосуб'єктності штучного інтелекту..... 155
Анісімова М. Ф., Бак В. І., Лісова К. С.
Правосуб'єктність міжнародних організацій у контексті міжнародного приватного права: сучасні виклики 164
Білоус Т. Й., Франко І. Ю.
Механізм захисту права на екологічну інформацію 171
Білянська Н. В., Мосьпак С. Д.
Сурогатне материнство в Україні та світі: особливості правового регулювання 180
Менів Л. Д., Ютовець О. С.
Праця неповнолітніх: баланс між правом на роботу та правом на освіту 189

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
Максіменцев М. Г., Кримчанін Б. А.
Поняття та система принципів сучасного кримінального права України: теоретичне та практичне значення..... 198
Шамов О. А.
Вплив штучного інтелекту на доступ до правосуддя: ефективність чат-ботів та віртуальних асистентів для самопредставників 209

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
Музика В. Ф.
Сучасний стан розслідування воєнних кримінальних правопорушень проти цивільного населення в Україні 219
Северин І. Д.
Витоки та історично-правові передумови висновку експерта 226
Софієв С. О., Теслицький А. А.
Аналіз окремого положення статті 615 КПК України під призмою рішення Конституційного Суду України. Судовий контроль чи прокурорський нагляд?..... 238
Топчій В. В.
Штучний інтелект як інструмент оптимізації кримінального провадження: правові, міжнародні та етичні аспекти застосування..... 252

CONTENTS

Administrative law and process; financial law; informational law

Bilous V. T., Ternushchak M. M., Postoienko T. A.
Public administration and other related categories:
theoretical and legal characteristics 9
Binyuk N. M.
International legal aspects – a tool for maintaining peace and security:
problems and prospects for Ukraine 19
Harbinska-Rudenko A. V., Kuchko M. O.
Ensuring information security by law enforcement agencies of Ukraine 28
Huseynzade F. P.
The necessity of enhanced authentication for electronic services:
legal challenges and solutions 37
Lagovska N. V.
Administrative offenses committed by minors
in the sphere of weapons circulation: analysis
of legislation and practice of applying measures of influence 51
Pidhorodetskyi V. O., Luhina N. A., Luhin S. V.
Administrative and legal mechanisms for the protection
of children's rights under martial law: implementation
challenges and ways to improve 61
Mirtalibova R. M.
Delays in procedural deadlines by administrative
authorities – practical problems and solutions 71
Petrova I. P.
The reform proposal for a major data-driven Union Customs Code
overhaul: an introduction to its core components and principal concepts 79

Theory and history of state and law; constitutional law

Bodunova O. M., Yatsyk T. P.
Current issues in the translation of legal texts: linguistic and legal dimensions 91
Denisyuk S. G., Fokin Y. F.
Political and legal models of conducting presidential elections in modern Ukraine 97
Dobryanska N. V.
The importance of adaptation of Ukrainian legislation
with the EU ACQUIS on the path to european integration 106
Zhuk O. M., Pimenova O. O.
Political and legal foundations of civil society 117
Novytska N. B., Petryk V. M., Prysyazhnyuk M. M.
Current state of the regulatory and legal framework for cybersecurity 126

Chernetska O. V.
The genesis of legal protection of peace and security of humanity in Ukraine 135
Shilingov V. S.
Abuse of rights as a manifestation of unlawful conduct..... 143

Civil law and civil procedure; family law; international private law
Aliyev A.
Legal perspectıves on the legal regulatıon of AI-generated works
and ıssues on legal subjectıvıty of artıfıcıal ıntellıgence 155
Anisimova M. F., Bak V. I., Lisova K. S.
Legal personality of international organizations in the context
of private international law: contemporary challenges..... 164
Bilus T. Y., Franko I. Y.
Mechanism for protection of the right to environmental information 171
Bilianska N. V., Mospak S. D.
Surrogacy in Ukraine and the world: features of legal regulation 180
Meniv L.D., Yutovets O. S.
Labor of minors: balancing the right to work and the right to education 189

Criminal law and criminology; Penal law
Maksimentsev M. G., Krymchanin B. A.
The concept and system of principles of modern criminal law of Ukraine:
theoretical and practical significance..... 198
Shamov O. A.
The impact of artificial intelligence on access to justice:
the effectiveness of chatbots and virtual assistants for self-represented litigants..... 209

Criminal procedure and criminalistics; forensic examination;
operational-search activity
Muzyka V. F.
Current status of investigations into war crimes
against the civilian population in Ukraine.....219
Severin I. D.
Origins and historical and legal background of the expert's conclusion..... 226
Sofiyev S. O., Teslytskyi A. A.
Analysis of a particular provision of article 615 of the CPC
of Ukraine through the point of view of the decision of the Constitutional
Court of Ukraine. Judicial control or prosecutorial supervision? 238
Topchii V. V.
Artificial intelligence as a tool for optimizing criminal proceedings:
legal, international, and ethical aspects of application 252

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 342.9 (477)
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.9-18

В. Т. Білоус,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права,
Державний податковий університет
email: bvt05@ukr.net
ORCID 0000-0002-1390-1065;
М. М. Тернущак,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
адміністративного, фінансового та інформаційного права,
Ужгородський національний університет
email: mmt25@ukr.net
ORCID 0000-0002-3370-400X;
Т. А. Постоєнко,
здобувач вищої освіти
ННІ публічного управління та державної служби,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
email: ez.lvl.faceit@gmail.com
ORCID 0009-0005-6384-6286

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ІНШІ СУМІЖНІ КАТЕГОРІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті проведено дослідження теоретико-правової характеристики категорії «публічне адміністрування».

Стаття базується на матеріалах наукових видань, міжнародних документів. Під час проведення дослідження використовувалися методи аналізу й синтезу, порівняння та узагальнення.

Здійснено порівняльний аналіз сутнісного розуміння таких категорій: «публічне адміністрування», «державне управління», «належне урядування».

Наведено позиції та підходи адміністративно-правової школи щодо наукової інтерпретації «публічного адміністрування».

© Білоус В. Т., Тернущак М. М., Постоєнко Т. А., 2025

Класифіковано функції публічного адміністрування (організаційна, нормотворча, планування, управлінська, контрольна, інформаційна), розкрито їхній зміст і вплив на діяльність адміністративних органів.

Розкрито зміст принципів належного урядування (good governance) практики Ради Європи, зокрема: верховенства права, відкритості та прозорості, підзвітності, участі та представництва, ефективності та результативності, справедливості та інклюзивності, орієнтації на консенсус, відповідності, сталого розвитку, етичної поведінки.

Визначено, що державне управління фокусується на владно-імперативному впливі держави (суб'єктно-орієнтований підхід, вертикаль влади) і має на меті переважно забезпечення державного інтересу, але «публічне адміністрування» є більш клієнтоорієнтованим, зосереджуючись на процесі (наданні адміністративних послуг, здійсненні процедур).

Резюмовано, що категорія «публічне адміністрування» є багатофункціональною за своєю сутністю та юридичною природою, яка знаходить практичну реалізацію через систему уніфікованих принципів і стандартів (good governance) діяльності адміністративних органів.

Змістовно публічне адміністрування охоплює координовану діяльність публічних інституцій усіх гілок влади з метою реалізації публічного інтересу та забезпечення конституційних прав, свобод та інтересів особи в адміністративно-правових та відносинах.

Ключові слова: *публічне адміністрування, державне управління, належне урядування, адміністративні органи, публічна адміністрація, категорія, функції, принципи.*

Постановка проблеми. Наразі категорія «публічне адміністрування» активно використовується в науковому та навчальному процесах у закладах вищої освіти. Зокрема, «публічне адміністрування» активно вивчається як юридична категорія дисциплін адміністративно-правового циклу (адміністративне право, публічна служба, адміністративна реформа та ін.), що змінює ототожнення юридичних адміністративних дисциплін із категорією «державне управління».

В останні роки в закладах вищої освіти значної популярності набула окрема спеціальність D4 «Публічне управління та адміністрування», яка охоплює комплекс дисциплін політологічного, соціологічного, економічного та юридичного напрямів. Прикладами є такі дисципліни: система державної служби в Україні, документознавство, соціологічне забезпечення управлінської діяльності, публічний менеджмент, управління персоналом, тайм-менеджмент, правознавство, електронне урядування, проєктний менеджмент у публічному адмініструванні, стратегічне управління соціально-економічним розвитком тощо.

Заміна й оновлення категоріально-термінологічного апарату дисциплін адміністративного циклу на прикладі категорій «державного управління» та «публічного адміністрування» зумовлені запозиченням зарубіжної термінології. Однак це не зовсім так і тільки частково відповідає дійсності. Тому, на нашу думку, для визначення сутності та місця

категорії «публічне адміністрування» в адміністративно-правовій теорії спочатку розглянемо зміст категорії «державне управління».

Мета статті – визначення сутності та змісту категорії «публічне адміністрування та співвідношення з іншими суміжними категоріями».

Виклад основного матеріалу. В адміністративно-правовій науці досі не вироблено сталих підходів тлумачення змісту окремих категорій адміністративного права та процесу.

У юридичній літературі управління визначається «як комплекс необхідних засобів впливу на групу суспільства або його окремих ланок з метою їх упорядкування, збереження якісної специфіки, вдосконалення і розвитку». Відповідне трактування дає змогу виокремлювати самостійну сферу соціального управління, що складається із управління суспільством, державного управління, управління в громадських організаціях та управління виробництвом [1, с. 70].

Так, колективом учених на чолі з академіком Національної академії державного управління при Президентові України Ю. В. Ковбасюком розроблено та уніфіковано класифікацію існуючих у теорії державного управління варіантів визначення самого поняття «управління» за такими підходами (критеріями): загальним (організація діяльності відповідно до вимог об'єктивних законів; наука і практика керівництва організаціями; наука і мистецтво, в якому поєднується об'єктивне й індивідуальне; організація та реалізація цілеспрямованих впливів; організація та координація діяльності з використання ресурсів з метою досягнення бажаного результату; механізм, що реалізує систему інтересів усіх учасників виробництва: суспільних, колективних, індивідуальних); функціональним (цілеспрямована координація суспільного відтворення; планування, організація, мотивація праці і контроль; планування, організація, управління персоналом, мотивація та контроль; цілеспрямований вплив на колективи людей з метою організації та координації їх діяльності); процесуальним (процес діяльності, ухвалення й реалізація управлінських рішень; процес або форма діяльності, що передбачає керівництво певною групою людей під час орієнтації її на досягнення мети організації; особистий вплив керівника на поведінку інших для досягнення певної мети (тобто пошук відповідних управлінських рішень, їхня реалізація і контроль ефективності); усвідомлена цілеспрямована діяльність людини, за допомогою якої вона упорядковує та підкоряє своїм інтересам елементи зовнішнього середовища – суспільства, живої та неживої природи, техніки; системна, конкретна практична діяльність із свідомої організації всього суспільного виробництва на всіх стадіях його поширеного відтворення; цілеспрямований вплив на об'єкт управління для зміни його стану або поведінки відповідно до змінюваних обставин); суб'єктно-об'єктним (упорядкування, регулювання будь-якої системи за умов змінювання внутрішнього середовища; цілеспрямована взаємодія між суб'єктом і об'єктом у системі управління, є елементом організації процесу досягнення мети, вирішення завдань; усвідомлена діяльність людей, спрямована на створення оптимальних умов функціонування об'єкта; діяльність органів і кадрів управління щодо впливу на керований об'єкт за допомогою обраних методів для досягнення поставленої мети) [2, с. 7].

У нормативно-правовій базі України визначення категорії «державне управління» подає термінологічний словник Концепції адміністративної реформи в Україні, затвердженої ще 1998 року Указом Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні»: «Державне управління трактується як вид діяльності держави, що полягає у здійсненні нею управлінського, тобто організуючого впливу на ті сфери і галузі суспільного життя, які вимагають певного втручання держави шляхом використання повноважень виконавчої влади» [3]. Водночас законодавець наголошує, що державне управління здійснюється і за межами функціонування виконавчої влади, наприклад на рівні державних підприємств, установ і організацій. Відтак Концепція резюмує, що поняття «державне управління» за змістом є ширшим, ніж поняття «виконавча влада».

Звертаючись до особливостей англомовного перекладу, термін «державне управління», як і «публічне адміністрування», прямо перекладається як «public administration». Проте специфіка англомовного перекладу й різного застосування слів, згідно зі змістом, зумовленого тлумаченням одних і тих самих термінів, відповідний переклад відбуватиметься по-різному, тому «державне управління» в англомовному обігу також потрібно розглядати як «governance» чи «state control». У цьому сенсі найбільш контроверсійним нам видаються англомовні версії перекладу терміна «адміністративні органи». Так, з позиції англомовного трактування термін «адміністративні органи» можна перекладати як «administrative bodies», «administrative authorities», «administrative agencies», «government», «state administrations». Відтак в англомовному обігу один і той самий термін, залежно від ситуації та лексичного значення, виражатиметься по-різному, використовуватиметься ряд однотипних термінів, що не є рідкістю, а навпаки, широко застосовується, особливо в юридичній та економічній практиках [4].

На відміну від державного управління публічне адміністрування являє собою практичну діяльність органів державної влади (виконавчої) та органів місцевого самоврядування щодо реалізації публічної влади через управління суспільними процесами та здійснення адміністративних процедур переважно надання адміністративних послуг. Водночас ключова відмінність полягає в зміні парадигми: якщо «державне управління» фокусується на владно-імперативному впливі держави (суб'єктно-орієнтований підхід, вертикаль влади) і має на меті переважно забезпечення державного інтересу, то «публічне адміністрування» є більш клієнтоорієнтованим, зосереджуючись на процесі (наданні послуг, процедурах) і досягненні публічного інтересу, з активним залученням недержавних суб'єктів та дотриманням принципів законності, прозорості й ефективності. Фактично публічне адміністрування є модернізованим, демократичним підходом до здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності.

Р. О. Учем та С. Е. Ерунке публічне адміністрування розглядають у контексті інтегральної та управлінської шкіл, наголошуючи, що публічне адміністрування є «відносно широкою та всеохоплювальною сферою та не вказує на конкретну спрямованість і обсяг державного управління. Сфера публічного адміністрування виходить за межі урядової діяльності та правлячих кіл, охоплюючи в себе інші сфери, а саме церковну, ринкову, поштових послуг, транспортних і міжнародних відносин тощо». Однак для

більш детального розуміння масштабів публічного адміністрування доцільно використовувати такі наукові школи: інтегральну, управлінську. Інтегральна школа інтерпретує публічне адміністрування відповідно до загальної суми всіх заходів, здійснених у рамках виконання державної політики. Ці заходи містять не тільки управлінську та технічну, але й канцелярську функції. Центральним аргументом учених інтегральної школи є те, що публічна адміністрація охоплює всю діяльність держави, яка здійснюється однією або всіма трьома гілками влади. Управлінська школа тлумачить публічну адміністрацію як зону, яка стосується лише тих, хто займається виконанням управлінських та організаційних функцій у державних органах. Це означає, що суб'єкти публічного адміністрування, згідно з управлінською школою, відповідальні за планування, програмування й керування діяльністю адміністративного органу. Функції відповідних суб'єктів численні та спрямовані на досягнення певної цілі. Уперше відповідні функції було окреслено 1980 року, використовуючи абревіатуру POSDCORB: P – планування; O – організація; S – кадри; D – напрям; CO – координація; R – звітність; B – бюджетування [5].

Професор В. Колпаков стверджує, що «публічна адміністрація як правова категорія має два виміри: функціональний і організаційно-структурний. У функціональному вимірі публічна адміністрація являє собою діяльність відповідних структурних утворень з виконання функцій, спрямованих на реалізацію публічного інтересу. А в організаційно-структурному вимірі публічна адміністрація – це сукупність органів, які утворюють для здійснення (реалізації) публічної влади, зокрема, влади народу як безпосереднє народовладдя; державної влади – законодавчої, виконавчої, судової; місцеве самоврядування» [6, с. 21].

Специфіка публічного адміністрування прослідковується згідно з науковим підходом, описаним у книзі «Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права» авторства Ебергард Шмідт-Ассманн у розрізі аналізу традиційних підходів класифікації теорій організації, а саме:

«– організації як системи обробки інформації: збирання й обробка інформації; розподіл потоків інформації всередині та між організаційними одиницями; освоєння зовнішніх джерел інформації;

– організації як координаційні системи: інструменти та процедури внутрішнього узгодження та формування волі; вертикальна та горизонтальна координація; органи та позиціювання волевиявлення; особливі механізми координації;

– владні структури організацій: реалізація державної влади й особливі організаційні заходи її законодавчого закріплення в системі правової демократичної держави; ієрархічні способи ухвалення рішень; участь у реалізації влади через делегування та залучення до участі;

– формальні та неформальні організації: значення організаційно-правових форм; повноваження щодо вибору форми; юридична якість організаційного права; допустимість і межі допустимості для неформальних організацій;

– організаційні зв'язки: самостійність і несамостійність організаційних одиниць всередині системи публічної адміністрації; різні види залежності; механізми зовнішньої

координації (право, фінанси, вказівки); організаційно-правові кола та їхній порядок за вимогами вчення про правовідносини;

– організація й оточення: організаційні форми у проміжній сфері між публічною адміністрацією і суспільством; участь адміністративних організаційних одиниць у діяльності підприємств і спілок (змішано-господарські підприємства); системи переговорів» [7, с. 306–307].

Сьогодні у вітчизняній адміністративно-правовій науці превалює підхід, який інтерпретує публічне адміністрування як форму реалізації публічної влади, а саме як адміністративну діяльність суб'єктів публічної адміністрації, яка є зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади, що здійснюється з метою задоволення публічного інтересу й негативно відмежовується від законодавчої судової та політичної діяльності [8, с. 18].

Зі свого боку функції публічного адміністрування доцільно розглядати через призму видів діяльності державних і муніципальних органів, спрямованих на реалізацію політичних питань, задоволення публічних суспільних потреб і забезпечення належного урядування.

Класифікація функціоналу публічного адміністрування загалом відбувається на основі інструментарію (форм і методів діяльності) адміністративних органів. На нашу думку, до відповідних функцій публічного адміністрування доцільно віднести:

1) організаційну функцію, яка полягає у створенні й діяльності структури органів публічної влади та розподілі повноважень і координація діяльності між органами та їхніми структурними підрозділами;

2) нормотворчу функцію, зміст якої зводиться до ухвалення нормативно-правових актів (постанов, розпоряджень, рішень) у сфері публічного управління та встановлення правил і стандартів для різних сфер суспільного життя. Варто зазначити, що на основі реалізації відповідної функції в подальшому здійснюється ухвалення адміністративних (індивідуальних) актів;

3) функція планування, а саме визначення стратегічних цілей розвитку держави та регіонів у різних сферах публічного адміністрування й територіальних громад. Зокрема, розробка програм, планів і прогнозів економічного, соціального, екологічного розвитку та інших аспектів;

4) управлінську функцію, публічне управління виконавчої вертикалі на основі принципів «good governance», адміністративно-процедурну діяльність, надання публічних послух, зокрема адміністративних, та управління громад, фінансове управління, управління комунальною власністю тощо;

5) контрольну функцію, що передбачає нагляд за дотриманням законодавства, моніторинг ефективності діяльності адміністративних органів, питання притягнення до юридичної відповідальності;

6) інформаційно-комунікативну функцію, поширення офіційної інформації, надання доступу до публічної інформації, прозорість і відкритість діяльності влади на всіх рівнях, взаємодію з громадськістю.

Варто підкреслити, що реалізація вказаних функцій не може бути ефективною та правомірною без інтеграції стандартів належного урядування (good governance). Наприклад, нормотворча функція повинна здійснюватися з урахуванням принципу прозорості й участі, забезпечуючи громадські консультації та відкритість проєктів актів. Управлінська функція (зокрема, надання адміністративних послуг) безпосередньо вимагає дотримання принципів ефективності й результативності (швидкість, мінімізація витрат) і справедливості й інклюзивності (рівний доступ). Контрольна функція зі свого боку є проявом принципу підзвітності адміністративних органів. Отже, функції відображають, *що* робить публічна адміністрація, а принципи належного урядування визначають, *як* вона має це робити.

В основі публічного адміністрування стоять базові правила та стандарти, яких мають дотримуватися адміністративні органи, щоб забезпечити ефективне, справедливе, прозоре й підзвітне управління суспільством. Вони називаються принципами належного урядування (good governance), які сформульовані в різних міжнародних документах (ООН, Рада Європи, Світовий банк, OECD тощо) і стали орієнтиром для демократичних держав світу.

У практиці Ради Європи виділяють 12 принципів належного врядування, які застосовуються для оцінювання роботи органів публічної влади. Серед основних принципів належного урядування є конституційні та адміністративні принципи, а також політико-управлінські принципи: верховенство права (діяльність органів влади повинна відповідати закону, гарантувати захист прав і свобод людини), відкритість і прозорість (відкритість публічних послуг, доступ громадян до інформації про діяльність влади), підзвітність (відповідальність посадових осіб і органів перед суспільством), участь та представництво (залучення населення до прийняття рішень, врахування їхніх інтересів), ефективність і результативність (розгляд та вирішення справ з найменшими витратами коштів та інших ресурсів, у простий та ефективний спосіб, використання ресурсів раціонально), справедливість та інклюзивність (рівний доступ усіх груп населення до послуг та рішень, недискримінація, політика щодо осіб з обмеженими можливостями), орієнтація на консенсус (пошук балансу інтересів і рішень, прийнятних для суспільства), відповідність (дії влади повинні бути співмірними цілям, яких вона прагне досягти), превентивність інновації та сталий розвиток (ухвалення рішень з урахуванням довгострокових наслідків для суспільства й довкілля), етична поведінка (відповідність поведінки моральним нормам і цінностям у соціумі або професійній сфері) [9; 10].

Висновки. Отже, публічне адміністрування є багатофункціональною категорією за своєю сутністю та юридичною природою, що визначає систему уніфікованих принципів і стандартів (good governance) діяльності адміністративних органів з метою задоволення публічного інтересу.

Зміст публічного адміністрування охоплює координовану діяльність публічних інституцій усіх гілок влади щодо реалізації публічного інтересу, спрямовану на забезпечення конституційних прав, свобод та інтересів особи в адміністративно-правових та відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державне управління : підручник : у 2 т. / ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К. – Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.

2. Кісіль З. Р., Кісіль Р. В. Адміністративне право : навч. посіб. 3-те вид. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 696 с.

3. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98

4. Тернущак М. М. Адміністративний процес у публічному адмініструванні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України. Київ, 2020. 401 с.

5. Uchem R. O., Erunke C. E. Nature and scope of public administration. *International Journal of Development and Sustainability.* 2013. № 1. P. 177–182. URL : https://isdsnet.com/ijds-v2n1-13.pdf

6. Колпаков В. К. Предмет адміністративного права: поняття, структура і система адміністративно-правових відносин. Питання адміністративного права. Кн. 2 / відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Харків : ООО «Оберіг», 2018. С. 8–25.

7. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права. Ебергард Шмідт-Ассманн. 2-ге видання. Київ : К.І.С., 2009. 552 с.

8. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

9. Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Committee of Ministers to member states on the principles of good democratic governance at local level. URL : https://rm.coe.int/recommendation-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-the-l/1680a1f502

10. The European Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level. URL : https://rm.coe.int/1680746f16

REFERENCES

1. Derzhavne upravlinnia : pidruchnyk : u 2 t. / red. kol. : Yu. V. Kovbasiuk (holova), K. O. Vashchenko (zast. holovy), Yu. P. Surmin (zast. holovy) ta in. ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. K. – Dnipropetrovsk : NADU, 2012. T. 1. 564 s.

2. Kisil Z. R., Kisil R. V. Administratyvne pravo : navch. posib. 3-te vyd. Kyiv : Alerta ; TsUL, 2011. 696 s.

3. Pro zakhody shchodo vprovadzhennia Kontseptsii administratyvnoi reformy v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 22.07.1998 № 810/98. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98

4. Ternushchak M. M. Administratyvnyi protses u publichnomu administruvanni : dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Derzhavnyi naukovo-doslidnyi instytut Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy. Kyiv, 2020. 401 s.

5. Uchem R. O., Erunke C. E. Nature and scope of public administration. *International Journal of Development and Sustainability.* 2013. № 1. P. 177–182. URL : https://isdsnet.com/ijds-v2n1-13.pdf

6. Kolpakov V. K. Predmet administratyvnoho prava: poniattia, struktura i systema administratyvno-pravovykh vidnosyn. Pytannia administratyvnoho prava. Kn. 2 / vidp. za vyp. N. B. Pysarenko. Kharkiv : OOO «Oberih», 2018. S. 8–25.

7. Zahalne administratyvne pravo yak ideia vrehuliuvannia: osnovni zasady ta zavdannia systematyky administratyvnoho prava. Eberhard Shmidt-Assmann. 2-he vydannia. Kyiv : K.I.S., 2009. 552 s.

8. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs : pidruchnyk / Halunko V., Dikhtiievskyi P., Kuzmenko O., Stetsenko S. ta in. Kherson : OLDI-PLIuS, 2018. 446 s.

9. Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Committee of Ministers to member states on the principles of good democratic governance at local level. URL : https://rm.coe.int/recommendation-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-the-l/1680a1f502

10. The European Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level. URL : https://rm.coe.int/1680746f16

V. T. Bilous, M. M. Ternushchak, T. A. Postoienko. PUBLIC ADMINISTRATION AND OTHER RELATED CATEGORIES: THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS

The article provides a theoretical and legal description of the category of "public administration".

The article is based on materials from scientific publications and international documents. The research was conducted using methods of analysis and synthesis, comparison and generalization.

A comparative analysis of the essential understanding of categories such as "public administration", "state administration" and "good governance" was carried out.

The positions and approaches of the administrative and legal school regarding the scientific interpretation of "public administration" are presented.

The functions of public administration (organizational, regulatory, planning, managerial, control, informational) are classified, and their content and impact on the activities of administrative bodies are revealed.

The content of the principles of good governance in the practice of the Council of Europe is revealed, in particular: the rule of law, openness and transparency, accountability, participation and representation, efficiency and effectiveness, fairness and inclusiveness, consensus orientation, compliance, sustainable development, and ethical behavior.

It is determined that public administration focuses on the authoritative and imperative influence of the state (subject-oriented approach, vertical power structure) and aims primarily to ensure the public interest, while "public administration" is more customer-oriented, focusing on the process (provision of administrative services, implementation of procedures).

In summary, the category of "public administration" is multifunctional in its essence and legal nature, which is implemented in practice through a system of unified principles and standards (good governance) of administrative bodies.

In essence, public administration encompasses the coordinated activities of public institutions of all branches of government with the aim of realizing the public interest and ensuring the constitutional rights, freedoms, and interests of individuals in administrative and legal relations.

Keywords: *public administration, public management, good governance, administrative bodies, public administration, category, functions, principles.*

Стаття надійшла до редколегії 3 жовтня 2025 року

УДК 341.1
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.19-27

Н. М. Бинюк,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет
email: izabel15@ukr.net
ORCID 0000-0001-6588-7325

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ – ІНСТРУМЕНТ З ПІДТИРИМКИ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЛЯ УКРАЇНИ

Стаття є теоретико-правовим аналізом інституту санкцій у сучасному міжнародному праві. З погляду права інститут санкцій хоч і не є новим у теоретичному відношенні, проте він ще становить значний інтерес для юридичної практики.

Предметом дослідження є теоретичні особливості й практичні засади реалізації санкцій у міжнародному праві, а також проблеми перспективи застосування міжнародно-правових санкцій на сучасному етапі.

Мета полягає в комплексному дослідженні теоретико-правового аналізу інституту санкцій у сучасному міжнародному праві.

Методи дослідження: розкриття поняття санкцій у міжнародному праві, висвітлення змісту, завдання та роль санкцій у сучасному міжнародному праві, аналіз економічних, торгових і фінансових міжнародно-правових санкцій, окреслення загальних засад міжнародної санкційної політики щодо росії як країни-агресора, розглянути проблемні аспекти міжнародно-правових санкцій, запропонувавши способи вдосконалення практики застосування міжнародно-правових санкцій.

Запропоновані й обґрунтовані в статті висновки та конкретні рекомендації присвячені проблемам теорії та практичній реалізації санкцій у сучасному міжнародному праві, спрямовані насамперед на вдосконалення механізмів протидії російській агресії в Україні через вироблення перспективних напрямів удосконалення санкційної політики України в цій сфері. Одержані результати можуть бути корисними для органів державної влади під час їхньої роботи над удосконаленням існуючої практики міжнародно-правового співробітництва України у сфері застосування міжнародних санкцій.

Ключові слова: *міжнародно-правові санкції, механізми протидії російській агресії в Україні, сучасне міжнародне право, інструменти підтримки миру та безпеки.*

© Бинюк Н. М., 2025

Метою наукової статті є теоретико-правовий аналіз інституту санкцій у сучасному міжнародному праві.

Проблеми теорії та практична реалізація санкцій у сучасному міжнародному праві, спрямування насамперед на вдосконалення механізмів протидії російській агресії в Україні через вироблення перспективних напрямів удосконалення санкційної політики України в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Фактично до ухвалення Статуту ООН у міжнародній доктрині та практиці не було жодного одноманітного й однозначного розуміння того, коли застосування примусових заходів у міждержавних відношеннях є легітимним, а коли ні. «Санкція» в перекладі з латинської мови означає «примусовий засіб». Загальною теорією права санкція розглядається, зокрема, у зв'язку із структурою норми права та юридичною відповідальністю. У міжнародно-правових документах паралельно із поняттям «санкція» використовується поняття «міжнародні санкції» та «міжнародно-правові санкції», а в Статуті ООН [3] застосовується поняття «примусові дії», проте визначення цих термінів такі нормативно-правові акти не містять. Варто зазначити, що санкції є характерними і на рівні національних законодавств.

У доктрин міжнародного права щодо дефініції поняття «санкції» та його змісту також точаться спори. Зокрема, у сучасній теорії міжнародного права санкції розуміються як:

– державно-запобіжний захід, що полягає в односторонніх або колективних примусових діях невоєнного характеру й застосовується до правопорушника, зумовлює для нього несприятливі наслідки з метою збереження та забезпечення міжнародного миру та безпеки (Ю. О. Седляр [10, с. 123]);

– юридична гарантія досягнення цілей правового регулювання, запобігання правопорушень тимчасового характеру в різних сферах (Н. Я. Якимчук [14, с. 83]).

Важливо підкреслити, що санкції в міжнародному праві не вважаються формою міжнародної відповідальності [5, с. 889].

Російська агресія проти України стала реальною загрозою всій європейські безпеці, сформованій на континенті після Другої світової війни. Міжнародна спільнота дійшла висновку про потребу в застосуванні таких інструментів впливу на російську федерацію з боку окремих держав, міжнародних організацій, рішення яких москва не могла б заблокувати [10, с. 108]. Найбільш ефективними на той момент здавалися саме санкційні механізми [8, с. 12].

З початку російської агресії (2014–2015 рр.) були застосовані перший та другий пакети санкцій (за визнання ДНР і ЛНР), обмеження фінансових можливостей російської федерації щодо фінансування воєнних дій в Україні.

Наслідком першого пакету санкцій проти росії стали: падіння російського рубля та російська фінансова криза 2014–2016 років [9, с. 21–22].

Наступні 12 пакетів були застосовані міжнародною спільнотою практично одразу після повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року.

Україна не є державою-членом НАТО, отже, вона не могла розраховувати на застосування ст. 5 Північноатлантичного договору як заходу протидії повномасштабній

воєнній агресії. Країна знову звертається до міжнародної спільноти із проханням застосувати санкції з метою припинення дій росії на території України.

Крім вищезазначених видів санкцій, до цих пакетів були додані:

– заборона мовлення російських міжнародних компаній;

– закриття неба для російських цивільних літаків;

– заморожування активів центрального банку російської федерації та російських олігархів;

– призупинення видачі останнім «золотих віз» рядом країн ЄС, Великої Британії, США та Канади.

До четвертого пакета санкцій було долучено заборону на експорт у росію автомобілів вартістю понад 50 тис. євро та предметів розкоші. Обмежувальні заходи стосувалися нових інвестицій ЄС у російський енергетичний сектор.

П'ятий пакет санкцій охоплював заборону на:

– експорт до російської федерації квантових комп'ютерів, високотехнологічних напівпровідників, транспортних складових;

– входження до портів країн ЄС російських суден та операторів;

– участь російських компаній у європейських публічних закупівлях.

Санкції в 5-му пакеті стосувалися:

– відмови від імпорту з росії ряду товарів і сировини (деревина, насіння, морепродукти та алкоголь);

– позбавлення російських державних установ фінансової підтримки з боку ЄС;

– призупинення США обміну інформацією з російськими податковими органами [12, с. 601].

Також широкий спектр індивідуальних обмежувальних заходів.

До шостого пакета увійшли:

– заборона на купівлю, імпорт або передачу сирої нафти та деяких нафтопродуктів із росії;

– відключення російських і білоруських банків від SWIFT;

– заборона надання в росії бухгалтерських послуг, зі зв'язків із громадськістю консультаційних послуг;

– припинення мовлення в ЄС ряду російських державних телеканалів;

– розширення експортних обмежень на перелік 80 видів хімікатів, які можуть бути використані для виробництва хімічної зброї [13, с. 190].

У сьомому пакеті санкцій ЄС заборонені операції з російським золотом і введені індивідуальні обмеження щодо ряду громадян росії та її осіб [4, с. 226].

Восьмий пакет було ухвалено у зв'язку зі спробою незаконної анексії росією Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України. Пакет передбачав обмеження стосовно операцій зі зброєю, а також заборони щодо:

– надання гаманців криптовалютних активів, рахунків або депозитарних послуг російськими особами й резидентами незалежно від загальної вартості цих криптоактивів;

– надання росії архітектурних та інженерних послуг, послуг ІТ-консалтингу й юридичних консультацій;

– зайняття громадянами ЄС будь-яких посад в органах управління певних російських державних або підконтрольних юридичних осіб, організацій або органів тощо [14, с. 23].

У дев'ятому пакеті було призупинено дії ліцензій на мовлення ряду російських ЗМІ, заборонено надавати російській федерації послуги з реклами ЄС, маркетингових досліджень і опитування громадської думки, а також послуги з випробувань і технічної перевірки продукції, вести операції з рядом російських банківських установ тощо [7, с. 748–749].

2022 року росія стала абсолютним лідером за кількістю односторонніх обмежень, накладених на неї коаліцією країн [6, с. 12].

2023 рік зазначився масштабним розширенням західних рестрикцій проти росії. Стосовно росії використовувався практично весь набір: фінансові, торгові, транспортні та візові заборони.

До десятого пакета санкцій внесено ряд обмежень щодо об'єктів критичної інфраструктури, товарів військового призначення, деталей до нього тощо. Під блокувальні санкції потрапили російські компанії, пов'язані з ОПК, електронною промисловістю та високими технологіями, машинобудуванням, видобувною промисловістю та іншими секторами, від яких залежать надходження до бюджету або які є важливими для оборонних цілей [11].

В 11-му, 12-му та 13-му пакетах санкцій особлива увага приділялась використанню російських державних і приватних активів для відбудови України – через їхні конфіскації та подальшої передачі коштів і майна Україні.

Кількість введених проти росії обмежувальних заходів наприкінці 2023 року перевищила 17,5 тисяч.

Чотирнадцятий пакет санкцій містить:

– обмеження на прийом заявок на реєстрацію прав інтелектуальної власності в ЄС громадянами та юридичними особами росії;

– встановлення заборони на купівлю, ввезення, переміщування чи вивезення українських культурних цінностей та інших товарів археологічного, історичного, культурного, рідкісного наукового чи релігійного значення, якщо є обґрунтовані підстави підозрювати, що ці товари були незаконно вивезені з України;

– заборону, ініційовану Міністерством торгівлі США, щодо надання Kaspersky Lab, Inc, її філіям, дочірним і материнським компаніям прямо чи опосередковано антивірусного програмного забезпечення та продуктів чи послуг кібербезпеки на території США або її громадянами [6].

Усі пакети санкцій, ухвалені щодо російської федерації з 2014 року до сьогодні, мали серйозний вплив на російську економіку та політичну ситуацію в країні. Але варто зазначити, що росія має досить вагому роль у міжнародних економічних відносинах. Одночасне застосування всіх можливих санкційних механізмів до росії автоматично становило б можливість виникнення значної шкоди, насамперед економічної, для тих держав, які впроваджували б такі санкції. З цієї причини санкції проти російської федерації застосовуються поетапно й секторально.

Усі зазначені пакети санкцій застосовані правомірно, відповідно до норм міжнародного права, як реакція на російську агресію щодо України та порушення міжнародного миру й безпеки.

У відповідь на санкції росія може продовжити зміцнювати свої зв'язки з авторитарними режимами, які не піддаються впливу санкцій. Це може вплинути на міжнародні баланси сил і сприяти розвитку політичних потенціалів росії.

Сьогодні проти росії міжнародною спільнотою застосовано 18 пакетів санкцій. Проте й досі в Україні немає чітко визначеного органу, що є відповідальним за етап менеджменту (контроль, виконання, виявлення порушень чи обхід з покаранням) санкційних пакетів. Також українське законодавство про санкції не передбачає винятків у застосуванні санкцій з гуманітарних міркувань [12].

Живемо нині в світі, який багато в чому став можливим завдяки міжнародному праву. Однак галузь міжнародного права в період збройних конфліктів, що склалася після Другої світової війни, здебільшого як дії постфактум (міжнародний суд над військовими злочинцями, повоєнне мирне врегулювання, роззброєння та ін.) не може сьогодні ефективно відповісти на виклики та загрози XXI століття. Тут потрібні істотні зміни як у нормах матеріального, так і процесуального права, створення дієвих механізмів виконання цих норм і примусу до їхнього виконання. І міжнародні санкції є лише невеликою ланкою в цьому ланцюзі.

Санкції, запроваджені проти росії, є примусовими заходами обмежувальної дії карального характеру. Їхня основна мета – відновлення суверенітету та територіальної цілісності України, припинення російської агресії, притягнення до відповідальності вищих посадових осіб російської федерації за вчинені в Україні міжнародні злочини [14].

Особливість застосування санкційного режиму проти росії полягає в її поетапному, поступовому та секторальному характері. Ефективність від запровадження таких заходів обмеження є накопичувальною за своєю правовою природою, що дає впевненість у досягнені санкційної мети повним обсягом у недалекому майбутньому [11].

Основними проблемними аспектами застосування санкційних режимів в Україні визначено такі теоретичні, організаційні та практичні моменти, як:

– недосконаліть вітчизняного законодавства у сфері санкцій (підміна термінів «колективні санкції» та «індивідуальні контрзаходи»), занадто широкий і неостаточний перелік санкцій, закріплений нормативно-правовими актами, відсутність у законодавстві чітко встановленої мети для застосування такої «виняткової» санкції, як стягнення в дохід держави активів;

– проблеми, що виникають на практиці з процедурою блокування активів підсанкційних осіб, зокрема: відсутність у рішеннях про таке блокування чіткого переліку активів, відсутність обґрунтувань щодо ухваленого рішення, доказів, що підтверджують належність активів до підсанкційної особи, довгий термін самої процедури блокування активів;

– відсутність єдиного державного органу із повноваженнями здійснення контролю за санкційним процесом та його моніторингом;

– порушення принципів законності та верховенства права в процесі визнання арешту активів підсанкційних осіб у рамках кримінального провадження;

– законодавча невизначеність кола суб'єктів, проти яких вводяться санкції;

– відсутність в Україні органу, відповідального за етап менеджменту (контроль, виконання, виявлення порушень чи обхід з покаранням) санкційних пакетів;

– непередбаченість українським законодавством про санкції винятків у застосуванні санкцій з гуманітарних міркувань [9].

Висновки. Для вирішення зазначених проблем запропоновано таке:

для міжнародної теорії та практики:

– виробити єдине поняття «міжнародна санкція» та закріпити його зміст на рівні міжнародно-правових документів з подальшою імплементацією в національні законодавства;

– створити міжнародно-правовий механізм подолання заходів з обходу та ігнорування санкцій, цей напрям потребує визнання порушення санкційного режиму міжнародним злочином;

– активізувати міжнародну співпрацю щодо моніторингу та координації санкцій проти країн-агресорів;

– розробити механізм компенсацій економічного збитку, пропонуватия за допомогою ресурсів міжнародних фінансових установ ООН створити спеціальний компенсаційний фонд у рамках відповідних комітетів щодо санкцій Ради Безпеки;

для практики України у сфері санкцій:

– реформувати вітчизняне законодавство про санкції, зокрема: внести зміни до Закону України «Про санкції» щодо розмежування понять колективні санкції та індивідуальні контрзаходи; ухвалити закон про ефективне виконання колективних санкцій, переглянути перелік санкцій у бік зменшення їхньої кількості та найширшого застосування – за прикладом ЄС; уточнити перелік осіб, до яких Україною можуть бути застосовані міжнародно-правові санкції; удосконалити правовий механізм арешту та блокування підсанкційних активів; встановити на законодавчому рівні відповідальність (кримінальну, адміністративну, фінансову) за порушення санкцій; передбачити у вітчизняному законодавстві процедуру видачі дозволів (зокрема, з гуманітарних міркувань) – за прикладом ЄС;

– створити орган, відповідальний за етап менеджменту (контроль, виконання, виявлення порушень чи обхід з покараннями) санкцій, що застосовується Україною, а також орган, відповідальний за етап менеджменту (контроль, виконання, виявлення порушень чи обхід з покаранням) санкційних пакетів проти російської федерації;

– створити новий реєстр підсанкційних осіб з урахуванням усіх недоліків вже існуючих реєстрів;

для продовження санкційної політики проти російської федерації:

– створити спільний з ЄС робочий орган для консультацій з питань координації санкційної політики;

– за рахунок тісної та ефективної співпраці з українськими представниками розширити санкційні списки ЄС, США та інших країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/

2. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

3. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. Київ, 2008. 38 с.

4. Абдулаєв Р. А. Правові аспекти застосування санкцій ЄС проти РФ та окремих осіб у зв'язку з діями, що підривають суверенітет та територіальну цілісність України. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2018. № 1 (22). С. 223–229.

5. Василенко В. А. Відповідальність і санкції у сучасному міжнародному праві. Антологія української юридичної думки : у 10 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Вид. Дім «Юрид. книга», 2005. Т. 10. С. 887–892.

6. Малишева Ю. В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 253 с.

7. Моцик О. Міжнародні санкції проти російської федерації як інструмент тиску та покарання за агресію проти України й інші міжнародні злочини. *Україна дипломат*. 2020. Вип. 21. С. 744–754.

8. Капітоненко М., Галушка А., Киян Є. Санкції проти росії: нинішній стан, перспективи, успіхи та прогалини багатостороннього міжнародного санкційного режиму проти російської федерації / Міжнар. центр. перпектив. дослідж. Київ, 2019. 48 с.

9. Химичук А., Стеблівський Р., Пашкіна А. Санкційна політика проти росії 2014–2022 рр.: прогалини і схеми обходу. К., 2022.

10. Седляр Ю. О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія та практика : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 412 с.

11. Центр протидії дезінформації. Як діють санкції, запроваджені Заходом проти росії. 2023. 10 березня.

12. Чулінда Л. І. Обмежувальні заходи (санкції) Європейського Союзу для зупинення воєнної агресії росії. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 8. С. 599–602.

13. Шинкар В. А., Король М. М., Качур Ю. Б. Особливості введення економічних санкцій України щодо росії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 11. С. 188–193.

14. Яковюк І. В., Єфремова К. В., Новіков Є. А. Економічна безпека і роль колективного Заходу у поствоєнному відновленні України. *Право та інновації.* 2022. № 2 (38). С. 19–26.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/

2. Ievropeiska konventsiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

3. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 26.06.1945. Kyiv, 2008. 38 s.

4. Abdulaiev R. A. Pravovi aspekty zastosuvannia sanktsii YeS proty RF ta okremykh osib u zviazku z diiamy, shcho pidryvaiut suverenitet ta terytorialnu tsilisnist Ukrainy. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk.* 2018. № 1 (22). S. 223–229.

5. Vasylenko V. A. Vidpovidalnist i sanktsii u suchasnomu mizhnarodnomu pravi. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky : u 10 t. / redkol. : Iu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv : Vyd. Dim «Iuryd. knyha», 2005. T. 10. S. 887–892.

6. Malysheva Yu. V. Tsilespriamovani sanktsii ta yikh zastosuvannia Radoiu Bezpeky OON : dys. … kand. iuryd. nauk : 12.00.11 / NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv, 2016. 253 s.

7. Motsyk O. Mizhnarodni sanktsii proty rosiiskoi federatsii yak instrument tysku ta pokarannia za ahresiiu proty Ukrainy y inshi mizhnarodni zlochyny. *Ukraina dyplomat.* 2020. Vyp. 21. S. 744–754.

8. Kapitonenko M., Halushka A., Kyian Ye. Sanktsii proty rosii: nynishnii stan, perspektyvy, uspikhy ta prohalyny bahatostoronnoho mizhnarodnoho sanktsiinoho rezhymu proty rosiiskoi federatsii / Mizhnar, tsentr. perpektyv. doslidzh. Kyiv, 2019. 48 s.

9. Khymychuk A., Steblivskyi R., Pashkina A. Sanktsiina polityka proty rosii 2014–2022 rr.: prohalyny i skhemy obkhodu. K., 2022.

10. Sedliar Yu. O. Mizhnarodni sanktsii u svitovii polititysi: teoriia ta praktyka : monohrafiia. Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2013. 412 s.

11. Tsentr protydii dezinformatsii. Yak diiut sanktsii, zaprovadzheni Zakhodm proty rosii. 2023. 10 bereznia.

12. Chulinda L. I. Obmezhuvalni zakhody (sanktsii) Yevropeiskoho Soiuzu dlia zupynennia voiennoi ahresii rosii. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* 2022. № 8. S. 599–602.

13. Shynkar V. A., Korol M. M., Kachur Yu. B. Osoblyvosti vvedennia ekonomichnykh sanktsii Ukrainy shchodo rosii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* 2017. Vyp. 11. S. 188–193.

14. Iakoviuk I. V., Iefremova K. V., Novikov Ye. A. Ekonomichna bezpeka i rol kolektyvnoho Zakhodu u postvoiennomu vidnovlenni Ukrainy. *Pravo ta innovatsii.* 2022. № 2 (38). S. 19–26.

N. M. Byniuk. INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS – A TOOL FOR MAINTAINING PEACE AND SECURITY: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR UKRAINE

This article is a theoretical and legal analysis of the institution of sanctions in contemporary international law. From a legal perspective, although the institution of sanctions is not new in theoretical terms, it is still of great interest to legal practice.

Problem: legal relations in the field of sanctions implementation in international law.

The subject of the study is the theoretical features and practical principles of the implementation of sanctions in international law, as well as the problems of the prospects for the application of international legal sanctions at the present stage.

The aim is to conduct a comprehensive study of the theoretical and legal analysis of the institution of sanctions in contemporary international law.

Research methods: disclosure of the concept of sanctions in international law, highlighting the content, purpose, and role of sanctions in contemporary international law, analyzing economic, trade, and financial international legal sanctions, outlining the general principles of international sanctions policy towards Russia as an aggressor country, considering the problematic aspects of international legal sanctions, and proposing ways to improve the practice of applying international legal sanctions.

The conclusions and specific recommendations proposed and substantiated in the article, devoted to the problems of the theory and practical implementation of sanctions in contemporary international law, are aimed, first of all, at improving the mechanisms for countering Russian aggression in Ukraine by developing promising directions for improving Ukraine's sanctions policy in this area. The results obtained may be useful for state authorities in their work on improving Ukraine's existing practice of international legal cooperation in the field of international sanctions.

Keywords: *International legal sanctions, mechanisms for countering Russian aggression in Ukraine, modern international law, instruments for maintaining peace and security.*

Стаття надійшла до редколегії 24 жовтня 2025 року

УДК 004.056.5
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.28-36

А. В. Гарбінська-Руденко,
кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: prokyror.irpin@i.ua
ORCID 0000-0002-0971-1234;
М. О. Кучко,
здобувачка вищої освіти,
Державний податковий університет
email: mariiakuchko@gmail.com
ORCID 0009-0004-5639-6152

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена комплексному дослідженню проблем забезпечення інформаційної безпеки правоохоронними органами України в умовах воєнного стану. У роботі розглянуто різні наукові підходи до визначення категорії «інформаційна безпека», акцентовано увагу на відсутності єдиного законодавчого визначення цього поняття й проблемах термінологічної розмитості, що створюють труднощі в правозастосовній практиці. Проведено аналіз нормативно-правової бази, зокрема положень Конституції України, законів України «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», а також статей Кримінального кодексу України, які встановлюють відповідальність за кіберзлочини.

Особливу увагу приділено аналізу статистики кіберзлочинності за 2020–2024 рр. Установлено, що в цей період відбувалися суттєві коливання в кількості зареєстрованих правопорушень і результативності досудових розслідувань. Найбільше падіння ефективності спостерігалося 2023 р., що пояснюється перевантаженням правоохоронної системи через зростання масштабів кібератак, кадровим дефіцитом і складністю отримання цифрових доказів у транскордонних справах. Поряд з цим 2024 р. зафіксовано певне покращення показників завдяки посиленню спроможностей кіберполіції та адаптації методик документування злочинів.

У дослідженні визначено основні проблеми практичної діяльності правоохоронних органів: асиметрію між центральними й регіональними підрозділами, нестачу технічних засобів цифрової криміналістики, проблеми уніфікації процедур інцидент-менеджменту, відсутність швидких механізмів транскордонної співпраці та високий рівень латентності кібершахрайств. Зазначено, що більшість злочинів у кіберсфері залишається нерозкритою через слабкість механізмів блокування активів і затримки у взаємодії з міжнародними провайдерами.

© Гарбінська-Руденко А. В., Кучко М. О., 2025

Сформовано висновок, що ефективне забезпечення інформаційної безпеки правоохоронними органами України можливе лише за умови комплексного підходу, який поєднує оновлення правового регулювання, розвиток кадрового потенціалу, технологічне переоснащення та міжнародну кооперацію.

Ключові слова: *інформаційна безпека, кіберзлочинність, кібершахрайство, правоохоронні органи, кібербезпека, інформація, персональні дані.*

Постановка проблеми. Розвиток цифрових технологій в Україні супроводжується зростанням ризиків у сфері інформаційної безпеки. Кібератаки на державні ресурси, втручання в роботу критичної інфраструктури, витоки персональних даних і поширення дезінформації посилюють вразливість держави й суспільства. В умовах воєнного стану інформаційний простір фактично перетворився на інструмент гібридної війни, де протистояння відбувається не лише на полі бою, а й у мережі. Правоохоронні органи України змушені реагувати на нові виклики: від протидії кіберзлочинам до виявлення інформаційно-психологічних операцій. Проте ефективність їхньої діяльності знижують нестача сучасних технічних засобів, кадрові проблеми та повільна адаптація правової бази до швидких технологічних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях О. Ільченка та К. Корощенка інформаційна безпека розглядається крізь призму діяльності правоохоронних органів як ключових суб'єктів кіберзахисту [8], тоді як С. Лихова та В. Сисоєва акцентують увагу на її адміністративно-правовій природі [9]. Н. Моргун, О. Шевчук та С. Марчевський визначають багаторівневий характер інформаційної безпеки в діяльності Національної поліції [11], а К. Батрак підкреслює її екзистенційне значення в умовах воєнного стану [6]. Водночас відсутні комплексні роботи, що поєднували б теоретичні визначення із практичним аналізом кіберзлочинності та діяльності правоохоронців, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу категорії інформаційної безпеки та виявлення можливих напрямів її підвищення правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі категорія «інформаційна безпека» розглядається з різних теоретико-правових позицій, що свідчить про відсутність усталеного підходу до її змісту. О. Ільченко та К. Корощенко трактують її як «невід'ємну складову кібербезпеки, що реалізується через діяльність системи суб'єктів – від Служби безпеки України та Державної служби спеціального зв'язку і захисту інформації до підрозділів Національної поліції України» [8, с. 199].

На відміну від цього бачення С. Лихова та В. Сисоєва підкреслюють адміністративно-правову природу інформаційної безпеки, розглядаючи її не лише як систему технічних засобів захисту, а й як комплекс організаційних і правових механізмів, що визначають доступ до інформації, порядок її використання та межі втручання держави у сферу інформаційних прав громадян [9, с. 100]. Така позиція дає змогу підкреслити роль держави як гаранта прав і свобод, але водночас звужує дискурс до адміністративно-правових інструментів, не враховуючи вплив глобальних цифрових трансформацій.

Н. Моргун, О. Шевчук та С. Марчевський пропонують більш багатовимірне трактування, розглядаючи інформаційну безпеку в діяльності Національної поліції як систему, що функціонує на трьох рівнях: внутрішньо-відомчому (захист службових баз даних і комунікацій), державному (протидія загрозам інформаційного суверенітету) та міжнародному (взаємодія з Інтерполом, Європолом, ЄС) [11, с. 117]. Особливу увагу приділяє досліджуваній категорії К. Батрак, який у контексті воєнного стану визначає її як екзистенційну умову збереження не лише правоохоронної, а й оборонної спроможності держави. Автор наголошує на відсутності єдиного законодавчого визначення поняття «інформаційна безпека», що породжує термінологічну розмитість та ускладнює правозастосування [6, с. 200].

Вважаємо, що для правоохоронної діяльності доцільно інтегрувати ці позиції в комплексне розуміння. Інформаційна безпека в цій сфері має визначатися як врегульований нормами публічного права стан захищеності інформаційних ресурсів, систем і комунікацій, який дає змогу правоохоронним органам ефективно виконувати завдання із запобігання, виявлення та розслідування правопорушень, водночас забезпечуючи дотримання прав і свобод людини в інформаційній сфері.

Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки в Україні ґрунтується на положеннях Конституції України та спеціальних законів. Основний Закон України визначає державну безпеку пріоритетом діяльності держави та гарантує захист приватного життя й персональних даних громадян [1]. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» закріплює правові та організаційні механізми функціонування національної системи кібербезпеки й визначає компетенцію правоохоронних органів [4]. Закони України «Про інформацію» та «Про захист персональних даних» регламентують принципи відкритості інформаційних відносин, порядок обробки й охорони персональних даних [2; 3]. Важливе значення мають і положення Кримінального кодексу України (ст. 361–363[1]), що встановлюють відповідальність за кіберзлочини [5]. Україна також орієнтується на європейські та міжнародні стандарти, інтегруючи їх у національну практику кібер- та інформаційної безпеки.

Аналіз динаміки кіберзлочинів у 2020–2024 рр. свідчить про нестабільність криміногенної ситуації у сфері використання комп'ютерних систем і мереж (табл. 1). У 2020–2021 рр. простежується поступове зростання кількості зареєстрованих правопорушень: з 2 217 до 2 790 випадків. Показник ефективності досудового розслідування також зростав – 2021 р. підозри було вручено понад 72 % осіб, а до суду направлено більше 63 % справ, що свідчить про підвищення результативності роботи кіберполіції та оптимізацію процесів документування злочинів.

Виявлена динаміка вказує на чутливість інформаційної сфери до зовнішньополітичних і внутрішніх чинників, а також на зростання складності способів вчинення правопорушень. Попри окремі позитивні зміни в показниках ефективності правоохоронців, зберігаються серйозні проблеми, пов'язані з латентністю кіберзлочинів, нестачею ресурсів і труднощами в доведенні справ до суду.

Таблиця 1 – Динаміка кримінальних правопорушень у сфері використання комп'ютерних систем, мереж і засобів електрозв'язку

Рік	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді, од.	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру, од.	%	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду, од.	%
2020	2 217	1 515	68,34	1 139	51,38
2021	2 790	2 034	72,90	1 759	63,05
2022	3 102	2 393	77,14	1 458	47,00
2023	2 437	1 193	48,95	886	36,36
2024	3 945	3 061	77,59	2 328	59,01

Джерело: [10, с. 492].

Так, масштаб вхідних звернень і подій створює «довгу чергу інцидентів». Упродовж 2023 р. кіберполіція отримала десятки тисяч повідомлень громадян переважно щодо соціальної інженерії, фішингу та фінансових шахрайств, що потребує ресурсомісткої фільтрації й систематизації та, відповідно, розтягує час реагування на найкритичніші кейси. У річних підсумках фіксується також зростання організованих схем – від багаторівневих фішингових «ферм» до транскордонних фінансових злочинів, – подолання яких можливе лише за умови узгоджених дій із банками, платіжними сервісами, провайдерами хмарної інфраструктури та іноземними юрисдикціями [7].

Тактики зловмисників швидко еволюціонують. Аналітичні огляди фіксують масові кампанії через месенджери із «маскуванням» під знайомих, військову тематику вкладень і постійне оновлення доменно-акаунтної інфраструктури. Вразливість кінцевого користувача залишається ключовим тригером інцидентів, а превентивна комунікація держави та сервісів не завжди встигає за темпами появи нових сценаріїв обману. Попри стратегічні рамки, уніфіковані SOP для первинного огляду IT-середовища, вилучення та консервації даних, роботи з хмарними середовищами, CDN і криптоактивами впроваджені неоднаково [7]. Через це частина інцидентів із критичними сервісами фіксується постфактум, коли відновити ланцюг збереження цифрових доказів складно або неможливо.

Регіональний рівень демонструє об'єктивну асиметрію спроможностей. Складні транскордонні кейси зазвичай концентруються в центральних підрозділах і спеціалізованих слідчих групах, тоді як територіальні органи здебільшого виконують функції первинної фіксації й передають матеріали «вгору». Така конфігурація обумовлена як технічною базою (доступ до сучасних засобів цифрової форензіки, аналізу трафіку), так і кадровим чинником: дефіцит підготовлених фахівців та їх відтік у приватний сектор прямо позначаються на якості досудового розслідування [14, с. 19].

Доведення технічно складних проваджень до суду ускладнюють юрисдикційні й процесуальні бар'єри. Стандарти допустимості цифрових доказів не завжди однаково застосовуються щодо логів у розподілених системах, артефактів із хмарних платформ або криптоактивів, а отримання критичних даних від іноземних провайдерів часто потребує тривалих процедур, несумісних із «леткістю» артефактів.

Нарешті, масовий сегмент кібершахрайств перетворюється на «чорну діру» безпеки громадян. Найпоширеніші схеми – інвестиційні «дзеркала», фішингові «допомоги», псевдопродажі / доставки – швидко мутують і ротифікують інфраструктуру доменів, акаунтів і бот-мереж [14, с. 22]. Ефективна протидія залежить від «гарячих» механізмів блокування / замороження активів і сталих каналів обміну даними між правоохоронцями, банківськими установами, платіжними сервісами та регуляторами; будь-яка затримка на ділянці ланцюга прямо конвертується в збитки.

Отже, основними вузлами залишаються: операційна координація та стандартизація інцидент-менеджменту; вирівнювання кадрово-технічної спроможності «на краю мережі»; прискорення та уніфікація транскордонних процедур доступу до цифрових даних. Зважаючи на вищезазначене, існує потреба в розробленні комплексної програми вдосконалення діяльності правоохоронних органів України в системі забезпечення інформаційної безпеки.

Насамперед важливим завданням є формування єдиного правового підходу до категорії «інформаційна безпека». Розпорошеність дефініцій у чинних актах знижує ефективність застосування права та породжує міжвідомчі суперечності. Удосконалення законодавчої бази має ґрунтуватися на системній гармонізації з європейськими стандартами, насамперед Директивою NIS2, яка визначає правила захисту критичних інформаційних інфраструктур, та практикою GDPR у сфері обробки персональних даних [12]. Створення уніфікованої термінології та закріплення її в базових законах дасть змогу сформувати стабільне підґрунтя для подальшої практики правоохоронців.

Особливої уваги потребує питання розвитку кадрового потенціалу. В умовах постійного відтоку висококваліфікованих спеціалістів у приватний сектор правоохоронні органи мають зосередитись на створенні умов для довготривалого утримання експертів. Йдеться не лише про підвищення рівня матеріального забезпечення, але й про впровадження системи безперервного професійного навчання. У зарубіжній практиці, зокрема в країнах НАТО, ефективно функціонують моделі спільних тренінгових центрів, де навчання відбувається в симуляційних кіберполігонах. Запровадження схожих підходів в Україні сприятиме формуванню сталої системи підготовки кадрів, здатних ефективно реагувати на новітні загрози [13, с. 447].

У воєнний час набуває особливої ваги розвиток технологічних спроможностей. Правоохоронні органи потребують інноваційних інструментів цифрової криміналістики, автоматизованих систем моніторингу й аналізу трафіку, технологій прогнозної аналітики на основі штучного інтелекту. Застосування таких рішень дасть змогу скоротити час на виявлення та документування правопорушень, що особливо важливо в умовах масованих атак і високої латентності кіберзлочинності. Вдалим прикладом, який можна адаптувати до українських умов, є досвід Європейського центру з кіберзлочинності, що активно використовує алгоритми машинного навчання для виявлення транскордонних шахрайських схем.

Важливою складовою програми вдосконалення є налагодження сталої міжнародної кооперації. Враховуючи транскордонний характер більшості кіберзлочинів, правоохоронна система України має інтегруватися до оперативних механізмів обміну даними з

партнерами ЄС, НАТО та Інтерполу. Укладення двосторонніх угод щодо прискорених процедур доступу до даних глобальних провайдерів дасть змогу уникати ситуацій, коли цифрові артефакти втрачаються через тривалість формальних процедур. Досвід Естонії, яка стала прикладом побудови національної системи кіберзахисту в тісній співпраці з ЄС, може бути використаний як модель для розвитку українських практик.

Не менш актуальним є превентивний аспект. Більшість злочинів у цифровому середовищі стають можливими завдяки вразливості користувачів, які стають жертвами фішингу, соціальної інженерії чи шахрайських схем. Розбудова системи інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення рівня цифрової грамотності населення, має стати складовою національної безпекової політики. Поширення матеріалів з кібергігієни, інтеграція навчальних курсів у програми закладів освіти та співпраця із засобами масової інформації забезпечать довготривалий ефект зниження латентності кіберзлочинів.

Висновки. Проблема забезпечення інформаційної безпеки правоохоронними органами в Україні вже давно вийшла за межі суто технічної проблеми та стала системним викликом національній безпеці. Коливання в показниках розслідувань у 2020–2024 рр. чітко продемонстрували залежність результативності правоохоронної діяльності від зовнішньополітичних чинників, кадрового потенціалу та можливостей міжнародної співпраці. Водночас відсутність єдиного законодавчого підходу до категорії «інформаційна безпека» створює додаткові бар'єри для координації між відомствами. Подальше вдосконалення можливе лише за умови поєднання трьох вимірів: уніфікації нормативної бази відповідно до європейських стандартів, технологічного оновлення інструментів цифрової криміналістики та посилення міжнародної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 48. Ст. 650.

3. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 34. Ст. 481.

4. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 45. Ст. 403.

5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

6. Батрак К. М. Інформаційне забезпечення правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 198–203.

7. Звіти про результати роботи Департаменту кіберполіції Національної поліції України / Кібеполіція України. URL : https://surl.li/vkiibc (дата звернення: 16.09.2025).

8. Ільченко О. В., Корощенко К. Р. Правоохоронні органи як суб'єкти забезпечення кібербезпеки в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 198–202.

9. Лихова С. Я., Сисоєва В. П. Діяльність правоохоронних органів у сфері забезпечення інформаційної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 6, т. 2. С. 98–103.

10. Миненко С., Кочнєва В., Бабич Я. Оцінка рівня кібербезпеки України в умовах війни. *Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій*. 2024. № 2 (14). С. 487–500.

11. Моргун Н. С., Шевчук О. О., Марчевський С. В. Поняття та зміст інформаційної безпеки в діяльності Національної поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5, т. 2. С. 115–120.

12. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) № 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS2 Directive). *Official Journal of the European Union*. 27.12.2022. L 333. P. 80–152.

13. Kulchytskyi T., Rezvorovych K., Povalena M., Dutchak S., Kramar R. Legal regulation of cybersecurity in the context of the digital transformation of ukrainian society. *Lex Humana*. 2024. № 1. P. 443–460.

14. National Cybersecurity Situation Centre. Year in review 2024. Київ, 2025. 64 с. / Рада національної безпеки і оборони України. URL : https://surl.li/tyqbre (дата звернення: 18.09.2025).

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1996. № 30. St. 141.

2. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1992 r. № 2657-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1992. № 48. St. 650.

3. Pro zakhyst personalnykh danykh : Zakon Ukrainy vid 1 chervnia 2010 r. № 2297-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2010. № 34. St. 481.

4. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2017 r. № 2163-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2017. № 45. St. 403.

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2001. № 25–26. St. 131.

6. Batrak K. M. Informatsiine zabezpechennia pravookhoronnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* 2024. № 9. S. 198–203.

7. Zvity pro rezultaty roboty Departamentu kiberpolitsii Natsionalnoi politsii Ukrainy / Kibepolitsiia Ukrainy. URL : https://surl.li/vkiibc (data zvernennia: 16.09.2025).

8. Ilchenko O. V., Koroshchenko K. R. Pravookhoronni orhany yak subiekty zabezpechennia kiberbezpeky v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* 2022. № 9. S. 198–202.

9. Lykhova S. Ya., Sysoieva V. P. Diialnist pravookhoronnykh orhaniv u sferi zabezpechennia informatsiinoi bezpeky. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava.* 2021. Vyp. 6, t. 2. S. 98–103.

10. Mynenko S., Kochnieva V., Babych Ya. Otsinka rivnia kiberbezpeky Ukrainy v umovakh viiny. *Yevropeiskyi naukovyi zhurnal ekonomichnykh ta finansovykh innovatsii.* 2024. № 2 (14). S. 487–500.

11. Morhun N. S., Shevchuk O. O., Marchevskyi S. V. Poniattia ta zmist informatsiinoi bezpeky v diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava.* 2020. Vyp. 5, т. 2. S. 115–120.

12. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) № 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS2 Directive). *Official Journal of the European Union.* 27.12.2022. L 333. P. 80–152.

13. Kulchytskyi T., Rezvorovych K., Povalena M., Dutchak S., Kramar R. Legal regulation of cybersecurity in the context of the digital transformation of ukrainian society. *Lex Humana.* 2024. № 1. R. 443–460

14. National Cybersecurity Situation Centre. Year in review 2024. Kyiv, 2025. 64 c. / Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. URL : https://surl.li/tyqbre (data zvernennia: 18.09.2025).

A. V. Harbinska-Rudenko, M. O. Kuchko. ENSURING INFORMATION SECURITY BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE

The article is devoted to a comprehensive study of the problems of ensuring information security by law enforcement agencies of Ukraine under martial law. The paper analyzes various scholarly approaches to defining the concept of «information security» and emphasizes the lack of a unified legal definition, which creates terminological ambiguity and complicates law enforcement practice. The analysis of the legal framework includes the provisions of the Constitution of Ukraine, the Laws «On Information», «On Personal Data Protection», «On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity in Ukraine», as well as relevant articles of the Criminal Code that establish liability for cybercrime.

Particular attention is paid to the analysis of cybercrime statistics for 2020–2024. The study reveals significant fluctuations in the number of registered offenses and the effectiveness of pre-trial investigations. The sharpest decline was observed in 2023, which is explained by the overload of law enforcement agencies due to the large-scale increase in cyberattacks, shortage of qualified personnel, and difficulties in obtaining digital evidence in cross-border cases. At the same time, 2024 showed certain improvements, primarily due to the strengthening of the Cyber Police's operational capacities and the adaptation of investigative methodologies.

The research highlights key challenges in the practical activities of law enforcement agencies: asymmetry between central and regional units, shortage of technical digital forensics tools, lack of unified incident management procedures, delays in international cooperation, and the high latency of cyber fraud cases. It is noted that the majority of cybercrimes remain unresolved due to the weakness of asset blocking mechanisms and procedural delays in cooperation with international service providers.

The article concludes that the effective provision of information security by Ukrainian law enforcement agencies is possible only through a comprehensive approach that combines legislative harmonization, personnel development, technological modernization, and sustainable international cooperation.

Keywords: *information security, cybercrime, cyberfraud, law enforcement agencies, cybersecurity, information, personal data.*

Стаття надійшла до редколегії 7 жовтня 2025 року

УДК 340+342.7
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.37-50

F. P. Huseynzade,
Lecturer of the Financial Law,
Corporate law and Governance and Legal regulation of economy,
Faculty of Law, PhD(c) in Law,
Baku State University
email: farahim.huseynzade@outlook.com
ORCID 0000-0003-4179-1403

THE NECESSITY OF ENHANCED AUTHENTICATION FOR ELECTRONIC SERVICES: LEGAL CHALLENGES AND SOLUTIONS

This paper explores the necessity of enhanced authentication mechanisms for electronic services, emphasizing the legal challenges and possible solutions associated with their implementation. As digitalization accelerates across banking, healthcare, government, and other sectors, traditional methods such as passwords and PINs have proven inadequate in the face of rising cyber threats, identity theft, and data breaches. Advanced approaches – biometric authentication, multi-factor authentication, cryptography, and blockchain – offer stronger protection, but they simultaneously raise significant legal and ethical concerns. Key issues include compliance with data protection regulations such as the GDPR, the sensitivity and immutability of biometric data, cross-border data transfers, and accountability in decentralized systems. The paper examines these challenges in depth and proposes potential legal frameworks to balance technological innovation with the protection of individual rights. By harmonizing international standards, strengthening data privacy safeguards, and ensuring transparency and consent, enhanced authentication can become a secure, lawful, and trusted foundation for electronic services in the digital era.

Keywords: *Electronic Services, Authentication, Legal Challenges, Security, Biometrics, Encryption, Data Privacy, Blockchain, Legal Framework, Digital Identity.*

Introduction. The digital revolution has radically transformed how we communicate, transact, and access services, making electronic services a central component of daily life across various sectors, including banking, healthcare, education, and government services. The proliferation of electronic services has streamlined operations, it has simultaneously escalated the need for advanced authentication methods to ensure the protection of users' personal data and prevent cyber threats [1]. This paper examines the necessity for enhanced authentication, identifies related legal challenges, and proposes solutions to address these concerns [2]. For example, according to the IBM Security report, the average data breach in

© Huseynzade F. P., 2025

2024 cost companies $4.5 million, highlighting the urgency for improved authentication mechanisms.

As reliance on electronic services continues to rise, the critical role of authentication becomes increasingly apparent. Authentication serves as the process by which systems verify the identity of users, ensuring they are legitimate before granting access to services. Traditional authentication methods such as usernames and passwords have proved insufficient against sophisticated cyber-attacks. Cybercriminals continually bypass these security measures, causing unauthorized access, identity theft, and financial losses. The necessity for more robust authentication systems is underscored by several factors, primarily the surge in cyber threats and data breaches.

As we progress further into the digital age, the increasing reliance on electronic services in various aspects of life, such as communication, finance, education, healthcare, and government services, underlines the critical role of authentication [3]. In essence, authentication is the process by which systems verify the identity of users to ensure that they are who they claim to be before granting access to services. The necessity for enhanced authentication in electronic services is underscored by a multitude of factors.

One of the primary reasons is the exponential increase in cyber threats and data breaches. Traditional authentication methods such as usernames and passwords have proved insufficient in the face of increasingly sophisticated cyber attacks [4] Cybercriminals continually develop new ways to bypass these security measures, leading to unauthorized access, identity theft, and financial losses.

Moreover, the proliferation of Internet of Things (IoT) devices has further amplified the necessity for enhanced authentication. With millions of devices connected to the internet and sharing data, the potential attack surface has expanded significantly. Ensuring secure and reliable access to these devices and the services they provide necessitates more robust and advanced authentication mechanisms.

Furthermore, the growth of online services has led to an increase in the amount of sensitive data stored and transmitted digitally. From personal health records in telemedicine to financial transactions in online banking, electronic services deal with a myriad of sensitive data that require stringent protection [5]. Therefore, improved authentication methods are necessary to provide this level of security and ensure user confidence.

Additionally, the ongoing global trend towards digitization and remote access to services, particularly accelerated by recent global events such as the COVID-19 pandemic, further underlines the necessity for advanced authentication measures. As more people work, study, and conduct transactions remotely, the need to verify identities and protect data in the digital realm becomes even more pressing.

Biometric authentication, multi-factor authentication, and risk-based authentication are among the advanced methods that have been proposed to mitigate these challenges. They offer a more reliable way to confirm the digital identity of users, which is critical in the era of electronic services. These methods, however, come with their own set of challenges, which will be further discussed in the following sections of this paper.

Legal challenges. In essence, the necessity for enhanced authentication in electronic services stems from the need to counter evolving cyber threats, protect sensitive data, accommodate the growth of IoT devices, and meet the increasing demand for remote access to services.

Enhanced authentication measures provide potential solutions for ensuring secure electronic service access but also pose significant legal challenges. Data privacy laws, for instance, place restrictions on the collection and use of personal data such as biometric information [6]. In some jurisdictions, explicit user consent is required before implementing certain authentication mechanisms [7]. This legislative landscape poses a challenge to service providers who aim to adopt these technologies for security reasons.

One of the significant challenges for implementing advanced authentication methods is the regulation around data privacy and user consent. Laws such as the European General Data Protection Regulation (GDPR) necessitate explicit consent from users before collecting and processing personal data, including biometric information [8]. Ensuring compliance with these laws while implementing advanced authentication methods can be a complex and daunting task for service providers.

Biometric authentication involves using unique physiological or behavioral traits (e.g., fingerprints, facial recognition, voice patterns) to verify a user's identity. While these methods offer substantial security advantages, they raise critical legal concerns, primarily due to their highly personal nature [9]. By nature, biometrics are unique to individuals and difficult to replicate, thereby providing a high level of security for electronic services [10]. Despite its apparent benefits, the use of biometric authentication raises notable legal and ethical concerns. One of the principal legal issues surrounding biometric authentication is the potential violation of data privacy rights. Biometric data, due to its intensely personal nature, falls under the domain of personal sensitive data in most data protection laws [6]. The indiscriminate collection and use of biometric data can lead to serious infringements of privacy rights. The GDPR, for example, necessitates informed and explicit consent from individuals before their biometric data is collected or processed. Some legal frameworks, such as the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR), require explicit and informed consent from individuals before their biometric data can be processed [8].

Another critical legal challenge is related to the potential misuse of biometric data. In the event of a data breach, unlike passwords or PINs, biometric data cannot be changed or reset. Once compromised, the implications are severe and long-lasting, potentially leading to identity theft and other forms of fraud [11]. Legal uncertainties surrounding the ownership and control of biometric data also pose a significant challenge. Given that biometric data is intrinsically linked to an individual, questions about who owns this data, who can access it, and under what conditions, become critical. Current legal frameworks often lack clarity in defining these rights, leading to ambiguity and potential misuse [12].

The cross-border transfer of biometric data presents yet another legal complexity. As electronic services are often global, biometric data may need to be transferred across jurisdictions with different data protection laws. Ensuring compliance with diverse and often conflicting regulations can be a complex task for service providers. The use of biometric

authentication in law enforcement, while valuable for enhancing public safety, has raised issues of potential state surveillance and civil liberties infringement [13]. Balancing the needs of security and individual privacy in this context is a pressing legal issue. It should be highlighted that, while biometric authentication promises heightened security for electronic services, its deployment is not devoid of legal hurdles. Careful consideration of these challenges and development of a comprehensive and balanced legal framework is essential to ensure the ethical and legal use of this powerful technology. In summary, while biometric authentication stands as a promising mechanism in enhancing the security of electronic services, it is of utmost importance to address the array of legal challenges that it introduces. Legal issues such as privacy rights violation, data misuse, and unclear ownership of biometric data, coupled with the intricacies of cross-border data transfer, necessitate a comprehensive and robust legal framework. It's imperative to strike a balance between the advancement of this technology and the protection of individual rights, making sure that biometrics serve as a tool for ensuring security and not a medium for unwarranted surveillance or privacy infringement. The evolution of a harmonious relationship between technology and law in this context, thus, remains a key to the future of secure electronic services.

In addition to legal obstacles, there are substantial technical challenges in deploying advanced biometric authentication. These systems must maintain high accuracy and reliability, yet environmental factors – lighting, sensor conditions, or user behavior – can all trigger false positives or false negatives, undermining both user trust and system integrity. Moreover, securely storing biometric data demands robust cryptographic and infrastructure safeguards. Implementing and maintaining such systems can strain organizational resources, particularly for smaller entities lacking specialized expertise.

On the international standards front, organizations like ISO/IEC JTC 1/SC 37 are working to harmonize biometric technologies globally. This subcommittee develops a range of standards – covering data interchange formats, interfaces, performance testing, and societal aspects – to help ensure interoperability and reliability across systems. For example, standards like ISO/IEC 19794 define formats for face, iris, and fingerprint data, while ISO/IEC 19795 outlines methods for testing biometric performance.

Within industry-specific domains, ISO 19092 provides a security framework tailored for financial services, offering guidance on biometric policy content, event auditing, and device security for remote and physical authentication scenarios. These standards not only promote technical robustness but also facilitate regulatory compliance through structured protocols and documentation.

Beyond technical and standards-oriented considerations, ethical and privacy safeguards are critical. Biometric data, by nature, is immutable and deeply personal – once breached, it cannot be reset like a password. This permanence amplifies privacy risks and implies long-term consequences for individuals. Research also highlights a regulatory gap: policymakers often lag behind technological adoption, struggling to develop adequate legal frameworks that balance innovation with privacy rights. Without such frameworks, biometric deployment may outpace the laws meant to protect individuals.

Ultimately, while biometric and other enhanced authentication measures offer promising avenues to bolster electronic security and accommodate IoT and remote access needs, their implementation must be supported by a multi-faceted approach. This includes resolving technical limitations, adhering to international standards, crafting robust legal and policy frameworks, and ensuring that user consent and privacy protections remain central. Only through such an integrated strategy can enhanced authentication truly serve as a secure, lawful – and trusted – pillar of electronic services.

The rapid advancement of digital services underscores the necessity for enhanced authentication mechanisms to protect users from increasing cyber threats and privacy violations. With the proliferation of Internet of Things (IoT) devices and the growing demand for remote access to services, traditional authentication methods such as passwords and PINs are proving inadequate. These conventional methods are vulnerable to various cyberattacks, including phishing, brute-force attacks, and credential stuffing, leading to potential unauthorized access and data breaches. Consequently, there is a pressing need to adopt more robust authentication mechanisms to safeguard sensitive information and ensure secure access to electronic services.

Advanced authentication methods, such as biometric authentication and multi-factor authentication (MFA), offer promising solutions to enhance security. Biometric authentication leverages unique physiological or behavioral characteristics, such as fingerprints, facial recognition, or voice patterns, to verify a user's identity. These traits are inherently difficult to replicate, providing a higher level of security compared to traditional methods. Multi-factor authentication, on the other hand, requires users to provide two or more verification factors, combining something they know (password), something they have (security token), and something they are (biometric data), thereby adding an additional layer of security.

However, the implementation of these advanced authentication methods introduces significant legal and ethical challenges. The collection and processing of biometric data raise concerns regarding privacy rights, data ownership, and the potential for misuse. In many jurisdictions, biometric data is classified as sensitive personal data, subject to stringent data protection laws such as the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR). These regulations mandate explicit and informed consent from individuals before their biometric data can be collected or processed, posing challenges for organizations seeking to implement biometric authentication systems.

Moreover, the use of biometric data introduces risks related to data breaches and unauthorized access. Unlike passwords, biometric data cannot be changed or reset if compromised, leading to potential long-term privacy violations. For instance, unauthorized access to biometric databases can result in identity theft, fraud, and other malicious activities. Additionally, the integration of biometric systems into existing infrastructure may create vulnerabilities if not properly secured, further exacerbating the risk of data breaches.

The cross-border transfer of biometric data adds another layer of complexity to the legal landscape. As electronic services often operate globally, biometric data may need to be transferred across jurisdictions with varying data protection laws. Ensuring compliance with diverse and sometimes conflicting regulations can be a daunting task for service providers.

For example, the GDPR imposes strict conditions on the transfer of personal data outside the European Economic Area, requiring adequate safeguards to protect the data. Failure to comply with these regulations can result in significant legal and financial repercussions.

In the context of blockchain technology, while it offers enhanced security features such as decentralization and immutability, it also presents unique legal challenges. The decentralized nature of blockchain makes it difficult to assign legal responsibility, such as identifying a "data controller" under data protection laws like the GDPR. Furthermore, the immutability of blockchain records conflicts with legal requirements for data rectification and erasure, posing challenges for compliance with data protection regulations. For instance, the GDPR's "right to be forgotten" allows individuals to request the deletion of their personal data, which is incompatible with the permanent nature of blockchain records.

To address these legal challenges, several potential solutions can be explored. One approach involves harmonizing data privacy laws globally to facilitate the international use of advanced authentication technologies. Developing universally recognized guidelines for the collection, processing, and storage of biometric data would ensure consistency and clarity across jurisdictions. Additionally, legal frameworks could be developed to address the challenges associated with encryption and blockchain technology, ensuring that these technologies are used responsibly and in compliance with existing laws.

For biometric authentication, stringent security measures must be enacted to prevent unauthorized access and misuse of biometric data. Legal frameworks should ensure that biometric data is collected, stored, and processed in a secure and privacy-respecting manner. This could involve implementing robust encryption methods, access controls, and regular audits to safeguard biometric information. Furthermore, organizations should provide individuals with clear information about how their biometric data will be used and obtain explicit consent before collection.

Concerning cryptography, a potential solution could be a legal framework that strikes a balance between the need for strong encryption for secure authentication and the need for law enforcement agencies to conduct investigations effectively. This balance could be achieved through a collaborative dialogue involving all stakeholders, including governments, businesses, and civil society. Establishing clear guidelines for the use of encryption technologies would help ensure that they are used responsibly and do not impede legitimate law enforcement activities.

With blockchain technology, the development of a comprehensive legal framework could be beneficial. Such a framework should clearly define the rights and responsibilities of all parties involved in blockchain transactions. Additionally, global cooperation could help address cross-border legal issues, ensuring that blockchain technologies are used in a manner that respects data protection laws and promotes international collaboration.

The rapid advancement of digital services underscores the necessity for enhanced authentication mechanisms to protect users from increasing cyber threats and privacy violations. As technology continues to evolve, it is imperative that legal and ethical considerations stand at the forefront of the design and deployment of advanced authentication mechanisms. With carefully constructed legal frameworks and informed decisions, we can

navigate these challenges, ensuring that the adoption of enhanced authentication technologies in electronic services is secure, privacy-preserving, and legally sound.

Cryptography, Encryption and Blockchain Technology. Cryptography, specifically encryption, plays a crucial role in secure authentication processes. However, it also poses legal challenges, primarily due to issues related to the regulation of encryption technologies and potential conflicts with law enforcement activities (14). In some jurisdictions, strong encryption is viewed skeptically due to its potential use for illicit activities. Australia's Assistance and Access Act 2018, mandating encryption backdoors, starkly illustrates this tension. Therefore, balancing the need for secure authentication with legal obligations and societal considerations is crucial.

Blockchain technology offers promising solutions for enhanced authentication in electronic services due to its decentralization, immutability, and transparency characteristics [15]. However, it also presents unique legal challenges, such as regulatory uncertainty, cross-border legal issues, and concerns about data privacy [16]. Estonia's e-Residency program successfully utilizes blockchain-based authentication but navigated complex EU regulatory landscapes addressing data privacy and cross-border transfer concerns. As blockchain-based authentication systems become more prevalent, understanding these legal implications is essential.

Cryptography remains a cornerstone of secure authentication – but its intersection with legal regimes often yields contentious debate. Governments in several jurisdictions have sought to compel access to encrypted data, citing public safety. Australia's Assistance and Access Act of 2018 exemplifies the tension: it authorizes authorities to demand assistance from tech companies in accessing encrypted communications, potentially forcing engineers to introduce effective vulnerabilities – despite formal prohibitions on building systemic backdoors. Critics argue that such measures undermine cybersecurity infrastructure and erode public trust, particularly when mechanisms for judicial oversight are limited or vague. Therefore, encrypted authentication systems must be designed with acute awareness of legal mandates and the risks of forced assistance.

Moreover, the requirement to provide encryption keys or design systems that facilitate law enforcement access presents ethical and privacy perils. Compelled cooperation introduces risks of coercion and may violate privacy rights – even with good intentions. Experts warn that any weakening of encryption, even selectively, can be exploited by malicious actors, widening the attack surface of digital systems. Consequently, service providers and lawmakers must carefully balance legitimate investigative needs with preserving the integrity and reliability of encryption-based authentication.

At the same time, blockchain technology has emerged as a promising vehicle for decentralized and transparent authentication. Its immutable ledger and tamper-evident architecture can strengthen identity verification, audit trails, and credential management. However, this very immutability stands at odds with legal frameworks such as the GDPR, which mandates data rectification and erasure when legally required. The append-only nature of blockchains hinders compliance with "right to be forgotten" requests, creating challenges for service providers and legislators alike.

Further complicating matters is the decentralization inherent in blockchain systems: when consensus mechanisms replace centralized control, assigning legal responsibility – such as identifying a "data controller" under GDPR – becomes ambiguous. Public blockchains in particular obscure accountability and complicate enforcement, making it difficult to comply with data protection laws that assume centralized governance structures. As a result, organizations deploying blockchain-based authentication must either adopt permissioned models with clear governance or pioneer new compliance frameworks.

Estonia's e-Residency and blockchain-based digital identity initiatives illustrate both the potential and pitfalls of these technologies. While the program successfully integrates secure, cross-border digital authentication under EU regulations like eIDAS, it operates within a tightly governed and legally harmonized environment. Nonetheless, even well-regulated systems are not immune to technical or operational risks, highlighting the need for robust oversight, adaptability, and fall-back mechanisms. In sum, as cryptographic and blockchain-based authentication technologies evolve, their legal alignment, operational resilience, and trustworthiness must be continuously evaluated to ensure they bolster – not undermine – secure electronic services.

As encryption remains fundamental to secure authentication, recent developments further illustrate the friction between privacy and governmental oversight. In August 2025, the UK withdrew its demand that Apple insert a backdoor into iCloud encryption under the Investigatory Powers Act – a demand that had compelled Apple to suspend its Advanced Data Protection service in the UK and sparked high-level political tensions, including potential breach of the U.S. – U.K. CLOUD Act agreement. This episode underscores how such mandates not only threaten encryption integrity but also strain international cooperation and consumer trust.

Simultaneously, the EU reaffirmed its push for so-called "lawful access" to encrypted data through its "ProtectEU" initiative, which aims to make decryption capabilities available to law enforcement by 2030. Critics, including VPN providers like Proton VPN, Mullvad, and NordVPN, warn that this undermines cybersecurity and privacy by introducing exploitable vulnerabilities. These developments reflect an intensifying global debate: how to reconcile encryption's essential role in protecting digital services with governments' investigative demands.

In parallel, key disclosure and mandatory decryption laws continue to pose ethical challenges. Some jurisdictions require individuals – or providers – to surrender cryptographic keys under judicial authority, raising concerns around coerced self‑incrimination and privacy sovereignty. Legal precedents like In re Boucher in the U.S., where a defendant was compelled to decrypt his hard drive without Fifth Amendment protection, illustrate the real-world implications of these laws. Such cases exemplify the pressure point between privacy rights and prosecutorial imperatives.

Turning to blockchain, its immutability and decentralization – while advantageous for authentication – conflict with GDPR's right to erasure. Article 17 requires personal data be deleted upon user request, but true deletion from a blockchain is technically unattainable. Hybrid systems that keep sensitive data off-chain while storing only hashes on-chain are one workaround – but they compromise decentralization benefits and require careful governance.

The ambiguity around who serves as the "data controller" in blockchain environments further complicates compliance. With distributed ledgers, identifying responsible parties for GDPR liabilities – such as rectification or erasure – becomes opaque. Some regulators, like France's CNIL, propose that the entity uploading personal data may be deemed the controller, while participants like miners are processors – but this remains a contentious and unsettled issue.

Technical innovations may offer partial relief. Techniques like chameleon hashes – used in permissioned blockchains such as Hyperledger Fabric – can allow data correction or removal to accommodate GDPR obligations, though at the expense of the blockchain's immutable trust model. Other privacy-enhancing technologies, such as zero-knowledge proofs or selective disclosure, can minimize the amount of personal data ever exposed on-chain, thus aligning with privacy norms while maintaining authentication integrity.

Real-world examples illustrate these tensions. In healthcare, blockchain projects like MediBloc store patient records on-chain for transparency and data access – but the inability to erase or modify information poses compliance risks if patients request data deletion. Similarly, smart contracts – by design self-executing and immutable – raise further complications when they incorporate personal data such as identity markers or behavioral logs.

Despite these technical and legal hurdles, some regulatory bodies show pragmatic flexibility. The CNIL notes that encrypted or hashed data that is technically inaccessible may suffice in some cases of "erasure," even if not physically deleted – reflecting a nuanced approach to compliance in blockchain contexts. Yet, more definitive legal guidance beyond theoretical frameworks is still needed.

Ultimately, the intersection of cryptography, encryption, and blockchain with law remains a battleground of conflicting values. Encryption is indispensable for authentication yet faces rising legal pressure for forced access. Blockchain promises transparent and resilient authentication but grapples with core data protection principles. Navigating these tensions will require interdisciplinary cooperation – between technologists, legislators, and privacy advocates – to craft frameworks that allow innovative authentication while safeguarding rights and legal obligations.

Potential Legal Frameworks. A robust legal framework that accommodates enhanced authentication mechanisms for electronic services is a pressing necessity. Such a framework should consider data privacy laws, encryption regulations, and the emerging legal issues associated with technologies like biometrics and blockchain [17]. An international convention similar to the Budapest Convention on Cybercrime could specifically address biometric data use and blockchain authentication standards. It should also address the cross-border nature of electronic services, which adds another layer of complexity to the legal landscape [18].

To address these legal challenges, several potential solutions can be explored. One solution involves harmonizing data privacy laws globally to facilitate the international use of advanced authentication technologies. The development of universally recognized guidelines for the collection, processing, and storage of biometric data would ensure consistency and clarity across jurisdictions. It could be beneficial to establish clear, globally recognized guidelines for collecting and processing personal data, including biometric data, for

authentication purposes [19]. In addition, legal frameworks could be developed to address the challenges associated with encryption and blockchain technology.

For biometric authentication, stringent security measures must be enacted to prevent unauthorized access and misuse of biometric data. Legal frameworks should ensure that biometric data is collected, stored, and processed in a secure and privacy-respecting manner. This could be paired with robust legislation that regulates the collection, storage, and use of such data [20]. Concerning cryptography, one possible solution could be a legal framework that strikes a balance between the need for strong encryption for secure authentication and the need for law enforcement agencies to conduct investigations effectively. This balance could be achieved through a collaborative dialogue involving all stakeholders, including governments, businesses, and civil society [21]. With blockchain technology, the development of a comprehensive legal framework could be beneficial. Such a framework should clearly define the rights and responsibilities of all parties involved in blockchain transactions. Additionally, global cooperation could help to address cross-border legal issues [22].

The rapid advancement of digital services underscores the necessity for enhanced authentication mechanisms to protect users from increasing cyber threats and privacy violations. With increasing cyber threats and a growing need for remote and personalized services, it is imperative to enhance the methods of user authentication. While traditional measures, such as passwords and PINs, have served their purpose, they fall short in today's rapidly evolving digital landscape marked by sophisticated cyberattacks and the ubiquitous nature of IoT devices.

In this context, advanced authentication methods, such as biometric and multi-factor authentication, offer promising solutions. However, their implementation is not without legal implications and challenges. The personal and sensitive nature of biometric data raises substantial issues concerning privacy, data ownership, cross-border data transfer, and potential misuse. The legal aspects surrounding these technologies are complex, requiring comprehensive regulation and transparency to ensure that while we stride forward in technological advancement, we do not compromise individual rights and privacy. In the case of blockchain-based authentication, we witness a promising solution capable of tackling some of the prevailing security issues. However, this technology too, is met with legal challenges surrounding its acceptance and regulation. The decentralized nature of blockchain introduces a unique set of legal issues involving jurisdiction, legal recognition, and enforceability of rights. Addressing these legal challenges necessitates harmonizing technology with law, ensuring that advances in security measures do not compromise personal liberties. A balanced legal framework needs to be in place that would guide technological growth while preserving individuals' rights. It is of utmost importance to conduct further research to explore potential solutions, including privacy-preserving technologies, legally compliant design principles, and comprehensive legislative measures that adequately address these challenges. It is of utmost importance to conduct further research to explore potential solutions, including privacy-preserving technologies, legally compliant design principles, and comprehensive legislative measures that adequately address these challenges.

As we delve into the future, it becomes imperative that legal and ethical considerations stand at the forefront of the design and deployment of advanced authentication mechanisms. With carefully constructed legal frameworks and informed decisions, we can navigate these challenges, ensuring that the adoption of enhanced authentication technologies in electronic services is secure, privacy-preserving, and legally sound. In conclusion, the necessity for enhanced authentication in electronic services is unequivocal, and the path forward, although fraught with challenges, presents opportunities for innovation and progress in achieving a safer and more secure digital world.

A robust international legal framework for enhanced authentication is indeed becoming more critical than ever. Instruments like the Council of Europe's Convention 108 – originally adopted in 1981 and modernized in 2018 – serve as leading examples, advocating principles like fair processing, transparency, and accountability, and extending to biometric data protections. Additionally, frameworks such as the ASEAN Personal Data Protection Framework push for harmonized regional standards, addressing biometric safeguards and cross-border data challenges across Southeast Asia.

When it comes to authentication technologies, established regimes such as the EU's eIDAS regulation prove instructive. eIDAS provides a legal foundation for cross-border recognition of electronic identities and signatures, fostering interoperability and trust across the member states. Likewise, the UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records (MLETR) offers a technology-neutral template, facilitating acceptance of distributed ledger systems for legally binding records – paving a path for blockchain-based authentication methods.

In the realm of technical standards for biometrics, ISO/IEC JTC 1/SC 37 has created comprehensive international norms for biometric data formats, interfaces, testing and performance, supporting both interoperability and cross-jurisdictional deployment. Complementarily, ISO 19092 outlines a security framework tailored for biometric authentication in financial services, encompassing biometric policy, secure event logs, and cryptographic safeguards. These standards could form the backbone of mandatory and globally consistent requirements within any future legal framework.

Turning to blockchain-specific governance, some jurisdictions already offer useful models. Switzerland's DLT Act integrates blockchain regulation into existing financial laws, clarifying responsibilities and asset segregation rules in case of bankruptcy. Liechtenstein's TVTG (Token and Trusted Technology Service Provider Act) establishes a comprehensive token governance system, while Malta augments EU-wide standards (MiCA) with licensing regimes through its Virtual Financial Assets Act, demonstrating how layered legal structures can operate effectively in concert.

Ultimately, any future convention or treaty aimed at harmonizing enhanced authentication must pull from these existing frameworks. It should enshrine principles drawn from treaties like Convention 108, regulations like eIDAS and MLETR, technical norms from ISO, and modular blockchain governance models. Such a comprehensive legal architecture would enable secure biometric, cryptographic, and blockchain-based authentication systems – rigorously protecting privacy and enabling interoperability, cross-border operation, legal clarity, and technological innovation all at once.

Conclusion. The rapid advancement of digital services underscores the necessity for enhanced authentication mechanisms to protect users from increasing cyber threats and privacy violations. Advanced methods, such as biometric and blockchain authentication, offer promising solutions but entail significant legal implications. Future research should investigate specific case studies of successful integration of biometric and blockchain authentication in compliance-heavy environments such as healthcare and international banking. Carefully constructed legal frameworks and informed decisions will ensure secure, privacy-preserving, and legally sound adoption of enhanced authentication technologies.

The European Union's General Data Protection Regulation (GDPR) imposes strict requirements on the processing of biometric data, classifying it as sensitive personal data. Organizations must obtain explicit, informed consent from individuals before collecting or processing their biometric data. However, the use of biometric data for authentication purposes may be permitted under certain conditions, such as when processing is necessary for reasons of substantial public interest, provided it is based on Union or Member State law and includes suitable and specific measures to safeguard data subjects' fundamental rights and interests.

Similarly, blockchain technology, while offering decentralized and secure authentication solutions, presents challenges in complying with data protection laws. The immutability of blockchain records can conflict with regulations like the GDPR's "right to be forgotten," which allows individuals to request the deletion of their personal data. The decentralized nature of blockchain complicates the identification of data controllers, a requirement under GDPR, raising concerns about accountability and compliance.

While the adoption of advanced authentication methods like biometrics and blockchain offers significant benefits in securing electronic services, it is imperative to navigate the accompanying legal complexities. Establishing comprehensive legal frameworks that address data privacy, consent, and cross-border data flows is crucial. Ongoing research and case studies will be instrumental in shaping policies that balance technological advancements with the protection of individual rights, ensuring a secure and legally compliant digital landscape.

USED SOURCES

1. Li M., Yu S., Zheng Y., Ren K., and Lou W. Scalable and Secure Sharing of Personal Health Records in Cloud Computing using Attribute-based Encryption. *IEEE Transactions on Parallel and Distributed Systems.* 2013. Vol. 24, no. 1, pp. 131–143.

2. Kumar D., Ramani M., and Kuppusamy S. In pursuit of a robust universal user authentication design for E-commerce applications. *Expert Systems with Applications.* 2015. Vol. 42, no. 21, pp. 7518–7532.

3. Li M., Yu S., Y. Zheng, Ren K., and Lou W. Scalable and Secure Sharing of Personal Health Records in Cloud Computing using Attribute-based Encryption. *IEEE Transactions on Parallel and Distributed Systems.* 2013. Vol. 24, no. 1, pp. 131–143.

4. Juels A., and Rivest R. L. Honeywords: Making Password-Cracking Detectable, in Proceedings of the 2013 ACM SIGSAC conference on Computer & communications security. 2013, pp. 145–160.

5. Zhang Y., Liu W., Lou W., and Hou Y. T. Securing Mobile Healthcare Data: An Associative Marking-based Data Linkage Approach, in Proceedings of the 6th International Symposium on Information, Computer, and Communications Security. 2011, pp. 143–150.

6. Smith S. W. Privacy-preserving Biometric Authentication: Challenges and Opportunities, in Proceedings of the 5th International Conference on Security, Privacy, and Applied Cryptography Engineering. 2015, pp. 147–161.

7. Wright D., and De Hert P. Introduction to Privacy Impact Assessment, in Privacy Impact Assessment. 2012, pp. 3–32.

8. Bygrave L. A. Data Protection by Design and by Default: Deciphering the EU's Legislative Requirements. *Oslo Law Review.* 2017. Vol. 4, no. 2, pp. 105–120.

9. Tistarelli M., Li S. Z., and Chellappa R. Biometrics for Identification and Security, in Handbook of Biometrics. 2009, pp. 1–22.

10. Karpisek K., Cerny F., and Ocenasek A. User Authentication based on the Typing Patterns Analysis. *Information Security.* 2012. Vol. 15, no. 1, pp. 67–80.

11. Bonneau J., Herley C., van Oorschot P. C., and Stajano F. The Quest to Replace Passwords: A Framework for Comparative Evaluation of Web Authentication Schemes, in Proceedings of the 2012 IEEE Symposium on.

12. De Hert P., and Papakonstantinou V. The new General Data Protection Regulation: Still a sound system for the protection of individuals? *Computer Law & Security Review.* 2016. Vol. 32, no. 2, pp. 179–194.

13. Martin J. K. Surveillance and the Law, in Surveillance and Privacy. 2017, pp. 50–71.

14. Schneier B. Cryptography and Government, in Applied Cryptography: Protocols, Algorithms, and Source Code in C. 2015, pp. 543–576.

15. Crosby M., Pattanayak P., Verma S., and Kalyanaraman V. Blockchain Technology: Beyond Bitcoin. *Applied Innovation.* 2016. Vol. 2, no. 6–10, pp. 71–74.

16. Zheng Z., Xie S., Dai H., Chen X., and Wang H. Blockchain Challenges and Opportunities: A Survey. *International Journal of Web and Grid Services.* 2018. Vol. 14, no. 4, pp. 352–375.

17. Bannister F., and Connolly R. The Trouble with Transparency: A Critical Review of Openness in e-Government. *Policy & Internet.* 2011. Vol. 3, no. 1, pp. 1–30.

18. Leenes R., and De Hert P. Regulating Services in the Physical and Online World, in European Data Protection: Coming of Age. 2013, pp. 327–349.

19. Kuner C. The European Commission's Proposed Data Protection Regulation: A Copernican Revolution in European Data Protection Law. *Privacy & Security Law Report.* 2012. Vol. 11, no. 2, pp. 1–9.

20. Sasse M., and Flechais I. Usable Security: Why Do We Need It? How Do We Get It? in Security and Usability: Designing Secure Systems That People Can Use. 2005, pp. 13–30.

21. Landau S. Making Sense from Snowden: What's Significant in the NSA Surveillance Revelations. *IEEE Security & Privacy.* 2013. Vol. 11, no. 4, pp. 54–63.

22. Miano T. M. Decentralization the Web: Handshake, Namebase and the Uncensorable Internet. *Richmond Journal of Law and Technology.* 2020. Vol. 26, no. 3, pp. 1–39.

Ф. П. Гусейнзаде. ПОТРЕБА В ПОСИЛЕНІЙ АВТЕНТИФІКАЦІЇ ДЛЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ

У статті досліджується потреба в посилених механізмах автентифікації для електронних послуг з акцентом на правові виклики та можливі способи їхнього вирішення. Із прискоренням цифровізації в банківській сфері, охороні здоров'я, державному управлінні та інших секторах традиційні методи, як-от паролі та PIN-коди, виявилися недостатніми перед зростаючими кіберзагрозами, крадіжкою особистих даних і витоками інформації. Розширені підходи – біометрична автентифікація, багатофакторна автентифікація, криптографія та блокчейн – пропонують більш надійний захист, однак водночас породжують суттєві правові й етичні виклики. Ключові проблеми охоплюють дотримання вимог законодавства щодо захисту даних, зокрема GDPR, чутливість і незмінність біометричних даних, транскордонну передачу даних і питання відповідальності в децентралізованих системах. У статті детально аналізуються ці виклики та пропонуються потенційні правові рамки для поєднання технологічних інновацій із захистом прав людини. Гармонізація міжнародних стандартів, посилення гарантій захисту даних, забезпечення прозорості й згоди можуть зробити посилену автентифікацію безпечною, законною та надійною основою для електронних послуг у цифрову добу.

Ключові слова: *електронні послуги, автентифікація, правові виклики, безпека, біометрія, шифрування, захист даних, блокчейн, правова база, цифрова ідентичність.*

Стаття надійшла до редколегії 20 жовтня 2025 року

УДК 342.92
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.51-60

Н. В. Лаговська,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
email: nvlagovska@i.ua
ORCID 0000-0002-1732-2351

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У СФЕРІ ОБІГУ ЗБРОЇ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ

У статті проаналізовано адміністративну відповідальність неповнолітніх за правопорушення, пов'язані зі зброєю, та з'ясовано, що вона залишається недостатньо вивченою в українській науці та законодавстві й містить прогалини у визначенні терміна «зброя», порядку застосування заходів впливу до неповнолітніх, а також у регулюванні відповідальності батьків за невиконання обов'язків щодо виховання. Виявлено, що це ускладнює правозастосування, призводить до неоднакової судової практики та створює правову невизначеність у сфері обігу вогнепальної, холодної й пневматичної зброї.

У статті проаналізовано поняття та види зброї, що застосовуються в адміністративному праві України (вогнепальна, холодна та пневматична), визначено прогалини в законодавстві, які ускладнюють кваліфікацію правопорушень. Виявлено, що більшість справ, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю неповнолітніми, закривається через недосягнення віку відповідальності або відсутність складу правопорушення. Водночас судова практика демонструє різне застосування ст. 184 і ст. 241 КУпАП до неповнолітніх та їхніх батьків, що підкреслює потребу в уніфікації підходів. Наведено приклади реальних судових справ, що ілюструють особливості призначення заходів впливу залежно від віку порушника, характеру правопорушення й обставин справи.

Запропоновано внести такі зміни до законодавства України для усунення виявлених проблем: закріпити в законодавстві поняття «зброя» з урахуванням її видів і параметрів; врегулювати порядок застосування заходів впливу до неповнолітніх із урахуванням віку, характеру правопорушення та обставин справи; уточнити відповідальність батьків за недбалість у вихованні та її межі; розробити методичні рекомендації для судів щодо уніфікації практики застосування ст. 241 КУпАП; передбачити особливості відповідальності неповнолітніх у періоди надзвичайних ситуацій та воєнного стану.

© Лаговська Н. В., 2025

Впровадження цих пропозицій сприятиме підвищенню ефективності адміністративного впливу на неповнолітніх, забезпеченню єдиної судової практики та посиленню виховної функції законодавства в сфері обігу зброї.

Ключові слова: *неповнолітні, адміністративна відповідальність, адміністративні правопорушення, зброя, вогнепальна зброя, холодна зброя, пневматична зброя, заходи впливу, судова практика.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства проблематика, пов'язана з обігом зброї, набуває особливої актуальності. В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, спостерігається істотне зростання кількості одиниць зброї серед цивільного населення. Ця тенденція, з одного боку, є закономірною реакцією суспільства на потребу в самообороні, а з іншого – створює ряд правових і соціальних ризиків, пов'язаних із незаконним обігом зброї та її використанням не за призначенням. За звичайних умов складно передбачити, що зброя може потрапити до рук неповнолітніх, проте в умовах збройного конфлікту та часткової втрати контролю за її зберіганням такі випадки трапляються дедалі частіше. Недбалість дорослих, необережне поводження зі зброєю або прагнення неповнолітніх до екстремальної поведінки можуть призводити до суспільно небезпечних наслідків.

Попри те, що в судовій практиці адміністративні правопорушення, пов'язані з використанням вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї, не становлять значної частки від загальної кількості справ, ця категорія правопорушень потребує ретельного аналізу в контексті сучасних викликів воєнного часу. Саме потреба в осмисленні правових аспектів обігу зброї серед цивільного населення в умовах воєнного стану зумовила вибір теми цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика відповідальності неповнолітніх за адміністративні правопорушення є предметом активного наукового аналізу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Актуальність цього питання зумовлена не лише його правовою, а й глибокою морально-етичною складовою, адже порушення закону неповнолітніми завжди викликає суспільний резонанс і потребує особливого підходу до пошуку ефективних механізмів реагування.

Питанням адміністративної відповідальності неповнолітніх у своїх працях приділяли увагу Р. В. Кімлик, О. М. Рєзнік, О. Л. Чернецький та інші вчені. Окремі аспекти, пов'язані із визначенням поняття та правовим режимом зброї, досліджували науковці А. В. Корнієць, В. П. Пєтков, О. С. Фролов тощо.

Водночас більшість наукових праць зазначених авторів стосується загальних аспектів адміністративної відповідальності неповнолітніх. У зв'язку з цим у статті увагу зосереджено на аналізі особливостей вчинення адміністративних правопорушень неповнолітніми, пов'язаних із використанням вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї, що набуває особливої значущості в умовах воєнного стану в Україні.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні адміністративної відповідальності неповнолітніх за правопорушення, пов'язані з обігом, зберіганням і використанням

зброї, за рахунок аналізу нормативно-правового регулювання зазначеного питання та узагальнення судової практики з метою визначення ступеня їхньої узгодженості й ефективності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз заявленої проблематики доцільно розпочати з уточнення базових понять, що становлять теоретико-правове підґрунтя дослідження. Відповідно до абз. 1 ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) адміністративне правопорушення визначається як протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права та свободи громадян, а також на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Загальне правило притягнення до адміністративної відповідальності закріплено в ст. 12 КУпАП, згідно з якою відповідальність несуть особи, що досягли на момент вчинення правопорушення шістнадцятирічного віку [1]. У зв'язку з цим виникає потреба у визначенні особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Відповідно до чинного законодавства неповнолітньою вважається особа віком від 16 до 18 років. Якщо ж правопорушення вчинено особою, яка не досягла 16-річного віку, провадження в справі, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 247 КУпАП, не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю. Винятком є випадки, коли вік суб'єкта правопорушення визначено безпосередньо в диспозиції статті, як, наприклад, у ст. 173-4 КУпАП «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу», де йдеться також про малолітніх осіб [1].

Кодекс України про адміністративні правопорушення містить ряд положень, які передбачають відповідальність за правопорушення, пов'язані з обігом і використанням зброї. Зокрема, у ньому встановлено адміністративну відповідальність за: *стрільбу з вогнепальної, холодної метальної чи пневматичної зброї*, а також із пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими або аналогічними за властивостями метальними снарядами несмертельної дії, у населених пунктах чи в невідведених для цього місцях або з порушенням установленого порядку (ст. 174 КУпАП); *порушення громадянами порядку придбання, зберігання, передачі або продажу* вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї (ст. 190 КУпАП); *порушення правил зберігання, носіння або перевезення* нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї, а також бойових припасів (ст. 191 КУпАП); *порушення строків реєстрації (перереєстрації)* нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї та правил взяття її на облік (ст. 192 КУпАП); *ухилення від реалізації* вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї та бойових припасів (ст. 193 КУпАП); *порушення працівниками торговельних підприємств (організацій)* встановленого порядку продажу вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї й бойових припасів (ст. 194 КУпАП); *порушення працівниками підприємств, установ та організацій правил зберігання або перевезення* вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї й бойових припасів (ст. 195 КУпАП) та інші правопорушення, передбачені чинним законодавством.

На сьогодні в українському законодавстві відсутнє єдине та чітке визначення поняття «зброя», що ускладнює процес правової кваліфікації певних предметів як зброї. Це зі свого боку створює труднощі для правозастосовної практики, зокрема у сфері адміністративної відповідальності.

Як слушно зауважують А. В. Корнієць та О. С. Фролов, для адміністративного права надзвичайно важливим є чітке розуміння сутності терміна «зброя». Адже саме органи виконавчої влади, насамперед органи внутрішніх справ, наділяються виключними повноваженнями щодо регулювання обігу зброї. Невизначеність, надмірно широке або, навпаки, звужене тлумачення цього поняття може призвести до порушення прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб – учасників адміністративно-правових відносин [2, с. 8].

У чинному законодавстві України існує кілька різних підходів до визначення зброї, однак жоден із них не має універсального характеру. Так, відповідно до абз. 2 п. 1.3 Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів і заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України зброя визначається як предмети й пристрої, призначені для ураження живих цілей, кораблів, літальних апаратів та інших об'єктів і такі, що не мають іншого призначення [3]. Це визначення має спеціалізований (відомчий) характер.

Водночас Модельний закон про зброю пропонує більш узагальнене тлумачення: зброя – це пристрої та предмети, конструктивно призначені для ураження живих чи інших цілей, а також для подачі сигналів [4]. Отже, у національному правовому полі співіснують як вузькі (спеціальні), так і загальні дефініції поняття «зброя», що вимагає подальшої систематизації та уніфікації на рівні законодавства.

Проаналізувавши наукові публікації науковців, пропонуємо таке дефініційне формулювання поняття «зброя»: зброя – це предмет матеріального світу або пристрій, конструктивно й функціонально призначений для ураження живих чи інших цілей або для подачі сигналів, використання яких пов'язане з потребою в отриманні спеціального дозволу (надання права) уповноваженим органом державної влади щодо їхнього придбання, носіння, зберігання та використання.

Зброю класифікують за різними ознаками; у межах цього дослідження зосереджено увагу на вогнепальній, холодній і пневматичній зброї. Хоча загальна класифікація охоплює ширший перелік видів, предметом нашого аналізу є саме ті категорії зброї, застосування яких може зумовити адміністративну відповідальність.

Відповідно до п. 8.2 Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної та холодної (охолощеної) зброї під вогнепальною зброєю розуміють вироби, які призначені для ураження цілей метальними снарядами, що набувають спрямованого руху в стволі внаслідок дії газів, утворених у результаті згоряння метального заряду, і мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі на визначеній відстані [5].

Холодна зброя – це предмети та пристрої, конструктивно призначені та за своїми властивостями придатні для неодноразового заподіяння тяжких або смертельних тілесних ушкоджень за допомогою безпосередньої дії, без застосування кінетичної енергії метальних зарядів, водночас дія таких предметів ґрунтується на використанні м'язової сили людини (п. 8.1 зазначеної Інструкції) [5].

Оскільки у вітчизняному законодавстві відсутнє визначення «пневматичної зброї», на нашу думку, варто застосовувати визначення, сформульоване А. В. Корніцем та О. С. Фроловис: «Пневматична зброя» – це пристрої та прилади, конструктивно призначені й технічно придатні для прицільного механічного ураження цілі метальним снарядом, який отримує кінетичну енергію від стисненого газу або повітря» [2].

Дослідивши основні види зброї, потрібно також приділити окрему увагу правовим наслідкам її застосування неповнолітніми особами. Адміністративна відповідальність у цьому випадку є ключовим механізмом забезпечення суспільної безпеки та запобігання небезпечним наслідкам неналежного поводження зі зброєю. Тому приділимо окрему увагу аналізу чинного законодавства, що визначає порядок та особливості застосування заходів адміністративного впливу до осіб віком від 16 до 18 років у разі порушень правил обігу та використання вогнепальної, холодної або пневматичної зброї.

Щодо адміністративної відповідальності неповнолітніх, ст. 241 КУпАП передбачає, що за вчинення адміністративних правопорушень особами у віці від 16 до 18 років можуть застосовуватися такі заходи впливу [1]: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого; попередження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, під нагляд педагогічного чи трудового колективу за їхньою згодою, а також окремим громадянам на їхнє прохання.

Таке законодавче регулювання спрямоване на поєднання виховного та превентивного ефекту в заходах впливу до неповнолітніх, що є ключовим для системи адміністративної відповідальності молоді.

Відповідно до ст. 13 КУпАП неповнолітній може притягуватися до адміністративної відповідальності на загальних підставах за вчинення правопорушень, пов'язаних зі зброєю, передбачених статтями 174 та 190–195 КУпАП. Водночас з урахуванням віку та соціального статусу порушника до нього можуть бути застосовані спеціальні заходи впливу, визначені ст. 241 КУпАП, що спрямовані на виховний і превентивний ефект у процесі правозастосування.

Порядок застосування заходів впливу, передбачених ст. 241 КУпАП, в українському законодавстві містить прогалини. Призначення конкретного заходу здійснюється виключно за рішенням суду з урахуванням віку, соціального статусу порушника та обставин конкретної справи. Частина науковців зауважує, що заходи, передбачені ст. 241 КУпАП, не є адміністративними стягненнями в розумінні ст. 23 КУпАП. Вони розглядаються як альтернативні види впливу, мета яких має виховний і превентивний характер: зміна поведінки порушника й запобігання повторним правопорушенням можливі без застосування жорстких санкцій.

З метою кращого розуміння практики застосування адміністративної відповідальності до неповнолітніх за правопорушення, пов'язані зі зброєю, нами було проаналізовано справи з Єдиного реєстру судових рішень. На основі отриманої інформації здійснено систематизацію та узагальнення матеріалів, що дало змогу зробити відповідні висновки щодо характеру порушень, застосованих заходів впливу й особливостей їхнього правозастосування.

Аналіз судової практики свідчить, що більшість справ, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю неповнолітніми, закриваються на підставі недосягнення віку, з якого настає адміністративна відповідальність, або через відсутність належного предмета правопорушення. У разі коли неповнолітній не досяг 16 років, до відповідальності притягаються його батьки або особи, які їх замінюють, за невиконання обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КУпАП), а на них накладається штраф у розмірі від 30 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян залежно від наслідків і поведінки батьків. У разі відсутності предмета правопорушення відповідальність не настає ні для неповнолітнього, ні для його батьків.

Наприклад, Київський районний суд м. Полтави в справі від 23.09.2019 № 552/4803/19 встановив, що неповнолітній вчинив адміністративне правопорушення за ст. 174 КУпАП – стріляв з пневматичної зброї в не відведеному для цього місці. Однак, оскільки він не досяг 16 років, до адміністративної відповідальності мав притягуватися один із батьків за ч. 3 ст. 184 КУпАП. Водночас встановлено, що в діях неповнолітнього не було складу правопорушення, адже ст. 174 КУпАП передбачає відповідальність за стрільбу з вогнепальної чи холодної метальної зброї, пристроїв для відстрілу патронів із гумовими або аналогічними метальними снарядами несмертельної дії або з пневматичної зброї калібру понад 4,5 мм і швидкістю польоту кулі понад 100 м/с. Пневматична зброя, з якої стріляв неповнолітній, мала калібр 4,5 мм, що не відповідало вимогам диспозиції статті, у зв'язку з чим від відповідальності був звільнений і батько, а справу закрито [6].

Цікавим є той факт, що в одному й тому самому суді розглядалися дві справи з різницею в 20 днів, проте результати їх вирішення були різними. У наведеній вище справі справу закрито через відсутність складу правопорушення. В іншій справі дії одного з батьків були перекваліфіковані на ч. 1 ст. 184 КУпАП, що передбачає «ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей», тоді як ч. 3 ст. 184 КУпАП стосується «вчинення неповнолітніми віком від 14 до 16 років правопорушень, відповідальність за які передбачено КУпАП, крім порушень, передбачених ст. 3 або 4 ст. 173-4 КУпАП». З урахуванням обставин цієї справи суд застосував до батьків попередження як захід виховного впливу [7].

На нашу думку, у другій справі була правильна кваліфікація дій і справедливий вирок, оскільки відсутність складу правопорушення в діях неповнолітнього не звільняє батьків від відповідальності. Недбалість батьків могла призвести до негативних наслідків, тому застосування заходу впливу з метою виховання було обгрунтованим і відповідало принципу диспозитивності.

Якщо особа вже досягла 16 років і вчинила адміністративне правопорушення у сфері обігу зброї, відповідальність настає безпосередньо для неї. Водночас суд враховує її неповнолітній статус і може застосувати заходи впливу, передбачені ст. 241 КУпАП. За правопорушення, передбачені ст. 174 та ст. 190–195 КУпАП, відповідальність неповнолітнього настає на загальних підставах, що дає змогу застосовувати такі заходи, як штраф. У вітчизняній судовій практиці випадків накладення штрафу на неповнолітніх за

ці статті нами виявлено не було, тому для ілюстрації наведемо приклад, коли стягнення до неповнолітнього за правопорушення, передбачене ст. 174 КУпАП, було застосовано на підставі ст. 241 КУпАП.

Бердянський міськрайонний суд Запорізької області у справі від 18 червня 2019 року № 310/3922/19 розглянув обставини, за яких неповнолітній, який досяг 16 років, стріляв із пневматичної зброї в громадському, не відведеному для цього місці, що становить правопорушення за ст. 174 КУпАП. У судовому засіданні неповнолітній визнав провину, зазначив, що є студентом і не має постійного доходу, просив суворо не карати та пообіцяв більше не порушувати закон.

Урахувавши вік порушника та всі обставини справи, суд, відповідно до ч. 2 ст. 13 та ст. 241 КУпАП, призначив попередження як виховний захід [7]. Це свідчить, що якщо адміністративне правопорушення має незначний характер, не завдало шкоди, ніхто не постраждав, а винний є неповнолітнім, до нього застосовуються заходи впливу, передбачені ст. 241 КУпАП, виключно з метою виховання.

Якщо суд накладає штраф, а неповнолітній не має змоги його сплатити, згідно з ч. 2 ст. 307 КУпАП штраф стягується з батьків або осіб, які їх замінюють [1]. Отже, незважаючи на визнану законодавцем певну самостійність неповнолітнього, відповідальність за його дії несуть і батьки.

Висновки. Під час дослідження адміністративної відповідальності неповнолітніх за правопорушення, пов'язані зі зброєю, виявлено ряд проблемних аспектів, що потребують удосконалення чинного законодавства та практики його застосування:

1. *Відсутність єдиного визначення поняття «зброя»* в національному законодавстві ускладнює кваліфікацію правопорушень і призводить до неоднакової судової практики. Потрібно внести чітке та універсальне визначення терміна «зброя» в КУпАП та інші нормативні акти, що регулюють обіг зброї, із зазначенням видів (вогнепальна, холодна, пневматична) та параметрів, які визначають правовий режим їхнього використання.

2. *Неврегульованість порядку застосування заходів впливу до неповнолітніх* створює правову невизначеність і різні підходи судів до аналогічних ситуацій. Варто передбачити в КУпАП чіткий порядок вибору та призначення заходів впливу до неповнолітніх із урахуванням віку, характеру правопорушення та обставин справи.

3. *Неузгодженість між віком адміністративної відповідальності та відповідальністю батьків* у разі недосягнення неповнолітнім 16 років потребує уточнення. Законодавець може визначити конкретні критерії, за яких батьки несуть відповідальність за невиконання обов'язків щодо виховання, а також порядок її застосування, щоб уникнути суперечливих судових рішень.

4. *Відсутність практичного механізму розмежування відповідальності неповнолітнього та його батьків* у випадках, коли порушення мало незначний характер і не завдало шкоди, потребує розробки методичних рекомендацій для судів і органів внутрішніх справ. Це дасть змогу забезпечити єдину правозастосовну практику та ефективність виховного впливу.

5. *Потреба у врахуванні сучасних умов безпеки, зокрема воєнного стану*, під час розгляду правопорушень із використанням зброї. Варто передбачити окремі положення

щодо відповідальності неповнолітніх у періоди надзвичайних ситуацій та воєнного стану, що дасть змогу більш адекватно реагувати на потенційно небезпечні дії.

Отже, внесення зазначених змін до законодавства дасть нагоду підвищити ефективність адміністративного впливу на неповнолітніх, забезпечити єдину судову практику, посилити виховну функцію законодавства та підвищити безпеку суспільства у сфері обігу зброї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 19.10.2025).

2. Корнієць А. В., Фролов О. С. Організація соціальних систем обігу зброї : монографія / за заг. ред. В. П. Пєткова. Київ : КНТ, 2008. 182 с.

3. Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України : наказ Адміністрації ДПС України від 21.10.2003 № 200. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/z0963-03 (дата звернення: 19.10.2025).

4. Модельний закон про зброю : Модель № 997_a16 від 06.12.1997 / Міжпарламентська асамблея держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав. URL : https://zakononline.ua/documents/show/198594_198659 (дата звернення: 20.10.2025).

5. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98 (дата звернення: 19.10.2025).

6. Рішення Київського районного суду м. Полтави у справі від 23.09.2019 № 552/4803/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/83726319 (дата звернення: 19.10.2025).

7. Рішення Київського районного суду м. Полтави у справі від 13.10.2019 № 552/4803/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/83726319 (дата звернення: 19.10.2025).

REFERENCE

1. Code of Ukraine on Administrative Offenses dated 07.12.1984 No. 8073-X / Verkhovna Rada of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (accessed: 19.10.2025).

2. Korniiets A. V., Frolov O. S. Organization of Social Systems of Weapons Circulation : monograph / Ed. by V. P. Petkov. Kyiv : KNT, 2008. 182 p.

3. On Approval of the Instruction on the Use of Weapons, Combat Equipment, Armament of Ships (Boats), Aircraft and Helicopters of the State Border Guard Service of Ukraine, Special Means and Measures of Physical Influence During Protection of the State Border and Exclusive (Maritime) Economic Zone of Ukraine : Order of the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine dated 21.10.2003 No. 200. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/z0963-03 (accessed: 19.10.2025).

4. Model Law on Weapons : Model No. 997_a16 dated 06.12.1997 / Interparliamentary Assembly of the CIS Member States. URL : https://zakononline.ua/documents/show/198594_198659 (accessed: 20.10.2025).

5. On Approval of the Instruction on the Procedure for Manufacturing, Acquisition, Storage, Accounting, Transportation and Use of Firearms, Pneumatic, Cold and Deactivated Weapons : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 21.08.1998 No. 622. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98 (accessed: 19.10.2025).

6. Decision of the Kyiv District Court of Poltava in Case dated 23.09.2019 No. 552/4803/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/83726319 (accessed: 19.10.2025).

7. Decision of the Kyiv District Court of Poltava in Case dated 13.10.2019 No. 552/4803/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/83726319 (accessed: 19.10.2025).

N. V. Lagovska. ADMINISTRATIVE OFFENSES COMMITTED BY MINORS IN THE SPHERE OF WEAPONS CIRCULATION: ANALYSIS OF LEGISLATION AND PRACTICE OF APPLYING MEASURES OF INFLUENCE

The article analyzes the administrative liability of minors for offenses related to weapons and establishes that this issue remains insufficiently studied in Ukrainian legal science and legislation. Significant gaps have been identified in the definition of the term "weapon", the procedure for applying measures of influence to minors, and the regulation of parental liability for failure to fulfill upbringing responsibilities. These gaps complicate law enforcement, lead to inconsistent judicial practice, and create legal uncertainty in the sphere of handling firearms, cold weapons, and pneumatic weapons.

The article examines the concepts and types of weapons applied in Ukrainian administrative law (firearms, cold weapons, and pneumatic weapons) and identifies legislative gaps that complicate the qualification of offenses. It has been found that most cases involving unlawful handling of weapons by minors are closed due to the minor not reaching the age of administrative responsibility or the absence of an offense. At the same time, judicial practice demonstrates varied application of Articles 184 and 241 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (CUAO) concerning minors and their parents, highlighting the need for unified approaches. Real court cases are presented to illustrate the specifics of applying measures of influence depending on the age of the offender, the nature of the offense, and the circumstances of the case.

The author proposes the following legislative amendments to the Ukrainian law to address the identified issues: establish in legislation a clear definition of the term "weapon"

taking into account its types and parameters; regulate the procedure for applying measures of influence to minors, considering their age, the nature of the offense, and the circumstances of the case; clarify parental responsibility for negligence in upbringing and its limits; develop methodological recommendations for courts to unify the practice of applying Article 241 CUAO; and provide for specific features of minors' liability during states of emergency and martial law. Implementing these proposals will enhance the effectiveness of administrative influence on minors, ensure consistent judicial practice, and strengthen the educational function of legislation in the sphere of weapon circulation.

Keywords: *minors, administrative liability, administrative offenses, weapons, firearms, cold weapons, pneumatic weapons, measures of influence.*

Стаття надійшла до редколегії 9 жовтня 2025 року

УДК 351.74/.76:342.7-053.2:355.01
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.61-70

В. О. Підгородецький,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти ННІ права
email: valintin2002mu@gmail.com
ORCID 0000-0001-7812-7384
Н. А. Лугіна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: n.a.luhina@dpu.edu.ua
ORCID 0000-0001-6005-2943;
С. В. Лугін,
здобувач вищої освіти ННІ права,
Державний податковий університет
email: luckyserg7@gmail.com
ORCID 0009-0005-7312-1852

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА СПОСОБИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті досліджено адміністративно-правові механізми захисту прав дитини в умовах воєнного стану в Україні, зумовленого збройною агресією російської федерації. Зосереджено увагу на системні виклики, які постали перед державою у сфері забезпечення базових прав дітей – на життя, безпеку, освіту, медичну допомогу, соціальний захист та сімейне виховання. Зазначено, що попри наявність широкої нормативно-правової бази, механізми її реалізації в умовах збройного конфлікту залишаються фрагментарними, недостатньо скоординованими та обмеженими через кадрові, процедурні й технічні чинники.

Особлива увага приділяється проблемам евакуації дітей із зон бойових дій, складнощам дистанційної освіти, обмеженому доступу до соціальних виплат, труднощам у встановленні статусу дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також юридичним і гуманітарним аспектам незаконного переміщення дітей на тимчасово окуповані території. У дослідженні охарактеризовано діяльність основних суб'єктів адміністративного захисту – служб у справах дітей, центрів соціальних служб, органів опіки та піклування, поліції, військово-цивільних адміністрацій.

© Підгородецький В. О., Лугіна Н. А., Лугін С. В., 2025

На основі аналізу національного законодавства, міжнародно-правових норм та практики захисту дітей в умовах конфліктів запропоновано ряд заходів із удосконалення адміністративно-правових механізмів. Зокрема, йдеться про впровадження спеціального правового режиму захисту дитини під час війни, введення нового визначення «дитина, розлучена з батьками внаслідок воєнного конфлікту», створення національного реєстру постраждалих дітей, формування міжвідомчих груп реагування, розширення повноважень служб захисту дітей та посилення міжнародної співпраці з гуманітарними організаціями.

Запропоновані підходи базуються на принципах дитиноцентризму, оперативності, міжвідомчої координації та адаптації до умов надзвичайної ситуації. Реалізація запропонованих рішень сприятиме підвищенню ефективності системи захисту прав дітей в Україні в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *права дитини, воєнний стан, адміністративно-правовий механізм, евакуація, соціальний захист, служби у справах дітей, міжнародне гуманітарне право, внутрішньо переміщені особи.*

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України та запровадженням воєнного стану питання забезпечення та захисту прав дітей набуло високої правової значущості. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на 25 квітня 2025 року внаслідок збройної агресії російської федерації постраждало понад 2 546 дітей. Більше 622 дітей загинуло, понад 1 924 отримали поранення різного ступеня тяжкості [13]. Ці цифри не є остаточними, адже в умовах активних бойових дій та на тимчасово окупованих територіях не завжди можливо провести повний облік постраждалих. Дані міжнародних організацій вказують на те, що реальні цифри можуть бути значно вищими, враховуючи масштаби гуманітарної кризи й обсяги переміщення цивільного населення.

Крім безпосередньої загрози життю та здоров'ю, діти стикаються з порушенням цілого комплексу прав: права на освіту, медичну допомогу, соціальний захист, сімейне виховання. Особливо гострими є проблеми дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю та інших вразливих категорій, які потребують посиленого захисту з боку держави. Поглиблює проблему й незаконне вивезення українських дітей з тимчасово окупованих територій до російської федерації, що за міжнародним гуманітарним правом класифікується як воєнний злочин та потребує відповідного реагування з боку як національних, так і міжнародних інституцій.

Незважаючи на наявність значної кількості нормативно-правових актів, спрямованих на захист прав дітей, адміністративно-правові механізми їх реалізації в умовах воєнного стану виявилися недостатньо ефективними. Це зумовлено як об'єктивними причинами (руйнування інфраструктури, переміщення населення, обмеження доступу до окупованих територій), так і недосконалістю законодавства й адміністративних процедур, неузгодженістю дій різних органів державної влади та місцевого самоврядування. Проблема ускладнюється ще й тим, що українська правова система й адміністративний апарат не були повністю готові до викликів такого масштабу, і багато рішень доводиться ухвалювати в екстреному порядку, часто без належного правового та процедурного забезпечення.

Отже, існує нагальна потреба в дослідженні наявних адміністративно-правових механізмів захисту прав дитини в умовах воєнного стану, виявленні проблем їх реалізації та розробці пропозицій щодо їх удосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджуваному питанню присвячено наукові здобутки ряду українських науковців. О. Мороз та К. Костовська в своєму дослідженні розглядають систему адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні та функції державних органів у забезпеченні цих прав. Вони підкреслюють, що інструменти адміністративно-правового захисту зазначаються обов'язковістю та публічним характером, що гарантує правовий статус дитини. Автори вказують, що захист прав дитини здійснюється через інтеграцію нормативних та інституційних механізмів у системі державного управління [6]. Н. Коломоєць у своїй роботі досліджує зміст і сутність адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. Науковець характеризує методологічні основи його реалізації та етапи становлення. Автор аналізує систему суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні та пропонує напрями оптимізації їхньої діяльності. Особливу увагу приділено діяльності органів Національної поліції як суб'єктів захисту прав дитини. Висловлено пропозицію щодо способів удосконалення адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні [5]. І. Волкова присвятила дисертаційне дослідження комплексному вивченню адміністративно-правового механізму захисту прав дітей. У роботі розкрито питання стану й напрямів розвитку наукової думки щодо адміністративно-правового механізму захисту прав дітей та окреслено підходи до визначення його сутності [1].

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз адміністративно-правових механізмів захисту прав дитини в умовах воєнного стану, виявлення проблем їхньої реалізації та розробка пропозицій щодо їхнього вдосконалення. Актуальність такого дослідження підсилюється безпрецедентним характером викликів, з якими стикнулася Україна в контексті захисту прав дитини в умовах російської агресії, та потребою у формуванні ефективної державної політики в цій сфері, яка б враховувала як національний, так і міжнародний досвід.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема, варто зазначити діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий методи, а також методи аналізу й синтезу.

Виклад основного матеріалу. Правовою основою захисту прав дітей в Україні є Конституція України [4], Конвенція ООН про права дитини [3], Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [12], закони України «Про охорону дитинства» [10], «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [8], «Про правовий режим воєнного стану» [11] та інші нормативно-правові акти.

Із початком повномасштабного вторгнення було ухвалено ряд нормативних актів, спрямованих на захист прав дітей в умовах воєнного стану. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» [7] врегульовано питання встановлення статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів.

Постановою Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 220 було затверджено «Порядок використання коштів з рахунка для надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні» [2], який визначає механізм використання коштів з рахунка для надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні [2]. Також важливою є постанова КМУ від 28.02.2022 № 169 «Про особливості здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для задоволення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану» [9], яка заклала основу для забезпечення життєво важливих потреб дітей в умовах війни.

Однак, незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, існують суттєві прогалини в законодавстві щодо захисту прав дітей саме в умовах воєнного стану. Так, недостатньо врегульованими залишаються питання встановлення статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій; процедури вивезення дітей із зони бойових дій та тимчасово окупованих територій; особливості функціонування органів опіки та піклування в умовах воєнного стану; механізми відновлення порушених прав дітей. Особливо проблемним є питання правового режиму дітей, незаконно переміщених на територію держави-агресора, та механізмів їх повернення в Україну. Відсутність чіткого законодавчого регулювання цього питання створює серйозні перешкоди для ефективної діяльності державних органів та міжнародних організацій у сфері захисту прав таких дітей.

Система органів, відповідальних за захист прав дітей в Україні, охоплює: Міністерство соціальної політики України; Національну соціальну сервісну службу України; Службу у справах дітей; органи опіки та піклування; Центри соціальних служб; департаменти / управління освіти і науки; заклади охорони здоров'я; Національну поліцію України; громадські організації. Кожен із цих органів виконує специфічні функції у сфері захисту прав дітей, які визначені відповідними нормативно-правовими актами. В умовах мирного часу ця система функціонувала порівняно стабільно, хоча й мала певні недоліки, пов'язані з бюрократизацією процесів, недостатнім фінансуванням, кадровими проблемами тощо.

В умовах воєнного стану функціонування цих органів зазнало суттєвих змін. По-перше, частина працівників була вимушена залишити місця своєї роботи через загрозу життю та здоров'ю. За даними Міністерства соціальної політики України, приблизно 30 % працівників служб у справах дітей та центрів соціальних служб були вимушені евакуюватися із зони бойових дій, що призвело до кадрового дефіциту та неможливості повноцінного виконання функцій з захисту прав дітей на відповідних територіях. По-друге, відбулося перепрофілювання діяльності органів на вирішення нагальних проблем, пов'язаних з евакуацією, розміщенням і забезпеченням базових потреб дітей, які опинилися в зоні бойових дій або були вимушені покинути місця постійного проживання. Особливого значення набули питання психологічної підтримки дітей, які пережили травматичний досвід війни, втрату близьких, руйнування житла тощо.

Важливу роль у забезпеченні прав дітей відіграють військово-цивільні адміністрації, які створюються в районах проведення бойових дій. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» на них покладено функції забезпечення безпеки.

Основними проблемами реалізації прав дітей в умовах воєнного стану на сьогодні є:

1. Проблеми забезпечення права на життя, здоров'я та безпеку. Найбільш гострим залишається питання забезпечення безпеки дітей, які перебувають у зоні бойових дій. Незважаючи на те, що законодавство передбачає першочергову евакуацію дітей із небезпечних зон, на практиці реалізація цього принципу стикається з рядом труднощів: відсутність безпечних коридорів для евакуації, блокування гуманітарних конвоїв, відсутність транспорту, психологічний опір з боку батьків. Особливо складною є ситуація з евакуацією дітей з інвалідністю, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Для їхньої евакуації потрібні спеціальні транспортні засоби, медичний супровід, наявність згоди законних представників, що в умовах воєнного стану не завжди можливо забезпечити.

2. Проблеми забезпечення права на освіту. Право дітей на освіту в умовах воєнного стану реалізується через систему дистанційного навчання. Однак не всі діти мають доступ до технічних засобів та інтернету, особливо це стосується дітей, які проживають у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. Крім того, часті вимикання електроенергії, спричинені обстрілами критичної інфраструктури, унеможливлюють участь у дистанційному навчанні. Також залишається актуальним питання щодо визнання документів про освіту, отриману на тимчасово окупованих територіях. Діти, які були вимушені здобувати освіту за російськими освітніми програмами, стикаються з труднощами під час повернення до української системи освіти.

3. Проблеми забезпечення права на соціальний захист. Система соціального захисту дітей в умовах воєнного стану має ряд недоліків. По-перше, це складність отримання соціальних виплат і допомоги внутрішньо переміщеними особами, особливо у випадках, коли документи були втрачені або залишені на окупованій території. По-друге, це недостатній розмір соціальних виплат, який не покриває реальних потреб дітей та їх сімей. По-третє, це відсутність спеціальних програм соціальної адаптації та психологічної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій.

4. Проблеми забезпечення права на сімейне виховання. В умовах воєнного стану особливо гостро постала проблема забезпечення права дітей на сімейне виховання. Смерть батьків, їхнє зникнення безвісти або неможливість виконувати батьківські обов'язки через поранення чи інші обставини призводять до збільшення кількості дітей, які потребують влаштування в сімейні форми виховання. Однак процедури встановлення статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, а також процедури усиновлення, встановлення опіки чи піклування в умовах воєнного стану є ускладненими. Зокрема, спостерігаються труднощі з документальним підтвердженням статусу дитини, проведенням відповідних перевірок потенційних опікунів або усиновлювачів, забезпеченням права дитини на збереження ідентичності.

Ефективний захист прав дітей в умовах воєнного стану вимагає комплексного переосмислення адміністративно-правових механізмів реагування. Особливої актуальності набуває запровадження в українське законодавство спеціального правового інструменту – правового режиму захисту дитини в умовах надзвичайної ситуації воєнного характеру. Такий режим має становити системно визначений комплекс адміністративно-правових,

організаційних і соціальних заходів, які тимчасово застосовуються з метою невідкладного забезпечення безпеки, задоволення базових потреб, правового статусу та соціального захисту дітей у зв'язку зі збройним конфліктом, актами агресії або окупації.

Зазначений правовий режим повинен ґрунтуватися на принципах пріоритету найкращих інтересів дитини, оперативності управлінських рішень та міжвідомчої координації дій органів публічної влади. Його впровадження забезпечить можливість оперативного ухвалення рішень щодо евакуації, тимчасового влаштування неповнолітніх, організації доступу до освіти, медичної допомоги, психологічної підтримки та соціального забезпечення.

Доцільно передбачити створення мобільних міжвідомчих груп реагування на порушення прав дітей у зоні бойових дій. До складу таких груп можуть входити представники служб у справах дітей, органів соціального захисту, практичні психологи, фахівці з правових питань та інші уповноважені особи, спроможні надавати невідкладну допомогу та фіксувати факти порушень прав дитини з метою подальшого притягнення винних до відповідальності.

Також потребує врегулювання питання правового статусу дітей, які залишились без батьківського піклування внаслідок бойових дій або були переміщені без супроводу. У цьому контексті доцільно ввести визначення «дитина, розлучена з батьками внаслідок воєнного конфлікту» та встановити, що це особа віком до 18 років, яка внаслідок збройної агресії, бойових дій або тимчасової окупації втратила постійний / тимчасовий зв'язок із батьками чи іншими законними представниками, була переміщена без супроводу або залишилася без належного піклування в умовах воєнного стану, незалежно від наявності офіційного статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, що дасть змогу спростити механізми її реєстрації, соціального супроводу та правового захисту.

Вагомим кроком є також створення національного реєстру дітей, які постраждали від воєнних дій, інтегрованого з реєстрами МВС, ДМС, МОЗ, Мінсоцполітики, що дасть нагоду забезпечити швидкий обмін інформацією між органами публічної адміністрації та недопущення повторного психологічного травмування дітей через дублювання дій.

З огляду на міжнародний досвід Україна повинна активніше залучати механізми гуманітарного захисту, передбачені Женевськими конвенціями, а також посилити співпрацю з ЮНІСЕФ, УВКБ ООН, Міжнародним Комітетом Червоного Хреста щодо створення безпечних просторів для дітей, забезпечення швидкого переміщення вразливих категорій та відновлення зв'язку з родинами.

Доцільно підкреслити на потребі в перегляді функціональних можливостей служб у справах дітей: вони повинні мати повноваження не лише фіксувати факти порушень, а й ініціювати адміністративні процедури щодо притягнення до відповідальності посадових осіб, які неналежно виконали обов'язки щодо захисту дітей. Отже, вдосконалення адміністративно-правових механізмів має відбуватися не лише через прийняття нових норм, а й за рахунок запровадження гнучких процедур реагування, адаптованих до умов війни.

Висновки. Комплексний аналіз адміністративно-правових механізмів захисту прав дитини в умовах воєнного стану в Україні дав змогу виявити ряд системних проблем, що ускладнюють реалізацію прав і законних інтересів дітей, особливо в контексті збройної агресії російської федерації. Попри наявність розвиненої нормативно-правової бази у сфері захисту дитинства, чинне законодавство не повною мірою враховує специфіку надзвичайної ситуації, пов'язаної з бойовими діями, тимчасовою окупацією територій, переміщенням населення та масштабними порушеннями гуманітарного права. У процесі дослідження встановлено, що відсутність спеціального правового режиму захисту дитини в умовах збройного конфлікту, недостатня міжвідомча координація, розпорошеність функцій між органами влади та дефіцит ресурсів істотно знижують ефективність адміністративного реагування на загрози, які постають перед дітьми.

Отже, удосконалення адміністративно-правових механізмів має базуватись на принципах дитиноцентризму, оперативності, міжвідомчої інтеграції, правової визначеності та міжнародної солідарності. Реалізація запропонованих заходів дасть змогу зміцнити потенціал української держави у сфері захисту прав дітей, підвищити стійкість інституцій до кризових ситуацій, а також сформувати національну модель реагування на гуманітарні виклики, яка буде відповідати як внутрішнім реаліям, так і міжнародним стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волкова І. І. Адміністративно-правовий механізм захисту прав дітей : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук зі спец. : 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. URL : http://phd.znu.edu.ua/page/aref/07_2021/Volkova_avtoreferat.pdf

2. Деякі питання надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 220 : станом на 7 груд. 2024 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2022-п#Text

3. Конвенція про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989 : станом на 16 листоп. 2023 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

5. Коломоєць Н. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. 352 с. URL : https://dspace.univd.edu.ua/items/00fdb3fb-ab62-4377-89a7-e7124e82c37c

6. Мороз О., Костовська К. Поняття та система адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Т. 2, № 72. С. 88–93. URL : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.47

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України : Закон України від 21.04.2022 № 2217-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text

8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII : станом на 4 квіт. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

9. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : постанова Каб. Міністрів України від 12.10.2022 № 1178 : станом на 17 квіт. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-п#Text

10. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 1 січ. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 8 лют. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

12. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 01.01.2000 : станом на 23 черв. 2004 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

13. Ювенальні прокурори: 622 дитини загинули в Україні внаслідок збройної агресії рф / Офіс Генерального прокурора – головна. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts

REFERENCES

1. Volkova, I. I. (2021). Administrative and legal mechanism for protecting children's rights : PhD dissertation / Zaporizhzhia National University. URL : http://phd.znu.edu.ua/page/aref/07_2021/Volkova_avtoreferat.pdf

2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022, March 7). *Some issues of providing humanitarian and other assistance to the civilian population under martial law in Ukraine* (Resolution No. 220). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2022-%D0%BF#Text

3. United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

4. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Constitution of Ukraine*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

5. Kolomoiets, N. V. (2019). *Administrative and legal protection of children's rights in Ukraine*. Kharkiv : Panov. URL : https://dspace.univd.edu.ua/items/00fdb3fb-ab62-4377-89a7-e7124e82c37c

6. Moroz, O., & Kostovska, K. (2022). Concept and system of administrative and legal protection of children's rights in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*. 2 (72), 88–93. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.47

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *On amendments to certain laws of Ukraine on the legal regime in temporarily occupied territories* (Law No. 2217-IX). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons* (Law No. 1706-VII). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

9. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). *On approval of peculiarities of public procurement under martial law* (Resolution No. 1178). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-п#Text

10. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *On child protection* (Law No. 2402-III). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

11. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *On the legal regime of martial law* (Law No. 389-VIII). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

12. United Nations (2000). *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

13. Prosecutor General's Office of Ukraine. (2025). *Juvenile prosecutors: 622 children killed in Ukraine due to the armed aggression of the Russian Federation*. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts

V. O. Pidhorodetskyi, N. A. Lugina, S. V. Lugin. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS UNDER MARTIAL LAW: IMPLEMENTATION CHALLENGES AND WAYS TO IMPROVE

The article examines administrative and legal mechanisms for protecting children's rights under martial law in Ukraine caused by the armed aggression of the Russian Federation. The focus is on systemic challenges faced by the state in ensuring children's basic rights – to life, security, education, medical care, social protection, and family upbringing. It is noted that despite the existence of a broad regulatory framework, the mechanisms for its implementation in armed conflict conditions remain fragmented, insufficiently coordinated, and limited by personnel, procedural, and technical factors.

Special attention is paid to the problems of evacuating children from combat zones, complications of distance education, limited access to social payments, difficulties in establishing the status of orphans and children deprived of parental care, as well as the legal and humanitarian aspects of illegal displacement of children to temporarily occupied territories. The study characterizes the activities of the main subjects of administrative protection - children's services, social service centers, guardianship authorities, police, and military-civil administrations.

Based on the analysis of national legislation, international legal norms, and practices of protecting children in conflict situations, a number of measures to improve administrative and legal mechanisms are proposed. In particular, the implementation of a special legal regime for child protection during war, the introduction of a new definition of "a child separated from parents due to military conflict," the creation of a national register of affected children, the formation of interagency response groups, expanding the powers of child protection services, and strengthening international cooperation with humanitarian organizations.

The proposed approaches are based on the principles of child-centrism, operational efficiency, interagency coordination, and adaptation to emergency conditions. The implementation of the proposed solutions will contribute to increasing the effectiveness of the system of protecting children's rights in Ukraine under martial law.

***Keywords**: children's rights, martial law, administrative and legal mechanism, evacuation, social protection, children's services, international humanitarian law, internally displaced persons.*

Стаття надійшла до редколегії 9 жовтня 2025 року

УДК 341.1(477)
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.71-78

R. M. Mirtalibova,
Lawyer of the Baku Territorial Department
of the State Cadastre and Register
of Real Estate Public Legal Entity No. 1
PhD in Law, Faculty of Law,
Baku State University
email: royalmiriyeva@gmail.com
ORCID 0009-0009-5422-1873

DELAYS IN PROCEDURAL DEADLINES BY ADMINISTRATIVE AUTHORITIES – PRACTICAL PROBLEMS AND SOLUTIONS

This article examines the problem of procedural deadline delays by administrative authorities from both legal and practical perspectives. The topic is highly relevant, as the violation of procedural deadlines in administrative proceedings significantly affects the efficiency of legal processes, the realization of citizens' right to legal protection, and the overall principle of the rule of law. Procedural deadlines, as established by legislation, are intended to ensure that administrative actions are carried out efficiently, transparently, and with legal certainty. In many cases, delays are not merely the result of negligence but stem from systemic deficiencies such as overlapping competences among administrative bodies, lack of digital infrastructure, or insufficiently trained personnel. These issues complicate timely case handling and weaken public trust in state institutions. Moreover, unclear or overly flexible procedural rules in legislation may be exploited by authorities to justify administrative inactivity.

From a comparative legal standpoint, countries with well-developed administrative justice systems—such as Germany and Estonia—have introduced effective mechanisms including fixed legal consequences for missed deadlines, digital progress tracking tools, and enforceable rights for citizens to demand timely resolution. The lack of similar enforceable rights and sanctions in Azerbaijani law highlights the need for substantive reform.

The article provides a comparative analysis of the legal frameworks and administrative court practices of the Republic of Azerbaijan alongside countries such as Germany, France, and Estonia. Based on this analysis, the study proposes strengthening specific legal accountability mechanisms for deadline violations, expanding administrative oversight tools, and implementing electronic monitoring systems.

The research is based on methods of systematic analysis, comparative legal study, and normative legal interpretation.

Keywords: *administrative procedure, procedural deadlines, administrative authority, legal mechanisms, citizens' rights, legal liability, legal uncertainty.*

© Mirtalibova R. M., 2025

Relevance and main directions of the research. The timeliness of administrative decision-making constitutes a fundamental guarantee of good governance and legal certainty. Procedural deadlines, as established by administrative law, are designed not only to ensure efficiency but also to safeguard individuals from undue delays, arbitrary conduct, and administrative inertia. However, in practice, administrative authorities in many jurisdictions, including Azerbaijan, frequently fail to comply with such deadlines, resulting in legal uncertainty, economic losses, and diminished public trust.

The problem has gained particular relevance due to the increasing complexity of administrative functions, the expansion of participatory rights in administrative proceedings, and the growing volume of regulatory tasks assigned to public bodies. While modern tools such as e-government systems offer the potential to expedite procedures, systemic shortcomings, insufficient resources, and gaps in legal enforcement mechanisms continue to hinder compliance. In European Union law, the right to have matters handled within a reasonable time is expressly recognised in Article 41 of the Charter of Fundamental Rights, and comparative analysis shows that several states have adopted mechanisms such as administrative silence doctrines or automatic decision-making to counteract delays.

In the Azerbaijani legal framework, statutory deadlines are embedded both in the Law on Administrative Proceedings and in sector-specific legislation, yet the absence of effective sanctions and weak monitoring mechanisms undermine their practical observance. This research therefore focuses on clarifying the legal nature and purpose of procedural deadlines, identifying systemic and case-specific causes of delay, and formulating proposals for legislative and institutional reform. The aim is to provide a balanced approach that ensures administrative decisions remain both lawful and timely, thereby strengthening legal certainty, protecting individual rights, and enhancing the overall credibility of public administration.

The timely conduct of administrative procedures is a core element of the rule of law and the protection of citizens' rights. Procedural deadlines serve as a structural guarantee against administrative inaction, ensuring that decisions are taken within a predictable timeframe and in accordance with the principles of legal certainty and proportionality. Delays in meeting these deadlines can have significant consequences, including the erosion of public trust, disruption of legitimate expectations, and the imposition of unnecessary financial or moral burdens on individuals and businesses.

In contemporary administrative systems, the relevance of this issue has increased due to the growing complexity of governance, the diversification of administrative functions, and the expansion of citizens' procedural rights. Public authorities are now required to handle an increasing number of applications, licenses, permits, and regulatory actions, often under greater transparency and accountability requirements. Despite these developments, procedural efficiency remains undermined by structural problems such as insufficient staffing, lack of procedural planning, outdated workflows, and the absence of effective internal monitoring systems. Even in jurisdictions that have introduced e-government platforms and digital case management tools, such innovations have not entirely eliminated delays, as technological solutions alone cannot overcome legislative gaps or the absence of clear sanction mechanisms.

From a comparative perspective, the right to a decision within a reasonable time has been embedded in various international and national legal systems. In the European Union, Article 41 of the Charter of Fundamental Rights enshrines this principle as part of the right to good administration. Several EU member states have gone further, adopting legal doctrines such as "administrative silence" - whereby the absence of a timely decision is deemed an implicit approval or rejection - as well as statutory default decisions to protect applicants. These mechanisms create legal certainty by shifting the burden from the applicant to the administration. In contrast, the Azerbaijani legal framework, while establishing procedural deadlines in the Law on Administrative Proceedings and in sector-specific statutes, lacks robust enforcement measures, with breaches often going unremedied in practice.

The scientific novelty of the research. This research offers a new, integrated approach to addressing delays in procedural deadlines by administrative authorities, combining legal theory, comparative law, and practical reform proposals. Unlike existing studies that focus mainly on the formal regulation of deadlines, it examines deadlines as a substantive guarantee of the constitutional right to good administration and as a mechanism of institutional discipline within public bodies.

The novelty lies in classifying procedural deadlines according to their legal functions and enforcement mechanisms, and in providing an original doctrinal interpretation that links their breach directly to violations of individual rights. The study introduces a comparative framework, analysing Azerbaijani legislation alongside the European Union model and advanced foreign practices such as administrative silence doctrines and automated decision-making.

It further proposes an innovative model for improving compliance, integrating legal amendments with technological tools like electronic time-tracking and public reporting mechanisms. The research also advances the role of judicial oversight by suggesting expedited review procedures and stronger remedies for administrative inaction. By merging theoretical analysis with actionable reform measures, the study contributes to both the academic development of administrative law and the practical enhancement of timely, accountable governance.

The main content of the research. From a legal standpoint, the existence of time limits ensures that access to legal remedies remains effective; without them, individuals may face indefinite delays, thereby weakening the enforcement of their rights. In practice, the absence of time constraints can result in backlog, inefficiency, and bureaucratic obstacles within public institutions. This not only damages the credibility of administrative authorities but also decreases public trust and satisfaction with government services. [9, p. 123–124]. The principle of the rule of law requires that administrative proceedings be carried out through clear, accountable, and timely processes that protect both legal order and the rights of citizens [3, p. 293]. Thus, establishing specific, measurable, and binding deadlines within legislation is essential to maintaining procedural logic, legal certainty, and the efficiency of administrative governance. Timeliness and adherence to procedural deadlines in administrative proceedings are fundamental for ensuring the rule of law, effective governance, and protection of citizens' rights. Deadlines serve as critical legal mechanisms that regulate the pace and sequence of

administrative actions, thereby preventing undue delays, arbitrariness, and inefficiency within the administrative justice system.

Practically, the observance of deadlines mitigates the risk of legal disputes arising from inaction or delayed decisions, thus reducing the burden on administrative courts and fostering a more efficient justice system. It also aligns with international best practices, where procedural guarantees are recognized as integral to fair administrative procedures and the protection of fundamental rights [11, p. 200–203]. With these considerations in mind, it is crucial to examine the specific procedural deadlines established by the national legislation governing administrative proceedings [3, p. 302]. The Law of the Republic of Azerbaijan on Administrative Proceedings sets forth clear temporal parameters aimed at ensuring that administrative authorities act within defined timeframes while providing effective legal assistance and maintaining communication transparency with applicants [1].

In the legislation of foreign countries, the regulation of deadlines related to administrative processes is given particular importance. For example, Germany's «Verwaltungsverfahrensgesetz» (Administrative Procedure Act) ensures the specification of concrete deadlines at all stages of administrative proceedings, and violations of these deadlines may affect the validity of administrative acts. This law aims to guarantee the transparency of administrative procedures and the timely protection of citizens' rights. Similarly, the United Kingdom's «Administrative Procedure Act» recognizes procedural deadlines as a crucial criterion for the speed and efficiency of legal processes.

In the European Union countries, general administrative procedures are regulated by acts such as the «EU Directive 2006/123/EC» and «Regulation (EC) No 1049/2001», which establish specific time limits for adopting administrative decisions and reviewing applications. These norms ensure that administrative processes are predictable and fair for both citizens and state authorities.

The regulation of procedural time limits in administrative proceedings is of paramount importance for ensuring the efficiency of the legal system and upholding the principles of justice. While the legislative framework in the Republic of Azerbaijan clearly establishes time limits for administrative authorities to perform their functions, it is equally critical to regulate the procedural timelines within administrative judicial proceedings - that is, the judicial review of administrative acts by administrative courts [6, p. 124–125].

Internationally, it is common practice in advanced legal systems to prescribe specific procedural deadlines within administrative judicial proceedings. For instance, many European jurisdictions, including Germany and France, explicitly regulate such timelines within their administrative procedural laws [5]. Moreover, international legal standards and human rights jurisprudence emphasize the necessity of timely judicial remedies [2, p. 279–280]. The European Court of Human Rights consistently affirms that undue delays in judicial proceedings, including those concerning administrative matters, constitute violations of the right to a fair trial and effective remedy. Delays in administrative justice erode legal certainty and compromise the effectiveness of legal protections afforded to individuals. Within the Azerbaijani legal context, the absence of clear procedural deadlines in administrative court

proceedings is not merely a technical omission but represents a critical barrier to the effective protection of citizens' rights [6, p. 99].

Another significant challenge within administrative proceedings arises when citizens erroneously select the incorrect administrative body to submit their applications, leading to refusals on procedural grounds.

However, practical implementation reveals a persistent gap between legislative intent and administrative practice. Despite the legal mandate, many administrative bodies refrain from exercising their forwarding authority and instead issue outright refusals to the applicants. These refusals frequently lack precise guidance on the correct authority to approach, often only vaguely recommending submission to a "relevant" entity without specifying the exact institution. This procedural shortcoming contravenes the fundamental purpose of administrative proceedings, which is to uphold and protect human rights and freedoms by obligating administrative bodies to employ all available means to facilitate the realization of these rights [Aliev, 2019, p. 283–284]. Consequently, citizens face unnecessary procedural obstacles, extended timelines, and, in many instances, the loss of substantive rights due to statutory deadlines lapsing. From a comparative legal perspective, this problem is recognized internationally as a barrier to effective administrative justice. Jurisdictions within the European Union and other developed legal systems emphasize the importance of administrative bodies' proactive engagement in guiding applicants to the correct institutions [12].

In the Azerbaijani legal context, the "Administrative Procedure Law" explicitly obligates administrative bodies to notify interested parties about ongoing proceedings and to ensure their participation. Moreover, the law establishes the requirement for administrative agencies to examine applications for compliance with formal and substantive criteria, including issuing requests for additional documentation when necessary [7]. However, in practice, administrative bodies sometimes bypass these obligations by issuing refusals without engaging the applicant in the process or granting opportunities for correction. The law further provides mechanisms for correcting formal deficiencies within applications by granting short periods to applicants for adjustments, alongside clear explanations of legal consequences for non-compliance [Mehdiev, 2010, p. 327–328]. Such provisions are critical for maintaining the accessibility and fairness of administrative justice. Nevertheless, the observed administrative reluctance to implement these corrective processes undermines these safeguards and diminishes citizens' ability to seek redress effectively.

Internationally, many countries have institutionalized these procedural protections as core elements of administrative law. In jurisdictions with mature administrative justice systems, administrative agencies' failure to follow procedural protocols, including adequate notification and engagement with applicants, is often subject to judicial review and can lead to the annulment of administrative decisions. Such judicial oversight functions as a critical check on administrative arbitrariness and promotes transparency and accountability.

International experience extensively addresses issues related to the breach of administrative deadlines and their solutions. Legislative frameworks in European countries, the United States, and other developed legal systems implement various mechanisms to ensure adherence to administrative deadlines. These include increased liability for administrative bodies in

cases of deadline violations, additional protective measures for citizens' rights, and strengthened judicial oversight. Learning from these practices is crucial for advancing the administrative law system in Azerbaijan through appropriate reforms [10, p. 188]. Moreover, the root causes of deadline violations at different stages of administrative proceedings must be analyzed, and effective legal and managerial tools must be applied to prevent them. Alongside legal regulation of deadlines, enhancing transparency and accountability of administrative bodies, improving communication with citizens, and simplifying procedures play a significant role.

Moreover, in countries such as Germany and Sweden, the legal systems provide personal accountability and internal oversight mechanisms for public officials responsible for procedural delays [10, p. 202]. Administrative employees who fail to act within established timeframes may face disciplinary or legal consequences, and internal supervisory bodies monitor and report such delays. This structure enhances the responsiveness of administrative bodies and strengthens the practical realization of the right to timely legal redress [5].

Additionally, identifying specific officials within administrative agencies who cause procedural delays and establishing supervisory mechanisms for their accountability is critical; individual accountability ensures that responsibility is not diffused across the institution but is instead directed to those whose actions or omissions hinder timely administrative action; this approach is consistent with international best practices where transparency and responsibility in public service are prioritized, such as in Scandinavian countries and Canada, where performance reviews and public reporting hold officials accountable for procedural efficiency; legally, this aligns with principles of good administration and administrative responsibility, emphasizing that public officials must act diligently and within prescribed deadlines; incorporating such provisions domestically would not only incentivize prompt action but also enable corrective measures against negligent behavior, thereby improving the quality of administrative services and safeguarding the rights and interests of citizens [12, p. 114].

Conclusion of the research. The following important conclusions may be considered necessary in connection with the conducted research:

Strengthening liability and control mechanisms over administrative authorities: Effective monitoring tools - such as those found in France and Germany - must be applied by oversight bodies (such as ombudsmen and prosecutors) to prevent repeated procedural violations and ensure legal discipline [4].

Holding specific staff members accountable for delays: Delays in administrative proceedings often stem from individual negligence.

Implementing the legal fiction of a tacit (silent) approval mechanism: In countries such as Italy, Spain, and the Netherlands, if the administrative authority fails to respond within the prescribed timeframe, the application is deemed approved. This "administrative silence equals consent" doctrine discourages delay, incentivizes timely responses, and safeguards the applicant's interests by preventing arbitrary silence [8, p. 487].

Mandatory redirection of misaddressed applications:

When citizens mistakenly apply to the wrong administrative authority, the receiving authority should be legally obligated to forward the application to the competent institution, instead of issuing a rejection.

Ensuring citizen involvement and access to administrative procedures:

Citizens should be kept informed not only about final decisions, but about all stages of the administrative process.

Introducing time limits in administrative court proceedings:

Establishing time constraints for administrative courts – similar to the legal frameworks in Estonia and Germany – would ensure the timely enforcement of administrative rights and bolster judicial efficiency [1].

Legal assessment of delayed yet favorable administrative decisions: In practice, administrative authorities may issue decisions that benefit the citizen but are delivered well beyond the legal timeframe.

USED SOURCES

1. Administrative Procedure Act (Haldusmenetluse seadus). 2015. URL : https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/519102019002/consolide

2. Aliyev A. İ. Human rights. Baku : Nurlar Publishing and Printing Center, 2019. 352 p. (in Azerbaijani).

3. Aman C., Manyon M., Rookard L. Administrative law. West Academic Publishing, 2023. 864 p.

4. Code of Administrative Justice of France. 2015. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070933/

5. Federal Administrative Procedure Act (Verwaltungsverfahrensgesetz – VwVfG). 1976. URL : https://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/BJNR001270871.html

6. Karimov S., Valiyeva G. Commentary on the Law of the Republic of Azerbaijan on Administrative Proceedings. Baku : Law Literature Publication, 2006. 420 p. (in Azerbaijani).

7. Law of the Republic of Azerbaijan on Administrative Proceedings. 2005. URL : https://e-qanun.az/framework/11254

8. Mehdiyev F. Administrative law. Baku : Caucasian University Publications, 2010. 512 p. (in Azerbaijani).

9. Najafguliyev R. Administrative Law. Baku : Baku Publication, 2024. 600 p. (in Azerbaijani).

10. Rama R. Administrative Law. New Delhi : Central Law Publications, 2016. 420 p.

11. Oswald M. Administrative Justice and the Digital State: A Comparative Analysis. Oxford : Oxford University Press, 2019. 272 p.

12. Ziller J. Administrative Law of the European Union, Its Member States and the United States: A Comparative Analysis. Brussels : Bruylant, 2021. 730 p.

Р. М. Мірталібова. ЗАТРИМКИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ АДМІНІСТРАТИВНИМИ ОРГАНАМИ – ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ

У статті розглядається проблема порушення процесуальних термінів адміністративними органами як з правового, так і з практичного погляду. Тема є досить актуальною, оскільки порушення процесуальних термінів в адміністративному провадженні суттєво впливає на ефективність правозастосовних процесів, реалізацію права громадян на правовий захист і загалом на принцип верховенства права. Процесуальні терміни, встановлені законодавством, спрямовані на забезпечення ефективного, прозорого та юридично певного здійснення адміністративних дій. У багатьох випадках затримки зумовлені не тільки недбалістю, а й системними вадами, як-от дублювання повноважень між адміністративними органами, відсутність належної цифрової інфраструктури або недостатня кваліфікація персоналу. Ці чинники ускладнюють своєчасний розгляд справ і підривають довіру суспільства до державних інституцій. Крім того, неясні чи надмірно гнучкі процесуальні норми в законодавстві можуть використовуватися органами влади для виправдання адміністративної бездіяльності.

З погляду порівняльного правознавства країни з розвиненою системою адміністративного правосуддя, як-от Німеччина та Естонія, запровадили ефективні механізми, охоплюючи встановлення жорстких юридичних наслідків за пропуск термінів, цифрові інструменти відстеження ходу справ, а також право громадян, що забезпечується законом, вимагати своєчасного розгляду. Відсутність схожих закріплених прав і санкцій у законодавстві Азербайджанської Республіки наголошує на потребі в суттєвих реформах.

У статті наведено порівняльний аналіз правових рамок і практики адміністративних судів Азербайджанської Республіки, а також таких країн, як Німеччина, Франція та Естонія. На основі проведеного аналізу пропонується посилити механізми юридичної відповідальності за порушення термінів, розширити інструменти адміністративного контролю та впровадити системи електронного моніторингу.

Дослідження ґрунтується на методах системного аналізу, порівняльного правового вивчення та нормативного тлумачення права.

Ключові слова: *адміністративне провадження, процесуальні терміни, адміністративний орган, правові механізми, права громадян, юридична відповідальність, правова невизначеність.*

Стаття надійшла до редколегії 20 жовтня 2025 року

УДК 339.5:340.13.(094)
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.79-90

І. П. Петрова,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права,
процесу та митної безпеки,
Державний податковий університет,
дослідник Освітньо-наукового центру
Федерального фінансового управління
(BWZ Münster, Німеччина)
email: i.p.petrova@dpu.edu.ua
ORCID 0000-0002-8488-7969

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ МИТНОГО ПРАВА ЄС: ДОГМАТИЧНІ ВИКЛИКИ ТА ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ МИТНОЇ РЕФОРМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

(Підготовлено в рамках виконання проєкту «Митне право ЄС» (EUCUSTOMSSTU) за напрямом Жан Моне (Модуль) Програми ЄС Еразмус+ (101083978-EUCUSTOMSSTU-ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH)

У статті досліджується сучасне митне право Європейського Союзу в контексті реформи митної системи, впровадження якої триватиме в ЄС до 2030 року, зосереджуючи увагу на цифрових інструментах, як-от Хаб митних даних Європейського Союзу (EU Customs Data Hub), а також на створенні єдиного Митного органу ЄС (EU Customs Authority), покликаного уніфікувати застосування митного законодавства, зокрема в частині ризик-аналізу.

Розглядаються виклики, що постають перед впровадженням цифрових технологій і штучного інтелекту в митних процедурах, зокрема питання впливу таких інструментів на ефективність контролю та ризики їхнього практичного застосування. Аналізується, наскільки запропоновані зміни сприятимуть спрощенню процедур для суб'єктів господарювання різного масштабу з огляду на можливе посилення переваг глобальних корпорацій над малими та середніми підприємствами.

Особливу увагу приділено питанням уніфікації правил, пов'язаних із заборонами й обмеженнями (VuB), які залишаються предметом національних особливостей і можуть становити бар'єр для вільного доступу до внутрішнього ринку ЄС навіть після реформ.

Окремо підкреслюється важливість прозорого й комплексного законодавчого процесу, що має охоплювати активне залучення всіх зацікавлених сторін – держав-членів, бізнесу та інших учасників ринку. Також наводяться аргументи й праці європейських експертів,

© Петрова І. П., 2025

які зауважують, що, попри значний потенціал запропонованої митної реформи, ряд критичних питань залишається відкритим і потребує подальшого опрацювання.

У підсумку визначено перспективи подальшої реалізації та запровадження нової митної реформи ЄС. Водночас підкреслюється про наявність ряду невизначеностей у частині його функціональної можливості, кадрового забезпечення, а також здатності забезпечити уніфікацію застосування митного законодавства в Європейському Союзі, зокрема всіма країнами-членами одночасно.

Ключові слова: *митне право ЄС, цифрова трансформація, Хаб митних даних ЄС (EU Customs Data Hub), автоматизація, митна реформа, правовий захист, штучний інтелект*.

Постановка проблеми. Європейська комісія (далі – Єврокомісія) ставить перед собою амбітну мету радикально дигіталізувати, уніфікувати існуючу митну систему й адаптувати її до вимог глобалізованої електронної торгівлі. Запланована до 2030 року митна реформа, зокрема створення єдиного Хабу митних даних Європейського Союзу (EU Customs Data Hub), передбачає глибоку цифрову трансформацію – від паперових документів до автоматизованого прийняття рішень. Це викликає ряд питань щодо відповідності таких механізмів базовим принципам правової держави, зокрема законності, прозорості, доступу до правового захисту, а також контролю за штучним інтелектом у процесі ухвалення рішень.

Анонсована нова митна реформа є відповіддю на поточний тиск, в умовах якого працює митниця ЄС, охоплюючи значне збільшення обсягів торгівлі, особливо в сфері електронної комерції, швидке зростання кількості стандартів ЄС, які потрібно перевіряти на кордоні, а також мінливі геополітичні реалії та кризові явища.

Запропоновані Єврокомісією заходи являють провідне в світі, засноване на даних бачення митниці ЄС, яке має значно спростити митні процеси для бізнесу, особливо для найбільш надійних економічних операторів. Завдяки цифровій трансформації реформа скоротить громіздкі митні процедури, замінивши традиційні декларації на більш зручний і розумний підхід з нагляду за імпортом. Водночас митні органи матимуть інструменти та ресурси, потрібні для належного оцінювання й припинення імпорту, який становить реальні ризики для Європейського Союзу, його громадян та економіки.

Ця реформа знаменує собою не лише технологічний, але й правосистемний злам: догматичні основи Митного кодексу Союзу (далі – МКС) – формально чинного, але на практиці часто фрагментарно реалізованого нормативного акта – піддаються виклику з боку цифрових адміністративних механізмів. Зростаюча автоматизація процесів ухвалення рішень, інтеграція аналізу ризиків на основі штучного інтелекту та запровадження нових концепцій участі, як-от система «Trust & Check», породжують фундаментальні запитання: як юридично визначити цифрову митну процедуру? Які вимоги до прозорості, правової визначеності та захисту прав мають бути дотримані? Як оцінити баланс між зростанням ефективності та дотриманням принципів правової держави? Проблема полягає в тому, як забезпечити правову визначеність і збереження фундаментальних гарантій у новій цифровій митній реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення, розвитку, реформування й цифровізації митного права Європейського Союзу стало предметом численних наукових досліджень упродовж останнього десятиліття. Серед провідних дослідників у цій галузі варто зазначити представників німецької школи: П. Вітте – автора Митного кодексу Союзу та курсу митного права ЄС, коментарі якого є важливим джерелом для розуміння практичних аспектів застосування чинного Митного кодексу Союзу [1]; Г. М. Вольфганга, який розглядає еволюцію Митного кодексу Союзу в контексті уніфікації адміністративних процедур [2]; Т. Кьокрітца, який ґрунтовно проаналізував юридичну природу митного акта та його трансформацію в умовах автоматизованих рішень [3]; С. Ріннерт, яка досліджує передумови, етапи анонсованої в ЄС митної реформи, запропоновані зміни до чинного митного законодавства ЄС і митного права ЄС, а також порівнює чинну й нову редакції Митного кодексу Союзу [4]; К. Веєрта, який у своїй праці наголошує про назрілу потребу в проведенні реформи митного права й митного законодавства ЄС та одночасно піддає критиці законодавчу ініціативу Європейського парламенту й Ради, піддає сумніву можливість ефективного її втілення у всіх країнах Союзу у відведені терміни, зокрема в частині цифровізації та уніфікації застосування національними митними адміністраціями, а також називає ряд критичних питань, які залишаються поза увагою сміливих нововведень митної реформи [5]. Такі автори, як Д. Клоєс, Ф. Маєр, Л. Борковскі [6; 7; 8], заклали в своїх працях підґрунтя для подальшої дискусії щодо цифрових викликів, які наразі стоять перед митною системою ЄС.

Перші аналітичні оцінки проєкту митної реформи ЄС уже з'явилися та закладають основу для подальших публікацій на цю тему. Зокрема, й у зв'язку із запровадженням Хабу митних даних ЄС (EU Customs Data Hub) виникає потреба в оновленому аналізі правової природи цифрових процесів, особливо з погляду адміністративного акта, принципу законності, а також ефективного правового захисту.

Метою дослідження є комплексний аналіз догматичних засад митного права Європейського Союзу та запропонованих змін з урахуванням сучасних викликів цифровізації, критичний аналіз чинного правового стану й оцінювання запланованої митної реформи з погляду її юридичних і практичних наслідків. У центрі уваги питання про те, чи буде цифрове митне право майбутнього сумісним із традиційними принципами правової держави, принципом законності та адміністративного контролю, чи ж сформується нова логіка цифрового адміністрування, яка поставить під сумнів усталені догматичні категорії.

Крім того, стаття має на меті ознайомити з основними елементами та ключовими концепціями нової реформи Митного кодексу ЄС, надати їхнє концептуальне тлумачення, здійснити огляд законодавчого процесу та попередньо окресленого графіка реалізації митної реформи, а також проаналізувати зміст запропонованих змін і перспектив їхньої успішної реалізації.

Дослідження базується на юридико-догматичному аналізі чинного митного права ЄС, доповненого практичними оцінками з боку митної адміністрації, експертів і дослідників. У роботі враховано актуальні пропозиції щодо реформ, численні документи Європейської

комісії та фахову літературу станом на 2025 рік, щоб створити реалістичну картину майбутньої трансформації митної системи ЄС.

Актуальність дослідження зумовлена потребою в аналізі змісту запропонованих змін і перспектив їхньої успішної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Європейське митне право було суттєво уніфіковано завдяки Регламенту Ради (ЄЕС) від 12 жовтня 1992 року № 2913/92, яким було затверджено Митний кодекс Співтовариства. Цей акт започаткував комплексне правове регулювання митної справи на рівні Європейського Союзу. Передбачалося, що Митний кодекс Співтовариства буде замінений так званим Модернізованим митним кодексом, однак його реалізацію було згодом припинено на користь нової редакції кодексу – Митного кодексу Союзу («Zollkodex der Union» / «UZK»), затвердженого Регламентом (ЄС) від 9 жовтня 2013 року № 952/2013, що повністю набрав чинності з 1 травня 2016 року [9].

Водночас деякі його положення, зокрема в частині цифровізації митних ІТ-процедур, передбачених статтею 280 чинного МКС, досі не реалізовані повним обсягом. Останні перехідні періоди тривають до кінця 2025 року (стаття 278 МКС), але є сумніви щодо можливості дотримання цих термінів, що зазначено в четвертому звіті Єврокомісії про виконання «робочої програми» МКС [10]. Інші важливі спрощення для імпортерів, також передбачені МКС, залишилися нереалізованими або застосовуються непослідовно, наприклад централізоване митне оформлення та заходи самоконтролю [11].

Попри це, Єврокомісія за участю групи експертів з митного права (Wise Persons Group) [12; 13], а також на основі завершених публічних консультацій, зокрема з бізнесом, анонсувала нову масштабну реформу митної системи й законодавства ЄС під назвою «EU Customs Reform 2028», яка має поетапно впроваджуватися до 2030 року та подальших років.

Так, 17 травня 2023 року Єврокомісія оприлюднила законодавчий проєкт [14], який охарактеризувала як «найамбітнішу та найвсеохопнішу реформу Митного союзу ЄС з моменту його створення у 1968 році» [15]. Перші аналітичні оцінки проєкту митної реформи уже з'явилися серед німецьких експертів і закладають основу для подальших дискусій і публікацій на цю тему [11; 16; 17]. Оприлюднена через пресреліз 17 травня 2023 року Європейською Комісією законодавча пропозиція Європейського парламенту та Ради [15] передбачає «впровадження Митного кодексу Союзу та створення Митного органу ЄС, а також скасування Регламенту (ЄС) № 952/2013» [18] .

Пропозиція супроводжується досить докладними пояснювальними матеріалами й загалом налічує 608 сторінок (безпосередньо законодавчий текст реформи МКС охоплює 208 сторінок). Синопсис дає узагальнений огляд статей чинного МКС, які залишаються чинними в новому проєкті реформи, і водночас демонструє масштаб змін, які вносяться, тобто значну частину нових норм. Крім безпосередньої реформи Митного кодексу Союзу, були також запропоновані додаткові законодавчі ініціативи щодо змін до інших нормативних актів. Зокрема, передбачено внесення змін до Регламенту про звільнення від сплати мита у зв'язку зі скасуванням 150-єврового ліміту звільнення від сплати мита на імпортні відправлення (йдеться саме про мито, а не лише про ПДВ у межах ЄС). Це означає скасування глави V Регламенту (ЄС) № 1186/2009 про звільнення від сплати мита.

Крім того, у межах запропонованого Регламенту Ради планується створення чотирьох узагальнених категорій митних ставок через внесення змін до Комбінованої номенклатури (Регламент (ЄС) № 2658/87).

Наразі процес щодо внесення змін і доповнень, а також обговорення проєкту нового Митного кодексу Союзу в ЄС уже формально розпочався. Проєкт нового МКС містить 265 статей, із них 84 статті абсолютно нові, тоді як чинна версія має 288 статей (а також пізніше додані, наприклад, стаття 278 а).

Водночас як строки ухвалення остаточного рішення, так і обсяг змін, що охоплюють увесь процес реформи, наразі залишаються невизначеними. У тексті законодавчої пропозиції передбачається набрання чинності реформованого Митного кодексу Союзу з 2028 року.

Проте деякі європейські експерти більш реалістичною датою початку застосування норм нового МКС називають перші роки 2030-х, а повне впровадження реформи, найімовірніше, триватиме від десяти до п'ятнадцяти років і завершиться не раніше початку 2040-х років [11, с. 267].

Наразі в Європейському Союзі все більше задіяних у міжнародній торгівлі й залучених до використання МКС користувачів ставлять цілком обґрунтоване запитання: чому Єврокомісія ініціювала митну реформу ще до того, як попередня редакція МКС була впроваджена повним обсягом?

Вважаємо, що відповідь на це запитання не є однозначною – вона має кілька вимірів.

По-перше, цифровізація митних процедур, що активно розвивається в ЄС з початку 2000-х років, завжди ґрунтувалась на спрощенні митних процедур і митних формальностей, і здавалося б, що поставлена мета вже досягнута. Проте в середині 2020-х років стало очевидно, що ця уявна «простота» є нічим іншим, ніж звичайною ілюзією, а саме: митне декларування, як і раніше, залишається трудомістким, дороговартісним і складним процесом. Відомо, що до середини 2020-х років держави-члени не досягли цього рівня уніфікації [5, с. 365; 19]. Крім того, 2021 року Європейський суд аудиторів зафіксував, що процедури аналізу ризиків у п'яти державах-членах здійснюються по-різному й уніфікований підхід відсутній [20].

Так, виникла нагальна потреба щодо подальшого всебічного поліпшення умов здійснення торговельної діяльності, а також спрощення та цифровізації митних процедур.

По-друге, як у сфері митного права, так і в суміжних галузях (наприклад, податкове право, право безпеки товарів, право інтелектуальної власності тощо) неодноразово фіксувалися правові прогалини, особливо в секторі електронної торгівлі (e-commerce), які внаслідок значної кількості транзакцій мали помітні негативні наслідки для міжнародної торгівлі. Великі онлайн-платформи в останні роки отримували значні прибутки, однак у багатьох випадках здійснювали продажі без належного контролю з боку державних органів.

Результатом для транскордонної торгівлі стали численні порушення щодо встановлених заборон та обмежень на ввезення товарів (VuB-Verstöße), зокрема імпорт і реалізація товарів без сплати митних платежів або без належного оподаткування ПДВ. У відповідь на це було вжито ряд юридичних заходів, зокрема запроваджено так званий

«цифровий пакет щодо ПДВ», який зобов'язує операторів платформ, що здійснюють онлайн-продаж товарів, сплачувати ПДВ із першого єврообороту.

У зв'язку з цим проєкт нового Митного кодексу Союзу спрямований на вирішення вищевказаних проблем. Зважаючи на те, що новітні технологічні досягнення не оминають світову торгівлю й значно впливають на обмін даними між суб'єктами господарювання та митними органами, то такі нові технології, як блокчейн і штучний інтелект, уже сьогодні впливають (і надалі впливатимуть) на спрощення процедур у міжнародній торгівлі. Водночас стає дедалі очевидніше, що Митний кодекс Союзу застосовується нерівномірно та несистемно серед 27 національних держав-членів. І це залишається серйозною проблемою, яку планується вирішити на рівні Європейського Союзу.

Зазначимо, що нова митна реформи, анонсована Єврокомісією, передбачає тотальну цифровізацію митних процедур і базується на трьох головних ідеях [5, с. 366].

Перша головна ідея – це створення Європейського Хабу митних даних (нової митної бази даних ЄС / EU Customs Data Hub) та запровадження нових технологічних інновацій. Реалізація цієї ідеї передбачає створення нової цифрової платформи ЄС, до якої імпортери зможуть (а згодом будуть зобов'язані) вносити всю релевантну інформацію про свої товари та ланцюги постачання. Такий обов'язок діятиме з 2038 року (статті 29–40 проєкту нового МКС). На думку експертів, централізація даних забезпечить більшу прозорість у питаннях ланцюгів постачання та товарообігу. Передача митної інформації буде здійснюватися виключно через цю нову митну платформу, що має значно спростити процес для суб'єктів торгівлі.

Також варто зазначити, що штучний інтелект (ШІ) та машинне навчання, як сфера штучного інтелекту, є двома ключовими технологіями, які стануть інструментом підтримки митних органів і дадуть змогу ефективно виявляти загрози в разі мінімального втручання з боку митниці. Метою є забезпечення повного контролю над ланцюгами постачання для митних органів [15].

Відчутною перевагою створення Європейського Хабу митних даних ЄС для імпортерів стане можливість взаємодії з одним єдиним порталом, що дасть змогу надавати інформацію лише один раз для декількох товарних партій. Згодом дані, завантажені до нової бази даних ЄС, мають замінити митні декларації в усіх 27 національних системах держав-членів ЄС. Це означає, що різнорідна інфраструктура для митного декларування поступово буде скасована, що полегшить роботу для більшості імпортерів.

Ще одним нововведенням нової митної реформи є запровадження нової категорії: «надійні торговці» («надійні продавці») за принципом довіри та перевірки (Trust & Check-Trader, ст. 61 проєкту нового МКС) як додаткової підтримки надійних економічних операторів відомих нам сьогодні під терміном «Уповноважений економічний оператор» (AEO). Тобто найбільш надійні й перевірені оператори отримають дозвіл на ввезення товарів до ЄС та їх випуск у вільний обіг без активного втручання митних органів [15]. Такі Trust & Check-оператори зможуть оформлювати свої імпортні операції через одну митницю за місцем своєї реєстрації, незалежно від того, де фактично прибуває товар.

Передбачається, що Європейський Хаб митних даних ЄС буде доступний з 2028 року для операторів, що здійснюють онлайн-торгівлю (посилки), а з 2032 року – для всіх інших імпортерів і відправлень (на першому етапі – без обов'язкового використання; таблиця 1).

Таблиця 1 – Часова шкала впровадження Європейського Хабу митних даних ЄС

Час	Подія
2028	Оператори, що здійснюють онлайн-торгівлю, отримують добровільний доступ до Європейського Хабу митних даних ЄС
2032	Усі суб'єкти підприємницької діяльності можуть на добровільній основі користуватися платформою – Європейським Хабом митних даних ЄС
2038	Обов'язкове використання платформи всіма імпортерами до ЄС

Друга головна ідея – це створення Митного органу (EU Customs Authority). Можливості, що відкриваються завдяки об'єднанню та централізації даних для більш ефективного (під контролем ІТ) аналізу даних про глобальні ланцюги поставок і виробництво товарів у режимі реального часу, мають координуватися новим Митним органом ЄС (ст. 201–245 проєкту нового МКС). Цей орган буде інституцією Європейського Союзу з власною правосуб'єктністю, але досі ще із не визначеним місцезнаходженням. До кола його першочергових завдань належить підтримка держав-членів у ранжуванні ризиків та визначенні пріоритетів для контролю й перевірок на основі даних із нової митної платформи ЄС, що сприятиме зі свого боку оптимізації співпраці між різними контрольними структурами, зокрема митними органами, органами ринкового нагляду (які забезпечують дотримання заборон і обмежень), а також правоохоронними органами (якщо вони не є митними). Це має покращити координацію як на національному, так і на європейському рівні.

Третя головна ідея – оператори, що здійснюють онлайн-торгівлю беруть на себе певні визначені зобов'язання. Це означає, що у сфері електронної комерції (E-Commerce) передбачається перенесення зобов'язань з оформлення імпорту з кінцевих споживачів або перевізників на операторів онлайн-платформ. Це гарантуватиме в майбутньому, що мито та імпортний ПДВ уже будуть внесені в ціну товару, а митні зобов'язання покладатимуться на самого онлайн-оператора, а не на споживача. Отже, щоб запобігти штучному заниженню вартості товарів під час декларування, планується скасування митного звільнення для посилок вартістю менше ніж 150 євро (скасовується Розділ 5 Регламенту (ЄС) № 1186/2009, змінюється в межах пакета нової реформи МКС).

Крім того, наразі центральною фігурою в процедурі декларування в Митному кодексі Союзу є декларант. Реформа ж впроваджує інститут імпортера, який, за аналогією до експортера, стане ключовим суб'єктом у новій архітектурі митного законодавства [4; 17]. Що стосується розрахунку митних платежів для найбільш поширених товарів низької вартості, які купують за межами ЄС, то пропонується спрощення, а саме: замість складної тарифної сітки запроваджується чотири категорії митних ставок, які

охоплюють усі відповідні товари. Це передбачено відповідними змінами до Комбінованої номенклатури (VO-KN) [11].

Водночас пропозиція Європейської Комісії є лише першим кроком у тривалому законодавчому процесі ЄС. Цей законодавчий проєкт буде ретельно розглянутий різними інституціями, зокрема: Європейським соціально-економічним комітетом (дорадчий органом ЄС), Комітетом регіонів, державами-членами та Європейським Парламентом. Із зазначених причин імовірно, що під час законодавчого процесу буде внесено зміни до значної кількості нормативних актів, що зі свого боку призведе до затягнення термінів законодавчого процесу в ЄС.

У власному плані реалізації Єврокомісія розраховує на поетапне впровадження Митної реформи ЄС упродовж 2030-х років, а можливо, навіть і до 2040-х. Відповідно до ст. 265 абз. 3 проєкту нового МКС Європейський Хаб митних даних ЄС має бути повністю готовим до застосування до 31 грудня 2037 року.

Підсумовуючи, зазначимо, що подання масштабної пропозиції щодо реформи Митного кодексу Союзу 2023 року є добре підготовленим, сміливим і послідовним кроком, амбітним баченням майбутнього Європейського Союзу. Воно відбулося в момент, коли реформа 2013 року ще є далекою до свого завершення, оскільки деякі із завдань досі не виконані, зокрема в частині доступу митної адміністрації до звітної (бухгалтерської) документації економічних операторів і впровадження централізованого митного оформлення. Також іншою проблемою митного союзу країн ЄС є неоднакове застосування норм митного законодавства в 27 державах-членах. Крім того, залишається абсолютно незрозумілим, чи погодяться держави-члени на зміщення повноважень у бік Європейської Комісії та чи будуть запроваджені контрольні механізми щодо дотримання заборон і обмежень (VuB).

Висновки. Проєкт реформи уніфікованого Митного кодексу Союзу («Zollkodex der Union» / «UZK») містить ряд нововведень, реалізація яких є давно актуальною та вагомою. Запропонована реформа характеризується ґрунтовною підготовкою, рішучістю й послідовністю. Проте надати вже сьогодні оцінку проєкту реформи занадто рано. Досі не зрозуміло, чи буде ця реформа ухвалена саме в такому вигляді, чи в іншому. Водночас процес законотворчої роботи залишається відкритим: очікується, що під час розгляду законодавчим органом ЄС відбудуться значні зміни та адаптації положень Митного кодексу Союзу. Щодо часових рамок впровадження, то зазначені в проєкті терміни впровадження виглядають дещо оптимістичними.

У разі успішної імплементації перші зміни можуть стати доступними вже на початку 2030-х років, а обов’язкове застосування Європейської митної платформи (Європейського Хабу митних даних ЄС) планується з початку 2040-х років.

Зрештою, зразок нової Європейської митної служби залишається суттєвим предметом невизначеності в частини її функціональної можливості, а також здатності забезпечити уніфікацію застосування митного законодавства в Європейському Союзі. На початковому етапі планується лише уніфікація аналізу митних ризиків. Проте митне право охоплює широкий спектр питань, як-от митна вартість, тарифікація, заборони й обмеження (VuB), що становлять лише частину основних напрямів діяльності.

Тому відсутність відповідей на такі питання, як джерела фінансування Європейської митної служби, її кадрове забезпечення, а також вплив створення цієї інституції на роботу національних митних органів і їхнє матеріально-технічне та кадрове забезпечення, є істотним викликом сьогодні, на які відповіді досі не існує.

Питання щодо того, чи сприятимуть ці заходи уніфікації та покращенню застосування митного законодавства, а також спрощенню митних процедур для економічних операторів, залишаються відкритими. Особливу увагу потребують положення, що регулюють питання встановлених заборон та обмежень (VuB) на ввезення товарів, адже наявність численних національних особливостей у цій сфері збережеться навіть після впровадження реформи Митного кодексу Союзу, що продовжить створювати неоднорідні умови доступу до внутрішнього ринку.

У підсумку варто підкреслити, що вплив технологій штучного інтелекту та машинного навчання на митне право ЄС становить ще одну важливу та допоки недостатньо досліджену сферу. Питання про те, як схожі технології вплинуть на аналіз ризиків, як держави-члени організують роботу митних служб у світлі запланованих реформ, які інвестиції будуть потрібні для суб'єктів господарювання та митних органів, а також скільки митних працівників потрібно для обробки декларацій і здійснення контролю, потребують ретельного опрацювання. Крім того, постає питання, чи не сприятиме запропонований проєкт нової митної реформи переважно інтересам великих глобальних компаній, залишаючи поза увагою малі та середні підприємства. Чи буде забезпечено ефективний контроль з боку інших контролювальних органів за діяльністю операторів платформ електронної торгівлі щодо дотримання ними положень у частині заборон та обмежень?

Загалом ряд критично важливих питань залишається невирішеним або ж поверхнево розглянутим у звітах Європейської Комісії [21] щодо оцінки наслідків анонсованої митної реформи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вітте П. Митний кодекс Союзу. Коментар. NWB Verlag : Herne, 2022. Видання 7. 2134 с.

2. Вольфганг Х., Віддіхь А. Митне право ЄС – основоположні засади теорії і практики. Nomos, 2023. Видання 6. 2164 с.

3. Кьохріц Т. Митний кодекс Союзу. Коментар. С. Н. Beck, München, 2021. 2150 с.

4. Ріннерт С. Введення у заплановану реформу Європейського митного права. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis, 2023. № 12. S. 549 (1–10).

5. Веєрт К. Пропозиції щодо широкомасштабної реформи Митного кодексу Союзу: ключові елементи та головні ідеї. *Zeitschrift für Zölle und Verbrauchsteuern (ZfZ)*. 2023. № 12. С. 365–369.

6. Клоес Д. Цифровізація у митному праві: виклики і шанси. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis, 2023. С. 121–127.

7. Маєр Ф. Автоматизація митних рішень: між ефективністю та правовим захистом. *EuZW*. 2024. С. 210–215.

8. Борковський Л. Митний хаб даних: правова природа, перспективи та критика. *Zeitschrift für Zölle und Verbrauchsteuern (ZfZ)*. 2024. С. 95–102.

9. Офіційний вісник Європейського Союзу. Bl. 2013. No L 269, 1. Регламент (ЄС) № 952/2013 Європейського Парламенту та Ради від 9 жовтня 2013 року, що встановлює Митний кодекс ЄС (нова редакція). URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/HTML/?uri=OJ:L:2013:269:FULL

10. Веєрт К. 4-й звіт Європейської комісії про хід виконання робочої програми Митного кодексу Союзу – Робоча програма 2023. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis, Mai 2023. S. 213–221. URL : https://www.researchgate.net/publication/371371549_4_Fortschrittsbericht_zum_UZK-Arbeitsprogramm_2023

11. Ріннерт С. Митний союз майбутнього. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis, 2023. С. 267.

12. Європейська Комісія. Переведення Митного союзу ЄС на новий рівень: інноваційні ідеї для сучасного та ефективного Митного союзу, представлені Wise Persons Group. URL : https://cyprus.representation.ec.europa.eu/news/taking-eu-customs-union-next-level-innovative-ideas-modern-and-efficient-customs-union-presented-2022-03-31_en

13. Рогманн А. Як досягти більшої єдності в європейській митниці? Про звіт Wise Persons Group щодо реформи Митного союзу ЄС. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis, 2022. С. 259.

14. Повідомлення Комісії до Європейського Парламенту, Ради та Європейського економічного і соціального комітету / Європейська Комісія. 17.05.2023, COM (2023) 257.

15. Пресреліз від 17 травня 2023 р. Митна реформа ЄС: бачення простішого, розумнішого та безпечнішого Митного Союзу / Європейська Комісія. IP/2023/2643. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/ip_23_2643

16. Терворенн М., Кальскі П. Пропозиція Європейської Комісії щодо комплексної митної реформи ЄС. *Zollrecht aktuell*. Mai 2023 (1). PWC / PricewaterhouseCoopers. URL : https://surli.cc/jhadhs

17. Люкс М. Реформа Митного кодексу Союзу. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis, 2024. С. 9–12. URL : https://www.reguvis.de/de/media/pdf/AW-Prax_Service_Guide_2024.pdf

18. Пропозиція щодо Регламенту Європейського Парламенту та Ради про заснування Митного Союзу та митної служби Європейського Союзу, а також про скасування Регламенту (ЄС) № 952/2013. URL : https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs/eu-customs-reform_en

19. Веєрт К. Єдиний підхід щодо застосування єдиного митного тарифу для доступу до єдиного європейського ринку : дис. … на здобуття наук. ступеня доктора політичних наук. Ольденбург : Університет ім. Карла фон Осецького, 2007.

20. Спеціальний звіт № 4/2021 «Митний контроль: як недостатня гармонізація шкодить фінансовим інтересам?» / Європейський суд аудиторів. URL : https://www.eca.europa.eu/de/publications/SR21_04

21. Робочий документ комісії. Звіт про оцінку впливу / Європейська Комісія. Брюссель, 17.05.2023. SWD (2023). 140 c. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52023SC0140

REFERENCES

1. Witte P. (Hrsg.). Zollkodex der Union. Kommentar, 7. Aufl., NWB Verlag : Herne, 2022. 2134 S.

2. Wolffgang H., Widdig A. Zollrecht der EU – Grundlagen und Praxis, 6. Aufl., Nomos, 2023. 2164 S.

3. Köckritz T. Der Unionszollkodex. Kommentar, C. H. Beck, München, 2021. 2150 S.

4. Rinnert S. Einführung in die geplante Reform des europäischen Zollrechts. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis, 2023. № 12. S. 549 (1–10).

5. Weerth C. Der Reformvorschlag für eine große datengesteuerte UZK-Reform – die Kernelemente und Hauptideen vorgestellt. *Zeitschrift für Zölle und Verbrauchsteuern (ZfZ)*. 2023. № 12. S. 365–369.

6. Kloes D. Digitalisierung im Zollrecht – Herausforderungen und Chancen. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis, 2023. S. 121–127.

7. Maier F. Die Automatisierung zollrechtlicher Entscheidungen – zwischen Effizienz und Rechtsschutz. *EuZW*. 2024. S. 210–215.

8. Borkowski L. Der Customs Data Hub – Rechtsnatur, Perspektiven und Kritik. *Zeitschrift für Zölle und Verbrauchsteuern (ZfZ)*. 2024. S. 95–102.

9. Amtsblatt der Europäischen Union. Bl. 2013 Nr. L 269, 1. Verordnung (EU) Nr. 952/2013 des Europäischen Parlaments und des Rates vom 9. Oktober 2013 zur Festlegung des Zollkodex der Union (Neufassung). URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/HTML/?uri=OJ:L:2013:269:FULL

10. Weerth C. 4. Fortschrittbericht zum UZK-Arbeitsprogramm 2023. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis, Mai 2023. S. 213–221. URL : https://www.researchgate.net/publication/371371549_4_Fortschrittsbericht_zum_UZK-Arbeitsprogramm_2023

11. Rinnert S. Die Zollunion der Zukuft. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis, 2023. S. 267.

12. European Commission. Taking the EU Customs Union tot he next level: innovative ideas for the a modern and efficient Customs Union presented by Wise Persons Group. 2022. URL : https://cyprus.representation.ec.europa.eu/news/taking-eu-customs-union-next-level-innovative-ideas-modern-and-efficient-customs-union-presented-2022-03-31_en

13. Rogmann A. Wie bekommen wir mehr Union in den Europäischen Zoll? Zum Bericht der Wise Persons Group zur Reform der EU-Zollunion. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis. 2022. S. 259.

14. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee / European Commission. 17.05.2023, COM (2023) 257 final.

15. Pressemitteilung v. 17.05.2023. EU-Zollreform Eine datengesteuerte Vision für eine einfachere, intelligentere und sicherere Zollunion / Europäische Kommission. IP/2023/2643. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/ip_23_2643

16. Tervoorenn M., Kalski P. Vorschlag der EU-Kommission für eine umfassende EU-Zollreform. *Zollrecht aktuell*. Mai 2023 (1). PWC / PricewaterhouseCoopers. URL : https://surli.cc/jhadhs

17. Lux M. Die Reform des UZK. *AW-Prax – Außenwirtschaftliche Praxis*. Reguvis, 2024. S. 9–12. URL : https://www.reguvis.de/de/media/pdf/AW-Prax_Service_Guide_2024.pdf

18. Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL. COM (2023) 258 final. URL : https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs/eu-customs-reform_en

19. Weerth C. Einheitliche Anwendung des Gemeinsamen Zolltarifs beim Zugang zum Europäischen Binnenmarkt. Dissertation, Carl-von-Ossietski-Universität Oldenburg. 2007.

20. Europäischer Rechnungshof: Sonderbericht Nr. 4/2021 Zollkontrollen: Unzureichende Harmonisierung ist den finanziellen Interessen abträglich. URL : https://www.eca.europa.eu/de/publications/SR21_04

21. EU-Customs Reform. Impact Assessment / EU Commission. Brussels, 17.05.2023. SWD (2023) 140 final. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52023SC0140

I. P. Petrova. THE REFORM PROPOSAL FOR A MAJOR DATA-DRIVEN UNION CUSTOMS CODE OVERHAUL: AN INTRODUCTION TO ITS CORE COMPONENTS AND PRINCIPAL CONCEPTS

The article examines the reform proposal for a major data-driven transformation of the Union Customs Code (UCC) within the broader framework of the European Union's customs reform agenda, set to be implemented by 2030. The study focuses on the introduction of the EU Customs Data Hub and the establishment of the EU Customs Authority, which aim to enhance the uniformity and coherence of customs legislation, particularly in the domain of risk management and data-based supervision.

The research highlights the legal and practical challenges arising from the integration of digital technologies, automation, and artificial intelligence into customs procedures. It evaluates their potential to improve the efficiency of customs control while simultaneously addressing the risks of unequal access to digital infrastructure that may privilege large multinational corporations over small and medium-sized enterprises.

Particular attention is paid to the harmonisation of prohibitions and restrictions (VuB), which remain subject to national specificities and could continue to impede the free movement of goods within the EU internal market. The article also underscores the necessity of a transparent, participatory, and legally coherent legislative process, engaging Member States, businesses, and other stakeholders.

In conclusion, the study outlines the main legal and institutional prospects of the new UCC reform, identifying persistent uncertainties regarding its functional feasibility, human resources, and capacity to ensure uniform application across all EU Member States.

Keywords: *EU customs law, digital transformation, EU Customs Data Hub, automation, customs reform, legal protection, artificial intelligence.*

Стаття надійшла до редколегії 15 жовтня 2025 року

Теорія та історія держави і права

УДК 343.1
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.91-96

О. М. Бодунова,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правничої лінгвістики,
Державний податковий університет
email: olesalasuk@gmail.com
ORCID 0000-0001-9179-5985;
Т. П. Яцик,
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора з навчально-методичної роботи
ННІ економічної безпеки та митної справи,
Державний податковий університет
email: t.p.yatsyk@dpu.edu.ua
ORCID 0000-0003-4207-4633

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНИХ ТЕКСТІВ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ ВИМІР

Стаття присвячена аналізу проблем, труднощів і специфіки юридичного перекладу як одного з найскладніших видів вузькоспеціалізованого перекладу. Доведено, що юридичний переклад є однією з найбільш складних і відповідальних сфер перекладацької діяльності. Його специфіка полягає не лише в точності передання змісту, а й у потребі відображення правової системи країни, мова якої є цільовою. Помилки в перекладі юридичних документів можуть мати серйозні правові наслідки – від неправильного тлумачення умов договорів до судових спорів і фінансових втрат.

Визначено основні чинники, які впливають на якість перекладу юридичних текстів, зокрема різницю між правовими системами, динамічність законодавства, складність термінології, культурні особливості та вимоги до професійної компетентності перекладача. У роботі здійснено огляд стану наукових досліджень у галузі юридичного перекладу, виокремлено основні тенденції та виклики сучасності. Крім того, перекладач повинен постійно відстежувати зміни в законодавстві як країни-джерела, так і цільової країни. Це особливо важливо під час перекладу договорів, нормативних актів або судових документів. Відповідно, актуальність знань є ключовою умовою професійної компетенції.

© Бодунова О. М., Яцик Т. П., 2025

На практиці перекладачі стикаються також із синтаксичними та пунктуаційними труднощами. Так, юридичні тексти часто характеризуються складними синтаксичними структурами: довгі речення, пасивні конструкції, значна кількість уточнень. Перекладач має не лише грамотно передати зміст, а й зберегти офіційний стиль документа. Пунктуаційні норми (зокрема, оксфордська кома) можуть призвести до двозначностей у перекладі, якщо не враховувати відмінності мовних систем.

Запропоновано способи підвищення якості перекладу правових документів у контексті міжнародної комунікації.

Для забезпечення якості юридичного перекладу потрібно розробляти спеціалізовані глосарії, здійснювати регулярне навчання перекладачів у галузі права, створювати умови для міждисциплінарної співпраці між юристами та перекладачами, розвивати стандарти якості у сфері перекладацьких послуг.

Розвиток юридичного перекладу є важливою умовою ефективної міжнародної співпраці, інтеграції України в світовий правовий простір і забезпечення правової безпеки комунікацій.

Ключові слова: *юридичний переклад, термінологія, правова система, еквівалентність, локалізація, міжкультурна комунікація, перекладознавство.*

Постановка проблеми. Юридичний переклад є однією з найбільш складних і відповідальних сфер перекладацької діяльності. В умовах глобалізації та зростання міжнародних зв'язків попит на юридичний переклад постійно зростає. Водночас дефіцит висококваліфікованих спеціалістів у цій галузі створює додаткові ризики. Саме тому дослідження проблематики юридичного перекладу набуває особливої актуальності.

Сучасні тенденції розвитку права, економіки та міждержавних відносин вимагають чіткого й точного перекладу юридичних текстів. Будь-яке непорозуміння в трактуванні термінів або положень може призвести до значних юридичних помилок. З огляду на інтеграційні процеси України до європейського правового простору, а також активізацію зовнішньоекономічних зв'язків питання якісного юридичного перекладу стає особливо важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми юридичного перекладу досліджувалися в працях таких науковців: Р. Якобсон, Ю. Найда, Ж. Дельї, П. Ньюмарк, Л. Венуті, а в українській науковій традиції: А. Шевченко, О. Чередниченко, І. Корунець, Н. Костенко. Проте більшість досліджень зосереджено на питаннях еквівалентності, передачі термінологічних одиниць і проблемах міжкультурної адаптації юридичних текстів. Водночас питання поєднання лінгвістичної, правової та культурної компетентностей перекладача залишається недостатньо вивченим у вітчизняній перекладознавчій школі.

Мета дослідження – проаналізувати основні проблеми юридичного перекладу, з'ясувати причини їхнього виникнення та визначити можливі способи підвищення якості перекладацьких послуг у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Юридичний переклад належить до найвідповідальніших видів перекладу, адже кожне слово в правовому документі має юридичну силу. Перекладач має не лише досконало знати обидві мови, а й володіти базовими знаннями у сфері права.

Особливість юридичних текстів полягає в їхній формалізованості, складній структурі, термінологічній насиченості та відсутності синонімії. Кожен термін має чітке правове значення, що не допускає двозначного тлумачення.

Однією із фундаментальних проблем у сфері порівняльного правознавства та міжнародного права є значна різниця між правовими системами різних держав. Найбільш показовим прикладом є англосаксонська правова система (common law) та континентальна правова система (continental law). Англосаксонська система базується на прецедентному праві, тобто на рішеннях судів, які набувають обов'язкової сили для подальшого вирішення аналогічних справ. Судова практика й інтерпретація судових рішень відіграють тут центральну роль у формуванні права. Водночас континентальна система орієнтована на кодифіковані закони та нормативні акти, які мають систематизовану структуру й визначають правові норми заздалегідь, а суди виконують насамперед функцію застосування закону [1].

Унаслідок таких підходів до формування та застосування права виникають суттєві труднощі під час порівняння та адаптації правових термінів. Наприклад, правові конструкції типу *equity*, *trust*, *consideration* у системі common law не мають прямого аналога в українському законодавстві й континентальній правовій традиції. Схожі проблеми виникають і з інститутами, які в одних країнах існують як самостійні правові категорії, а в інших можуть бути розпорошені між різними нормативними положеннями.

Це створює ряд практичних і теоретичних проблем. По-перше, виникають складнощі з перекладом і тлумаченням нормативних актів у міжнародній правовій практиці. По-друге, у процесі підготовки міжнародних договорів або угод, де передбачено застосування різних правових систем, складно досягти однозначного юридичного розуміння термінів і правових наслідків. По-третє, українські правники та науковці стикаються з потребою в адаптації або створенні нових правових інститутів для коректного інтегрування міжнародних стандартів у національне законодавство [1; 2].

Отже, відмінності між правовими системами не лише ускладнюють юридичну комунікацію, але й ставлять перед державою завдання розробки методології гармонізації законодавства та формування перекладних термінів із урахуванням специфіки українського права. Це є актуальним як для наукових досліджень, так і для практичної діяльності юристів у міжнародних справах.

Крім того, відсутність прямого еквівалента в цільовій мові змушує перекладача використовувати описові конструкції або додаткові пояснення для збереження юридичного змісту терміна. Класичним прикладом є переклад терміна «*indeterminate sentence*» як «вирок до невизначеної міри покарання», що супроводжується роз'ясненням механізму визначення терміну відбування покарання. Такий підхід дає змогу передати не лише лексичне значення, а й юридичну сутність правової конструкції, що є критично важливим у професійній діяльності юриста та перекладача [3].

Еквівалентність у юридичному перекладі виходить за межі простого лексичного збігу: вона передбачає збереження юридичної функції документа та його правових наслідків. Невідповідність у виборі терміна може призвести до спотворення правової сутності документа або до неправильного тлумачення положень законодавства. Так,

термін «*Department of the Interior»* у США не відповідає українському «Міністерство внутрішніх справ», оскільки виконує зовсім інші функції, зокрема у сфері екології, інфраструктури та управління природними ресурсами.

Крім того, перекладач зобов'язаний постійно відстежувати зміни в законодавстві як країни-джерела, так і цільової країни. Це особливо актуально під час перекладу договорів, нормативних актів, судових рішень та інших юридично значущих документів, де будь-яка неточність може мати серйозні правові наслідки. У цьому контексті актуальність знань і постійне оновлення інформації є ключовими умовами професійної компетентності перекладача, оскільки від точності та повноти перекладу залежить не лише правильність юридичної комунікації, а й дотримання правових норм і гарантій сторін у міжнародних та національних правовідносинах [4].

На практиці перекладачі стикаються також із синтаксичними та пунктуаційними труднощами. Так, юридичні тексти часто характеризуються складними синтаксичними структурами: довгі речення, пасивні конструкції, значна кількість уточнень. Перекладач має не лише грамотно передати зміст, а й зберегти офіційний стиль документа. Пунктуаційні норми (зокрема, оксфордська кома) можуть призвести до двозначностей у перекладі, якщо не враховувати відмінності мовних систем.

Культурні особливості та національний менталітет відіграють важливу роль у юридичному перекладі, оскільки право відображає соціокультурні традиції та цінності народу. У цьому контексті переклад юридичних документів неможливий без урахування культурного підтексту та специфіки правових інститутів країни-джерела і цільової країни. Наприклад, положення сімейного або спадкового права можуть істотно відрізнятися між державами, що впливає на розуміння й інтерпретацію відповідних правових понять, процедур і термінів. Ігнорування культурного контексту може призвести до неправильного тлумачення норм та спотворення юридичного змісту документа [5].

Варто зазначити, що якісний юридичний переклад можливий лише за умови високої кваліфікації перекладача, який поєднує глибокі знання мов і права. До основних вимог належать: володіння мовами перекладу на рівні носія, відповідна юридична або філологічна освіта, практичний досвід роботи з юридичними документами, навички роботи з CAT-інструментами, глосаріями та пам'яттю перекладів, а також висока увага до деталей і професійна відповідальність.

Однак ринок перекладацьких послуг сьогодні стикається із серйозним дефіцитом кваліфікованих кадрів. Це зумовлено високими вимогами до компетенції та відповідальності таких осіб, які потрібні для роботи з юридичними текстами. Як наслідок, зростає потреба в підготовці фахівців нового покоління, здатних інтегрувати мовні, правові та міжкультурні компетенції. Забезпечення таких умов підготовки є ключовим чинником підвищення якості юридичного перекладу й ефективності міжнародної правової комунікації.

Висновки. Юридичний переклад є складним і багатогранним процесом, що передбачає інтеграцію мовних, правових та культурних знань. Основні труднощі, з якими стикається перекладач, зумовлені значними відмінностями правових систем, динамічністю законодавства, складністю юридичної термінології, а також особливостями синтаксису

та стилю офіційно-правових документів. Відсутність точних еквівалентів у цільовій мові змушує використовувати описові конструкції або додаткові пояснення, що зберігають юридичну функцію тексту.

Для забезпечення високої якості юридичного перекладу потрібно впроваджувати комплекс заходів. До них належать:

1) розробка спеціалізованих глосаріїв та пам'яті перекладів;
2) регулярне навчання перекладачів у галузі права, охоплюючи міжкультурні та міжсистемні аспекти;
3) створення умов для міждисциплінарної співпраці між юристами та перекладачами;
4) розвиток і впровадження стандартів якості у сфері перекладацьких послуг.

Розвиток професійного юридичного перекладу є важливою умовою ефективної міжнародної співпраці, інтеграції України в світовий правовий простір, а також забезпечення правової безпеки комунікацій. Він дає змогу гарантувати точність передачі правових норм, зменшити ризик юридичних непорозумінь і сприяє впровадженню міжнародних стандартів у національну правову практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation.* Routledge, 1995.
2. Корунець І. В. *Теорія і практика перекладу (англійська мова).* К. : Видавничий центр «Академія», 2003. С. 143–157.
3. Чередниченко О. І. *Проблеми перекладознавства: теорія, практика, методика.* К. : Либідь, 2010. С. 34–38.
4. Шевченко А. В. *Юридичний переклад як міждисциплінарна галузь знань. Вісник Київського університету.* 2017. № 2. С. 115–122.
5. Костенко Н. *Проблеми еквівалентності в юридичному перекладі. Мовні і концептуальні картини світу*. 2020. № 12. С. 45–52.

REFERENCES

1. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. Routledge, 1995.
2. Korunets I. V. Teoriia i praktyka perekladu (anhliiska mova). K. : Vydavnychyi tsentr «Akademiia», 2003. S. 143–157.
3. Cherednychenko O. I. Problemy perekladoznavstva: teoriia, praktyka, metodyka. K. : Lybid, 2010. S. 34–38.
4. Shevchenko A. V. Yurydychnyi pereklad yak mizhdystsyplinarna haluz znan. *Visnyk Kyivskoho universytetu.* 2017. № 2. S. 115–122.
5. Kostenko N. Problemy ekvivalentnosti v yurydychnomu perekladi. *Movni i kontseptualni kartyny svitu.* 2020. № 12. S. 45–52.

O. M. Bodunova, T. P. Yatsyk. CURRENT ISSUES IN THE TRANSLATION OF LEGAL TEXTS: LINGUISTIC AND LEGAL DIMENSIONS

The article is devoted to the analysis of problems, difficulties and specifics of legal translation as one of the most complex types of highly specialised translation. It has been proven that legal translation is one of the most complex and responsible areas of translation activity. Its specificity lies not only in the accuracy of conveying the content, but also in the need to reflect the legal system of the country whose language is the target language. Errors in the translation of legal documents can have serious legal consequences, ranging from misinterpretation of contract terms to litigation and financial losses.

The main factors affecting the quality of legal translation have been identified, in particular the differences between legal systems, the dynamic nature of legislation, the complexity of terminology, cultural characteristics and the requirements for the professional competence of translators. The paper reviews the state of scientific research in the field of legal translation and highlights the main trends and challenges of today. In addition, translators must constantly monitor changes in the legislation of both the source country and the target country. This is especially important when translating contracts, regulations or court documents. Accordingly, up-to-date knowledge is a key requirement for professional competence.

In practice, translators also encounter syntactic and punctuation difficulties. Legal texts are often characterised by complex syntactic structures: long sentences, passive constructions, and numerous clarifications. The translator must not only convey the content accurately, but also preserve the formal style of the document. Punctuation rules (in particular, the Oxford comma) can lead to ambiguities in translation if differences between language systems are not taken into account.

Ways to improve the quality of legal document translation in the context of international communication are proposed.

To ensure the quality of legal translation, it is necessary to develop specialised glossaries, provide regular training for translators in the field of law, create conditions for interdisciplinary cooperation between lawyers and translators, and develop quality standards in the field of translation services.

The development of legal translation is an important condition for effective international cooperation, Ukraine's integration into the global legal space, and ensuring the legal security of communications.

Keywords: *legal translation, terminology, legal system, equivalence, localisation, intercultural communication, translation studies.*

Стаття надійшла до редколегії 2 жовтня 2025 року

УДК 342.8:329.11(477)
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.97-105

С. Г. Денисюк,
доктор політичних наук, професор,
Державний податковий університет
email: svetadenisiyk@gmail.com
ORCID 0000-0002-1489-2236;
Я. Ф. Фокін,
кандидат юридичних наук,
Державний податковий університет
email: fokin8@gmail.com
ORCID 0000-0002-4625-2006

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ МОДЕЛІ ПРОВЕДЕННЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті досліджено політико-правові засади організації президентських виборів в Україні в умовах воєнного стану та після завершення бойових дій. Проаналізовано норми Конституції України, законодавство про вибори, практику Центральної виборчої комісії, а також міжнародні стандарти, що визначають допустимі межі обмеження виборчих прав у кризових обставинах. Особливу увагу приділено забезпеченню безперервності влади, збереженню демократичної легітимності та правовим гарантіям реалізації виборчих прав у період збройної агресії.

Розглянуто ключові безпекові, інформаційні та соціальні виклики, які впливають на можливість проведення виборів: ризики дезінформації, проблеми участі внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців і громадян за кордоном. Оцінено перспективи впровадження цифрових технологій у виборчий процес, зокрема використання електронних сервісів і потенційне застосування системи E-voting. Підкреслено, що цифровізація може підвищити доступність виборів, але водночас породжує нові кіберзагрози й потребує вдосконалення правового регулювання.

У статті запропоновано три базові моделі проведення виборів після війни – традиційну, гібридну та інноваційну з аргументацією їхніх переваг і ризиків. Зроблено висновок, що оптимальним підходом для України може стати комбінована модель, яка поєднує традиційне голосування з елементами електронного волевиявлення та міжнародним моніторингом. Проведення президентських виборів після війни розглядається як ключовий етап відновлення демократичних інститутів, державної легітимності та політичної суб'єктності України.

Ключові слова: *президентські вибори, воєнний стан, виборчі права, ЦВК, цифровізація, гібридна модель, легітимність.*

© Денисюк С. Г., Фокін Я. Ф., 2025

Постанова проблеми та її актуальність. Президентські вибори в Україні – це не лише механізм формування вищого органу виконавчої влади, але й індикатор демократичної зрілості держави. В умовах війни проблема забезпечення виборчих прав громадян набула особливої складності [1]. В умовах воєнного стану, запровадженого 24 лютого 2022 року в зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації, питання забезпечення виборчих прав громадян набуло особливої складності. Воєнний стан, що неодноразово продовжувався, передбачає ряд правових обмежень, серед яких заборона проведення загальнодержавних виборів, зокрема президентських і парламентських, відповідно до частини першої пункту 4 статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

У цьому контексті дискусійним залишається питання правомірності відтермінування виборів. Зокрема, підписання в листопаді 2023 року меморандуму у форматі «Діалогів Жана Моне», яким політичні сили домовилися про проведення виборів лише після завершення війни та скасування воєнного стану, спричинило фахові суперечки щодо його юридичної сили. Документ має радше політичний, ніж правовий характер, що ставить під сумнів його нормативну легітимність і вказує на потребу у внесенні відповідних змін до виборчого законодавства.

Отже, проблема визначення правових механізмів забезпечення виборчих прав громадян у період воєнного стану набуває особливої актуальності. Вона поєднує питання балансу між безпекою держави та дотриманням демократичних стандартів, що є ключовим викликом для сучасної української правової системи.

Воєнний стан, запроваджений після початку повномасштабної агресії Росії 2022 року, істотно вплинув на можливості реалізації базових демократичних процедур, зокрема проведення виборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика проведення виборів у період воєнного стану та трансформації виборчих моделей в Україні дедалі активніше розглядається в сучасних наукових публікаціях. О. Вагіна в своїх працях оцінює успіхи виборчої реформи в Україні до й після повномасштабної війни, наголошуючи, що принцип відкритих партійних списків, гендерні квоти та права ВПО стали важливими досягненнями, але воєнний стан значно обмежив їх реалізацію.

М. Монастирський аналізує законодавчу заборону проведення позачергових парламентських виборів під час воєнного стану, зокрема проміжних виборів народних депутатів. Він пропонує механізм виборчого цензу, який тимчасово обмежував би виборчі права з урахуванням безпекових умов.

А. Шкуро розглядає роль Президента України в умовах війни, зокрема баланс між його розширеними повноваженнями та потребою в гарантуванні демократичних принципів.

І. Івасюк зосереджується на міжнародних стандартах післявоєнних виборів, чинності процедур демократичності та прозорості, з особливою увагою до доступу ВПО, громадян за кордоном і військових.

Загалом науковий дискурс показує значне зацікавлення та перші напрацювання в темі моделей проведення президентських виборів в Україні за умов воєнного стану, але

є потреба в систематизації підходів, чіткішому законодавчому регулюванні й адаптації моделей до реалій безпеки.

Аналіз наукових праць засвідчує, що проблематика проведення президентських виборів в умовах воєнного стану перебуває на перетині політичної науки, конституційного та виборчого права. Попри наявні напрацювання, питання формування політико-правової моделі проведення виборів у сучасній Україні залишається відкритим і потребує подальшого теоретичного та нормативного осмислення.

Метою статті є дослідження політико-правових засад і моделей проведення президентських виборів у контексті воєнних реалій, аналіз конституційних обмежень, безпекових викликів і пошук правових методів збереження виборчої легітимності в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо конституційно-правові умови проведення виборів у період воєнного стану. Згідно із статтею 64 Конституції України під час воєнного стану можуть обмежуватися певні права громадян, однак право на участь у виборах не скасовується, а лише відкладається до моменту, коли стане можливим безпечне їхнє проведення. Стаття 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» прямо передбачає, що вибори Президента України не проводяться під час його дії [2]. Отже, конституційно-правовий механізм передбачає збереження повноважень чинного Президента до відновлення демократичного процесу.

У цих умовах держава зобов'язана забезпечити: безперервність державної влади; збереження легітимності чинних інститутів; правову спадковість виборчого процесу після завершення війни.

Крім того, існують інституційні механізми забезпечення виборчих прав під час воєнного конфлікту. Центральна виборча комісія залишається основним органом, який забезпечує готовність виборчої інфраструктури до відновлення процесу після війни. ЦВК розробляє проєкти нормативних актів щодо обліку виборців, переміщених осіб і військових, а також веде реєстр виборців у режимі воєнного часу [3].

Важливою технологією стало створення єдиного електронного сервісу «Дія. Виборець», який дає змогу оновлювати виборчу адресу, що є критичним для осіб, переміщених у межах країни або за кордон. Окрему роль відіграють міжнародні інституції: ОБСЄ, Венеційська комісія, Рада Європи, які підтримують зусилля України в збереженні електоральної спроможності в перехідний період [4].

Щодо політичних викликів, то йдеться про безпеку, довіру, міграцію, дезінформацію. Воєнний контекст істотно ускладнює реалізацію базових демократичних процедур. Так, безпековий чинник є одним з пріоритетних. Проведення виборів у зоні бойових дій або поблизу фронту є неможливим без гарантій безпеки виборців і членів комісій. Також можливим є тиск на виборців.

Масова внутрішня й зовнішня міграції ускладнюють отримання об'єктивного результату. Понад 5 млн громадян України перебувають за кордоном, що вимагає розробки механізму дистанційного голосування або створення мережі закордонних дільниць. За даними статистики, наприкінці 2025 року українців за кордоном приблизно 5,6 млн осіб: у Німеччині (~1,24 млн), Росії (~1,22 млн), Польщі (~998 тис.), Чехії (~390 тис.),

Великій Британії (~254 тис.), Іспанії (~224 тис.), Румунії (~180 тис.), Італії (~170 тис.), Словаччині (~163 тис.) та Молдові (~128 тис.) [5].

Варто звернути увагу й на той факт, що Росія переселяє своїх громадян на окуповані території України, що також може вплинути на результати майбутніх президентських виборів.

Крім того, інформаційна війна присутня постійно та супроводжує збройний конфлікт на всіх його етапах. Дезінформаційні кампанії РФ намагаються підірвати довіру до українських виборів, що вимагає посилення кіберзахисту, моніторингу соціальних мереж та ефективного реагування [6].

Довіра до інститутів набула суттєвих змін. Війна трансформувала суспільні пріоритети, і питання виборів дедалі більше сприймається через призму безпеки, а не політичної конкуренції.

Можливості та межі цифровізації виборчого процесу розвиваються надзвичайно швидко. Війна прискорила розвиток електронних сервісів державного управління, однак упровадження електронного голосування (E-voting) залишається ще й досі дискусійним [6].

Переваги є досить очевидними, до яких можна віднести: зручність для громадян за кордоном; швидкість підрахунку; зменшення адміністративних витрат. Ризиками є, звичайно, кіберзагрози й потенційне втручання агресора; сумніви щодо конфіденційності голосування; відсутність правового механізму перевірки результатів.

Тому слушним постає питання про моделювання проведення президентських виборів після війни в Україні. Після завершення активної фази війни наша держава опиниться в складній політико-правовій ситуації, коли потрібно буде відновити демократичні процедури, зберігаючи баланс між легітимністю влади, безпекою громадян і територіальною цілісністю.

У науковій літературі та політичній практиці умовно виділяють три базові моделі проведення виборів після російсько-української війни, кожна з яких має свої переваги та ризики.

Традиційна (територіально-послідовна) модель, сутність якої полягає в поверненні до звичайної системи виборів за Конституцією України після офіційного скасування воєнного стану. Вибори проводяться одночасно на всій території, контрольованій державою. Водночас забезпечується повна конституційна легітимність; відновлюється принцип єдності виборчого простору; гарантується прозорість і зрозумілість процедур.

Недоліками є описані вище моменти: неможливість участі виборців з тимчасово окупованих територій; ризики безпеки в прифронтових регіонах; потреба у відновленні виборчої інфраструктури (дільниць, реєстрів). Ця модель може бути реалізована лише після завершення бойових дій і стабілізації безпекової ситуації на більшості територій [7, с. 250].

Гібридна (етапна) модель виглядає так: вибори проводяться етапно або з використанням гібридних форматів голосування, що дає змогу поступово відновлювати виборчі права громадян у різних регіонах. Елементами цієї моделі є: проведення голосування в безпечних областях на першому етапі; голосування військовослужбовців і ВПО за

спрощеною процедурою; використання електронного або дистанційного голосування для громадян за кордоном; можливість повторного підрахунку або дорахунку голосів після деокупації територій [8, с. 33].

Однак перевагами є адаптивність до безпекових умов; можливість поступового розширення виборчого процесу; збереження легітимності в разі часткової участі електорату. Проте відбуваються ускладнення процедур адміністрування; виникають потенційні спори щодо рівності голосів; виникає потреба в спеціальному законодавчому регулюванні. Вона може бути рекомендована лише як перехідна модель у перші кілька років після завершення війни.

Інноваційна (цифрово-дистанційна) модель полягає в запровадженні електронного голосування (E-voting) для окремих категорій виборців: громадян за кордоном, військових, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб. Технічними рішеннями є: безпечна автентифікація через систему «Дія»; шифрування голосів з використанням блокчейн-технологій; незалежний аудит результатів; залучення міжнародних спостерігачів до верифікації [8, с. 33].

Однак нині є високими кіберризики; потреба у конституційних змінах або спеціальному законі; загроза недовіри з боку частини суспільства. На нашу думку, вона є доцільною в середньостроковій перспективі (через 2–3 роки після війни), після проходження пілотних тестів на місцевих або парламентських виборах.

З урахуванням специфіки повоєнного періоду оптимальною вбачається комбінована модель, що передбачає: етапне проведення голосування (спочатку на безпечних територіях); електронну участь військових і громадян за кордоном через захищений цифровий канал; післявоєнний перехідний закон «Про особливості проведення виборів у поствоєнний період»; міжнародний моніторинг (ОБСЄ, ЄС, Рада Європи); публічну верифікацію результатів через відкритий реєстр бюлетенів і підписів. Цей підхід поєднує демократичні стандарти, реалії безпеки та потребу в швидкому відновленні легітимних інститутів влади [9].

Тому досить оптимальною є гібридна модель виборів, яка поєднує традиційне голосування з контрольованими цифровими елементами: електронною реєстрацією, автоматизованим підрахунком і системою верифікації даних.

Стосовно політичних реалій, то поступово відбувається підготовка до майбутніх президентських виборів. Проте наша позиція є досить категоричною, жодних виборів не буде в Україні до завершення воєнного стану.

Перспективи проведення виборів в Україні значною мірою зумовлюються завершенням війни та впливом зовнішньополітичних чинників. Безперервне постачання оборонної допомоги сприятиме поліпшенню ситуації на фронті, створюючи для держави вигідніші умови в переговорах. Водночас міжнародні кредити та грантова підтримка залишаються важливими інструментами забезпечення економічної та соціальної стабільності [10].

Зрештою, найголовніше – готовність Заходу підтримати українське бачення кінця війни чи, навпаки, тиск із метою змусити Київ до «так званих компромісів» з РФ – визначить модальності й таймінг закінчення війни [10].

Війна є основною причиною неможливості проведення президентських виборів. Влада погоджується, що в умовах сьогодення це недоцільно через невизначеність територій, складнощі з голосуванням переселенців, українців за кордоном і військових, а також через ризики для безпеки виборчого процесу.

Фінансове забезпечення виборчого процесу в умовах воєнного стану залишається однією з головних політико-правових і практичних проблем. Як зазначає М. В. Монастирський, під час війни основні державні ресурси спрямовуються на оборонний сектор, соціальну підтримку та гуманітарні потреби, що об'єктивно унеможливлює фінансування виборів у мирному масштабі. Учений підкреслює, що реалізація виборчих прав у таких умовах може здійснюватися лише після стабілізації безпекової ситуації, оскільки вибори – це не лише технічна процедура, а й прояв легітимності держави [11, с. 224].

Проведення виборів в умовах активної збройної агресії вимагало б не лише значних фінансових ресурсів, а й ухвалення нових правових актів, які регулювали б особливості виборчого процесу під час війни. За таких умов пріоритетом для держави має залишатися оборона, а вибори можуть бути лише після створення належного безпекового й фінансового середовища [12].

Соціологічні опитування свідчать, що основним конкурентом В. Зеленського та партії «Слуга народу» може стати колишній головнокомандувач ЗСУ В. Залужний із потенційною політичною силою. Ймовірно, саме В. Зеленський і В. Залужний зустрінуться в другому турі президентських виборів, а їхні партії змагатимуться за лідерство в парламенті. Однією з тенденцій майбутньої кампанії стане залучення до політики відомих військових, які самі обиратимуть партії для співпраці [10].

Дані опитування Центру Разумкова свідчать про те, що більшість опитаних українців нині негативно ставляться до ідеї проведення виборів під час війни. Зокрема, 36 % респондентів зазначають, що вибори президента України треба проводити одразу, 35 % – через 6 місяців після припинення воєнного стану, 16 % – через 1 рік, 2 % – через 2 роки, 4 % – пізніше [13].

Отже, після закінчення війни Україна потребуватиме нової редакції виборчого законодавства, адаптованої до реалій повоєнного періоду, потрібно оновити списки виборців і продумати механізм реалізації виборів, основними напрямами вдосконалення якої є:

Врегулювання виборчого процесу в перехідний період – визначення строків і процедур після скасування воєнного стану.

Розширення виборчих прав ВПО та військових, зокрема через електронні системи.

Інституційна реформа ЦВК – забезпечення її повної незалежності та професіоналізації.

Посилення прозорості фінансування кампаній і протидія впливу іноземних суб'єктів.

Інтеграція європейських стандартів виборчого права, відповідно до рекомендацій ЄС, у межах процесу євроінтеграції.

Висновок. Отже, президентські вибори під час війни є не лише технічною, а й морально-правовою проблемою. Україна зберігає демократичну легітимність завдяки дотриманню принципу перервності влади без узурпації повноважень. Умови воєнного стану не скасовують демократію – вони лише змінюють механізми її реалізації. Після

завершення бойових дій основним завданням стане відновлення виборчих процедур на засадах: прозорості й підзвітності; захисту прав громадян, зокрема ВПО та військових; діджиталізації з урахуванням безпекових ризиків; відповідності стандартам Ради Європи та Європейського Союзу. Україна може стати першою країною в світі, яка проведе загальнонаціональні вибори з використанням інтегрованої гібридної моделі, поєднавши традиційні бюлетені з цифровими технологіями, міжнародним контролем і безпековими протоколами.

Проведення президентських виборів у повоєнній Україні стане важливим актом відновлення державної суб'єктності, демонстрацією стійкості інститутів і зрілості політичної нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 10.10.2025).

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 10.10.2025).

3. Виборчий кодекс України : Кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX : станом на 31 груд. 2023 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення: 10.10.2025).

4. Elections in times of crisis. Strasbourg, 2025. 16 p. URL : https://rm.coe.int/doc-elections-in-times-of-crisis/488028b963?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.10.2025).

5. Estimated number of refugees from Ukraine recorded in Europe and worldwide since February 2022 as of May 31, 2025 / Statista. URL : https://www.statista.com/statistics/1413699/ukrainian-refugees-worldwide/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.10.2025).

6. Elections in times of crisis / OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. Warsaw, Poland : OSCE, 2024. URL : https://www.osce.org/files/f/documents/2/3/576760_0.pdf (дата звернення: 10.10.2025).

7. Шкурко А. Правові аспекти повноважень президента України в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. Т. 2. С. 247–253. URL : http://apfs.nuoua.od.ua/archive/48_2024/40.pdf (дата звернення: 10.10.2025).

8. Вагіна О. Виборча реформа в Україні: ключові здобутки та вплив російсько-української війни. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2024. № 5. С. 32–37. URL : https://sas.ztu.edu.ua/article/view/315080/305977 (дата звернення: 10.10.2025).

9. Гуньчик О., Чепік-Трегубенко С. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану в Україні: конституційно-правовий аспект. *Сучасні дослідження в глобалізаційному світі: наука для миру і безпеки* : матеріали II Міжнар. форуму молодих учених, м. Дніпро, 12 черв. 2024 р. Дніпро, 2024. С. 147–149. URL : https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15681/1/макет_форум_2024.pdf#page=147 (дата звернення: 10.10.2025).

10. Вибори 2025 та зміна Кабміну: що планують у Зеленського і де себе бачить опозиція / РБК-Україна. 2024. 4 лип. URL : https://www.rbc.ua/rus/news/vibori-202-5-ta-zmina-kabminu-shcho-planuyut-1720043320.html (дата звернення: 10.10.2025).

11. Монастирський М. До питання актуальності заборони чергових парламентських виборів в Україні під час воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Т. 1, № 82. С. 223–229. URL : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.33 (дата звернення: 1010.2025).

12. Макаров Г. Можливість проведення загальнонаціональних виборів в умовах воєнного стану / Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. 11 верес. URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mozhlyvist-provedennya-zahalnonatsionalnykh-vyboriv-v-umovakh-voyennoho (дата звернення: 10.10.2025).

13. Вибори в Україні 2025 року: чи насправді вони можуть відбутися / ТСН. URL : https://tsn.ua/politika/vybory-v-ukrayini-2025-roku-koly-vony-vidbudutsia-ta-za-iakykh-umov-2798684.html (дата звернення: 10.10.2025).

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254к/96-ВР : as of 1 Jan. 2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (access date: 10.10.2025).

2. On the legal regime of martial law : Law of Ukraine dated 12.05.2015 No. 389-VIII : as of 14 May 2025. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (access date: 10.10.2025).

3. Electoral Code of Ukraine : Code of Ukraine dated 19.12.2019 No. 396-IX : as of 31 Dec. 2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (accessed: 10.10.2025).

4. Elections in times of crisis. Strasbourg, 2025. 16 p. URL : https://rm.coe.int/doc-elections-in-times-of-crisis/488028b963?utm_source=chatgpt.com (accessed: 10.10.2025).

5. Estimated number of refugees from Ukraine recorded in Europe and worldwide since February 2022 as of May 31, 2025 / Statista. URL : https://www.statista.com/statistics/1413699/ukrainian-refugees-worldwide/?utm_source=chatgpt.com (accessed: 10.10.2025).

6. Elections in times of crisis / OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. Warsaw, Poland : OSCE, 2024. URL : https://www.osce.org/files/f/documents/2/3/576760_0.pdf (access date: 10.10.2025).

7. Shkurko A. Legal aspects of the powers of the President of Ukraine under martial law. *Current problems of philosophy and sociology.* 2025. T. 2. P. 247–253. URL : http://apfs.nuoua.od.ua/archive/48_2024/40.pdf (access date: 10.10.2025).

8. Vahina O. Electoral reform in Ukraine: key achievements and the impact of the Russian-Ukrainian war. *International and political studies.* 2024. No. 5. P. 32–37. URL : https://sas.ztu.edu.ua/article/view/315080/305977 (access date: 10.10.2025).

9. Hunchyk O., Chepik-Tregubenko S. Restrictions on human rights under martial law in Ukraine: constitutional and legal aspect. *Modern research in a globalizing world: science for peace and security* : materials of the II International Forum of Young Scholars, Dnipro, June 12, 2024. Dnipro, 2024. P. 147–149. URL : https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15681/1/макет_форум_2024.pdf#page=147 (access date: 10.10.2025).

10. Elections 2025 and the change of the Cabinet of Ministers: what does Zelensky plan and where does the opposition see itself / RBC-Ukraine. 2024. July 4. URL : https://www.rbc.ua/rus/news/vibori-202-5-ta-zmina-kabminu-shcho-planuyut-1720043320.html (accessed: 10.10.2025).

11. Monastyrskyi M. On the issue of the relevance of the ban on the next parliamentary elections in Ukraine during martial law. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University.* 2024. Vol. 1, No. 82. P. 223–229. URL : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.33 (accessed: 1010.2025).

12. Makarov G. The possibility of holding national elections under martial law / National Institute for Strategic Studies. 2023. September 11. URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mozhlyvist-provedennya-zahalnonatsionalnykh-vyboriv-v-umovakh-voyennoho (access date: 10.10.2025).

13. Elections in Ukraine in 2025: can they really take place? / TSN. URL : https://tsn.ua/politika/vybory-v-ukrayini-2025-roku-koly-vony-vidbudutsia-ta-za-iakykh-umov-2798684.html (access date: 10.10.2025).

S. G. Denisyuk, Y. F. Fokin. POLITICAL AND LEGAL MODELS OF CONDUCTING PRESIDENTIAL ELECTIONS IN MODERN UKRAINE

The article examines the political and legal principles of organizing presidential elections in Ukraine under martial law and after the end of hostilities. The author analyzes the norms of the Constitution of Ukraine, the legislation on elections, the practice of the Central Election Commission, as well as international standards that determine the permissible limits of restrictions on electoral rights in crisis circumstances. Particular attention is paid to ensuring the continuity of power, preserving democratic legitimacy and legal guarantees for the exercise of electoral rights during the period of armed aggression.

The key security, information and social challenges that affect the possibility of holding elections are considered: the risks of disinformation, the problems of participation of internally displaced persons, military personnel and citizens abroad. The prospects for introducing digital technologies into the electoral process are assessed, in particular the use of electronic services and the potential application of the E-voting system. The author emphasizes that digitalization can increase the accessibility of elections, but at the same time it generates new cyber threats and requires improved legal regulation.

The article proposes three basic models of holding elections after the war - traditional, hybrid and innovative, with an argumentation of their advantages and risks. It is concluded that the optimal approach for Ukraine may be a combined model that combines traditional voting with elements of electronic expression of will and international monitoring. The holding of presidential elections after the war is considered a key stage in the restoration of democratic institutions, state legitimacy, and political subjectivity of Ukraine.

Keywords: *presidential elections, martial law, electoral rights, CEC, digitalization, hybrid model, legitimacy.*

Стаття надійшла до редколегії 6 жовтня 2025 року

УДК 340.134 9477):061.1ЄС
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.106-116

Н. В. Добрянська,
кандидат юридичних наук, професор,
доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук,
Таврійський Національний Університет імені В. І. Вернадського
email: Natalya2008@ukr.net
ORCID 0000-0002-6319-0409

ЗНАЧЕННЯ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ACQUIS ЄС НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті розглядається значення адаптації законодавства України з acquis Європейського Союзу в контексті євроінтеграційних процесів. Встановлено, що зближення правових систем є ключовим елементом у розвитку міжнародних відносин, а його інтенсифікація, особливо в економічній сфері, спричинила формування складних системних зв'язків між основними суб'єктами міжнародного права. Це зі свого боку сприяло створенню інтеграційних міждержавних об'єднань, таких як Європейський Союз. Наголошено, що аналіз робіт провідних науковців підтверджує багатогранність і багатовимірність процесу адаптації українського законодавства до європейських правових стандартів. Цей процес є складним і вимагає системного підходу, координації зусиль різних державних інституцій та врахування особливостей національної правової системи. Особливо підкреслюється роль науки, яка забезпечує теоретичну основу та практичні рекомендації для успішного виконання завдань, пов'язаних із євроінтеграцією.

Розглянуто ключові етапи процесу євроінтеграції України та заходи, здійснені нашою державою в цьому напрямі. Встановлено, що одним із фундаментальних аспектів євроінтеграційного процесу є гармонізація законодавства України з правовими нормами Європейського Союзу. Цей процес є не лише юридичним механізмом, але й каталізатором соціально-економічних і політичних змін у державі. Особливу увагу приділено ролі адаптації законодавства в забезпеченні економічної інтеграції. Зокрема, уніфікація регуляторних норм у сферах торгівлі, конкуренції, захисту прав споживачів та екологічної політики сприяє створенню сприятливих умов для доступу українських товарів і послуг на ринки ЄС. Це зі свого боку стимулює економічний розвиток країни, сприяє залученню іноземних інвестицій і зміцнює позиції України в глобальній економіці.

Також підкреслюється, що адаптація національного законодавства сприяє соціальній інтеграції через впровадження високих стандартів у сфері захисту прав людини, трудових прав, гендерної рівності та соціального забезпечення. Водночас зазначено про ряд викликів, які постають перед Україною в цьому процесі, зокрема: складність

© Добрянська Н. В., 2025

імплементації норм Європейського Союзу в умовах усталених правових традицій, обмеженість фінансових і кадрових ресурсів, а також потреба в забезпеченні ефективного моніторингу виконання прийнятих нормативно-правових актів. Для подолання цих труднощів потрібний системний підхід, налагоджена міжвідомча координація та активна взаємодія з європейськими партнерами.

Ключові слова: *адаптація, гармонізація, наближення, законодавство, acquis communautaire, Європейський Союз, інтеграція, європейський правовий простір, стандарти, європейський ринок, економічна співпраця, інвестиції.*

Постановка проблеми. Адаптація національного законодавства до норм права Європейського Союзу є однією з ключових передумов інтеграції України до європейського правового простору. Цей процес охоплює не лише гармонізацію правових норм, але й забезпечення їхнього ефективного впровадження, що є потрібним для досягнення високих стандартів правової культури, економічного розвитку та соціальної стабільності. Євроінтеграційний курс України, закріплений у стратегічних документах держави, визначає адаптацію законодавства як інструмент зміцнення демократичних інститутів, верховенства права та захисту прав людини. У цьому контексті особливого значення набуває вивчення ролі та значення цього процесу для успішної інтеграції України до ЄС, а також аналіз викликів і перспектив, які супроводжують його реалізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблематика викликає жвавий інтерес з-поміж української наукової спільноти, оскільки питання адаптації вітчизняного законодавства з правом ЄС нині, як ніколи, набуло своєї актуальності. У контексті досліджуваної проблематики варто звернути увагу на праці С. Абросімова, Н. Бортник, М. Братасюк, В. Бутрименка, Н. Добрянської, С. Єсімова, І. Жаровської, М. Коваліва, В. Костицького, Н. Кузнецової, М. Микієвича, О. Миколенка, В. Муравйова, С. Пєткова, М. Сірант, С. Стременовського, М. Федунь, О. Чорномаз, І. Яковлюка та ін.

Метою статті є розгляд ролі та значення адаптації національного законодавства до норм права Європейського Союзу з ціллю успішної інтеграції України до ЄС як складного й багатоаспектного процесу.

Виклад основного матеріалу. Як зауважує С. Абросімов, зближення правових систем відіграє ключову роль у розвитку міжнародних відносин, особливо з другої половини XX століття, що обумовлено посиленням співпраці в економічній сфері між державними та недержавними суб'єктами різних країн. Процеси глобалізації та регіональної інтеграції сприяли формуванню складних системних зв'язків між основними учасниками міжнародного права, що, зокрема, проявляється у створенні міждержавних інтеграційних об'єднань, як-от Європейський Союз.

Учений цілком обґрунтовано стверджує, що членство в ЄС суттєво впливає на трансформацію національних правових систем держав-членів. Це знаходить відображення у внесенні змін до конституцій та законодавства, які регулюють суспільні відносини у сферах, що передаються під юрисдикцію ЄС. Так, інтеграційні процеси сприяють уніфікації та гармонізації правових норм, забезпечуючи ефективніше функціонування спільного правового простору [1, с. 218].

Я. Фокін наголошує, що з моменту проголошення незалежності України 1991 року до ухвалення Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу 2004 року минув значний період. У цей час органи державної влади України за підтримки ЄС здійснили ряд заходів, спрямованих на створення адаптаційного механізму, який став основою для затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. Ця Стратегія, визначена Указом Президента України № 615/98 у 1998 році, окреслювала пріоритетні напрями діяльності виконавчої влади до 2007 року з метою формування відповідних передумов для набуття членства України в ЄС. Учений вважає, що ключовим елементом Стратегії стала адаптація національного законодавства до правової системи Європейського Союзу. Зокрема, було передбачено поступове гармонізування правових норм України з європейськими стандартами, що мало сприяти інтеграції в політичній, економічній і соціальній сферах. Впровадження цих заходів розглядалося як засіб для підвищення рівня політичної стабільності, економічного розвитку та соціального добробуту громадян [2].

Адаптація законодавства України до норм права Європейського Союзу (ЄС) є ключовим елементом процесу євроінтеграції, що має на меті забезпечення відповідності національного правового поля стандартам і принципам, закладеним у законодавстві ЄС. Цей процес має не лише юридичне, але й політичне, економічне та соціальне значення, оскільки він сприяє гармонізації правової системи України з європейськими нормами, що є важливою умовою для подальшого зближення з ЄС.

Варто погодитись із М. Федунь у тому, що адаптація законодавства України з правовою системою Європейського Союзу передбачає поступове ухвалення та впровадження законів і підзаконних нормативно-правових актів, розроблених з урахуванням норм права ЄС, а також внесення відповідних змін до чинних правових актів України [3, с. 191].

У Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженій 18 березня 2004 року, адаптація законодавства визначається як процес узгодження законів України та інших нормативно-правових актів із acquis communautaire. Основною метою цього процесу є досягнення відповідності правової системи України acquis communautaire з урахуванням вимог і критеріїв, які Європейський Союз висуває до країн, що прагнуть стати його членами [4].

Термін acquis communautaire (з французької – «спільний доробок», «надбання» Співтовариств, нині також aquis ЄС) широко використовується в праві Європейського Союзу, проте не має легального визначення в установчих договорах ЄС. Уперше цей термін був застосований у процесі приєднання Данії, Ірландії та Сполученого Королівства до Європейських співтовариств. Однак його офіційне закріплення в установчих документах відбулося лише з ухваленням Маастрихтського договору 1992 року, причому поза контекстом розширення ЄС. Першу спробу тлумачення змісту acquis communautaire здійснила Європейська Комісія 29 травня 1979 року у зв'язку із вступом Греції до Європейських співтовариств. У цьому контексті було зазначено, що поняття acquis communautaire використовується для визначення умов, яким має відповідати держава-кандидат на вступ до ЄС. Суд Європейського Союзу уточнив, що для країн-кандидатів «увесь acquis communautaire повинен бути прийнятий як обов'язковий». Це означає, що

держави, які прагнуть стати членами ЄС, зобов'язані адаптувати своє законодавство до всього обсягу норм і принципів, які становлять acquis. Згодом Суд ЄС розширив тлумачення цього терміна, визначивши його як сукупність правових норм, рекомендаційних положень, політичних декларацій і законодавчих ініціатив, які мають регулятивний вплив у правопорядку Європейського Союзу. Важливим аспектом цього визначення є те, що acquis охоплює не лише юридично обов'язкові норми, але й акти без юридичної сили, які формують так зване «м'яке» право (soft law). Отже, acquis communautaire є комплексним поняттям, яке містить як формальні правові акти, так і інструменти «м'якого» регулювання, що разом утворюють основу правового та політичного функціонування Європейського Союзу [5, с. 41–42].

Концепція acquis communautaire має ключове значення для забезпечення однорідності, цілісності та стабільності правової системи Європейського Союзу. Її основа полягає в принципі незмінності складових елементів у рамках співробітництва між державами-членами. У зв'язку із цим ЄС у своїх відносинах із третіми країнами прагне максимально захистити «спільнотовий доробок», що становить фундамент правової інтеграції Союзу [5, с. 42].

16 вересня 2014 року було ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [6], якою Україна взяла на себе ряд зобов'язань і, відповідно, приступила до їхнього виконання.

Однією з ключових умов поглиблення співпраці між Україною та країнами-членами Європейського Союзу є потреба в гармонізації та адаптації національного законодавства до стандартів і вимог права ЄС. Цей процес створює базові передумови, без яких неможливо забезпечити перехід до наступних етапів євроінтеграції, зокрема до перспективи вступу України до ЄС. Узгодження мінімальних правових стандартів є основою для розширеної співпраці та сприяє ефективній інтеграції України в європейський правовий простір у майбутньому.

Гармонізація законодавства охоплює комплексний спектр питань і зобов'язань, що виходять за межі формального закріплення норм і рекомендацій. Обмеження цього процесу лише механічним перенесенням положень права ЄС до національного законодавства не гарантує досягнення якісного правового регулювання. Фрагментарний і несистемний підхід до гармонізації може призвести до формальної відповідності, яка не враховує реальних потреб і специфіки правової системи України. Натомість успішна адаптація вимагає глибокого аналізу, системного впровадження та узгодження нормативних актів із реальними суспільними відносинами, що забезпечить відповідність як вимогам ЄС, так і внутрішнім зобов'язанням держави [7, с. 732].

С. Шевченко зазначає, що набуття статусу члена Європейського Союзу є процесом *ad hoc* (поняття «ad hoc» (укр. «для цього») означає спрямованість чогось на конкретний випадок, а не на універсальне застосування) для кожної держави, що прагне стати членом ЄС. Попри те, що кожна держава за формою, до прикладу, процедурою, критеріями оцінки, проходить однаковий процес, шлях набуття членства в кожного свій. Нині держав, які прагнуть стати членами ЄС, можна згрупувати в такий спосіб:

по-перше, держави, які готуються подати заявку на членство (аплікаційний етап), – Косово; держави, які подали заявку (оцінювальний етап), – Боснія і Герцеговина, Грузія; держави, які є офіційними кандидатами (переговорний етап), – Сербія, Чорногорія, Туреччина, Албанія, Північна Македонія, Республіка Молдова та Україна). Його тривалість залежить значною мірою від суспільно-політичної волі, яка формується під плином різних процесів, з-поміж яких можна назвати: вибори та зміни органів законодавчої та виконавчої влади, ефективність проведення реформ і інституційних змін, а також адаптація національного законодавства до стандартів acquis ЄС [8].

У рамках аналізу питання щодо здобуття Україною статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу варто виокремити кілька важливих етапів, які визначають цей процес. Зокрема, 28 лютого 2022 року Україна офіційно подала заявку на членство в ЄС. Відповідно, 17 червня 2022 року Європейська комісія представила свій висновок, у якому рекомендувала Раді ЄС надати Україні статус кандидата, наголошуючи на потребі у виконанні семи ключових умов.

Рішення щодо надання Україні статусу кандидата було ухвалене 23 червня 2022 року в межах саміту Європейської Ради. Лідери держав-членів ЄС підтримали рекомендацію Європейської комісії, яка базувалася на оцінці відповідності України критеріям для отримання такого статусу. У зв'язку з цим перед Україною постає завдання реалізації ряду реформ, спрямованих на вдосконалення семи визначених напрямів, які є критично важливими для подальшого просування євроінтеграційного процесу.

Аналізуючи питання адаптації законодавства України до правової системи Європейського Союзу в контексті євроінтеграції, Л. А. Корунчак зазначає, що «зокрема, Комісія рекомендувала надати Україні статус кандидата за умови, що буде вжито таких кроків:

– ухвалення та впровадження законодавства щодо процедури відбору суддів Конституційного Суду України, охоплюючи процес попереднього відбору на основі оцінки їх доброчесності та професійних навичок, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії;

– завершення перевірки доброчесності кандидатів у члени Вищої ради юстиції Радою з етики та відбір кандидатів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

– посилення боротьби з корупцією, зокрема на високому рівні, засобом активних та ефективних розслідувань, а також забезпечення належної динаміки судових справ та винесених вироків; завершення призначення нового керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури за допомогою атестації визначеного переможця конкурсу та проведення процесу відбору й призначення на посаду нового директора Національного антикорупційного бюро України;

– забезпечення відповідності законодавства про боротьбу з відмиванням грошей стандартам Групи з фінансових заходів (FATF); ухвалення комплексного стратегічного плану реформування всього правоохоронного сектору як частини середовища безпеки України;

– запровадження антиолігархічного закону з метою обмеження надмірного впливу олігархів на економічне, політичне та суспільне життя; це має бути зроблено юридично обґрунтованим чином, з урахуванням майбутнього висновку Венеціанської комісії щодо відповідного законодавства;

– подолання впливу суб'єктів з корисливими інтересами через ухвалення закону про ЗМІ, який узгоджує законодавство України з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіапослуги й надає повноваження незалежному медіарегулятору;

– завершення реформи законодавчої бази щодо національних меншин, яка нині готується, згідно з рекомендаціями Венеціанської комісії, та ухвалення негайних та ефективних механізмів імплементації» [9, с. 16].

С. Белікова акцентує на тому, що наявні в правовій системі нормативні прогалини, дефіцит спеціалізованих законів, а також суперечності між окремими законами й нормативно-правовими актами стали ключовими викликами для реалізації правової реформи та адаптації національного законодавства до норм Європейського Союзу.

Автор підкреслює, що на сучасному етапі така адаптація розглядається як поступовий процес наближення національного законодавства, охоплюючи правотворчу діяльність, юридичну техніку, практичну реалізацію норм права та правозастосування, із законодавством ЄС, із дотриманням установлених критеріїв і стандартів [10, с. 15].

Досвід держав-членів Європейського Союзу свідчить, що процес інтеграції до ЄС і пов'язана з ним адаптація національного законодавства здійснювалися за допомогою різноманітних правових та інституційних механізмів. Однак у всіх випадках успішність цього процесу значною мірою залежала від скоординованості дій між парламентом та урядом [11, с. 120].

Україна активно реалізує завдання, пов'язані з євроінтеграційним процесом, зокрема здійснює імплементацію положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, гармонізує національне законодавство з нормами права ЄС, поглиблює торговельно-економічне співробітництво з країнами Євросоюзу, а також інтегрується в сектори Внутрішнього ринку ЄС. Крім того, держава розширює свою участь у європейських програмах та ініціативах, що сприяє її поступовій інтеграції до європейського простору.

Водночас отримання статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу ставить перед Україною нові, масштабні та складні завдання. У цьому контексті держава визначила пріоритетною метою досягнення повної готовності до членства в ЄС у максимально стислі строки, враховуючи складні умови, зумовлені тривалою повномасштабною війною [12].

Це, зокрема, підтверджують висновки Європейської Комісії у звіті за 2023 рік щодо України, в якому зазначено, що «держава продовжила зусилля з гармонізації національного законодавства з acquis у багатьох сферах», демонструючи готовність до виконання зобов'язань, пов'язаних із членством у Європейському Союзі [13].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що аналіз досліджень учених свідчить про багатовимірність процесу адаптації законодавства України до норм права ЄС. Це складний і багатоаспектний процес, який вимагає комплексного підходу, узгодженості дій різних інституцій і врахування специфіки української правової системи. Роль науки в цьому процесі є надзвичайно важливою, оскільки вона забезпечує теоретичне підґрунтя та практичні рекомендації для ефективної реалізації євроінтеграційних завдань.

Адаптація законодавства України до норм права Європейського Союзу є одним із ключових елементів процесу євроінтеграції, що визначає не лише правову, але й соціально-економічну та політичну трансформацію держави. Передусім адаптація законодавства сприяє гармонізації правової системи України з acquis communautaire, що є основою європейського права. Це забезпечує правову визначеність для суб'єктів господарювання та громадян, які взаємодіють у межах єдиного європейського правового простору. Впровадження норм і стандартів ЄС у національне законодавство сприяє посиленню верховенства права, прозорості та ефективності державного управління.

По-друге, адаптація законодавства має важливе значення для економічної інтеграції. Уніфікація правил у сферах торгівлі, конкуренції, захисту прав споживачів та екологічних стандартів створює передумови для розширення доступу українських товарів і послуг на ринки ЄС. Це зі свого боку стимулює економічне зростання та сприяє залученню іноземних інвестицій.

По-третє, процес адаптації законодавства сприяє соціальній інтеграції через упровадження високих стандартів захисту прав людини, трудових прав, гендерної рівності та соціального забезпечення. Це підвищує рівень життя громадян і зміцнює довіру до державних інституцій.

Однак у процесі адаптації існують значні виклики. До них належать складність імплементації норм ЄС в умовах існуючих правових традицій, недостатність фінансових і кадрових ресурсів, а також потреба в забезпеченні ефективного моніторингу виконання прийнятих норм. Вирішення цих проблем потребує системного підходу, міжвідомчої координації та активної співпраці з європейськими партнерами.

Відтак адаптація законодавства України до норм права ЄС є важливим інструментом інтеграції країни до європейського правового та економічного простору. Її успішна реалізація залежить від політичної волі й України, і держав-членів ЄС, а також стратегічного планування та спроможності українських державних інституцій забезпечувати сталий розвиток відповідно до європейських стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросімов С. А. Поняття та зміст адаптації цивільного законодавства України до законодавства ЄС у сфері купівлі-продажу. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4 (75–76). С. 217–225.

2. Фокін Я. Ф. Проблеми та перспективи адаптації законодавства України до норм ЄС під час збройної агресії. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № 12. URL : https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-12-01-09/2024-12-01-09

3. Федунь М. Адаптація законодавства України до стандартів Європейського Союзу у сфері поводження з відходами. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2014. Вип. 36, ч. 2. С. 191–199.

4. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 15. Ст. 30.

5. Яковюк І. В. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми реалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2021. Вип. 24. С. 37–49.

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

7. Сіваш А. А., Шерстюк К. Д. Адаптація законодавства України у сфері інтелектуальної власності в контексті європейської інтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 731–734.

8. Шевченко С. Кроки України в адаптації українського законодавства до європейських стандартів: історична ретроспектива і порядок денний. 2023. 15 травня. URL : https://jurfem.com.ua/kroky-ukrayiny-v-adaptatsiyi-ukrayinskoho-zakonodavska-do-europeyskykh-standartiv/

9. Корунчак Л. А. Євроінтеграція: питання адаптації законодавства України до правової системи Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4, ч. 2. С. 14–19.

10. Белікова С. О. Удосконалення національного законодавства – шлях до його адаптації із законодавством Європейського Союзу. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8 червня 2018 року / за ред. проф. Р. С. Мельника, відпов. ред. канд. юрид. наук Л. Ю. Малюга. К. : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 15–16.

11. Риндюк В. І., Кучинська О. Ю. Адаптація національного законодавства до права ЄС: досвід держав-членів та держав-кандидатів для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 82, частина 1. С. 120–126.

12. Європейська інтеграція України / Урядовий портал. URL : https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/priorytety-uriadu/yevropeiska-intehratsiia-ukrainy

13. Основні висновки щодо звіту про Україну 2023 року. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/qanda_23_5631

REFERENCES

1. Abrosimov S. A. (2020). Poniattia ta zmist adaptatsii tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva YeS u sferi kupivli-prodazhu [The concept and content of the adaptation of Ukrainian civil legislation to EU legislation in the field of purchase and sale]. *Universytetski naukovi zapysky*. № 3–4 (75–76). S. 217–225 [in Ukrainian].

2. Fokin Ya. F. (2024). Problemy ta perspektyvy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do norm YeS pid chas zbroinoi ahresii [Problems and prospects of adapting Ukrainian legislation to EU norms during armed aggression]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia.* № 12. URL : https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-12-01-09/2024-12-01-09 [in Ukrainian].

3. Fedun M. (2014). Adaptatsiia zakonodavstva Ukrainy do standartiv Yevropeiskoho Soiuzu u sferi povodzhennia z vidkhodamy [Adaptation of Ukrainian legislation to European Union standards in the field of waste management]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia mizhnarodni vidnosyny.* Vyp. 36, Ch. 2. S. 191–199 [in Ukrainian].

4. Pro Zahalnoderzhavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 № 1629-IV. [On the National Program for Adapting the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union: Law of Ukraine No. 1629-IV of March 18, 2004]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy.* 2004. № 15. St. 30 [in Ukrainian].

5. Iakoviuk I. V. (2021). Adaptatsiia zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: problemy realizatsii [Adaptation of Ukrainian legislation to European Union legislation: implementation problems]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia.* Vyp. 24. S. 37–49 [in Ukrainian].

6. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym Spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 27.06.2014 [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, dated 27.06.2014]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

7. Sivash A. A., Sherstiuk K. D. (2023). Adaptatsiia zakonodavstva Ukrainy u sferi intelektualnoi vlasnosti v konteksti yevropeiskoi intehratsii [Adaptation of Ukrainian legislation in the field of intellectual property in the context of European integration]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 4. S. 731–734 [in Ukrainian].

8. Shevchenko S. (2023). Kroky Ukrainy v adaptatsii ukrainskoho zakonodavstva do yevropeiskykh standartiv: istorychna retrospektyva i poriadok dennyi [Ukraine's Steps in Adapting Ukrainian Legislation to European Standards: Historical Retrospective and Agenda. May 15, 2023]. 15 travnia. URL : https://jurfem.com.ua/kroky-ukrayiny-v-adaptatsiyi-ukrayinskoho-zakonodavska-do-europeyskykh-standartiv/ [in Ukrainian].

9. Korunchak L. A. (2022). Yevrointehratsiia: pytannia adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do pravovoi systemy Yevropeiskoho Soiuzu [European integration: the issue of adapting Ukrainian legislation to the legal system of the European Union]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys.* № 4, Ch. 2. S. 14–19 [in Ukrainian].

10. Belikova S. O. (2018). Udoskonalennia natsionalnoho zakonodavstva – shliakh do yoho adaptatsii iz zakonodavstvom Yevropeiskoho Soiuzu [Improving national legislation is the way to adapt it to European Union legislation]. *Teoriia ta praktyka adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva YeS* : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kyiv, 8 chervnia 2018 roku / za red. prof. R. S. Melnyka, vidpov. red. k.iu.n. L. Yu. Maliuha. K. : Vydavnychyi dim «Helvetyka». S. 15–16 [in Ukrainian].

11. Ryndiuk V. I., Kuchynska O. Yu. (2024). Adaptatsiia natsionalnoho zakonodavstva do prava YeS: dosvid derzhav-chleniv ta derzhav-kandydativ dlia Ukrainy [Adaptation of national legislation to EU law: experience of member states and candidate countries for Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia PRAVO.* Vyp. 82, chastyna 1. S. 120–126 [in Ukrainian].

12. Ievropeiska intehratsiia Ukrainy [European integration of Ukraine] / Uriadovyi portal. URL : https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/priorytety-uriadu/yevropeiska-intehratsiia-ukrainy [in Ukrainian].

13. Osnovni vysnovky shchodo zvitu pro Ukrainu 2023 roku [Key findings of the 2023 Ukraine report]. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/qanda_23_5631 [in Ukrainian].

N. V. Dobryanska. THE IMPORTANCE OF ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION WITH THE EU ACQUIS ON THE PATH TO EUROPEAN INTEGRATION

The article examines the significance of adapting Ukrainian legislation to the acquis of the European Union in the context of European integration processes. It is established that the convergence of legal systems is a key element in the development of international relations, and its intensification, especially in the economic sphere, has led to the formation of complex systemic relations between the main subjects of international law. This, in turn, contributed to the creation of integration interstate associations, such as the European Union. It is emphasized that the analysis of the works of leading scientists confirms the multifaceted and multidimensional nature of the process of adapting Ukrainian legislation to European legal standards. This process is complex and requires a systematic approach, coordination of efforts of various state institutions and taking into account the peculiarities of the national legal system. The role of science, which provides a theoretical basis and practical recommendations for the successful implementation of tasks related to European integration, is particularly emphasized. The key stages of the European integration process of Ukraine and the measures taken by our state in this direction are considered. It has been established that one of the fundamental aspects of the European integration process is the harmonization of Ukrainian legislation with the legal norms of the European Union. This process acts not only as a legal mechanism, but also as a catalyst for socio-economic and political changes in the state. Particular attention is paid to the role of legislative adaptation in ensuring economic integration. In particular, the unification of regulatory norms in the areas of trade, competition, consumer protection and environmental policy contributes to the creation of favorable conditions for the access of Ukrainian goods and services to EU markets. This, in turn, stimulates the country's economic development, helps attract foreign investment and strengthens Ukraine's position in the global economy.

It is also emphasized that the adaptation of national legislation contributes to social integration by introducing high standards in the field of human rights protection, labor rights, gender equality and social security. At the same time, a number of challenges facing Ukraine in this process are noted, in particular: the complexity of implementing European Union norms in the context of established legal traditions, limited financial and human resources, as well as the need to ensure effective monitoring of the implementation of adopted regulatory legal acts. To overcome these difficulties, a systematic approach, established interdepartmental coordination and active interaction with European partners are necessary.

Key words: *adaptation, harmonization, approximation, legislation, acquis communautaire, European Union, integration, European legal space, standards, European market, economic cooperation, investments.*

Стаття надійшла до редколегії 9 жовтня 2025 року

УДК 323.21(477)
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.117-125

О. М. Жук,
кандидат історичних наук, доцент,
Луцький національний технічний університет
email: o.zhuk@lutsk-ntu.com.ua
ORCID 0000-0002-9413-7651;
О. О. Піменова,
кандидат соціологічних наук, доцент,
Луцький національний технічний університет
email: o.pimenova@lutsk-ntu.com.ua
ORCID 0000-0003-3384-6806

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто політико-правові основи функціонування громадянського суспільства в Україні як одного із ключових чинників демократизації та забезпечення сталого розвитку держави. Показано, що громадянське суспільство є не лише сукупністю інститутів, об'єднань та організацій, але й простором реалізації прав, свобод та інтересів громадян, який дає змогу забезпечити баланс між державою й суспільством. Наголошено, що сучасний етап розвитку України характеризується посиленням ролі громадянських ініціатив, зростанням активності волонтерських рухів, розвитком горизонтальних форм взаємодії та формуванням нових моделей суспільної мобілізації.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що навіть за наявності певних правових гарантій ефективна діяльність громадянських інституцій ускладнюється рядом проблем: політичною нестабільністю, дефіцитом довіри до державних інституцій, недостатнім рівнем правової культури. В умовах воєнного стану ці виклики набувають особливої гостроти, оскільки одночасно постає потреба в зміцненні демократичних практик, забезпеченні соціальної згуртованості та захисті базових прав і свобод людини.

Зазначено, що становлення громадянського суспільства в Україні потребує послідовного вдосконалення нормативно-правової бази, створення прозорих механізмів участі громадян в ухваленні політичних рішень, розширення інструментів публічного контролю та посилення інституційної спроможності громадських організацій. Водночас ключовим завданням є формування культури громадянської відповідальності, що ґрунтується на цінностях демократизму, верховенства права, солідарності та соціальної справедливості. Зроблено висновок, що подальший розвиток громадянського суспільства можливий лише за умови взаємного посилення політичних і правових чинників, що здатні забезпечити його сталість та ефективність у кризових обставинах.

Ключові слова: *громадянське суспільство, політико-правові основи, демократія, права і свободи, інституційна спроможність, правова культура, публічне управління, громадянська відповідальність, волонтерський рух, соціальна згуртованість.*

© Жук О. М., Піменова О. О., 2025

Актуальність теми. У сучасних умовах українського суспільства особливої актуальності набуває питання розвитку громадянського суспільства – системи добровільних об'єднань громадян, що реалізують свої права, свободи та інтереси поза межами державної влади. Водночас громадянське суспільство є не лише простором для самоорганізації та самовираження, а й ключовим чинником демократизації, легітимації влади та забезпечення зворотного зв'язку між державою й громадянами.

Попри наявність правових гарантій функціонування громадянських інституцій у сучасній Україні, їхня практична реалізація значно утруднена рядом чинників, а саме: політичною нестабільністю, дефіцитом довіри до інституцій влади, низьким рівнем правової культури. Особливо гостро ці проблеми постали в умовах повномасштабної війни, яка спричинила складні виклики не лише для системи державного управління, але й для базових основ громадянського суспільства. За таких обставин зростання громадянської активності, розвиток волонтерських рухів і посилення горизонтальних форм самоорганізації яскраво засвідчили потребу в стабільному політико-правовому фундаменті, що здатен підтримати їх життєздатність і ефективність.

З огляду на важливість формування ефективних і стійких структур громадянського суспільства нагальним практичним завданням є вдосконалення нормативно-правової бази, запровадження ефективних інструментів участі громадян у публічному управлінні, зміцнення інституційної спроможності громадських організацій і розвиток культури громадянської відповідальності. Так, дослідження політико-правових засад функціонування громадянського суспільства має не лише теоретичне, а й важливе прикладне значення для сталого розвитку демократії, посилення національної єдності та підвищення ефективності управлінських процесів у державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політико-правові основи громадянського суспільства залишаються предметом активного наукового аналізу в умовах суспільно-політичної трансформації, яку переживає Україна у зв'язку з війною, кризами державного управління та потребою у впровадженні європейських стандартів демократії. У працях вітчизняних дослідників акцентовано увагу на тому, що становлення громадянського суспільства відбувається в контексті боротьби за свободу, права людини, а також конституційний устрій. Зокрема, Н. Ковтун наголошує на ролі політико-правових механізмів у забезпеченні незалежного функціонування інститутів громадянського суспільства, а саме: громадських об'єднань, волонтерських рухів і медіа [7]. Також такі дослідники, як О. Гордійчук та В. Омельченко, підкреслюють значення історико-теоретичної спадщини українських мислителів для осмислення сучасних процесів державотворення й розвитку громадянського суспільства [3].

Окремі дослідження [1; 2; 6; 11] зосереджують увагу на вдосконаленні правової бази формування громадянського суспільства в Україні, визначаючи ключовими чинниками ефективність і прозорість нормативно-правового середовища.

У контексті євроінтеграційного курсу України питання про політико-правові основи громадянського суспільства отримує нову інтерпретацію. Зокрема, науковці [5; 9] підкреслюють потребу в імплементації європейських правових стандартів щодо свободи об'єднань, права на участь у публічному управлінні, прозорості політики.

Аналіз літератури також свідчить про зростання наукового інтересу до трансформаційних процесів у громадянському суспільстві, зумовлених воєнними обставинами [8; 4].

Отже, останні наукові публікації не лише виявляють основні проблеми, що утруднюють розвиток громадянського суспільства в Україні, але й окреслюють потенціал політико-правових інструментів для його підтримки в умовах викликів, зумовлених війною, трансформацією суспільства та прагненням до європейських стандартів демократичного врядування.

Метою статті є обґрунтування політико-правових засад функціонування громадянського суспільства в Україні з урахуванням сучасних викликів демократичного розвитку й умов воєнного стану.

Викладення основного матеріалу. Формування громадянського суспільства в Україні відбувається в контексті трансформаційних процесів, пов'язаних із посттоталітарною спадщиною, євроінтеграційними прагненнями та актуальними викликами воєнного стану.

Визначальним елементом політико-правових основ громадянського суспільства є гарантії прав і свобод людини, які закріплені в Конституції України та інших нормативно-правових актах, що формують фундаментальну правову платформу для реалізації громадянської активності. Ці конституційні гарантії не лише фіксують індивідуальні свободи, як-от свобода слова, думки, зібрань і віросповідання, але й охоплюють механізми захисту колективних прав, що мають ключове значення для консолідації суспільства. Саме завдяки таким правам громадяни отримують можливість створювати добровільні об'єднання, громадські організації, волонтерські рухи та інші форми самоорганізації, що функціонують поза межами державного апарату й реалізують свої інтереси в суспільно-політичній площині.

До ключових ознак, які визначають правову природу громадянського суспільства, належать такі цінності, як свобода, справедливість і рівність. Як стверджує B. Enjolras, професор-дослідник і директор Центру досліджень громадянського суспільства та волонтерського сектору: «Громадянський порядок цінностей – це моральна граматика, яка оцінює дії, осіб та об'єкти відповідно до того, наскільки добре вони сприяють інклюзивній громадській участі» [10, с. 9].

Ці принципи є основою для забезпечення прав і свобод кожного громадянина, гарантують можливість вільно висловлювати власну думку, об'єднуватися в різні організації та брати участь у суспільному житті. Водночас вони створюють рамки, в межах яких діяльність усіх учасників суспільства повинна відповідати нормам законності та взаємної поваги, що сприяє формуванню стійких демократичних інститутів і забезпеченню балансу між правами окремих осіб і колективними інтересами. Саме дотримання цих принципів забезпечує стабільність і розвиток громадянського суспільства в правовій державі.

Сучасна концепція громадянського суспільства передбачає не лише реалізацію індивідуальних свобод, а й активну участь громадян у суспільному житті. Вона охоплює відповідальність кожного за результати цієї участі та взаємодію держави, громадських

організацій і окремих осіб у процесах формування політики, контролю за дотриманням законів і реалізації соціально значущих ініціатив. Такий підхід сприяє розвитку соціального капіталу, підвищенню громадської свідомості та формуванню культури демократичного співжиття, де права індивідів узгоджуються з колективними інтересами. Принцип рівності забезпечує недискримінаційний доступ до ресурсів і можливостей, а принцип справедливості гарантує ефективний захист прав у разі їхнього порушення. Поєднання цих принципів створює основу для стійкого та гармонійного розвитку суспільства.

Важливо зазначити, що громадянське суспільство означає не лише свободу для кожного, а й дотримання справедливості та закону у взаєминах між людьми. Усвідомлення тісного зв'язку між правом і справедливістю є невід'ємною частиною європейської правової культури, витоки якої сягають ще античних часів. Історія розвитку права нагадує про те, що справедливість була й залишається фундаментальною цінністю, на якій базується законодавство. Так, у римському праві існують відомі афоризми, що підкреслюють цю ідею: «In omnibus, maxime tamen in jure aequitas spectanda est» – у всіх справах, а особливо в праві, потрібно керуватися принципом справедливості. Інший відомий вислів «Ubi ius, ibi remedium» означає, що там, де існує право, повинна бути й можливість його захисту, тобто кожне порушене право потребує відповідного юридичного засобу для його відновлення. Отже, справедливість не просто доповнює право, а є його сутністю, що забезпечує моральну легітимність і соціальну прийнятність правових норм. У сучасних умовах цей взаємозв'язок набуває особливого значення, адже тільки через поєднання свободи, законності та справедливості можна досягти гармонійного розвитку громадянського суспільства й забезпечити довіру громадян до інституцій влади.

Крім того, дотримання принципів справедливості й законності безпосередньо впливає на ефективність інституцій і стабільність суспільних відносин. У практичному вимірі це означає, що державні органи, судова система та органи місцевого самоврядування повинні діяти прозоро, передбачувано й відповідно до встановлених правил, забезпечуючи рівні можливості для всіх громадян. Роль громадян у цьому процесі полягає не лише в захисті власних прав, а й у формуванні громадського контролю, участі в ухваленні рішень і спостереженні за виконанням норм законодавства. На сучасному етапі розвитку демократичних суспільств активна участь громадян у правових і політичних процесах стає ключовим механізмом запобігання корупції, порушення прав людини та зловживання владою. Водночас правова культура, що базується на усвідомленні цінності справедливості, сприяє формуванню соціальної солідарності, поваги до прав інших людей і розвитку колективної відповідальності. Отже, поєднання особистої свободи, дотримання закону та принципу справедливості створює не лише юридичну, а й соціальну основу для стійкого й гармонійного розвитку громадянського суспільства, де довіра між державою та громадянами стає фундаментом демократичних перетворень і ефективного самоврядування.

Також одним із фундаментальних чинників, що визначає ефективність функціонування громадянського суспільства, є розвиток демократичних принципів у державі. Можна стверджувати, що демократія є основою, яка забезпечує політико-правове середовище для реалізації прав і свобод громадян, створюючи передумови для їхньої активної участі в публічному житті.

Завдяки демократичним інституціям формується політична культура, яка сприяє діалогу, взаєморозумінню та співпраці між різними соціальними групами, що є важливим чинником стабільності суспільства. Крім того, демократія підтримує верховенство права, що також є гарантією рівності всіх громадян перед законом і запобігає концентрації влади в одних руках, створюючи у такий спосіб умови для розширення громадянської участі та розвитку ініціатив «знизу».

У такому суспільстві, де функціонують демократичні інститути й забезпечується рівний доступ до ухвалення рішень, поступово утверджуються риси відкритого суспільства – з високим рівнем прозорості, плюралізмом думок і повагою до прав людини. Можна стверджувати, що відкрите суспільство характеризується гнучкістю соціальних структур, здатністю до самокритики, толерантністю до інакшості та постійним самовдосконаленням завдяки участі громадян у публічному дискурсі. Натомість у закритому суспільстві, де відсутній вільний обіг інформації, обмежені можливості для висловлення альтернативних позицій, а інституції підпорядковуються авторитарним практикам, громадянська активність не розвивається, що призводить до соціальної інертності та зниження довіри до держави.

Формування відкритого суспільства нерозривно пов’язане з рівнем розвитку політичної освіти населення та здатністю громадян до критичного мислення. Саме політична освіченість дає змогу людям усвідомлювати свої права, захищати їх, брати участь у суспільному житті й оцінювати дії влади з позиції відповідального громадянства. Освіта з громадянських і правових питань формує нову якість політичної культури, де переважає не пасивне споживання рішень «згори», а активне залучення до створення публічної політики, що зміцнює горизонтальні зв’язки в суспільстві.

Можна стверджувати, шо це передбачає не лише ознайомлення з конституційними правами та механізмами захисту інтересів, а й навчання методам аналізу політичних процесів, оцінки законопроєктів, участі в громадських слуханнях і місцевих референдумах. Ефективні програми громадянської освіти містять тренінгові практикуми, дебати, моделювання ухвалення рішень у місцевих радах та проєктну діяльність у громадах, що дає змогу громадянам набути реального досвіду у вирішенні локальних проблем. Такий підхід сприяє формуванню практичних компетентностей, підвищує рівень відповідальності за результати колективних рішень і впливає на розвиток горизонтальних соціальних зв’язків. Крім того, політична освіта, зорієнтована на конкретні кейси й реальні правові ситуації, забезпечує громадянам інструменти для контролю за виконанням рішень органів влади, підвищує прозорість процедур і створює умови для розвитку активної, соціально відповідальної громадянської спільноти.

Окрему роль у зміцненні відкритого громадянського суспільства в сучасних умовах відіграє цифрове середовище. Важливо зазначити, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій розширює можливості для громадянської участі, підвищує доступність інформації та сприяє мобілізації спільнот навколо важливих соціально-політичних проблем. Онлайн-платформи для електронних петицій, участі в обговореннях, голосуваннях і прозорому моніторингу дій влади стали дієвими інструментами впливу суспільства на ухвалення рішень. «Завдяки масовому поширенню доступу до інтернету,

що став глобальним джерелом інформації, розвитку мобільних пристроїв та експансії соціальних мереж, люди з різним соціальним, культурним та географічним походженням отримали унікальні можливості долучатися до політичних процесів. Те, що колись здавалося фантастикою, нині стало повсякденною реальністю» [12, с. 14]. Водночас ці процеси потребують державної політики, спрямованої на захист цифрових прав і свободи слова в мережі.

Не менш важливою складовою розвиненого громадянського суспільства є активність місцевих громад, які є фундаментальним рівнем демократичного устрою. Принцип субсидіарності, за якого вирішення суспільно значущих питань максимально наближене до громадян, сприяє не лише ефективнішому управлінню, а й вихованню відповідальності та довіри між громадянами й владою. Місцеве самоврядування, що базується на ініціативах самих жителів, стає дієвим каналом реалізації політико-правових прав і засобом колективного впливу на якість життя. В умовах відкритого суспільства саме місцеві ініціативи часто стають каталізатором ширших змін на національному рівні, формуючи практики діалогу, партнерства й взаємодії, які пізніше масштабуються на всю країну.

Водночас ефективність цих ініціатив значною мірою залежить від активної участі окремих громадян у громадських організаціях, місцевих проєктах і консультативних структурах. Практична реалізація прав громадян охоплює участь у громадських слуханнях, роботу в комісіях та ініціативних групах, волонтерських програмах і соціальних проєктах, що безпосередньо впливають на розвиток інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення в громадах. Така діяльність підвищує ефективність місцевого самоврядування, забезпечує прозорість ухвалення рішень і формує культуру відповідального громадянства. Через ці механізми місцеві громади не лише вирішують актуальні проблеми, а й закладають основу для масштабування успішних практик на регіональному та національному рівнях, сприяючи сталому розвитку демократичного суспільства.

Висновки. Отже, політико-правові засади громадянського суспільства становлять цілісну систему демократичних принципів, правових норм і інституцій, що забезпечують рівновагу між державним регулюванням та самореалізацією особистості. Вони є основою для формування зрілих соціальних взаємин, у межах яких громадяни реалізують свої права, виконують обов'язки й беруть участь у процесах ухвалення суспільно важливих рішень. Саме правова визначеність, політична відкритість і відповідальне громадянство формують довіру до інституцій, зміцнюють верховенство права та сприяють сталому розвитку демократичної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бровко Н., Поляруш-Сафроненко С. Становлення громадянського суспільства в Україні в умовах євроінтеграційних процесів: конституційно-правовий аналіз. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 4. С. 7–13.

2. Гаєвий В. Поняття і ознаки принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 5. С. 711–715.

3. Гордійчук О., Омельченко В. Теорія націогенезу Володимира Старосольського у контексті формування української політичної нації та процесів державотворення. *Society and Security.* 2025. № 2 (8). С. 86–93.

4. Дерев'янко С. Засади майбутнього демократичного устрою України: підходи до їх формування в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 74. С. 53–60.

5. Камінська Н. Правові цінності Європейського Союзу та їхній вплив на національні правопорядки. *Право України.* 2024. № 7. С. 56–77.

6. Кельман М., Котуха О., Гентош Р. Правова держава як необхідна умова розвитку громадянського суспільства. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.* 2022. № 11. С. 5–10.

7. Ковтун Н. Політико-правові засади вольової активності суб'єктів суспільних перетворень. *Практична філософія.* 2020. № 1 (75). С. 9–14.

8. Ободянський Я. Політико-правові засади та перспективи взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України в умовах російсько-української війни. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія.* 2025. Вип. 20. С. 329–337.

9. Україна в системі європейської політичної інтеграції: політичний, правовий, економічний, безпековий, соціальний та релігійний аспекти / за ред. А. В. Панова та ін. Ужгород : ПП «АУТДОР-ШАРК», 2020. 320 с.

10. Enjolras B. Duality of the idea of civil society as institutionalized societal sphere and as common world of action. *Journal of Civil Society.* 2025. P. 1–19.

11. Zarembo K., Martin E. Civil society and sense of community in Ukraine: from dormancy to action. *European Societies.* 2024. Vol. 26, № 2. P. 203–229.

12. Zarembo K., Martin E. Civil society and sense of community in Ukraine: from dormancy to action. *European Societies.* 2024. Volume 26, Number 2. P. 203–229.

REFERENCES

1. Brovko, N., Poliarush-Safronenko, S. (2023). Stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv: konstytutsiino-pravovyi analiz. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Issue 4, pp. 7–13.

2. Haievyi, V. (2023). Poniattia i oznaky pryntsypiv pravovoho rehuliuvannia sotsialnoi bezpeky v umovakh rozvytku kontseptsii hromadianskoho suspilstva. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* Issue 5, pp. 711–715.

3. Hordiichuk, O., Omelchenko, V. (2025). Teoriia natsiohenezu Volodymyra Starosolskoho u konteksti formuvannia ukrainskoi politychnoi natsii ta protsesiv derzhavotvorennia. *Society and Security.* Issue 2 (8), pp. 86–93.

4. Derevianko, S. (2024). Zasady maibutnoho demokratychnoho ustroiu Ukrainy: pidkhody do yikh formuvannia v umovakh voiennoho stanu. *Aktualni problemy polityky*. Issue 74, pp. 53–60.

5. Kaminska, N. (2024). Pravovi tsinnosti Yevropeiskoho Soiuzu ta yikhnii vplyv na natsionalni pravoporiadky. *Pravo Ukrainy*. Issue 7, pp. 56–77.

6. Kelman, M., Kotukha, O., Hentosh, R. (2022). Pravova derzhava yak neobkhidna umova rozvytku hromadianskoho suspilstva. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Yurydychni nauky*. Issue 11, pp. 5–10.

7. Kovtun, N. (2020). Polityko-pravovi zasady volovoi aktyvnosti subiektiv suspilnykh peretvoren. *Praktychna filosofiia*. Issue 1 (75), pp. 9–14.

8. Obodianskyi, Ya. (2025). Polityko-pravovi zasady ta perspektyvy vzaiemodii hromadianskoho suspilstva i Zbroinykh Syl Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriia: Politolohiia*. Issue 20, pp. 329–337.

9. Ukraina v systemi yevropeiskoi politychnoi intehratsii: politychnyi, pravovyi, ekonomichnyi, bezpekovyi, sotsialnyi ta relihiinyi aspekty / A. V. Panov ta in. Uzhhorod : PP «AUTDOR-ShARK», 2020. 320 s.

10. Enjolras, B. (2025). Duality of the idea of civil society as institutionalized societal sphere and as common world of action. *Journal of Civil Society*. pp. 1–19.

11. Zarembo, K., Martin, E. (2024). Civil society and sense of community in Ukraine: from dormancy to action. *European Societies*. Vol. 26, № 2, pp. 203–229.

12. Suherlan, S. (2023). Digital Technology Transformation in Enhancing Public Participation in Democratic Processes. *Technology and Society Perspectives*. Vol. 1, № 1, pp. 10–17.

O. M. Zhuk, O. O. Pimenova. POLITICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF CIVIL SOCIETY

The article examines the political and legal foundations of civil society functioning in Ukraine as one of the key factors of democratization and sustainable state development. It is demonstrated that civil society is not only a collection of institutions, associations, and organizations but also a space for the realization of citizens' rights, freedoms, and interests, which ensures a balance between the state and society. It is emphasized that the current stage of Ukraine's development is characterized by the strengthening of civil initiatives, increasing activity of volunteer movements, the development of horizontal forms of interaction, and the formation of new models of social mobilization.

The relevance of the study is determined by the fact that even with certain legal guarantees, the effective functioning of civil institutions is complicated by a number of issues, including political instability, a deficit of trust in state institutions, and a low level of legal culture. Under conditions of martial law, these challenges become particularly acute, as there is simultaneously a need to strengthen democratic practices, ensure social cohesion, and protect fundamental human rights and freedoms.

It is noted that the development of civil society in Ukraine requires consistent improvement of the regulatory and legal framework, creation of transparent mechanisms for citizens' participation in political decision-making, expansion of public oversight tools, and strengthening the institutional capacity of civil organizations. At the same time, a key task is the formation of a culture of civic responsibility based on the values of democratism, rule of law, solidarity, and social justice. The article concludes that the further development of civil

society is possible only under conditions of mutual reinforcement of political and legal factors capable of ensuring its stability and effectiveness in crisis situations.

Keywords: *civil society, political and legal foundations, democracy, rights and freedoms, institutional capacity, legal culture, public governance, civic responsibility, volunteer movement, social cohesion.*

Стаття надійшла до редколегії 15 жовтня 2025 року

УДК 349:004.49
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.126-134

Н. Б. Новицька,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
email: Natalka_bn_@ukr.net
ORCID 0000-0003-4753-7625;
В. М. Петрик,
кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри кібербезпеки,
ДУ «Київський авіаційний інститут»
email: iszzi_open@ukr.net
ORCID 0000-0003-2662-0876;
М. М. Присяжнюк,
кандидат технічних наук, с.н.с.,
професор спеціальної кафедри № 13,
Воєнна академія імені Євгенія Березняка
email: pnn2006@ukr.net
ORCID 0000-0002-2470-9431

СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ

На сьогодні склався новий всесвітній простір інформаційно-цифрової реальності, що співіснує із звичайною фізичною реальністю, але кардинально змінює звичні політичні, економічні й суспільні відносини. Інформація все більше перетворюється на символ політичного впливу й економічного процвітання, стає феноменом геополітичного рангу.

Так, геополітичний авторитет держав на міжнародній арені, його можливості впливати на світові події тепер залежать не тільки від економічної та військової могутності. Усе більшого значення набувають не силові, а інформаційні чинники. За цих умов зростають кіберзагрози національній інформаційній інфраструктурі, відбуваються кібератаки на фінансово-банківську сферу, поширюються акти кібертероризму в глобальній інформаційній мережі з метою підриву традиційних підвалин націй і народів.

Одним з основних джерел загроз національній і міжнародній кібербезпеці залишається російська агресивна політика, яка активно реалізує концепцію інформаційного протиборства, базовану на поєднанні деструктивних дій у кіберпросторі та інформаційно-психологічних операцій, механізми якої активно застосовуються в гібридній війні проти України. Така деструктивна активність створює реальну загрозу вчинення актів кібертероризму й кібердиверсій стосовно національної інформаційної інфраструктури.

© Новицька Н. Б., Петрик В. М., Присяжнюк М. М., 2025

У цьому контексті особливого значення набуває формування стійкої системи кіберграмотності населення, зокрема молоді, яка є найбільш активним користувачем цифрових технологій. Освітні програми мають містити компоненти цифрової безпеки, критичного мислення, розпізнавання дезінформації та основ правового регулювання кіберпростору. Такий підхід сприятиме не лише підвищенню рівня національної кіберстійкості, а й формуванню свідомого громадянства, здатного протистояти інформаційним загрозам у новій реальності.

Вжиття заходів щодо ефективної протидії кіберзагрозам, кібертероризму та іншим кіберзлочинам потребує ґрунтовного дослідження відповідного нормативно-правового забезпечення та його вдосконалення.

Ключові слова: *кіберпростір, кіберзагрози, кібертероризм, кіберзлочини, кібердиверсії, кібербезпека, кіберзахист, інформаційна безпека, нормативно-правове забезпечення.*

Постановка проблеми. Стратегією кібербезпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26 серпня 2021 року (далі – Стратегія), визначено одним із пріоритетів національної безпеки України – забезпечення кібербезпеки з посиленням спроможностей національної системи кібербезпеки для протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі. Стратегія зазначає, що кіберпростір разом з іншими фізичними просторами визнано одним з можливих театрів сучасних воєнних дій.

Практична та професійна спрямованість статті зумовлена набуттям знань і вмінь щодо організаційно-правового забезпечення кібербезпеки. Насамперед це знання та вміння, які дають змогу виявляти загрози національній безпеці в кіберсфері, аналізувати сучасний стан системи забезпечення кібербезпеки України й розробляти пропозиції щодо вдосконалення Національної системи кібербезпеки відповідно до сучасних вимог.

Аналіз останніх досліджень. Сучасний стан нормативно-правового забезпечення кібербезпеки розглядався вітчизняними науковцями [1–4], але фрагментарно. На сьогодні системних досліджень з цієї проблематики не існує.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття нормативно-правового забезпечення кібербезпеки для його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. В умовах російської воєнної агресії та загроз національній безпеці й територіальній цілісності України важливою для збереження й розбудови незалежної та самостійної української держави є реформа системи національної безпеки й оборони. А це потребує також суттєвого оновлення законодавчої бази.

Початок XXI століття характеризується розвитком і впровадженням новітніх інформаційних і комп'ютерних технологій, що дало змогу прискорити життєво важливі процеси суспільства та послужило створенню принципово нового середовища соціальної активності – кіберпростору, який став міжнародною сферою інфраструктури, інформаційних технологій і взаємозалежних комп'ютерних мереж. За цих умов набувають важливості у світі та в окремих державах питання кібербезпеки та її нормативно-правового забезпечення.

Ключовим різностороннім міжнародним документом з кібербезпеки є Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція), ухвалена Радою Європи 2001 року та ратифікована Законом України від 7 вересня 2005 року № 2824-IV. У цій Конвенції

наведена класифікація комп'ютерних злочинів і рекомендації органам влади держав щодо боротьби з цими злочинами. Ще одним важливим документом у забезпеченні кібербезпеки на міжнародному рівні є Директива про безпеку мереж та інформаційних систем (The Directive on security of network and information systems (NIS Directive), ухвалена Європейським парламентом 2016 року.

Зважаючи на важливість процесів у кіберпросторі та зростання кіберзагроз у цій сфері, світові держави розробляють свої стратегії кібербезпеки та відповідне національне законодавство.

Проте національні стратегії кібербезпеки різних країн розробляються переважно на таких принципах:

– визначення мети та заходів щодо розвитку електронної інформації, її поширення, забезпечення цілісності, конфіденційності й доступності в кіберпросторі;

– забезпечення кібербезпеки як вагомої умови для ефективного функціонування й розвитку суспільства;

– наголошення на здатності інформаційних систем протистояти загрозам у кіберпросторі, що можуть негативно впливати на цілісність, конфіденційність і доступність інформації;

– визначення мети й способів розвитку можливостей держави та розробка відповідної законодавчої бази щодо участі в спільній боротьбі з міжнародною кіберзлочинністю.

Відповідно до Закону України від 2018 року «Про національну безпеки України» кібербезпека є важливою і невід'ємною сферою національної безпеки, а забезпечення кібербезпеки – одним із пріоритетів у системі національної безпеки України.

Правова база кібербезпеки України складається з міжнародних зобов'язань та національного законодавства.

В Україні за час її незалежності закладено законодавчі основи системи забезпечення інформаційної безпеки, зокрема було ухвалено значний масив нормативно-правових актів, де визначені основні повноваження державних органів в інформаційній сфері. Акти національного законодавства, які регламентують діяльність державних органів, організацій і громадян в інформаційній сфері, встановлюють повноваження державних органів щодо забезпечення інформаційної безпеки України.

Нормативну базу забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері доцільно розглядати з урахуванням існуючої ієрархії нормативних актів.

На найвищому рівні стоять норми Конституції України, які закріплюють концептуальні положення національної безпеки України в усіх сферах її існування, а також Концепція національної безпеки України, Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія інформаційної безпеки України, Стратегія кібербезпеки України та Закон України «Про національну безпеку України». Ці документи враховують основні положення міжнародних договорів і угод, ратифікованих Україною, які стосуються її національної безпеки в усіх сферах, зокрема і в інформаційній сфері та кіберсфері.

На другому рівні перебувають закони України конститутивного напряму, де визначаються важливі положення щодо забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері: «Про інформацію», «Про державну таємницю», «Про Національну

програму інформатизації», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про радіочастотний ресурс», «Про телекомунікації», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про захист суспільної моралі».

На третьому рівні – закони України інституційного рівня, де закріплені основні форми діяльності державних органів у процесі забезпечення національної безпеки в інформаційній та інших сферах життєдіяльності особи, суспільства й держави (зокрема, «Про оборону України», «Про основи національного спротиву», «Про Збройні Сили України», «Про Службу безпеки України», «Про розвідку України», «Про Службу зовнішньої розвідки України», «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації», «Про поліцію», «Про прокуратуру», «Про правовий режим надзвичайного стану» тощо).

У структурі нормативно-правової бази забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері особливе місце посідають укази й розпорядження Президента України та постанови й декрети Кабінету Міністрів України. Такі нормативні акти є підзаконними й видаються з метою конкретизації та підвищення якості вирішення завдань забезпечення інформаційної безпеки та кібербезпеки, визначених на законодавчому рівні.

Міністерства й відомства України в межах визначеної законами компетенції та відповідальності згідно з нормами чинного законодавства про національну безпеку України, а також відповідно до рішень Президента та Кабінету Міністрів України розробляють відомчі накази, інструкції, положення, спрямовані на реалізацію програм захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави в інформаційній сфері та кіберсфері.

Важливу роль у системі законодавства України з питань національної безпеки в інформаційній сфері та кіберсфері відіграють акти нормативного й директивного характеру місцевих органів влади – рішення з питань забезпечення національної безпеки (про боротьбу з наслідками стихійних лих, техногенних аварій і катастроф, про підтримання громадського порядку тощо), які є обов'язковими для виконання всіма підприємствами, установами й організаціями, а також посадовими особами й громадянами на підпорядкованій території.

Останнім часом нашою державою реалізовано ряд серйозних кроків щодо вдосконалення законодавства у сфері кібербезпеки, що знайшло втілення в ухваленні ряду законів, стратегій та інших актів вторинного законодавства з відповідної проблематики.

В Україні триває розбудова національної системи кібербезпеки й кіберзахисту, формування її організаційно-правової та інформаційно-технічної моделі, здатної забезпечити ефективне реагування на латентні й визначені кіберзагрози.

До Переліку документів, що регулюють питання кібербезпеки України, входять законодавчі та концептуальні акти:

1) Закон України «Про національну безпеку України». Із змінами, внесеними згідно із законами: від 4 березня 2020 року № 522-IX та від 16.07.2021 № 1702-IX – вводиться в дію з 1 січня 2022 року; від 16 листопада 2021 року № 1882-IX;

2) Стратегія національної безпеки України. Уведена в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020;

3) Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Із змінами, внесеними згідно із законами: від 21 червня 2018 року № 2469-VIII та внесеними змінами згідно із законами до 2022 року;

4) Стратегія кібербезпеки України. Уведена в дію Указом Президента від 26 серпня 2021 року № 447/2021;

5) План реалізації Стратегії кібербезпеки України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України». Введено в дію Указом Президента України від 1 лютого 2022 року № 37/2022;

6) Загальні вимоги до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 червня 2019 року № 518 «Про затвердження загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури»;

7) Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII «Про інформацію». Введено в дію постановою Верховної Ради України від 2 жовтня 1992 року № 2658-XII. Із внесеними змінами згідно із законами до 2025 року;

8) Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах». Введено в дію Постановою Верховної Ради України від 5 липня 1994 року № 81/94-ВР. Із внесеними змінами згідно із законами до 2022 року;

9) Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII «Про державну таємницю». Введено в дію Постановою Верховної Ради України від 21 січня 1994 року № 3856-XII. Із внесеними змінами згідно із законами до 2025 року;

10) Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг». Із змінами, внесеними згідно із законами: від 30 червня 2021 року № 1591-IX – вводиться в дію з 1 серпня 2022 року та від 14 грудня 2021 року № 1953-IX.

До Переліку документів, що регулюють питання кібербезпеки України, належать також Державні стандарти України:

1) Державний стандарт симетричного шифрування інформації «Калина» (ДСТУ 7624: 2015);

2) Державний стандарт хешування «Купина» (ДСТУ 7564: 2014);

3) Державний стандарт електронного цифрового підпису (ДСТУ 4145: 2002) – електронний цифровий підпис на еліптичних кривих;

та галузеві нормативні акти щодо кібербезпеки України:

1) Загальні вимоги до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 червня 2019 року № 518. Із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2022 № 991;

2) Меморандум про взаємодію та співробітництво в сфері кібербезпеки й кіберзахисту, спрямовану на попередження, виявлення, ефективне реагування та протидію актуальним кіберзагрозам, підвищення рівня інформаційної безпеки та ситуаційної обізнаності у сфері кібербезпеки та кіберзахисту. Підписаний 2 серпня 2019 року між Центром кіберзахисту Національного банку України та Державним центром кіберзахисту Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України;

3) «Про організацію заходів із забезпечення інформаційної безпеки в банківській системі України». Постанова правління Національного банку України від 28 вересня 2017 року № 95;

4) «Про затвердження Положення про захист інформації та кіберзахист учасниками платіжного ринку». Постанова правління Національного банку України від 19 травня 2021 року № 43. Із змінами, внесеними згідно з постановою Національного банку України від 13.06.2022 № 119;

5) «Про затвердження нормативно-правових актів з питань інформаційної безпеки». Постанова правління Національного банку України від 26 листопада 2015 року № 829;

6) «Положення про захист електронних банківських документів з використанням засобів захисту інформації Національного банку України». Постанова правління Національного банку України від 26 листопада 2015 року № 829;

7) «Правила організації захисту електронних банківських документів з використанням засобів захисту інформації Національного банку України». Постанова правління Національного банку України від 5 жовтня 2018 року № 106;

8 «Положення про порядок перевірки стану інформаційної безпеки в банківських та інших установах, які використовують засоби захисту інформації Національного банку України». Постанова правління Національного банку України від 13 лютого 2019 року № 38.

Водночас поряд із позитивною динамікою розвитку законодавства України у сфері забезпечення кібербезпеки постає актуальним і важливим питання приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, нормативно-правових актів, що регулюють питання кібербезпеки, оскільки стратегічним курсом нашої держави є інтеграція до Європейського Союзу та НАТО.

Висновки. Отже, беззаперечним є те, що в умовах російської воєнної агресії в країні має працювати ефективна система забезпечення кібербезпеки, а функції та повноваження відповідних державних органів мають бути закріплені на законодавчому рівні.

Державна політика у сфері кібербезпеки повинна бути зосередженою на задоволенні й захисті життєво важливих інтересів і потреб громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі.

Формування перспективного законодавства з метою вдосконалення захисту інтересів особи, суспільства, держави в Україні в умовах сучасної воєнної загрози має враховувати міжнародні стандарти в цій сфері, зокрема вимоги Конвенції про кіберзлочинність. Саме тому державна політика у сфері кібербезпеки значною мірою має спрямовуватися на досягнення сумісності з відповідними стандартами Європейського Союзу та НАТО.

Актуальним залишається імплементація в національне законодавство ряду міжнародних і насамперед європейських нормативних актів у сфері кібербезпеки й протидії кіберзлочинності. Адже наша держава має потенціал бути однією з провідних країн у світі щодо розвитку інформаційних технологій для розвитку українського суспільства в усіх сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шпачук В. Суб'єкти державного управління кібербезпекою країни: зарубіжний досвід. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2019. № 2. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/7.pdf

2. Когут Ю. І. Кібербезпека та ризики цифрової трансформації компаній : практичний посібник. Київ : Консалтингова компанія «СІДКОН», 2021. 372 с.

3. Дубов Д. В., Ожеван М. А. Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України : аналітична доповідь. К. : НІСД, 2017. 30 с.

4. Мельник Д. С., Климчук О. О. Реалізація положень Конвенції про кіберзлочинність у правовому полі України. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. Науково-практичний журнал.* 2009. № 1 (1). С. 39–43.

5. Про національну безпеку України : Закон України, прийнятий 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2018. № 31. Ст. 241.

6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

7. Про Стратегію кібербезпеки України : Указ Президента України від 14 травня 2021 року № 447/2021. URL : https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013

8. План реалізації Стратегії кібербезпеки України. Введено в дію Указом Президента України від 1 лютого 2022 року № 37/2022. URL : https://www.president.gov.ua/documents/372022-41289

9. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL : https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037

10. Про затвердження загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури : постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2019 року № 518. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-%D0%BF#n8.15

11. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 07.09.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575

REFERENCES

1. Shpachuk B. Subiekty derzhavnoho upravlinnia kiberbezpekoiu krainy: zarubizhnyi dosvid. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok.* 2019. № 2. URL : httr://www.du.nauka.som.ua/rdf/2_2019/7.rdf

2. Kohut Yu. I. Kiberbezpeka ta ryzyky tsyfrovoi transformatsii kompanii : praktychnyi posibnyk. Kyiv : Konsaltynhova kompaniia "CIDKON", 2021. 372 s.

3. Dubov D. B., Ozhevan M. A. Kiberbezpeka: svitovi tendentsii ta vyklyky dlia Ukrainy : analitychna dopovid. K. : NICD, 2017. 30 s.

4. Melnyk D. C., Klymchuk O. O. Realizatsiia polozhen Konventsii pro kiberzlochynnist u pravovomu poli Ukrainy. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy. Naukovo-praktychnyi zhurnal.* 2009. № 1 (1). C. 39–43.

5. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy, pryiniatyi 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. 2018. № 31. St. 241.

6. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2017 roku № 2163-VIII. URL : httrs://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Tekht

7. Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku № 447/2021. URL : httrs://www.rresident.gov.ua/dosuments/4472021-40013

8. Plan realizatsii Stratehii kiberbezpeky Ukrainy. Vvedeno v diiu Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 1 liutoho 2022 roku № 37/2022. URL : httrs://www.rresident.gov.ua/dosuments/372022-41289

9. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020. URL : httrs://www.rresident.gov.ua/dosuments/3922020-35037

10. Pro zatverdzhennia zahalnykh vymoh do kiberzakhystu obiektiv krytychnoi infrastruktury : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 chervnia 2019 roku № 518. URL : httrs://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-%D0%BF#n8.15

11. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro kiberzlochynnist : Zakon Ukrainy vid 07.09.2005. URL : httrs://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575

N. B. Novytska, V. M. Petryk, M. M. Prysyazhnyuk. CURRENT STATE OF THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR CYBERSECURITY

Today, a new global space of information and digital reality has emerged, coexisting with the traditional physical reality but fundamentally transforming conventional political, economic, and social relations. Information is increasingly becoming a symbol of political influence and economic prosperity, evolving into a phenomenon of geopolitical significance.

Thus, the geopolitical authority of states on the international stage and their ability to influence global events now depend not only on economic and military power. Non-forceful, informational factors are gaining greater importance. Under these conditions, cyber threats to national information infrastructure are intensifying, cyberattacks on the financial and banking sectors are occurring, and acts of cyberterrorism are spreading across the global information network with the aim of undermining the traditional foundations of nations and peoples.

One of the main sources of threats to national and international cybersecurity remains Russia's aggressive policy, which actively implements the concept of information confrontation. This concept is based on a combination of destructive actions in cyberspace and information-psychological operations, the mechanisms of which are actively used in the hybrid war against Ukraine. Such destructive activity poses a real threat of cyberterrorism and cyber sabotage targeting national information infrastructure.

In this context, the development of a resilient system of cyber literacy among the population, especially youth – who are the most active users of digital technologies – becomes particularly important. Educational programs must include components of digital security, critical thinking, disinformation detection, and the fundamentals of legal regulation of cyberspace. This approach will contribute not only to strengthening national cyber

resilience but also to shaping a conscious citizenry capable of resisting informational threats in the new reality.

Implementing effective measures to counter cyber threats, cyberterrorism, and other cybercrimes requires thorough research of the relevant regulatory and legal framework and its continuous improvement.

Keywords: *cyberspace, cyber threats, cyberterrorism, cybercrimes, cyber sabotage, cybersecurity, cyber protection, information security, regulatory and legal framework.*

Стаття надійшла до редколегії 15 жовтня 2025 року

УДК 343.98
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.135-142

О. В. Чернецька,
кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: lena_chernetska@ukr.net
ORCID 0000-0001-8303-334X

ГЕНЕЗИС ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню генезису правової охорони миру та безпеки людства в Україні. Актуальність теми зумовлена сучасними викликами міжнародного миру, зокрема збройною агресією проти України, що вимагає впровадження ефективних механізмів правового реагування на кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства.

У статті здійснено аналіз історичного розвитку правових норм від радянських підходів до сучасного міжнародного кримінального права, зокрема інтеграції положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду в національне законодавство. Визначено основні періоди розвитку правової охорони миру в Україні: радянський період, період становлення незалежності й сучасний період воєнної агресії та активної імплементації міжнародних стандартів.

Розглянуто стан сучасного законодавства, що передбачає класифікацію кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також проблеми й недоліки його застосування. Встановлено, що серед основних проблем є неузгодженість національних норм із міжнародними стандартами, недостатньо чітке визначення складових окремих кримінальних правопорушень, а також потреба в посиленні міжнародного співробітництва для ефективного розслідування та судового розгляду. До перспектив удосконалення віднесено імплементацію нових положень міжнародного права, розвиток системи підготовки правоохоронних органів для роботи з міжнародними нормами, а також посилення співпраці з міжнародними судовими й правозахисними інституціями.

У статті підкреслюється, що подальший розвиток правової охорони миру та безпеки людства в Україні потребує комплексного міждисциплінарного й міжнародного підходу, що сприятиме ефективному захисту національних і міжнародних інтересів та інтеграції України в світовий правовий простір.

Ключові слова: *воєнні злочини, розслідування, міжнародне співробітництво, кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства, кримінально-правова охорона, генезис.*

© Чернецька О. В., 2025

Постановка проблеми. Проблема охорони миру та безпеки людства є однією з ключових у сучасному міжнародному праві та національному кримінальному законодавстві. Сучасні міжнародні конфлікти, зокрема збройна агресія російської федерації проти України, підкреслюють важливість запровадження ефективних механізмів кримінально-правового реагування на порушення миру та загрози безпеці людей. Кримінально-правова охорона миру забезпечує не лише захист державних інтересів, але й захист прав і свобод людини, а також сприяє інтеграції України в світовий правовий простір.

Актуальність проблеми підкреслюється потребою в гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема нормами Римського статуту Міжнародного кримінального суду, а також іншими міжнародними договорами та угодами, що регулюють відповідальність за кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства. В умовах воєнних дій в Україні важливим є дослідження механізмів кримінально-правової охорони миру та безпеки людства й оцінювання ефективності їхнього застосування на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової охорони миру та безпеки людства висвітлено в працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. С. М. Мохончук аналізує історичний розвиток відповідних норм у міжнародному праві та їх адаптацію в українському законодавстві [1]. Д. С. Щоголєв у своїх працях присвячує увагу класифікації злочинів проти миру та безпеки людства й проблемам їхньої кваліфікації в національному кримінальному законодавстві [2].

Зарубіжні дослідження, зокрема роботи вчених у сфері міжнародного кримінального права, розкривають роль міжнародних судових інституцій, а саме Міжнародного кримінального суду, у забезпеченні відповідальності за злочини проти людства й агресивні дії держав. Водночас українські наукові праці акцентують увагу на адаптації цих норм у Кримінальному кодексі України та практиці їхнього застосування у воєнний період. Отже, наукові дослідження охоплюють три основні напрями: розвиток правової охорони миру, вплив міжнародних норм на національне законодавство й оцінювання ефективності застосування кримінально-правових механізмів в Україні.

Метою дослідження є аналіз історичного генезису й сучасного стану правової охорони миру та безпеки людства в Україні, а також визначення перспектив удосконалення національного кримінального законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Розвиток кримінально-правових механізмів охорони миру в Україні відбувався на фоні загальносвітових процесів формування міжнародного кримінального права. У радянський період українське законодавство майже повністю базувалося на радянських нормах, і питання кримінальних правопорушень проти миру розглядалися в контексті міжнародних угод та договорів СРСР.

Після проголошення незалежності України 1991 року почався процес адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів. Було імплементовано ряд положень Римського статуту та інших міжнародних документів, спрямованих на боротьбу з кримінальними правопорушеннями проти миру, злочинами агресії та злочинами проти людяності.

З 2014 року в зв'язку з анексією Криму та військовою агресією росії на Сході України значно активізувалася робота щодо вдосконалення кримінального законодавства у сфері захисту миру та безпеки. Відповідні норми стали більш чіткими й конкретними, а законодавець акцентував увагу на міжнародному співробітництві та кримінальній відповідальності за порушення міжнародних норм.

Так, у Кримінальному кодексі України розділ XX присвячено кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Він охоплює:

1) кримінальні правопорушення проти міжнародного миру та безпеки;
2) кримінальні правопорушення проти людяності;
3) воєнні кримінальні правопорушення [3].

Практика застосування цих норм показує як позитивні, так і проблемні аспекти. Зокрема, зазначаються успішні й ефективні розслідування та передача матеріалів до міжнародних організацій, але одночасно існують труднощі в кваліфікації деяких кримінальних правопорушень і визначенні відповідальності осіб, які діють на окупованих територіях.

З огляду на зазначене й аналізуючи сучасний стан правової охорони миру та безпеки людства в Україні, можна виокремити проблемні аспекти, які потребують усунення для забезпечення ефективності правозастосування.

До таких належать:

1. Неузгодженість норм національного законодавства з міжнародними нормами. Незважаючи на імплементацію ряду міжнародних угод, зокрема Римського статуту Міжнародного кримінального суду, окремі положення Кримінального кодексу України залишаються недостатньо гармонізованими із сучасними міжнародними стандартами.

2. Недостатньо чітке визначення складових кримінальних правопорушень проти миру та людства. У національному законодавстві існують прогалини щодо визначення окремих елементів складу кримінальних правопорушень, зокрема злочинів агресії, воєнних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень проти людяності. Відсутність чітких дефініцій створює ризик суб'єктивного тлумачення норм та ускладнює їхнє практичне застосування.

3. Потреба в посиленні міжнародного співробітництва. Для забезпечення ефективного розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень міжнародного характеру критично важливо розвивати співпрацю з міжнародними організаціями, як-от Міжнародний кримінальний суд, органи ООН та Європейський суд з прав людини через обмін інформацією, застосування міжнародних методик розслідування та координацією правозастосовних заходів.

На нашу думку, вирішити ці проблеми можна такими способами:

– імплементація нових положень міжнародного права. Зокрема, потрібно впровадити уточнені міжнародні дефініції злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, що забезпечить більшу правову визначеність і узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами;

– розвиток системи підготовки правоохоронних кадрів. Варто налагодити ефективне застосування норм міжнародного права, що потребує спеціалізованої підготовки слідчих, прокурорів і суддів, здатних працювати зі злочинами міжнародного характеру, знати міжнародні процесуальні стандарти та сучасні методики розслідування;

– посилення співпраці з міжнародними судовими й правозахисними організаціями. Активна координація з міжнародними інституціями сприятиме вдосконаленню обміну інформацією, підвищенню ефективності розслідувань і забезпеченню справедливого притягнення винних до відповідальності.

Отже, подолання існуючих проблем і реалізація зазначених перспективних заходів є критично важливими для підвищення ефективності кримінально-правової охорони миру та безпеки людства в Україні, а також для інтеграції національної правової системи в сучасний міжнародний правовий простір.

Висновки. Генезис кримінально-правової охорони миру та безпеки людства в Україні відображає поступову еволюцію від радянських підходів до сучасних норм міжнародного кримінального права. Цей процес охоплює інтеграцію положень міжнародних договорів, зокрема Римського статуту Міжнародного кримінального суду, у національне законодавство, що забезпечує правову основу для протидії злочинам проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку [4].

На основі характеристики генезису правової охорони миру та безпеки людства в України виокремлено періодизацію, яка відображає історичну еволюцію норм кримінального права у взаємозв’язку з міжнародним правом.

1. Радянський період (до 1991 року)

У радянський період Україна як складова частина СРСР діяла в межах централізованої кримінально-правової системи Союзу, тому охорона миру та безпеки людства регулювалася через радянське кримінальне законодавство й міжнародні угоди, підписані від імені СРСР.

Основний акцент у кримінальному праві робився на боротьбі з державними злочинами, антирадянською діяльністю та «імперськими» конфліктами, які розцінювалися як загроза внутрішньому й міжнародному «радянському порядку». Водночас положення міжнародного права практично не імплементувалися у внутрішнє законодавство УРСР, а поняття кримінальних правопорушень проти людяності, воєнних кримінальних правопорушень або злочинів агресії залишалися декларативними та не мали чітких національних дефініцій.

На той час були відсутні конкретні механізми кримінальної відповідальності на національному рівні за кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства, що зумовило обмежену ефективність правового регулювання у сфері міжнародних кримінальних правопорушень [5]. Це зі свого боку створило правову вакуумність щодо правового захисту мирного населення та міжнародного правопорядку, що згодом вимагало радикальної модернізації кримінально-правової охорони після здобуття Україною незалежності.

2. Період незалежності (1991–2013 роки)

Період становлення незалежності України характеризується суттєвими змінами в правовій охороні миру та безпеки людства, що були зумовлені потребою в

трансформації радянської централізованої системи до правової моделі, інтегрованої з міжнародними стандартами.

У цей період важливим кроком стало ухвалення Кримінального кодексу України 2001 року, який заклав основу кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства. Кримінальний кодекс України встановив загальні та спеціальні положення, що давали змогу класифікувати кримінальні правопорушення проти людяності, воєнні кримінальні правопорушення та злочини агресії, створивши правову базу для подальшої інтеграції норм міжнародного права [6].

У зазначений період Україна почала поступову імплементацію положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних угод. Це дало змогу гармонізувати національне законодавство із сучасними міжнародними стандартами, забезпечуючи можливість ефективного правового реагування на злочини міжнародного характеру. Україна активно брала участь у діяльності міжнародних організацій, зокрема ООН та Ради Європи, спрямованих на підтримку миру та безпеки.

У цей період відбувалося системне формування правових механізмів для протидії воєнним злочинам і злочинам проти людяності. Законодавство уточнювало елементи складу кримінальних правопорушень, визначало відповідальність за участь у міжнародних збройних конфліктах і надавало правоохоронним органам України підстави для розслідування та судового розгляду осіб, винних у кримінальних правопорушеннях міжнародного характеру [7].

Створена в цей час законодавча база заклала фундамент для сучасного врегулювання питань кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення міжнародного характеру. Поступова інтеграція міжнародних норм забезпечила перехід від декларативного застосування міжнародного права до практичної реалізації його положень у національній правозастосовній практиці, що стало передумовою подальшої адаптації законодавства в період воєнної агресії.

3. Період воєнної агресії та інтеграції міжнародних стандартів (2014 – нині)

Сучасний період розвитку правової охорони миру та безпеки людства в Україні характеризується активною адаптацією національного законодавства до сучасних викликів міжнародного права в контексті збройної агресії та анексії Криму.

У відповідь на події 2014 року та збройний конфлікт на сході України відбувся значний перегляд кримінального законодавства. Було внесено зміни та доповнення до Кримінального кодексу України, що забезпечують ефективне реагування на кримінальні правопорушення, пов’язані з порушенням миру та безпеки людства.

Особлива увага приділяється розділу XX Кримінального кодексу України, де визначено чітку класифікацію злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку. Визначено склад злочинів агресії, воєнних злочинів і злочинів проти людяності, що забезпечує правову визначеність і зменшує ризик суб’єктивного тлумачення норм [8; 9].

У сучасному періоді Україна активізувала співпрацю з міжнародними організаціями й судовими інституціями, зокрема з Міжнародним кримінальним судом, ООН, Європейським судом з прав людини та іншими правозахисними структурами.

У цей період також відбувається активна імплементація міжнародних стандартів у практику українських судів, прокуратури та слідчих органів. Це забезпечує більш ефективне переслідування осіб, винних у кримінальних правопорушеннях проти миру та безпеки людства, і сприяє інтеграції України в світовий правовий простір.

Варто зазначити, що сучасний етап розвитку кримінально-правової охорони миру та безпеки людства демонструє високий рівень правової адаптації до нових викликів, закладаючи основу для посилення міждисциплінарної й міжнародної співпраці, підвищення ефективності розслідування та забезпечення прав людини в умовах збройного конфлікту.

Україна активно впроваджує міжнародні стандарти у власне законодавство, особливо в умовах воєнної агресії та збройного конфлікту на території держави. Це проявляється в удосконаленні Кримінального кодексу України, імплементації положень міжнародного права в практику правоохоронних органів та в зміцненні співпраці з міжнародними судовими й правозахисними організаціями.

Отже, для ефективної протидії сучасним загрозам міжнародному миру та безпеці потрібно продовжувати вдосконалення як законодавчих норм, так і практики їхнього застосування. Це охоплює уточнення правових дефініцій кримінальних правопорушень проти миру та безпеки людства, розвиток механізмів міжнародного співробітництва й підготовку спеціалістів у сфері кримінального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мохончук С. М. *Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законі*. Харків : Право, 2013. 256 с.

2. Щоголєв Д. С. *Окремі проблеми визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XX КК України*. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2018. № 2. С. 45–54.

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (зі змінами). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

4. Римський статут Міжнародного кримінального суду (Rome Statute of the International Criminal Court). 1998.

5. *Report on the Implementation of International Law in Preventing Crimes Against Peace and Security* / United Nations. 2020. P. 30.

6. Чернега М. В. *Міжнародне кримінальне право : навчальний посібник*. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 320 с.

7. *Рекомендації щодо міжнародного співробітництва у сфері розслідування воєнних злочинів* / Організація Об'єднаних Націй. Нью-Йорк, 2019. С. 45–46.

8. Олійник В. В. *Сучасні тенденції розвитку кримінально-правової охорони миру та безпеки людства в Україні. Вісник Національної академії прокуратури України*. 2021. № 1. С. 12–22.

9. Kress C., von Hebel H. *The Role of International Criminal Law in Protecting Human Security.* Cambridge : Cambridge University Press, 2015. P. 13.

REFERENCES

1. Mokhonchuk S. M. Zlochyny proty myru ta bezpeky liudstva: henezys, evoliutsiia, suchasna rehlamentatsiia u kryminalnomu pravi ta zakoni. Kharkiv : Pravo, 2013. 256 s.

2. Shchoholiev D. S. Okremi problemy vyznachennia rodovoho obiekta zlochyniv, peredbachenykh rozdilom XX KK Ukrainy. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia.* 2018. № 2. S. 45–54.

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III (zi zminamy). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

4. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu (Rome Statute of the International Criminal Court). 1998.

5. Report on the Implementation of International Law in Preventing Crimes Against Peace and Security / United Nations. 2020. P. 30.

6. Cherneha M. V. Mizhnarodne kryminalne pravo : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 2017. 320 s.

7. Rekomendatsii shchodo mizhnarodnoho spivrobitnytstva u sferi rozsliduvannia voiennykh zlochyniv / Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii. Niu-York, 2019. S. 45–46.

8. Oliinyk V. V. Suchasni tendentsii rozvytku kryminalno-pravovoi okhorony myru ta bezpeky liudstva v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy.* 2021. № 1. S. 12–22.

9. Kress C., von Hebel H. The Role of International Criminal Law in Protecting Human Security. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. P. 13.

O. V. Chernetska. THE GENESIS OF LEGAL PROTECTION OF PEACE AND SECURITY OF HUMANITY IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the genesis of legal protection of peace and security of humanity in Ukraine. The relevance of the topic is determined by contemporary challenges to international peace, in particular armed aggression against Ukraine, which requires effective mechanisms for legal response to criminal offences against peace and security of humanity.

The article analyses the historical development of legal norms from Soviet approaches to contemporary international criminal law, in particular the integration of the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court into national legislation. The main periods of development of criminal law protection of peace in Ukraine are identified: the Soviet period, the period of independence, and the current period of military aggression and active implementation of international standards.

The state of current legislation, which provides for the classification of criminal offences against peace, the security of humanity, and the international legal order, as well as the problems and shortcomings of its application, are considered. It has been established that among the main problems are the inconsistency of national norms with international standards, insufficiently clear definition of the components of certain criminal offences, as well as the need to strengthen international cooperation for effective investigation and judicial proceedings.

Prospects for improvement include the implementation of new provisions of international law, the development of a system for training law enforcement agencies to work with international norms, and the strengthening of cooperation with international judicial and human rights institutions.

The article emphasizes that the further development of criminal law protection of peace and security of humanity in Ukraine requires a comprehensive interdisciplinary and international approach that will contribute to the effective protection of national and international interests and the integration of Ukraine into the global legal space.

Keywords: *war crimes, investigation, international cooperation, criminal offences against peace and security of humanity, criminal law protection, genesis.*

Стаття надійшла до редколегії 3 жовтня 2025 року

УДК 340.1
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.143-154

В. С. Шилінгов,
кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: schillingoff@ukr.net
ORCID 0000-0003-3097-4706

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ЯК ПРОЯВ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Стаття присвячена питанням зловживання правом, які й досі є актуальними, незважаючи на численні наукові дослідження (дисертаційні та монографічні) з цього приводу. Проблема зловживання правом залишається дискусійною, триває полеміка з багатьох питань як доктринального, так і суто практичного спрямування. Таке становище можна пояснити недостатнім ступенем розробки зазначеної проблеми на галузевому та загальнотеоретичному рівнях, що не сприяє формуванню узгодженого уявлення про природу й сутність цього явища. Водночас кількість випадків зловживання правом невпинно зростає та розширюються сфери його прояву.

У статті наведені та проаналізовані аргументи багатьох дослідників, які мають різні погляди стосовно проблеми зловживання правом.

Проведене комплексне дослідження різних аспектів феномена зловживання правом, зроблені відповідні узагальнення та висновки стосовно його правової природи й сутності. Зокрема, автор звертає увагу на те, що, незважаючи на формальну відповідність нормам права, зазначене діяння суперечить призначенню права, порушує його принципи, що робить його недопустимим з погляду інтересів як окремої особи, так і суспільства загалом. Зловживання правом переслідує нелегітимну мету, здійснюється в нелегітимний спосіб і лише прикривається легальним суб'єктивним правом. Інакше кажучи, зловживання правом являє собою недопустиме (нелегітимне) діяння, прикрите «тонкою вуаллю» легальності, що не позбавляє його протиправного характеру.

Ключові слова: *суб'єктивне право, межі суб'єктивного права, структура суб'єктивного права, зловживання суб'єктивним правом, правомірність, протиправність.*

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями спостерігається суттєве зростання інтересу (як наукового, так і суто практичного) до проблеми зловживання правом, хоча це явище відоме ще з часів римського права. Та це й не дивно, як зазначають сучасні дослідники: «феномен зловживання правом видається однією із найважливіших сучасних доктринальних проблем, адже поширеність його випадків набуває глобального шкідливого характеру» [2, с. 6]. Така ситуація зумовлена рядом причин, зокрема недостатньою концептуальною (теоретичною) розробкою зазначеного поняття й нормативною забороною

© Шилінгов В. С., 2025

зловживання правом (2017 р. до чинного цивільного, господарського та адміністративного процесуального законодавства було впроваджено інститут зловживання процесуальними правами), що зі свого боку призвело до поширення цього явища на нові сфери суспільних відносин. Стосовно зловживання суб'єктивним процесуальним / господарським правом, починаючи з 2017 року, після внесення змін до Цивільного та Господарського процесуальних кодексів України (п. 11 ч. 3 ст. 2, ст. 13, 44, 135, 143, 144, 148, 262 ЦПК України; п. 11 ч. 3 ст. 2, ст. 13, 43, 125, 129, 131, 135, 246 ГПК України) стан розуміння правниками (суддями, адвокатами, прокурорами тощо) змісту, форми, кваліфікаційних відзнак інституту «зловживання суб'єктивними процесуальними правами» став порівняно високим.

Це дає змогу учасникам спорів, що розглядаються в судах, ефективно протидіяти намаганням недобросовісного учасника штучно ускладнити / унеможливити / затягнути вирішення завдання цивільного / господарського процесів під час розгляду цивільних / господарських справ [1, с. 62]. Попри це, залишається нагальною потреба в подальшому теоретичному осмисленні та поглибленні наукової розробки феномена зловживання правом (особливо це стосується зловживання суб'єктивним матеріальним правом). Це стосується як галузевих, так і загальнотеоретичних досліджень зазначеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень. У національній правовій доктрині питанням сутності, змісту та форм зловживання правом присвячені розробки таких учених: Н. Бурменська, О. Вдовичен, Ю. Жорнокуй, Б. Карнаух, О. Кот, Д. Криворучко, Т. Полянський, В. Резнікова, О. Рогач, М. Рубащенко, І. Спасибо-Фатєєва, М. Стефанчук, С. Фурса, Є. Фурса, Л. Шишлов, І. Якубівський та ін. Серед зарубіжних дослідників потрібно відмітити таких Д. Андерсон, М. Байєрс, Ж.-Л. Бержель, Я. Браунлі, В. Конфортіні, Дж. Паульсон, Дж. Перілло, А. ді Робілант, Дж. Шварценберг, М. Шоу тощо.

Аналіз нещодавньої ретроспективи наукових досліджень у національній юриспруденції засвідчує появу ряду вагомих публікацій у цьому напрямі, зокрема вийшла друком збірка статей «Зловживання правом» за загальною редакцією професора І. В. Спасибо-Фатєєвої (Харків, 2021 р.), монографія «Зловживання правом під час досудового розслідування у кримінальному провадженні» (Д. В. Криворучко, А. Р. Туманянц, Одеса, 2024 р.), науково-практичний посібник «Зловживання правом у цивільному процесі» за загальною редакцією професора, заслуженого юриста України С. Я. Фурси (Київ, 2025 р.). У сфері загальної теорії держави й права була захищена дисертація «Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Н. Л. Бурменською (Київ, 2021 р.).

Сучасна українська юриспруденція характеризується відсутністю єдиного розуміння категорії «зловживання правом», що зумовлено багатоаспектністю зазначеного явища, з одного боку, а з іншого – відсутністю спільних підходів у галузевих дисциплінах, що певною мірою можна пояснити недостатнім обсягом розробки цього поняття на загальнотеоретичному рівні (хоча зазвичай сучасні підручники із загальної теорії права і містять окремі параграфи, присвячені зазначеній проблемі, зокрема: Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020; Кристовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2022).

Метою статті є дослідження та з'ясування правової природи й сутності феномена зловживання правом, що дасть змогу оцінити його з погляду правомірності (протиправності) такої поведінки.

Виклад основного матеріалу. Розкриття сутності зловживання правом як правового явища, на нашу думку, варто розпочати із аналізу поняття суб'єктивного права. Сучасна загальна теорія права визначає суб'єктивне право як гарантоване нормами права міру можливої поведінки особи, спрямованої на реалізацію її інтересів [3, с. 314], або зумовлену об'єктивним правом міру дозволеної поведінки особи [4, с. 431]. Отже, суб'єктивне право – це міра можливої або дозволеної поведінки уповноваженої особи (фізичної або юридичної). Тлумачний словник визначає міру як: 1. Одиницю виміру чого-небудь; 2. Розмір [5, с. 647]. Зі свого боку розмір визначається як: 1. Величина, обсяг чого-небудь в одному або кількох вимірах; 3. Величина, масштаб якого-небуть явища… [6, с. 58]. Отже, суб'єктивне право потрібно розуміти як масштаб, обсяг можливої поведінки уповноваженої особи. Цей масштаб (обсяг) визначається певними межами об'єктивного та суб'єктивного характеру. Об'єктивними межами суб'єктивного права є права інших суб'єктів (фізичних або юридичних осіб, суспільства, держави). Як суб'єктивні межі, варто визначити свідомість і сумління уповноваженого суб'єкта. На думку українського вченого М. О. Стефанчука, під поняттям «межі права» розуміють «всі ті можливості, які особа здатна для себе набути у зв'язку з юридичним закріпленням її прав» [7, с. 34].

Як зазначає в своїй монографії О. Я Рогач, «межі, що встановлюють рамки конкретних суб'єктивних прав, можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Об'єктивні межі окреслюються чинним законодавством (об'єктивним правом), суб'єктивні визначаються самим суб'єктом права. У цьому зв'язку, говорячи про поняття «межі суб'єктивного права, необхідно мати на увазі, що в цьому випадку йдеться про правові приписи, що встановлюють межі поведінки уповноваженого суб'єкта. Поняття «межі здійснення суб'єктивного права» характеризує загалом суб'єктивні аспекти правореалізації. Вони визначаються самим носієм суб'єктивного права, що здійснює його за своїм розсудом для досягнення свого інтересу» [8, с. 193–194]. Дослідник у галузі цивільного права Д. В. Горбась наголошує, що «вид і міра допустимої поведінки суб'єкта права визначається межами конкретно взятого його суб'єктивного цивільного права. Саме межі суб'єктивного права вказують, де початок цього права і де його кінець та визначають коло тих дій, які може вчинити носій цього права, а також умови, за яких ці дії можуть вчинятися. Межі суб'єктивних цивільних прав можуть бути детально регламентовані нормами права, інших взагалі прямо не відображатися в законодавстві та визначатися лише на підставі загальних принципів цивільного права. Але свої межі мають усі без виключення суб'єктивні цивільні права» [10, с. 9–10]. Навіть абсолютні права осіб мають певні межі, але вони не можуть бути чітко окреслені та конкретизовані в законодавстві для всіх правових ситуацій, проте особа, яка користується такими правами, не повинна порушувати права та інтереси інших осіб, суспільства й держави [10, с. 20].

Досліджуючи зловживання суб'єктивним цивільним правом, Б. П. Карнаух зауважує, що межі суб'єктивного права не завжди настільки чітко окреслені за допомогою прямих заборон. До того ж вони об'єктивно не можуть бути так чітко окреслені «по всій довжині кордонів» суб'єктивного цивільного права. Законодавець не здатен заборонити абсолютно все, що має бути заборонено, адже не все, що має бути заборонено, є достатньою мірою передбачуваним, щоб потрапити в погляд законодавця. Тому кордони суб'єктивного цивільного права подеколи розмиті, нечіткі [11, с. 21]. Кордони суб'єктивного права латентні через відсутність прямої заборони (власне, цим особа й користується під час зловживання правом) [11, с. 25]. Схожу думку висловлює В. В. Бабак, зокрема він зазначає, що дії особи можуть бути кваліфіковані як зловживання правом, коли ця особа виходить за межі свого суб'єктивного права там, де ці межі не є чітко визначеними, вона вважається такою, що зловживає своїм правом. Практично ж це означає, що вона (ця особа) переступила межу іншого права [1, с. 64].

Таку ситуацію (відсутність чітко окреслених меж суб'єктивного права за допомогою прямих заборон) можливо пояснити тим, що норми, якими передбачені суб'єктивні права, в переважній більшості є диспозитивними (особливо це стосується галузей приватного права). Особливістю диспозитивних норм права є те, що вони дають змогу суб'єктам відносин встановлювати моделі власної поведінки, навіть ті, які не передбачені законодавством. У такий спосіб диспозитивні норми можуть пропонувати певні варіанти дій, якими особи повноважні «за бажанням» скористатися, а можуть надати суб'єктам право визначати свою поведінку, використавши формулювання на кшталт «якщо інше не передбачено договором», «інше може бути встановлено за домовленістю сторін» тощо. Як один, так і інший вибір вважаються правомірними. У зв'язку з цим диспозитивні норми трапляються насамперед у сфері приватного права, в якій держава децентралізує регулювання.

Диспозитивна норма може бути лише уповноваженою, адже дає суб'єктам право діяти на власний розсуд, навіть виходячи за межі змісту норми [3, с. 219].

Диспозитивним правовим нормам властивий диспозитивний метод правового регулювання, який ґрунтується на юридичній рівності сторін і вільному волевиявленні суб'єктів правовідносин.

У більш широкому розумінні під диспозитивністю розуміють можливість суб'єктів самостійно упорядковувати (регулювати) свої відносини, діяти на власний розсуд: вступати в правовідносини чи ні, визначати їх зміст, здійснювати свої права або утримуватись від цього, з кількох запропонованих законом або договором варіантів поведінки обирати оптимальний з погляду власних інтересів [12, с. 197].

Розкриваючи структуру суб'єктивного права зазвичай виділяють такі правочинності (юридично гарантовані можливості): 1) можливість користуватися певним соціальним благом на підставі відповідного суб'єктивного права; 2) можливість діяти особисто; 3) можливість вимагати відповідної поведінки від зобов'язаної особи; 4) можливість звернутися до компетентних органів за захистом порушеного права, тобто можливість вимагати застосування державного примусу в разі невиконання зобов'язаною особою обов'язків, зумовлених відповідним суб'єктивним правом.

Так, правочинність є як: можливість користування соціальним благом, можливість діяти в певний спосіб, можливість вимагати відповідної поведінки від зобов'язаної сторони, можливість домагатися захисту свого права в разі його порушення (можливість користування, можливість дії, можливість вимагання та можливість домагання).

Реалізація суб'єктивного права, тобто втілення наявних можливостей у життя відбувається в межах правовідносин (дехто з дослідників вважає, що реалізація суб'єктивного права можлива й поза правовідносинами [3, с. 315], [4, с. 431]), хоча наявність самого суб'єктивного права не зумовлена перебуванням особи в правовідносинах. Саме в межах правовідносин відбувається конкретизація суб'єктивного права, визначеного нормою права: здійснюється його прив'язка до іншого суб'єкта – зобов'язаної сторони, до певного об'єкта (визначеного блага), пояснюється зміст і межі дозволеної поведінки уповноваженої особи [3, с. 315].

Реалізація суб'єктивного права відбувається у формі використання норм права. Ця форма реалізації права полягає в тому, що суб'єкти на свій розсуд використовують надані їм права. Використання є здійсненням дозволених правом дій. Так, реалізуються дозвільні норми права (наприклад, норми Цивільного кодексу України) [4, с. 410].

Особливістю зазначеної форми реалізації правових норм є можливість суб'єкта вирішувати самому, користуватися наданим правом чи ні. Та в будь-якому випадку, за бажанням, відповідна норма буде реалізована.

Використання суб'єктивного права особою є суто добровільним актом поведінки. Ніхто не може примусити її використовувати своє суб'єктивне право та ніхто не несе відповідальності за невикористання своїх прав.

На думку Я. М. Романюка, саме надмірна диспозитивність, свобода договору, вільне волевиявлення сторін під час укладання та виконання укладених ними правовідносин, безперечно, рано чи пізно призведуть до свавілля [13, с. 138].

І дійсно, в процесі функціонування правової системи існують випадки, коли поведінка суб'єктів правовідносин за своїми зовнішніми ознаками відповідає вимогам норм позитивного (об'єктивного) права, однак, по суті, вона суперечить призначенню права та цілям правового регулювання.

Як зазначає з цього приводу відомий французький правник науковець Ж-Л Бержель, «вони (тобто суб'єкти правовідносин) слідують букві права, але порушують його дух. Саме тому дух права має перебувати у центрі уваги, тому що дух є синонімом природньої справедливості або кінцевих цілей: право не може захищати випадки, які його порушують; закони не можуть лише однією своєю буквою легітимізувати або виправдовувати випадки ігнорування їхнього духу, сенсу їхнього існування» [14, с. 441].

Саме до таких явищ і належить зловживання правом як прояв свавілля з боку уповноваженого суб'єкта, оскільки його дії суперечать принципам свободи, рівності, справедливості, добросовісності, розумності та ін.

Однак у юриспруденції й досі відсутнє єдине розуміння (інтерпретація) цього феномена. Як зазначає з цього приводу О. О. Кот, дослідник у галузі цивільного права: «…категорія «зловживання правом» традиційно вважається однією з найбільш спірних категорій сучасного приватного права» [15, с. 20].

Зокрема, це стосується питання правомірності або протиправності такої поведінки. Правомірність поведінки – це її відповідність нормам і принципам права. Суб'єкт права поводиться правомірно за умов відповідності його поведінки правовим вимогам, що містяться в джерелах права: принципах права, нормативно-правових актах (регламентованість законодавством), нормативних договорах, правових звичаях, судових прецедентах тощо. Для такої поведінки мірилом і еталоном є право, його принципи та норми [16, с. 528].

Правомірна поведінка – це суспільно вагома (бажана, корисна), тобто дозволена або принаймні допустима з точки зору інтересів суспільства поведінка (діяльність чи бездіяльність) суб'єктів права. Вона полягає у відповідності правовим вимогам та об'єктивується в процесі реалізації норм права (використання, виконання, дотримання та застосування).

Протиправність поведінки – це порушення вимог принципів і норм права. Протиправна поведінка – це суспільно шкідлива (небезпечна), заборонена або недопустима з точки зору інтересів суспільства поведінка (діяльність чи бездіяльність) суб'єктів права, яка зумовлює для них несприятливі (зокрема, негативні) наслідки, включно із юридичною відповідальністю.

Якщо спробувати узагальнити та систематизувати існуючі погляди науковців щодо правомірності чи протиправності поведінки, пов'язаної із зловживанням правом, то умовно їх можливо об'єднати в кілька груп:

по-перше, зловживання правом розглядається як окремий (самостійний) різновид правової поведінки, який неможливо віднести ні до правомірної, ні до протиправної поведінки. Зокрема, В. В. Рєзнікова визначає зловживання правом як вольову та усвідомлену діяльність (дії) суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння щодо формальної правомірності такої діяльності [17, с. 34].

Ще більш конкретно з цього приводу висловлюється О. Б. Ганьба, який вважає, що зловживання правом є межовою поведінкою, оскільки перебуває на межі між правомірною та протиправною поведінкою (правопорушенням). Вона не є вже правомірною, оскільки не приносить користі особі, суспільству чи державі, а отже, не є суспільно корисною, проте вона не є ще правопорушенням, тому що в разі зловживання правом відсутнє пряме порушення норм об'єктивного права. Отже, зловживання правом є самостійним видом правової поведінки, адже в ньому відсутнє як склад правомірної поведінки (відсутня суспільна користь як елемент суб'єктивної сторони), так і склад правопорушення (відсутність прямого порушення дозволів чи заборон, викладених у нормах об'єктивного права, що є елементом об'єктивної сторони складу правопорушення) [18, с. 96–97].

Такий саме погляд поділяють Д. О. Тихомиров та Н. П. Харченко, які під зловживанням правом розуміють особливий вид правової поведінки, який виражається в діяннях щодо використання особами своїх прав у недозволеній або непередбачувані правотворцем способи, що суперечить призначенню права, формально не порушуючи його, внаслідок чого може завдаватись шкода інтересам суспільства, держави або

окремої особи, причому здебільшого юридична відповідальність за такі діяння не настає (існують винятки в рамках діянь, які порушують інтереси, що прямо охороняються законом, а отже, в цьому випадку діяння будуть належати до одного з виду правопорушень: цивільні, сімейні, господарські тощо) [19, с. 29].

По-друге, зловживання правом розглядається як особливий вид неправомірної поведінки, зокрема М. А. Рубащенко вважає, що зловживання правами (обов'язками) потрібно розглядати, з одного боку, як особливий вид неправомірної поведінки (відмінний від правопорушень), під час якої суб'єкт правових відносин (зловживач), реалізуючи свої законні права та обов'язки в межах, встановлених законом, завдає шкоди іншим суб'єктам, діючи водночас формально правомірно, з іншого боку, діяння, яке містить усі елементи юридичного складу конкретних злочинів, деліктів, проступків тощо, а отже, є конкретним видом правопорушення [20, с. 119].

О. Я. Рогач зазначає, що поведінка суб'єкта правовідносин не може вважатись правомірною, а його дії, які порушують межі здійснення суб'єктивних прав, – правомірними діями. Зловживання правом відповідає всім ознакам протиправної поведінки. Протиправність як ознака зловживання належить до загальних обов'язкових кваліфікуючих ознак визнання діяння особи зловживанням правом. Суб'єкт правовідносин всіма своїми діями намагається показати іншим, що діє законно, не порушує норми й принципи права, і тим самим ніби створює навколо себе ілюзію правомірної поведінки. Однак зловживання правом руйнує право зсередини та є однією з найбільш небезпечних форм правового нігілізму. У разі зловживання право втрачає властивість соціального регулятора, нівелюється його призначення, дух [8, с. 327].

О. О. Кот підкреслює, що дії уповноваженої особи, які кваліфікують як зловживання правом, характеризуються недотриманням принципу добросовісного здійснення суб'єктивних прав, а також принципу здійснення прав відповідно до їхньої мети. Отже, зловживання правом має вважатись неправомірною поведінкою.

Зловживання суб'єктивним правом виходить за межі дозволеної правом поведінки, отже, його потрібно вважати протиправним у зв'язку з порушенням як ряду норм-принципів цивільного права, так і ч. 3 ст. 13 ЦК України [15, с. 35].

По-третє, зловживання правом інтерпретується як особливий тип правопорушення, що вчиняється уповноваженою особою в разі здійснення нею належного їй права, пов'язане з використанням недозволених конкретних форм у рамках дозволеного їй загального типу поведінки. Прихильники такого підходу розглядають зловживання правом як специфічне правопорушення, під час якого особа, здійснюючи надане їй державою право, використовує такі способи та форми його реалізації, які завдають шкоди іншим суб'єктам права, і ця шкода є набагато більшою, ніж блага, здобуті особою внаслідок такого здійснення свого права (П. М. Рабінович та ін.) [16, с. 27].

Однак, як слушно зазначає В. В. Рєзнікова, у межах аналізованої концепції найбільше питань і дискусій виникає з приводу протиправності як елементу складу правопорушення [17, с. 27]. І дійсно, з погляду позитивістського праворозуміння зловживання правом не порушує конкретних норм закону. До того ж дії особи, яка зловживає своїм суб'єктивним правом, формально перебувають у встановлених законом межах.

Річ у тім, що протиправність поведінки як юридична ознака правопорушення під час зловживання правом відповідно до аналізованої концепції полягає в суперечності не стільки закону, скільки правам та інтересам постраждалого від зловживання правом [17, с. 28].

Висновки. Підбиваючи підсумок, варто звернути увагу на те, що зловживання правом завжди базується на суб'єктивному праві та формально не протирічить позитивному (об'єктивному) праву. Його суб'єктом може бути лише носій відповідного суб'єктивного права. Однак наявності суб'єктивного права ще недостатньо для кваліфікації поведінки уповноваженої особи як зловживання цим правом. В уповноваженої особи має бути свобода вибору способів його реалізації. Якщо в процесі реалізації суб'єктивного права дії суб'єкта не відповідають змісту цього права, то в такому разі йдеться про зловживання правом.

Зловживання правом здійснюється носієм суб'єктивного права, формально не суперечить відповідній нормі права, однак у такого суб'єкта відсутній легітимний (виправданий) інтерес, і саме посилаючись на своє суб'єктивне право, закріплене відповідною правовою нормою, він намагається його легалізувати. Як зазначає польський дослідник М. Вархот, «…зловживання правом визначатиметься як така дія, яка використовується не для задоволення бажаних законом інтересів, а для досягнення мети, яка не заслуговує схвалення» [21, с. 48].

Зловживання правом формально не порушує конкретну правову норму, однак воно суперечить загальним принципам права, зокрема забороні зловживання правом, що зі свого боку є підставою для відмови в охороні та захисті дій, які порушують межі реалізації цього права. А суб'єкти, чиї права та законні інтереси були порушені в результаті таких дій, можуть розраховувати на їх захист.

У процесі реалізації суб'єктивного права поведінка уповноваженої особи має перебувати в легітимних (об'єктивних) межах, тобто відповідати вимогам норм права, водночас не порушуючи права та законні інтереси інших суб'єктів. У разі зловживання правом суб'єкт порушує межі наданого йому права, і за цими межами він вже діє не як носій суб'єктивного права. Така поведінка є протиправною, оскільки вона порушує встановлені законом межі реалізації суб'єктивних прав і суперечить інтересам суспільства.

Отже, така поведінка, незважаючи на формальну відповідність нормам права, суперечить призначенню права, порушує його принципи, що робить її недопустимою з погляду інтересів як окремої особи, так і суспільства загалом. Зловживання правом переслідує нелегітимну мету, здійснюється в нелегітимний спосіб і лише прикривається легальним суб'єктивним правом. Інакше кажучи, зловживання правом являє собою недопустиме (нелегітимне) діяння, прикрите «тонкою вуаллю» легальності, що не позбавляє його протиправного характеру.

Стосовно юридичних наслідків такої поведінки, на нашу думку, слушною є позиція дослідника в галузі цивільного права Б. П. Карнауха, який зазначає, що «наслідком зловживання є не відповідальність у вигляді позбавлення особи того, що їй належить, а лише відмова у визнанні за особою права на те, що вона намагалась здобути внаслідок зловживання. Тобто коли особа вчиняє цивільне правопорушення – вона позбавляється

того, що їй належить, коли особа зловживає своїм суб'єктивним правом – вона не здобуває того, що прагнула здобути шляхом зловживання. У цьому докорінна відмінність між звичайним правопорушенням і зловживанням своїм правом. Вона пов'язана з тим, що зловживання – це порушення заборони, яка прямо непередбачена законодавством. Тож якщо сама заборона не передбачена, тим паче законодавець не міг передбачити і відповідальність за неї» [11, с. 2–26]. Цю саме думку поділяє В. В. Бабак, зазначаючи, що зловживання правом не має призводити до того, щоб особа була позбавлена можливості захищати своє право в суді. Суд повинен запобігти тільки тому, щоб особа не досягла своєї мети через зловживання правом [1, с. 65].

Отже, зловживання правом – це суспільно шкідлива, недопустима поведінка суб'єктів права, яка зумовлює несприятливі юридичні наслідки. Якщо ж унаслідок такої поведінки було завдано шкоди іншим суб'єктам, то таке діяння кваліфікується як правопорушення, яке є підставою для юридичної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабак В. В. Різновиди форм зловживання цивільним (господарським) суб'єктивним матеріальним правом. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2024. № 1. С. 62–65.

2. Криворучко Д. В., Туманянц А. Р. Зловживання правом під час досудового розслідування у кримінальному провадження : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 280 с.

3. Загальна теорія права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

4. Кристовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. Вид. 2-ге, виправл. та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 584 с.

5. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. Київ : Аконіт, 1998. Т. 2. 911 с.

6. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. Київ : Аконіт, 1998. Т. 4. 941 с.

7. Стефанчук М. О. Зловживання правом як новела цивільного законодавства. *Підприємництво, господарство і право.* 2005. № 4. С. 34–37.

8. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.

9. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 20 с.

10. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Кузнець О. М. Зловживання правами у цивільному процесі : наук.-прак. посіб. Київ : Аверта, 2025. 300 с.

11. Карнаух Б. П. Зловживання суб'єктивним цивільним правом: ознаки та наслідки. *Зловживання правом* : збірник статей / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 20–29.

12. Юридична енциклопедія / редкол. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцкл., 1998. Т. 2 : Д – Й. 1999. 744 с.

13. Романюк Я. М. Правова природа диспозитивних норм цивільного права України. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 4 (87). С. 138–149.

14. Бержель Ж-Л. Загальна теорія права / під заг. ред. В. І. Даниленко, перек. з франц. NOTA BENE, 2000. 576 с.

15. Кот О. О. Категорія «зловживання правом» у сучасній доктрині цивільного права. *Зловживання правом* : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 308 с.

16. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 3 : Загальна теорія права / ред. кол. О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.

17. Рєзнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки.* 2013. № 1 (45). С. 23–35.

18. Ганьба О. Зловживання правом: аналіз наукових поглядів та авторське трактування окремих проблем. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2016. № 1–2. С. 95–99.

19. Тихомиров Д. О., Харченко Н. П. Зловживання правом як відхилення від правомірної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2026. Випуск 38, том 1. С. 26–29.

20. Рубащенко М. А. Зловживання правом як загальноправова категорія: допустимість, сутність, кваліфікація. *Цивільне право.* 2010. № 4. С. 110–119.

21. Warchot M. Pojecie «naduzycia prawa» w procesie karnym. *Prokuratura i Prawo.* 2007. № 11. S. 48–67.

REFERENCES

1. Babak V. V. Riznovydy form zlovzhyvannia tsyvilnym (hospodarskym) subiektyvnym materialnym pravom. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii.* 2024. № 1. S. 62–65.

2. Kryvoruchko D. V., Tumaniants A. R. Zlovzhyvannia pravom pid chas dosudovoho rozsliduvannia u kryminalnomu provadzhennia : monohrafiia. Odesa : Vydavnytstvo «Yurydyka», 2024. 280 s.

3. Zahalna teoriia prava : pidruchnyk / za red. O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, 2020. 568 s.

4. Krystovska N. M., Matvieieva L. H. Teoriia derzhavy i prava. Pidruchnyk. Praktykum. Testy : pidruchnyk. Vyd. 2-he, vypravl. ta dopov. Kyiv : Yurinkom Inter, 2022. 584 s.

5. Yaremenko V. V., Slipushko O. M. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. U 4-kh t. Kyiv : Akonit, 1998. T. 2. 911 s.

6. Yaremenko V. V., Slipushko O. M. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. U 4-kh t. Kyiv : Akonit, 1998. T. 4. 941 s.

7. Stefanchuk M. O. Zlovzhyvannia pravom yak novela tsyvilnoho zakonodavstva. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* 2005. № 4. S. 34–37.

8. Rohach O. Ya. Zlovzhyvannia pravom: teoretyko-pravove doslidzhennia : monohrafiia. Uzhhorod : Lira, 2011. 368 s.

9. Horbas D. V. Zdiisnennia subiektyvnykh tsyvilnykh prav fizychnykh osib: poniattia, sposoby, mezhi : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.03. Kyiv, 2009. 20 s.

10. Fursa S. Ya., Fursa Ye. I., Kuznets O. M. Zlovzhyvannia pravamy u tsyvilnomu protsesi : nauk.-prak. posib. Kyiv : Averta, 2025. 300 s.

11. Karnaukh B. P. Zlovzhyvannia subiektyvnym tsyvilnym pravom: oznaky ta naslidky. *Zlovzhyvannia pravom* : zbirnyk statei / za red. I. V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv : EKUS, 2021. S. 20–29.

12. Yurydychna entsyklopediia / redkol. Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv : Ukr. entskl., 1998. T. 2 : D – Y. 1999. 744 s.

13. Romaniuk Ya. M. Pravova pryroda dyspozytyvnykh norm tsyvilnoho prava Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy.* 2016. № 4 (87). S. 138–149.

14. Berzhel Zh-L. Zahalna teoriia prava / pid zah. red. V. I. Danylenko, perek. z frants. NOTA BENE, 2000. 576 s.

15. Kot O. O. Katehoriia «zlovzhyvannia pravom» u suchasnii doktryni tsyvilnoho prava. *Zlovzhyvannia pravom* : zb. st. / za red. I. V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv : EKUS, 2021. 308 s.

16. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia. T. 3 : Zahalna teoriia prava / red. kol. O. V. Petryshyn (holova) ta in. ; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho. 2017. 952 s.

17. Rieznikova V. V. Zlovzhyvannia pravom: poniattia ta oznaky. *Universytetski naukovi zapysky.* 2013. № 1 (45). S. 23–35.

18. Hanba O. Zlovzhyvannia pravom: analiz naukovykh pohliadiv ta avtorske traktuvannia okremykh problem. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2016. № 1–2. S. 95–99.

19. Tykhomyrov D. O., Kharchenko N. P. Zlovzhyvannia pravom yak vidkhylennia vid pravomirnoi povedinky. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo.* 2026. Vypusk 38, tom 1. S. 26–29.

20. Rubashchenko M. A. Zlovzhyvannia pravom yak zahalnopravova katehoriia: dopustymist, sutnist, kvalifikatsiia. *Tsyvilne pravo.* 2010. № 4. S. 110–119.

21. Warchot M. Pojecie «naduzycia prawa» w procesie karnym. *Prokuratura i Prawo.* 2007. № 11. S. 48–67.

V. S. Shilingov. ABUSE OF RIGHTS AS A MANIFESTATION OF UNLAWFUL CONDUCT

The article is devoted to the issue of abuse of rights, which remains relevant despite numerous scientific studies (dissertations and monographs) on this subject. The problem of abuse of rights remains controversial, with ongoing debate on many issues of both a doctrinal and purely practical nature. This situation can be explained by the insufficient development of this issue at the sectoral and general theoretical levels, which does not contribute to the

formation of a consistent understanding of the nature and essence of this phenomenon. At the same time, the number of cases of abuse of rights is constantly growing and the areas in which it occurs are expanding.

The article presents and analyzes the arguments of many researchers who have different views on the problem of abuse of rights.

The author conducted a comprehensive study of various aspects of the phenomenon of abuse of rights, made relevant generalizations and conclusions regarding its legal nature and essence. In particular, the author draws attention to the fact that, despite formal compliance with the norms of law, the specified act contradicts the purpose of law, violates its principles, which makes it unacceptable from the point of view of the interests of both an individual and society as a whole. Abuse of rights pursues an illegitimate goal, is carried out in an illegitimate manner, and is only disguised as a legitimate subjective right. In other words, abuse of rights is an unacceptable (illegitimate) act covered by a "thin veil" of legality, which in no way deprives it of its unlawful nature.

Keywords: *subjective right, limits of subjective right, structure of subjective right, abuse of subjective right, legality, illegality.*

Стаття надійшла до редколегії 15 жовтня 2025 року

Цивільне право і цивільний процес; трудове право; сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 347.77:004.8(045)
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.155-163

A. Aliyev,
Ph.D. student of the UNESCO Chair of Human Rights and Information Law,
Faculty of Law, Baku State University,
Lecturer of Baku State University Law faculty and UNEC Business School
email: akbar.e.aliyev@gmail.com
ORCID 0000-0003-0680-3659

LEGAL PERSPECTIVES ON THE LEGAL REGULATION OF AI-GENERATED WORKS AND ISSUES ON LEGAL SUBJECTIVITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The rapid evolution of information technologies, driven by revolutionary innovations, has profoundly transformed the nature of legal relations. The widespread integration of artificial intelligence (AI), its numerous advantages, and its continuous advancement necessitate substantial changes in legal regulation.

In particular, the development of machine learning technologies and the emergence of generative artificial intelligence capable of producing intellectual property (IP) objects with novel and original features have raised significant questions concerning their legal protection. Advances in generative AI have enabled machines to create texts, artworks, musical compositions, and even inventions that can rival human creativity. These developments challenge the traditional understanding of authorship and originality and raise complex issues regarding the legal status of AI-generated works within the existing framework of intellectual property law.

As a result, legal relations arising from works created by generative AI remain largely unregulated in the legislation of most jurisdictions. This regulatory gap gives rise to considerable uncertainties and practical challenges in the application of IP law to AI-generated outputs.

This article seeks to examine the existing legal concepts of authorship and creativity, to analyze the current legal framework governing AI-generated works, and to identify possible approaches for the development of coherent and adaptive regulatory mechanisms. The study is based on the analysis of diverse scientific literature and legal sources.

© Aliyev A., 2025

Keywords: *intellectual property, copyright, artificial intelligence, generative artificial intelligence, moral (non-property) rights, economic (property) rights, originality criterion, circulation of knowledge, legal regulation, authorship subject.*

Relevance and main directions of the research. In recent years, the rapid advancement of information technologies and the emergence of artificial intelligence have transformed the very foundations of law and creativity. What was once a purely human domain – authorship, innovation, and artistic expression – is now being redefined by intelligent systems capable of learning, reasoning, and producing original works. This transformation compels modern legal science to reconsider established notions of authorship, originality, and ownership in the field of intellectual property.

The present article arises from the expansion of AI technologies has created a profound legal vacuum in regulating the status of AI-generated works. Despite their increasing presence in art, literature, design, and invention, such creations often fall outside the existing legal frameworks that recognize only human authorship. As a result, essential questions emerge: Can an autonomous machine be regarded as an author? To whom do the rights over AI-generated works belong—the creator of the technology, its operator, or the user? And to what extent can moral rights, traditionally inseparable from human personality, be applied to non-human creativity?

The purpose of this study is to analyze these issues through the prism of intellectual property theory, examining the dual nature of copyright – its economic and moral components – and their relevance in the age of artificial intelligence. By exploring legal doctrines, national legislations, and international norms, the article seeks to propose a conceptual approach that reflects both the technological realities of the modern era and the humanistic essence of creativity.

The author's position is that artificial intelligence challenges not only the existing legal mechanisms but also the philosophical understanding of creation and authorship. Hence, the search for a balanced legal model – one that recognizes the economic value of AI-generated works while preserving the moral and cultural dimensions of human authorship – is both timely and necessary.

The growing sophistication and widespread use of generative artificial intelligence (AI) have radically transformed the environment of intellectual creativity and legal regulation. As AI systems capable of producing text, images, sound, and inventions are increasingly adopted across industries, they create not only unprecedented opportunities but also profound legal uncertainty, particularly in the sphere of intellectual property (IP) protection. According to the WIPO factsheet, generative AI tools function through extensive data-driven learning models trained on massive datasets – often including both public-domain and copyright-protected materials – raising legal questions regarding the legitimacy of data use and the ownership of resulting outputs [15, p. 2–3, p. 7–8]. Furthermore, the lack of harmonized regulation across jurisdictions means that the authorship, originality, and ownership of AI-generated works remain unresolved under most IP regimes [15, p. 10–11].

In this context, the relevance of the present study is underscored by the urgent need to develop a coherent legal framework that reflects the technological realities of AI-driven creation while preserving the moral and cultural dimensions of human authorship. The main directions of the research include: (1) examining the theoretical foundations of authorship and originality in light of machine-generated creativity; (2) analyzing the dual structure of copyright – its economic and moral components – and assessing their applicability to AI-generated works; (3) exploring comparative approaches to the legal subjectivity of AI and the allocation of ownership rights over AI outputs; and (4) proposing an adaptive model of limited copyright protection that aligns with fairness, innovation, and predictability in the use of generative AI. By addressing these directions, the research seeks to contribute to the modernization of intellectual property law and to the global dialogue on responsible governance of AI creativity.Scholarly literature emphasizes that, in the modern era, intellectual property (IP) encompasses a much broader range of domains than before. This expansion necessitates a renewed understanding of its essence and scope. Intellectual property should be assessed not only from a legal standpoint but also within economic and socio-cultural contexts. The concept of IP integrates not merely the rights themselves but also the intellectual and creative outputs that those rights are designed to protect [6, p. 8–9]. Based on the above considerations, it can be argued that intellectual property (IP) represents more than a purely legal category limited to rights over specific objects, as defined in international normative instruments. This expanded understanding reflects one of the fundamental requirements of the modern era. The need to emphasize this stems from the fact that perceiving intellectual property solely as a legal concept may lead to its interpretation as something inherently linked to the human creator. However, viewing intellectual property not merely as a legal construct but as a foundational category encompassing legal, economic, and socio-cultural dimensions is far more consistent with contemporary trends and challenges.

The scientific novelty of the research. The scientific novelty of this research lies in its comprehensive approach to defining the legal essence of works generated by artificial intelligence (AI) and in the development of a conceptual model that reconciles the moral and economic dimensions of authorship within contemporary intellectual property law. Unlike previous studies that considered AI merely as a technological instrument or as an object of legal regulation, this research interprets AI as an active factor that transforms the traditional understanding of creativity, authorship, and ownership. By examining the dual structure of copyright – its economic and moral components – the study proposes a new interpretative approach that differentiates between the inalienable moral rights of the human author and the transferable proprietary rights that may arise from AI-generated creative outputs.

A distinctive contribution of the research is the introduction of a theoretical model for granting limited legal protection to AI-generated works. This model suggests excluding moral rights, which are inseparable from human personality, while enabling the allocation of economic rights to human participants involved in the operation, development, or management of AI systems. Such an approach fills the existing legal gap in the recognition and regulation of AI-generated outputs and provides a balanced solution between technological innovation and the preservation of human creative values.

In addition, the study extends the traditional understanding of intellectual property by linking it to the broader process of knowledge generation and transformation, demonstrating that both human and artificial creativity follow similar stages of processing and objectifying information. This interdisciplinary perspective contributes to the modernization of intellectual property theory and offers a scientifically grounded basis for developing adaptive legal mechanisms in the era of artificial intelligence.

The main content of the research. Copyright law has undergone a long and complex process of development. An examination of national legislations and international legal instruments shows that the creative human being traditionally occupies the central position within the concept of authorship. In both national laws of most states and in international normative acts forming the cornerstone of copyright protection, the term "author" is understood to refer to a human person. While such an approach was previously sufficient to cover all situations arising in legal relations, the rapid advancement of information technologies – particularly artificial intelligence – has rendered it inadequate as a comprehensive regulatory mechanism.

It should be noted that through the application of machine learning, decision-making processes, and neural network methods, artificial intelligence has already evolved from being merely an object within intellectual property relations into an active element possessing a more significant role and function.

For this reason, one of the key challenges confronting contemporary legal science and national legal systems is the establishment of precise regulatory mechanisms governing the legal relations arising from works created by creative machines and technologies, particularly those between the developers, owners, operators, and users of such technologies [12]. As can be observed, one of the key issues that raises significant concern relates to the regulation of intellectual property (IP) rights that possess economic value. Whether artificial intelligence (AI) can be recognized as a legal subject and, consequently, as an author remains one of the most debated topics at the international level.

In this regard, to comprehensively assess the subjectivity of artificial intelligence and to determine the legal fate of works created by generative AI, it is necessary to conduct an in-depth analysis of the nature and characteristics of copyright.

Legal scholarship emphasizes that identifying who qualifies as the author constitutes one of the most fundamental questions in copyright law. Copyright comprises, on the one hand, proprietary (economic) rights that are transferable and aimed at securing economic interests, and on the other hand, personal (moral) rights that are inseparably linked to the author's personality, are non-transferable, and are not limited by the duration of protection [11, p. 586]. As is evident, copyright, in its broader context, encompasses a comprehensive system of rights, including personal (moral) rights. This feature directly influences its intrinsic legal nature and, consequently, affects the determination of the legal status of works that may be regarded as copyrightable and created by artificial intelligence (AI). It should be noted that since moral rights also arise with respect to copyrightable works, the question of whether AI can possess such rights remains highly debatable.

While it may be legally and ethically acceptable to assign economic (proprietary) rights over AI-generated works to the system's user, creator, or owner, it would be neither ethically nor legally justifiable to recognize moral rights in favor of any of these subjects with respect to a work that has emerged solely as a result of AI's own learning capacity, utilization of neural networks, and autonomous creative activity.

Within the framework of relevant social relations, moral rights are considered an inseparable component of the author's rights. Moral rights must be characterized as rights of special legal significance. According to the **Law of the Republic of Azerbaijan on Copyright and Related Rights**, these rights possess three principal characteristics: they are inalienable, indivisible, and inseparable from the author's personality. Consequently, such rights are not related to, nor dependent upon, the transfer of the author's economic rights and, furthermore, are not limited by any term of protection [9]. Personal (moral) rights – which constitute an integral part of copyright – are directly linked to the personality of the author and cannot be transferred, divided, or separated from it. For this reason, these rights possess a distinct legal character. The author's moral rights ensure the existence of the moral dimensions of creativity independently from economic rights.

Legal scholarship emphasizes that copyright, in a global context, is understood as a broad and comprehensive system of rights, within which moral rights are also regarded as essential and inseparable components. Although some countries focus primarily on economic rights in this area, the globalization of intellectual property has made the recognition of moral rights an indispensable part of the overall copyright concept.[10, p. 281–282]. An analysis of the experiences of various countries and the provisions of international agreements confirms that copyright law would be incomplete without the inclusion of personal (moral) rights. Within the context of legal relations arising in this field, moral rights hold a special and irreplaceable significance.

One source characterizes moral rights as privileges that allow the author to preserve and safeguard their personal integrity and moral connection to the work. These rights are regarded as an extension of the author's personality and creative spirit [13]. This circumstance establishes the possession of personality and moral integrity as fundamental attributes required for a subject to be recognized as an author.

According to the findings of certain studies, personal (moral) rights serve several vital functions: they encourage creative individuals to produce new copyrightable works; they ensure the continuous protection of rights that are directly connected to the creator's personality and moral identity; and they safeguard the author's legitimate interests even in situations where, due to economic agreements, the author no longer holds proprietary rights over the work [14, p. 148]. This very fact serves as a legal barrier to recognizing artificial intelligence (AI) as an author. AI, being devoid of personality and moral consciousness, performs creative activity solely through technical processes and learning capabilities. In other words, such works lack what may be described as a "spirit" or "human essence".

As observed, the limitations of AI in exercising the rights encompassed by copyright – as well as the obligations arising from such relations – highlight that issues concerning moral (non-property) rights are among the key legal obstacles in this field. In light of this, two

potential approaches can be proposed. The first is to fundamentally reconsider traditional legal norms and principles by relaxing the criteria required for legal subjectivity. The second is to recognize works created by artificial intelligence as copyrightable objects, granting them partial or limited copyright protection.

This proposition, however, gives rise to a new and complex question: *Can an object created by generative artificial intelligence qualify as a copyrightable work?*

Academic literature and legal practice reveal divergent views on this matter. One group of scholars equates AI-generated outputs with human-created works, arguing that they should be regarded as copyrightable. Another group maintains that works produced by generative AI cannot be considered objects of copyright protection.

Although these issues are not yet regulated by the national legislation of any particular country, the legal positions formed as precedents in various intellectual property disputes in developed jurisdictions reject the possibility of recognizing artificial intelligence as an author or inventor. Even at a time when the subjectivity of artificial intelligence in intellectual property law was not yet under such extensive discussion, U.S. courts – in cases concerning whether an animal could be recognized as the author of a work – acknowledged only a natural person, a human being, as an author [3].

In the **DABUS** case, both the U.S. courts [2] and the higher courts of the United Kingdom established judicial practice [8] confirming that an inventor must be a human being and that invention without human involvement is not legally possible.

Nevertheless, in China, according to the precedent established in the **Tencent v. Yingxun** case, the court ruled that a news article written by an AI system operated by a human met the originality criteria and was recognized as a copyrightable work [7]. This example can be considered a significant indicator of the emergence of an innovative and development-oriented legal perspective.

Thus, although recognizing artificial intelligence as an author is not currently accepted, creating barriers to acknowledging its creative capacity would serve no purpose other than hindering innovation and technological progress.

According to several sources, works that are entirely the product of artificial intelligence do not fall within the scope of copyright protection, as they lack the essential element of originality that stems from human intellectual and creative effort [1]. The failure of an AI-generated work to meet the criterion of originality is often justified by the argument that these technological tools merely process and analyze pre-existing data from accessible databases, thereby producing works that are derivative in nature. In certain cases, such AI-generated outputs may replicate works that constitute the result of human creative activity and are thus protected under copyright law. However, in many other instances, the process by which these AI systems generate outputs parallels, to a considerable extent, the process of human creative expression.

In one of the cases concerning disputes over intellectual property objects created by generative artificial intelligence, the Court of Justice of the European Union demonstrated a specific approach to the criterion of originality. Taking originality as the key standard, the Court emphasized that, for a work to be considered original, the presence of human creativity

and freedom of choice is essential. It is also noted that the international regulatory framework for the governance of intellectual property objects resulting from AI creativity remains insufficient; therefore, the development of appropriate regulatory models should aim to support technological progress, and there is an increasing need for perspectives that promote innovative approaches [4, p. 46]. The regulation of legal relations arising from intellectual property associated with the products of creative artificial intelligence is of great importance, as it has a significant impact on various spheres of society. In particular, gaps in such regulation may create obstacles to the development of fields such as law, economy, culture, social affairs, and innovation, thereby causing problems in the real relationships that exist within society. In addition, it would also be appropriate to conduct an analysis concerning the criterion of originality.

Nevertheless, we consider it necessary to challenge this view. Artificial intelligence operating through machine learning methods and neural network algorithms is capable of completing all stages of creative activity traditionally attributed to humans, thereby producing genuinely new and original works. Human-created works are themselves founded on the accumulation and processing of existing knowledge drawn from informational sources.

Scholarly literature notes that intellectual property arises through a process referred to as the *circulation of knowledge*, which consists of several stages encompassing both intangible and tangible assets. Existing information is collected and processed, leading to the generation of new knowledge. This newly created knowledge is then objectified through intellectual activity, resulting in the emergence of intellectual property objects [5, p. 5]. As can be observed, intellectual activity in general is directed toward the objectification of new information generated through the processing of existing knowledge bases. The same sequence of stages, known as the *"circulation of knowledge"* process, can likewise be identified in the functioning of artificial intelligence (AI).

Conclusion of the research. On this basis, it may be concluded that if a work produced by generative artificial intelligence completes all the essential stages involved in the creation of intellectual property, such a work may be recognized as an object of intellectual property. In that case, it should be granted limited copyright protection. Specifically, personal (moral) rights would not be attributed to such works; however, economic (proprietary) rights over them should be assigned to the legal subject designated by law. Determining who precisely qualifies as the holder of these economic rights, however, constitutes a separate subject of scholarly inquiry.

From this perspective, the establishment of legal frameworks introducing special protection regimes for intellectual property objects created as a result of the activity of creative artificial intelligence can be regarded as the most appropriate solution at the present stage. A specific approach may be defined for copyright and related rights objects, as well as for industrial property objects created by creative artificial intelligence, whereby the granting of limited rights to such objects could be possible. In such cases, when personal (non-property) rights are excluded from the scope of exclusive rights, only economic rights are recognized in relation to these objects.

Furthermore, if it is declared or established that an intellectual property object has been created by creative artificial intelligence, this fact should be explicitly indicated in the protection certificate issued on behalf of the state, noting that no human author exists for the given object. At the present stage, this would represent the most appropriate form of regulation, both in terms of the nature of the emerging legal relations and in eliminating potential limitations that may arise in the application of innovations.

REFERENCES

1. Barbashyn S. Approaches to IP protection for works generated by artificial intelligence European standards. URL : https://www.aippi.org/news/approaches-to-ip-protection-for-works-generated-by-artificial-intelligence-european-standards/#:~:text=Works%20that%20are%20completely%20generated,work%20cannot%20be%20considered%20original (28.05.2025).

2. Decion Of United States Court Of Appeals For The Federal Circuit On Stephen Thaler, V. Katherine K. Vidal, Under Secretary Of Commerce For Intellectual Property And Director Of The United States Patent And Trademark Office, United States Patent And Trademark Office, 2021–2347 05.08.2022.

3. Decision of the US Supreme Court Stephan Thaler v. Shira Perlmutter and others N. 25

4. GAFFAR H, ALBARASHDI S. Copyright Protection for AI-Generated Works: Exploring Originality and Ownership in a Digital Landscape. *Asian Journal of International Law.* 2025. 15 (1): 23–46, p. 46.

5. İmanov K. Intellectual property as an economic category and its role in economic development. Baku, 2016. 28, [5] s.

6. Imanov K. Rethinking intellectual property and the creative economy. Bakı, 2024. 73 p.

7. Judgement of the Primary People's Court of Nanshan District, China [2019]: Tencent Company v Yingxun Company, Case No. Y0305MC No. 14010.

8. Judgement of the UK Supreme court in the case of *Thaler v Comptroller-General of Patents, Designs and Trademarks* [2023] UKSC 49, 20.12.2023.

9. Law on Copyright and Related Rights of the Republic of Azerbaijan.

10. Bird R. C. and Ponte L. M. Protecting Moral Rights in The United States and The United Kingdom: Challenges and Opportunities Under the U.K.'S New Performances Regulations. *24 Boston University International Law Journal*. 2006. pp. 213–282, p. 281–282.

11. Ricketson S., Insburg J. International Copyright and Neighbouring Rights: The Berne Convention and Beyond 3rd Edition / Oxford University Press. 2022. 1184 p., p. 586.

12. SAMUELSON, Pamela, "Allocating Ownership Rights in Computer-Generated Works", (1986) 47 U. Pitt. L. Rev. 1,185Google Scholar, at 1,189–90.

13. Simon D. Copyright, Moral Rights, and the Social Self. *Yale Journal of Law & the Humanities.* 2024. Vol. 35, N. 4, pp. 754–811.

14. Sreelakshmi B. MORAL RIGHTS: COMPARATIVE ANALYSIS IN THE US, UK, FRANCE AND INDIA, NLUA. *Journal of Intellectual Property Rights.* 2023. Volume 1. Issue 2, pp. 135–148.

15. Publishing on Generative AI Navigating IP / WIPO. Pp. 2–3. URL : https://www.wipo.int/documents/d/frontier-technologies/docs-en-pdf-generative-ai-factsheet.pdf (17.08.2025).

А. Алієв. ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТВОРІВ, СТВОРЕНИХ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ, ТА ПИТАННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Швидка еволюція інформаційних технологій, зумовлена революційними інноваціями, суттєво трансформувала характер правових відносин. Широка інтеграція штучного інтелекту (далі – ШІ), його численні переваги та постійний розвиток обумовлюють потребу істотних змін у сфері правового регулювання.

Зокрема, розвиток технологій машинного навчання та поява генеративного штучного інтелекту, здатного створювати об'єкти інтелектуальної власності (ІВ) з новими та оригінальними характеристиками, порушують важливі питання щодо їхньої правової охорони. Досягнення у сфері генеративного ШІ дали змогу машинам створювати тексти, твори мистецтва, музичні композиції та навіть винаходи, які можуть конкурувати з людською творчістю. Ці тенденції кидають виклик традиційному розумінню авторства та оригінальності й породжують складні проблеми щодо правового статусу творів, створених ШІ, у межах чинної системи права інтелектуальної власності.

Унаслідок цього правові відносини, що виникають у зв'язку зі створенням творів генеративним ШІ, залишаються значною мірою неврегульованими в законодавстві більшості держав. Така прогалина в правовому регулюванні спричиняє значну невизначеність і практичні труднощі в застосуванні норм права інтелектуальної власності до результатів, створених ШІ.

Метою статті є аналіз існуючих правових концепцій авторства й творчості, дослідження чинної нормативно-правової бази, що регулює твори, створені штучним інтелектом, а також визначення можливих підходів до розроблення цілісних та адаптивних механізмів правового регулювання. Дослідження базується на аналізі різноманітних наукових і правових джерел.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, авторське право, штучний інтелект, генеративний штучний інтелект, моральні (немайнові) права, майнові права, критерій оригінальності, обіг знань, правове регулювання, суб'єкт авторського права.*

Стаття надійшла до редколегії 21 жовтня 2025 року

УДК 341.9:341.46
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.164-170

М. Ф. Анісімова,
кандидат історичних наук, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет
email: anis-m@ukr.net
ORCID 0000-000205851491;
В. І. Бак,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет
email: bak.vera@gmail.com
ORCID 0009-0001-1269-4981;
К. С. Лісова,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет
email: Lisova.k@ukr.net
ORCID 0000-0002-2664-7721

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

У статті здійснено комплексний аналіз правосуб'єктності міжнародних організацій у контексті міжнародного приватного права. Визначено сутність, обсяг і межі правоздатності, дієздатності та деліктоздатності міжнародних організацій як суб'єктів, що беруть участь у цивільно-правових, господарських і трудових відносинах. Особливу увагу приділено проблемам застосування юрисдикційних імунітетів, визначення особистого закону та вибору права в договірних відносинах із приватними особами. На основі аналізу наукових підходів і практики міжнародних та національних судів обґрунтовано, що сучасна концепція правосуб'єктності міжнародних організацій має еволюціонувати від класичної моделі, заснованої на волі держав-засновниць, до функціонально-автономної, що враховує зростаючу участь таких організацій у приватноправовій сфері. Показано, що глобалізація, цифровізація міжнародних правовідносин та розширення транснаціональної взаємодії створюють нові виклики у сфері правового регулювання діяльності міжнародних організацій. Зокрема, виникають проблеми визначення юрисдикції щодо електронних контрактів, захисту персональних

© Анісімова М. Ф., Бак В. І., Лісова К. С., 2025

даних, а також відповідальності за порушення у сфері кібербезпеки. Запропоновано вдосконалити українське законодавство через ухвалення спеціального закону про правовий статус міжнародних організацій, який би врегулював питання їхньої участі в цивільному обороті, оподаткуванні, трудових відносинах і відповідальності. Результати дослідження мають теоретичне й практичне значення для розвитку національної правової доктрини, формування узгодженої системи норм міжнародного приватного права та забезпечення ефективної взаємодії України з міжнародними інституціями в правовій і економічній площині.

***Ключові слова**: міжнародна організація, правосуб'єктність, міжнародне приватне право, імунітет, колізійне право, цифровізація, глобалізація.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та розширення міжнародного співробітництва спостерігається зростання ролі міжнародних організацій у сфері не лише публічного, але й приватного права. Такі організації дедалі частіше стають учасниками цивільно-правових, господарських і трудових відносин, що зумовлює потребу в переосмисленні їхньої правосуб'єктності в контексті міжнародного приватного права. Проблема полягає у визначенні меж правоздатності міжнародних організацій, співвідношення їх імунітетів із принципами національної юрисдикції, а також у виробленні збалансованого підходу до регулювання їхньої участі в приватноправових відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правосуб'єктності міжнародних організацій знайшла відображення в працях науковців, які досліджували як загальнотеоретичні, так і прикладні аспекти участі таких організацій у міжнародних правовідносинах. Зокрема, у роботах Ж. В. Чевичалової обґрунтовано подвійний характер правосуб'єктності міжнародних організацій, які є одночасно суб'єктами міжнародного публічного й приватного права [8]. О. В. Задорожній та О. В. Мережко акцентують увагу на співвідношенні міжнародної правосуб'єктності з національними правовими системами й на проблемі юрисдикційних імунітетів міжнародних організацій [4]. З. В. Ромовська розглядає участь іноземних і міжнародних юридичних осіб у цивільно-правових відносинах крізь призму колізійних норм і принципу автономії волі сторін.

У наукових працях В. В. Мицика та І. С. Гриценка порушено питання про правовий статус міжнародних організацій в Україні, їхню взаємодію з державними органами й особливості регулювання господарської діяльності [2; 5]. Окремі аспекти цивільно-правової відповідальності міжнародних організацій висвітлено в дослідженнях О. М. Мережка та О. М. Шумило [4; 7].

Водночас, попри наявність ґрунтовних напрацювань, ряд проблем, зокрема питання визначення особистого закону міжнародної організації, меж імунітету в національній юрисдикції, а також механізми колізійного регулювання, залишається недостатньо розробленим в українській правовій доктрині, що зумовлює актуальність подальших досліджень у цій сфері.

Метою статті є дослідження особливостей правосуб'єктності міжнародних організацій у сфері міжнародного приватного права з урахуванням сучасних тенденцій розвитку

міжнародного економічного обігу та транснаціональних правовідносин. У межах дослідження ставиться завдання проаналізувати, як міжнародні організації можуть бути учасниками приватноправових відносин, у яких наявний іноземний елемент; визначити специфіку їхньої правоздатності, дієздатності та деліктоздатності в таких відносинах; дослідити, як національні правові системи визнають і регламентують участь міжнародних організацій у цивільних, господарських і трудових правовідносинах.

Особлива увага приділяється аналізу колізійних норм, що регулюють питання правового статусу міжнародних організацій, застосуванню до них імунітету від юрисдикції, а також особливостям їхньої міжнародної договірної діяльності у сфері купівлі-продажу, надання послуг, оренди, інвестицій, трудових відносин тощо. Стаття спрямована на формування цілісного розуміння ролі міжнародних організацій як суб'єктів міжнародного приватного права, здатних реалізовувати свої права та обов'язки нарівні з державами, юридичними та фізичними особами.

Виклад основного матеріалу. Питання правосуб'єктності міжнародних організацій у контексті міжнародного приватного права потребує багатовимірного аналізу, оскільки воно охоплює як теоретико-правові, так і практичні аспекти взаємодії міжнародних інституцій із державами, юридичними та фізичними особами. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин відбувається поступовий перехід від вузького розуміння правосуб'єктності як здатності міжнародних організацій бути лише учасниками міждержавних процесів до більш широкого, що охоплює участь у приватноправових відносинах.

У науковій літературі правосуб'єктність міжнародних організацій визначається як похідна від волі держав-засновниць, закріплена в установчому акті. Проте сучасна доктрина (Ж. В. Чевичалова [8, с. 32] та О. В. Задорожній [1, с. 455]) зазначає, що міжнародні організації поступово набувають функціональної автономії, що надає їм здатність діяти незалежно від волі окремих держав у певних сферах діяльності. Саме ця автономія формує основу їхньої міжнародної правосуб'єктності.

У контексті приватного права правосуб'єктність міжнародної організації означає можливість бути стороною цивільно-правових, трудових або господарських договорів, позивачем чи відповідачем у судових або арбітражних справах, набувати майнові права, нести зобов'язання та відповідальність за їхнє невиконання. Проте в реальному правозастосуванні виникають численні труднощі, пов'язані з імунітетами, колізіями правових систем і відсутністю єдиного підходу до визначення обсягу правоздатності міжнародних організацій.

Зростання ролі міжнародних організацій у світовій економіці призвело до того, що вони активно залучаються до приватноправових операцій. Так, представництва Програми розвитку ООН, Міжнародної організації з міграції, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку укладають договори з приватними компаніями, орендують приміщення, закуповують обладнання й послуги. У межах таких правочинів вони є не як суверенні утворення, а як юридичні особи, що діють на ринку на рівних умовах з іншими суб'єктами.

Водночас постає питання: яке право застосовується до таких відносин? На практиці більшість міжнародних організацій встановлюють спеціальні арбітражні або договірні механізми, що вилучають юрисдикцію національних судів. Наприклад, у типових контрактах Світового банку передбачено, що спори розглядаються Міжнародним центром із врегулювання інвестиційних спорів (ICSID) або арбітражем ad hoc. Такий підхід забезпечує незалежність організації, проте створює потенційні проблеми для контрагентів, позбавлених доступу до звичайних судових процедур.

Українська правова доктрина наголошує, що правосуб'єктність міжнародних організацій у приватному праві повинна бути функціонально обмеженою: організація може укладати лише ті правочини, які безпосередньо пов'язані з реалізацією її статутних цілей. Інакше участь у комерційній діяльності виходитиме за межі наданої компетенції й суперечитиме принципу спеціальної правоздатності [5, с. 18].

Окрему проблему становить питання юрисдикційних імунітетів. Більшість міжнародних організацій користуються імунітетами від судового переслідування, примусового виконання судових рішень і податкових зобов'язань. Однак сучасна тенденція в міжнародному праві полягає в поступовому обмеженні абсолютного характеру імунітету.

Так, у ряді рішень національних судів (зокрема, в практиці Франції, Італії, Нідерландів) визнається, що якщо міжнародна організація бере участь у комерційній діяльності, вона не може повністю посилатися на імунітет. Такий підхід узгоджується з концепцією функціонального імунітету, згідно з якою імунітет діє лише настільки, наскільки це потрібно для забезпечення незалежності організації у виконанні її завдань.

В Україні це питання регулюється переважно міжнародними договорами, які визначають статус конкретних організацій, наприклад Угодою між Україною та ООН від 6 жовтня 1992 року. Водночас у чинному законодавстві відсутня системна норма, що встановлювала б загальні засади правового статусу міжнародних організацій у приватноправових відносинах, що створює прогалини в правозастосуванні.

Визначення застосовного права до відносин за участю міжнародних організацій є одним із найскладніших питань. Відповідно до принципів міжнародного приватного права вибір права може здійснюватися за згодою сторін (autonomia voluntatis). Проте у випадку з міжнародними організаціями часто застосовуються внутрішні правила організації, які мають статус lex specialis. Це ускладнює узгодження договірних умов із національними колізійними нормами.

Зокрема, Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачає, що іноземні юридичні особи діють на території України відповідно до свого особистого закону – права держави, за яким вони створені. Проте міжнародна організація не є створеною за правом будь-якої окремої держави, тому її «особистий закон» має визначатися з урахуванням установчого акта та міжнародних договорів, які регулюють її діяльність. Це свідчить про прогалину у вітчизняному правовому полі, яку доцільно заповнити спеціальними нормами.

Сучасні виклики, пов'язані з цифровою трансформацією міжнародних правовідносин, актуалізують потребу в оновленні підходів до визначення правосуб'єктності міжнародних організацій. Багато організацій, як-от Міжнародний союз електрозв'язку, Всесвітня

організація інтелектуальної власності чи Міжнародна організація цивільної авіації, вже функціонують у сфері, де цифрові технології визначають зміст і форму договірних відносин.

Виникає питання правового режиму електронних контрактів, укладених між міжнародною організацією та приватними виконавцями, захисту персональних даних у міжнародних проєктах, а також відповідальності за порушення у сфері кібербезпеки. Усе це вимагає нових моделей правового регулювання, які поєднували б принципи міжнародного публічного права з гнучкістю приватноправових механізмів.

Для України участь міжнародних організацій має особливе значення, адже вони відіграють важливу роль у процесах інтеграції, реформування правової системи та фінансової підтримки державних програм. Водночас відсутність чіткої законодавчої бази створює складнощі у визначенні правового статусу їхніх представництв і регулюванні договірних відносин з державними та приватними структурами.

На думку українських науковців (І. С. Гриценко, В. В. Мицик) [2, с. 48; 5 с. 21], перспективним напрямом розвитку є ухвалення окремого закону України про правовий статус міжнародних організацій, який би системно врегулював питання їхньої участі в цивільному обороті, податкових імунітетів, трудових відносин і відповідальності. Такий крок дав би змогу забезпечити правову визначеність і підвищити інвестиційну привабливість України для міжнародних інституцій.

Висновки. Правосуб'єктність міжнародних організацій у контексті міжнародного приватного права є багатовимірним явищем, що поєднує елементи публічного та приватного регулювання. Міжнародні організації є особливими юридичними особами, наділені автономними імунітетами, але водночас залучені до приватних господарських процесів. Визначення меж їхньої правоздатності потребує гнучкого підходу, заснованого на поєднанні норм міжнародного публічного права, внутрішніх актів організацій і національного законодавства.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку універсальних стандартів взаємодії міжнародних організацій з приватними суб'єктами, що сприятиме підвищенню передбачуваності та ефективності міжнародно-правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії : підручник. Київ : Либідь, 2002. 608 с.

2. Гриценко І. С. Правовий статус міжнародних організацій в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки.* 2020. № 4 (115). С. 45–52.

3. Лебедевич А. Д., Письменна К. І. Проблематика визначення правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2024. 32 с. URL : https://dspace.onua.edu.ua/items/4b776a4e-6774-4cd8-a1d6-4b8c51c2d392

4. Мережко О. М. Проблеми міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій. *Часопис Київського університету права.* 2019. № 3. С. 35–40.

5. Мицик В. В. Суб'єкти міжнародного права: теоретичні та практичні аспекти. *Український часопис міжнародного права.* 2018. № 2. С. 14–27.

6. Пасечник О. Щодо питань розвитку окремих компонентів міжнародної правосуб'єктності. *Law. State. Technology*. 2023. № 2. С. 24–30. URL : https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/294

7. Шумило О. М. Міжнародна відповідальність міжнародних організацій у приватноправових відносинах. *Право України.* 2021. № 10. С. 112–123.

8. Чевичалова Ж. В. Міжнародні організації як суб'єкти міжнародного приватного права. *Теорія і практика правознавства.* 2014. Вип. 2 (6). С. 23–37.

REFERENCES

1. Butkevych, V. H., Mytsyk, V. V., & Zadorozhnii, O. V. (2002). International Law. Fundamentals of Theory. Kyiv : Lybid.

2. Hrytsenko, I. S. (2020). The legal status of international organizations in Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series : Law.* 4 (115), 45–52.

3. Lebedevych, A. D., & Pysmenna, K. I. (2024). Issues of defining the legal personality of international non-governmental organizations. Odesa : National University "Odesa Law Academy". URL : https://dspace.onua.edu.ua/items/4b776a4e-6774-4cd8-a1d6-4b8c51c2d392

4. Merezhko, O. M. (2019). Problems of international legal personality of international organizations. *Journal of Kyiv University of Law.* 3, 35–40.

5. Mytsyk, V. V. (2018). Subjects of international law: theoretical and practical aspects. *Ukrainian Journal of International Law.* 2, 14–27.

6. Pasechnyk, O. (2023). On the development of certain components of international legal personality. *Law. State. Technology.* 2, 24–30. URL : https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/294

7. Shumylo, O. M. (2021). International responsibility of international organizations in private law relations. *Law of Ukraine.* 10, 112–123.

8. Chevychalova, Zh. V. (2014). International organizations as subjects of private international law. *Theory and Practice of Jurisprudence.* 2 (6), 23–37.

M. F. Anisimova, V. I. Bak, K. S. Lisova. LEGAL PERSONALITY OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE CONTEXT OF PRIVATE INTERNATIONAL LAW: CONTEMPORARY CHALLENGES

The article provides a comprehensive analysis of the legal personality of international organizations within the framework of private international law. It explores the essence, scope, and limits of their legal capacity, competence, and liability as entities participating in civil, commercial, and labor relations. Particular attention is paid to the application of jurisdictional immunities, the determination of the personal law of international organizations, and the choice of applicable law in contractual relations with private actors. Based on the analysis of scholarly approaches and judicial practice, the article argues that the traditional concept of legal personality – derived from the will of the founding states – should evolve

towards a functionally autonomous model that reflects the growing participation of international organizations in private law relations. The research highlights current challenges caused by globalization and digital transformation, including issues of jurisdiction over electronic contracts, protection of personal data, and liability in the field of cybersecurity. It emphasizes the need to modernize Ukraine's legal framework by adopting a special law defining the private law status of international organizations, regulating their involvement in civil transactions, taxation, labor relations, and responsibility. The study's results have both theoretical and practical significance, contributing to the development of Ukrainian legal doctrine and promoting the harmonization of international private law standards. This approach will enhance the legal certainty and predictability of interactions between Ukraine and international institutions in the legal and economic spheres.

Keywords: *international organization, legal personality, private international law, immunity, conflict of laws, digitalization, globalization.*

Стаття надійшла до редколегії 14 жовтня 2025 року

УДК 347
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.171-179

Т. Й. Білоус,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
email: tanyshabilous@gmail.com
ORCID 0000-0003-1255-5129;
І. Ю. Франко,
здобувач вищої освіти,
Державний податковий університет
email: irynafranko042@gmail.com
ORCID 0009-0000-6567-2025

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЕКОЛОГІЧНУ ІНФОРМАЦІЮ

У статті розглянуто одне із ключових прав людини – право на екологічну інформацію як складову права на знання, гарантованого Конституцією України. Проаналізовано правову природу екологічної інформації на національному та міжнародному рівнях, звертаючи увагу на неузгодженість термінології в чинному законодавстві. Особливу увагу приділено етимології поняття «екологічна інформація», її нормативному визначенню, структурним компонентам і значенню для формування екологічної свідомості громадян. У статті доводиться потреба в уніфікації термінології через закріплення єдиного поняття – «екологічна інформація» в законодавстві України відповідно до міжнародних стандартів, зокрема положень Орхуської конвенції та Директиви 2003/4/ЄС. Зроблено висновок про доцільність подальшого гармонізаційного процесу й розроблення чіткої законодавчої моделі доступу до екологічної інформації.

Ключові слова: *екологічна інформація, доступ до інформації, право на знання, Орхуська конвенція, довкілля, інформаційне право, екологічна безпека, правове регулювання.*

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасного правового поля є забезпечення конституційного права на знання, зокрема доступу до екологічної інформації. Незважаючи на наявність значної кількості нормативно-правових актів, термінологія у сфері екологічної інформації залишається невпорядкованою, що призводить до неоднозначного трактування й ускладнює реалізацію прав громадян. Національне законодавство вживає ряд різних термінів, як-от «екологічна інформація», «інформація про стан довкілля», «інформація про навколишнє природне середовище», що створює юридичну невизначеність. В умовах інтеграції України до європейського правового простору важливим завданням є гармонізація термінів і норм, які регулюють право на доступ до екологічної інформації.

© Білоус Т. Й., Франко І. Ю., 2025

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність цього питання зацікавило й воно стало предметом досліджень таких науковців, як В. І. Андрейцев, А. П. Гетьман, Г. І. Балюк, В. І. Гордєєв, Н. Р. Кобецька, І. І. Каракаш, В. В. Костицький, В. І. Кутузов, С. М. Кравченко, М. В. Краснова, А. А. Попов, Н. Р. Малишева, Е. В. Позняк, Ю. С. Шемшученко, І. В. Сухан, М. В. Шульга, Є. Д. Лук'янчикова та інші.

Метою статті є дослідження, проведення аналізу й визначення механізмів захисту права на доступ до екологічної інформації з метою виявлення основних проблем його застосування. Це дасть змогу знайти способи усунення проблем та їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Одним із нагальних питань є забезпечення права на знання як основне конституційне право. Стаття 34 Конституції України гарантує, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово чи іншим способом. Незважаючи на те, що в цій галузі існує значна кількість наукової літератури, а тема забезпечення доступу людини до екологічної інформації все ще залишається невирішеною.

Основним питанням є визначення терміна «екологічна інформація» та формування базового методу розуміння цієї категорії. Важливо також встановити роль і характеристики екологічної інформації. Оскільки для отримання екологічної інформації потрібно провести детальні дослідження, аналіз і дослідження правової бази прав людини (тобто правової природи закону та законодавства в цій галузі), пропонуємо рекомендаційно розглянути «екологічну інформацію».

На національному рівні правовий режим екологічної інформації визначається Конституцією України, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», а також іншими законами та підзаконними актами.

Одним з основних питань права на отримання екологічної інформації є термінологія та зміст категорії «екологічна інформація».

Вивчаючи правову систему екологічної інформації, перше, на що потрібно звернути увагу, це те, що в правовому полі існує суперечність у визначенні цієї категорії. Чинне законодавство України використовує кілька термінів для представлення цієї категорії, тобто різні нормативні акти містять різні поняття та діють у таких категоріях, як «екологічна інформація», «інформація про екологічні умови» та «інформація про стан навколишнього середовища» тощо. Рекомендацією є можливість дослідити етимологію та значення цієї категорії. По-перше, розглянемо поняття інформації. Термін «інформація» походить від латинського «informatio», що означає «інтерпретація», вперше застосовується лише в ЗМІ, і то в ширшому значенні [1].

Інформація – це абстрактне поняття, яке має різне значення залежно від контексту. Виклад фактів, подій; пояснення; подання, концепції; знайомства, освіта тощо [1].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про інформацію», згідно із законодавством України, визначається будь-яка інформація та/або дані, які можна зберігати на фізичному носії або відображати в електронному вигляді. Тому визначаємо інформацію як певну інформацію, факти, дані, знання, досвід, пов'язаний із предметом передачі та прийому такої інформації, і можемо копіювати її на фізичному носії. Важливою особливістю є

здатність сприймати інформацію логічно та інтуїтивно. Наприклад, інформація про конкретні екологічні небезпеки або загрози, які людина може сприймати на інстинктивному рівні, без конкретних фактів. У цьому випадку важливо, щоб для отримання достовірної екологічної інформації не було потреби вказувати причину запиту такої інформації.

У законодавстві та науковій літературі використовують найчастіше терміни «екологічна інформація», «інформація про довкілля», «інформація про стан навколишнього природного середовища».

У ст. 50 Конституції України зазначається, що кожен має право на безпечне для життя й здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

У національному законодавстві України термінологія, пов'язана з інформацією про довкілля, використовується неоднорідно. Так, у частині другій статті 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації» згадується поняття «інформація про стан довкілля». Водночас у Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» застосовується термін «екологічна інформація». Схожу термінологічну варіативність демонструє й Закон України «Про інформацію», в якому статті 10 та 13 містять формулювання «інформація про стан довкілля (екологічна інформація)». У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема в пункті «е» статті 9, передбачено право громадян на вільний доступ до інформації щодо стану навколишнього природного середовища, а також на її отримання, використання, поширення й зберігання, крім випадків, визначених Законом. Отже, спостерігається розмитість у визначенні поняття «екологічна інформація» та його змісту. З огляду на існуючі відмінності між національними актами та Орхуською конвенцією доцільним є орієнтування на термінологію, запропоновану в Конвенції. Це пояснюється тим, що, згідно з Конституцією України, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, мають переважну силу над національним законодавством у разі колізій.

Термін «довкілля» походить від слова «оточуюче» й трактується як середовище, яке оточує людину. Це поняття охоплює як природні компоненти, так і елементи техногенного, побутового та соціального характеру. У контексті екологічних правовідносин довкілля часто розглядають як сукупність природних та соціально-природних умов і процесів, ототожнюючи його з поняттям природного середовища. У таких випадках терміни «довкілля» та «природне середовище» можуть вважатися тотожними [1].

Водночас у сучасному дискурсі частіше застосовується поняття «екологічна інформація». Сам термін «екологія» має грецьке походження: «oikos» означає «дім» або «оселя», а «logos» – «слово», «наука», «вчення». Існує багато трактувань цієї науки, однак найпоширенішим є таке: екологія – це інтегративна біологічна дисципліна, яка досліджує взаємозв'язки між живими організмами та середовищем їхнього існування [1]. Якщо екологію розглядати як науку про взаємодію живої та неживої природи, то логічним виглядає ототожнення понять «екологічна інформація» та «інформація про навколишнє природне середовище» або «інформація про довкілля».

Ймовірно, саме таким методом і рухалися законодавці. Наприклад, у Законі України «Про інформацію» фігурує визначення «екологічна інформація» як відомості про стан навколишнього середовища. Аналогічне розуміння відображено в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», де цей термін також трактується як інформація про екологічний стан. Важливо зазначити, що навіть на офіційному сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України вживаються обидва варіанти формулювань – «екологічна інформація» та «інформація про навколишнє середовище». Наприклад, Директива 2003/4/ЄС від 28 січня 2003 року перекладається по-різному: як «Про доступ громадськості до екологічної інформації» або ж як «Про доступ громадськості до інформації про навколишнє середовище». Це свідчить про відсутність єдності в підходах та відкриває простір для подальшого обговорення й уточнення правового тлумачення зазначених категорій.

На думку В. І. Кутузова та А. А. Попова, екологічну інформацію можна класифікувати на декілька типів, кожен із яких підпорядковується різним правовим режимам. У науковій літературі поряд із терміном «екологічна інформація» іноді вживається також поняття «екологічно значима інформація». Зазвичай його використовують у контексті реалізації конституційного права громадян на отримання достовірних відомостей про стан довкілля. Проте зазначені автори вказують, що долучення до терміна оцінного елементу може створювати труднощі для точного розуміння та тлумачення самого явища.

У зв’язку з цим важливо забезпечити єдність у термінології та підходах до визначення понять. Зокрема, відповідно до аналізу відповідності українського екологічного законодавства нормам Європейського Союзу існує невідповідність у трактуванні терміна «екологічна інформація» [4].

Загалом у науковій та правовій літературі спостерігається усталена практика використання саме терміна «екологічна інформація». З огляду на це доцільно розглянути можливість внесення змін до законодавства України з метою уніфікації понятійного апарату через закріплення єдиної категорії – «екологічна інформація».

Наступним кроком є аналіз змісту екологічної інформаційної категорії. Екологічна інформація – явище багатогранне й неоднозначне, процес її формування досить складний і визначається багатьма чинниками.

З огляду на багатовимірність поняття «екологічна інформація» його дослідження неминуче пов’язане з рядом складних теоретичних і правових питань. Відповідно до статті 13 Закону України «Про інформацію» під екологічною інформацією розуміють відомості або дані щодо: стану довкілля та його елементів, зокрема генетично модифікованих організмів та взаємозв’язків між ними; впливів, що можуть мати негативний ефект на довкілля (наприклад, речовини, шум, випромінювання, енергетичні чинники, певні види діяльності чи адміністративні рішення, екологічні угоди, державна політика, нормативні акти, плани або програми); стану здоров’я людей, умов їхнього життя, а також культурних об’єктів у випадках, коли вони зазнають впливу чинників довкілля; та інших відповідних даних [7].

Схоже визначення міститься й у статті 25 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Згідно з ним екологічна інформація охоплює будь-які відомості в письмовій, цифровій чи іншій матеріальній формі, які стосуються стану природи та її складників (земля, вода, флора, фауна, надра, ступінь забруднення), біорізноманіття, зокрема генетично модифікованих організмів, впливу джерел і чинників (радіації, шуму, вібрацій тощо), потенційних загроз надзвичайних ситуацій екологічного характеру та способів їхнього подолання, програм і заходів з охорони довкілля, законодавства, витрат на екологічні заходи та проведення економічного аналізу для ухвалення екологічних рішень.

Аналіз відповідності національного законодавства України вимогам Європейського Союзу вказує на потребу в уточненні поняття «екологічна інформація» відповідно до формулювань, закріплених у Директиві 2003/4/ЄС та Орхуській конвенції [4].

У контексті Орхуської конвенції екологічна інформація визначається як будь-які відомості, незалежно від форми (письмова, електронна, аудіовізуальна тощо), що стосуються: стану компонентів навколишнього середовища (повітря, води, ґрунтів, земель, ландшафтів, природних об’єктів, біорізноманіття з урахуванням ГМО та їх взаємодії); чинників, які впливають або потенційно можуть впливати на ці компоненти (речовини, енергія, види діяльності, адміністративні заходи, правові акти, політичні програми тощо); інформації про здоров’я людей, їхню безпеку, побутові умови, стан культурних цінностей і споруд у разі впливу на них через зазначені екологічні чинники.

Конституція України значно розширила сферу цивільних прав і вперше втілює багато екологічних прав, серед яких екологічна інформація займає важливе місце. Стаття 50 Конституції України гарантує, що «кожен має право вільно отримувати інформацію про умови навколишнього середовища, якість їжі та щоденних потреб, а також право на розповсюдження цієї інформації». Нагляд за отриманням екологічної інформації відіграє важливу роль у посиленні діяльності держави та громадських організацій у галузі охорони навколишнього середовища. Як підкреслював Т. Захарченко, «не може уявити сучасну цивілізацію, відкрите суспільство, воно не забезпечить своїм громадянам правового захисту інформації, включаючи їхні інтереси, та навколишнє середовище».

Отже, важливо дослідити правовий статус екологічної інформації та визначити механізм її отримання й використання. В Україні еколого-нормативні акти прямо закріплюють право громадян на одержання інформаційних відомостей екологічного характеру.

У статті 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплено право кожного громадянина на доступ до повної та достовірної інформації про екологічний стан довкілля, а також про те, як цей стан може впливати на здоров’я людей. Отримання такої інформації має здійснюватися в порядку, передбаченому законодавством.

Уряд затвердив постанову «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо відкритих даних». Постанова Кабінету Міністрів України № 835 «Про затвердження положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі

відкритих даних» визначає вимоги до структури, формату, періодичності та порядку оновлення наборів даних, які підлягають оприлюдненню. До відкритих даних належить екологічна інформація, як-от дані державної системи моніторингу довкілля чи єдиний реєстр з оцінки пливу на довкілля, державний класифікатор відходів тощо. Такі зміни були зумовлені потребою та розвитком сфери відкритих даних в Україні загалом. Вони підкреслюють та уточнюють норми права відповідно до тих сучасних тенденцій, які сформувалися в державі та на світовому рівні у цей період. Це свідчить і про те, що відбувся своєрідний поштовх у розвитку сфери відкритих даних в Україні. Відкриття екологічних даних підвищує рівень прозорості, підсилює якість надання публічних послуг, забезпечує підзвітність органів державної влади. Крім того, це дає змогу громадянам бачити повноту та масштаби проблем, стимулювати їхнє вирішення, громадяни мають змогу відслідковувати екологічну ситуацію в державі, у разі шкідливих дій для довкілля вимагати впровадження природоохоронних заходів, допомагає перешкоджати порушенню екологічного законодавства, викривати корупційне підгрунтя.

Разом із цими нормативними актами доступ до інформації (включно із екологічною) визначається українським «Інформаційним законом». Однак Закон навіть не підкреслює, що екологічна інформація є окремим видом, але містить довідкову інформацію та енциклопедичну інформацію (стаття 24). Однак екологічна інформація не може бути зведена до довідкової та енциклопедії за своїм змістом і статусом. Закон також передбачає особливий характер інформації про екологічні проблеми, передбачає, що правова система такої інформації була створена Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України. На жаль, Верховна Рада України ще не ухвалила нормативного законопроєкту, який би регулював екологічну інформаційну систему.

Аналізуючи закон, можна визначити різні типи екологічної інформації. Наприклад, інформація може бути терміновою, регулярною та на вимогу. Інформація про надзвичайні ситуації стосується екологічної надзвичайної ситуації або її загрози. Порядок ведення обліку надзвичайних ситуацій визначає порядок такої інформації та її поширення. Ухвалений «Закон про екологічну інформацію» повинен відображати правову систему такої інформації. Потрібно чітко визначити організацію, терміни та процедури публікації цієї інформації. Така інформація повинна надаватися державними органами якомога швидше. Звичайно, громадяни не позбавлені права запитувати інформацію про аварії та стихійні лиха, але надавати повну, достовірну й випадкову інформацію про стихійне лихо, але в цих випадках надання повної, достовірної та дієвої інформації є пріоритетом.

Громадяни, громадські організації та державні установи, за потреби, можуть попросити їх надати цю інформацію. У цьому разі механізм отримання екологічної інформації є предметом додаткових досліджень.

Екологічну інформацію можна розділити на складну й особисту. Цей поділ відображає його зміст. Зокрема, інтегрована інформація містить усю систему вагомих інформаційних компонентів.

Відповідно до регіонів, залучених до екологічної інформації, можна виділити інформацію з національними, регіональними та місцевими характеристиками.

Якщо надана інформація описує стан навколишнього середовища або різні його компоненти як інформацію, яка відповідає встановленим екологічним стандартам і не є небезпечною для життя та здоров'я населення, цю інформацію можна назвати позитивною. Така інформація є негативною, якщо вона небезпечна для людей і має шкідливий вплив, що перевищує екологічні стандарти.

Екологічна та правова інформація відіграє важливу соціальну, профілактичну та освітню роль. Її зміст – інформація про екологічні злочини, описи її змісту, дані про притягнення злочинців до відповідальності, існуючі екологічні вимоги, норми та стандарти, екологічні закони й нормативні акти тощо.

Згідно з положеннями Закону України «Про інформацію» вся інформація класифікується за режимом доступу на відкриту та таку, що має обмежений доступ, серед якої виокремлюються конфіденційна й таємна. Варто враховувати, що, відповідно до статті 6 Закону України «Про державну таємницю», забороняється засекречення відомостей щодо стихійних лих, катастроф чи інших надзвичайних ситуацій, які можуть становити загрозу для життя та безпеки громадян, а також даних про стан довкілля й здоров'я населення. Крім того, Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 року визначає, що інформація про забруднення навколишнього природного середовища не може вважатися комерційною таємницею. Водночас пункт 4 статті 4 Орхуської конвенції передбачає досить широкий спектр підстав для відмови в наданні екологічної інформації, зокрема у випадках, коли її розкриття може порушити конфіденційність комерційних або виробничих даних, що може стати підгрунтям для зловживань з боку посадових осіб.

На виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» Президент України підписав Указ № 547/2011 «Про питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації» [8]. Він повинен забезпечувати реалізацію конституційно закріпленого права громадян вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію. За допомогою ухваленого Указу оприлюднюють регіональні звіти, проєкти, програми, які повинні бути в публічному доступі та підлягати публічному обговоренню, проєкти соціального, економічного, культурного розвитку. Створюється система обліку документів, яка містить публічну інформацію, набори даних, які оприлюднюють у формі відкритих даних на Єдиному державному вебпорталі відкритих даних тощо. Забезпечується громадський контроль за забезпеченням органами виконавчої влади доступу до публічної інформації. Сприяння депутатам місцевих рад, громадянам, громадським організаціям здійснювати громадський контроль доступу до публічної інформації органами виконавчої влади через проведення громадської експертизи, громадських слухань тощо. Надається можливість подавати запити на інформацію, запроваджується облік запитів на інформацію.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що право на доступ до екологічної інформації є важливим елементом екологічних прав людини та відіграє ключову роль у формуванні екологічно відповідального суспільства. Це право забезпечує участь громадськості в ухваленні рішень, що стосуються довкілля, і водночас є дієвим інструментом контролю за діяльністю державних органів та суб'єктів господарювання.

Однак правова природа екологічної інформації в українському законодавстві залишається суперечливою через відсутність єдиного, чіткого визначення цього терміна. У різних нормативно-правових актах використовують синонімічні, але не ідентичні поняття, що створює правову невизначеність і ускладнює практичну реалізацію права на доступ до такої інформації. Це особливо актуально в контексті наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу.

На основі аналізу норм Орхуської конвенції та європейських директив можна дійти висновку про потребу в законодавчому унормуванні поняття «екологічна інформація» в Україні. Доцільним є закріплення цього терміна в єдиній редакції з урахуванням міжнародних зобов'язань України, що сприятиме гармонізації екологічного права, підвищенню рівня правової культури та екологічної свідомості громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Екологічне право : підруч. / за ред. А. П. Гетьмана. Х. : Право, 2013. 432 с.

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 05.05.2025).

3. Кравченко С. Як захистити екологічні права громадян. *Урядовий кур'єр.* 1995. 27 червня.

4. Огляд стану гармонізації законодавства України з вимогами права ЄС та базовий план гармонізації законодавства України з правом ЄС (довкілля). URL : http://www.menr.gov.ua/docs/activity-adaptation/Table%20of%20Concordance%20Access%20to%20Information.pdf

5. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII : станом на 27 берез. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 05.05.2025).

6. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР : станом на 1 січ. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-вр#Text (дата звернення: 05.05.2025).

7. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII : станом на 30 жовт. 2024 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text (дата звернення: 05.05.2025).

8. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI : станом на 8 жовт. 2023 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text (дата звернення: 05.05.2025).

REFERENCES

1. Ekolohichne pravo : pidruch. / za red. A. P. Hetmana. Kh. : Pravo, 2013. 432 s.

2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR : stanom na 1 sich. 2020 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text (data zvernennia: 05.05.2025).

3. Kravchenko S. Yak zakhystyty ekolohichni prava hromadian. *Uriadovyi kurier.* 1995. 27 chervnia.

4. Ohliad stanu harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z vymohamy prava YeS ta bazovyi plan harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z pravom YeS (dovkillia). URL : http://www.menr.gov.ua/docs/activity-adaptation/Table%20of%20Concordance%20Access%20to%20Information.pdf

5. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII : stanom na 27 berez. 2025 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (data zvernennia: 05.05.2025).

6. Pro vykorystannia yadernoi enerhii ta radiatsiinu bezpeku : Zakon Ukrainy vid 08.02.1995 № 39/95-VR : stanom na 1 sich. 2025 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-vr#Text (data zvernennia: 05.05.2025).

7. Pro derzhavnu taiemnytsiu : Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 № 3855-XII : stanom na 30 zhovt. 2024 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text (data zvernennia: 05.05.2025).

8. Pro dostup do publichnoi informatsii : Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 № 2939-VI : stanom na 8 zhovt. 2023 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text (data zvernennia: 05.05.2025).

T. Y. Bilous, I. Yu. Franko. MECHANISM FOR PROTECTION OF THE RIGHT TO ENVIRONMENTAL INFORMATION

The article deals with one of the key human rights - the right to environmental information as a component of the right to knowledge guaranteed by the Constitution of Ukraine. The author analyzes the legal nature of environmental information at the national and international levels, drawing attention to the inconsistency of terminology in current legislation. Particular attention is paid to the etymology of the concept of "environmental information", its regulatory definition, structural components and significance for the formation of environmental awareness of citizens. The article argues for the need to unify terminology by enshrining a single concept – "environmental information" – in Ukrainian legislation in accordance with international standards, in particular, the provisions of the Aarhus Convention and Directive 2003/4/EC. The author concludes that it is advisable to continue the harmonization process and develop a clear legislative model of access to environmental information.

Keywords: *environmental information, access to information, right to knowledge, Aarhus Convention, environment, information law, environmental safety, legal regulation.*

Стаття надійшла до редколегії 8 жовтня 2025 року

УДК 342.7
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.180-188

Н. В. Білянська,
кандидат юридичних наук, професор,
Державний податковий університет
email: bilianskanv@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-1650-5500;
С. Д. Мосьпак,
здобувач вищої освіти,
Державний податковий університет
email: mospaksofia@gmail.com
ORCID ID 0009-0005-5950-2755

СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО В УКРАЇНІ ТА СВІТІ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У сучасному світі допоміжні репродуктивні технології, зокрема сурогатне материнство, набувають усе більшого поширення, стаючи для багатьох бездітних пар єдиним шансом відчути радість батьківства. Україна є однією з небагатьох країн, де комерційне сурогатне материнство дозволене на законодавчому рівні, що зумовлює значний інтерес з боку іноземних громадян. Однак, попри існуючу законодавчу базу, правове регулювання цієї сфери в Україні залишається недосконалим та породжує численні етичні, соціальні та юридичні колізії.

Основну увагу в статті приділено законодавчим нормам, що регулюють сурогатне материнство в Україні, охоплюючи вимоги до учасників програми та умови проведення сурогатного материнства, судовій практиці та практиці ЄСПЛ. У статті також аналізуються підходи до регулювання сурогатного материнства в різних країнах світу, зокрема в США, Великій Британії, Німеччині, Франції, Іспанії тощо. Розглянуто різноманіття підходів – від повної заборони до чітко регламентованих процедур.

Встановлено, що сурогатне материнство є складною етико-правовою категорією, яка регулюється законодавством різних країн по-різному. У світі існують три основні підходи до його правового регулювання: легалізація, заборона та часткове регулювання. Україна належить до країн, де сурогатне материнство є законним і регулюється рядом нормативно-правових актів. Дослідження дало змогу виявити недоліки українського законодавства порівняно з іншими країнами.

Визначено, що важливим завданням для України залишається розробка ефективного механізму правового захисту всіх сторін програми сурогатного материнства. У світі зростає попит на репродуктивні технології, однак відсутність чітких міжнародних норм і неоднозначність регулювання в різних країнах створюють правові колізії та ризики.

© Білянська Н. В., Мосьпак С. Д., 2025

Зроблено висновок щодо потреби в ухваленні комплексного закону, який би враховував міжнародні стандарти, судову практику, вимоги громадян та етичні аспекти, а також передбачав порядок та особливості укладення договорів про сурогатне материнство, вимоги до сторін, механізми захисту прав дитини та процедури міжнародного визнання батьківства.

Ключові слова: *сурогатне материнство, сурогатна матір, генетичні батьки, допоміжні репродуктивні технології, права дитини, донорство.*

Метою статті є дослідження та аналіз нормативно-правового регулювання інституту сурогатного материнства в Україні та за кордоном з метою виявлення особливостей, прогалин і можливостей для вдосконалення національного законодавства в цій сфері.

Постановка проблеми. Інститут сурогатного материнства відіграє вагому соціальну роль, оскільки відкриває можливості батьківства для осіб, які не можуть мати дітей природним способом. Можливість скористатися послугами сурогатної матері є досить важливою та потрібною для таких пар.

В Україні сурогатне материнство є законним, але його правове регулювання має певні особливості та відмінності від законодавства інших країн. Водночас правове регулювання сурогатного материнства в Україні залишається одним із найбільш складних і недостатньо врегульованих напрямів сімейного права, що породжує численні труднощі у правозастосовній практиці. Саме тому дослідження законодавчого механізму врегулювання процедури сурогатного материнства в законодавстві різних країн є надзвичайно вагомим та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах вивчення правового регулювання сурогатного материнства в Україні й за кордоном варто звернути увагу на ряд актуальних досліджень, які стали основою для аналізу сучасного стану цієї сфери та формулювання напрямів її розвитку.

Наприклад, О. О. Гладушняк здійснила ґрунтовний аналіз національного законодавства. Авторка акцентує увагу на фрагментарності правового регулювання в Україні та відсутності спеціального закону, що створює правову невизначеність і можливості для зловживань. Вона підкреслює потребу в створенні єдиного нормативного акта, який би комплексно регламентував усі аспекти сурогатного материнства [2, с. 37].

Окремі вчені розглядають проблематику сурогатного материнства крізь призму морально-етичних дилем, що супроводжують цей інститут. Так, І. Коваленко піднімає питання комерціалізації репродуктивної функції жінки, прав дитини та недосконаліть правового механізму у випадках міжнародного сурогатного материнства [3, с. 34].

Х. Майкут, О. Савайда, І. Здреник, У. Цмоць здійснюють порівняльно-правовий аналіз законодавства України та інших країн. Автори систематизують моделі правового регулювання сурогатного материнства в країнах ЄС, США, Канаді та Грузії. Особливу увагу приділено питанням транснаціонального сурогатного материнства, що є актуальним для України як одного з основних напрямів медичного туризму [4, с. 169].

У дослідженні М. В. Менджул детально аналізовано переваги й недоліки різних підходів до правового врегулювання. Автор виокремлює три основні моделі: дозволену

(як у США), обмежену (Франція) та заборонну (Німеччина), наголошуючи на потребі в обережному запозиченні іноземного досвіду з урахуванням українських реалій [5, с. 77].

Дослідники О. Оніщенко та П. Козіна розглядають міжнародно-правовий вимір проблеми. Також вони підкреслюють, що недостатність міжнародної уніфікації та відсутність чітких правил у національному законодавстві спричиняють труднощі у визнанні батьківських прав та громадянства дитини [7, с. 102].

Отже, проведені дослідження свідчать про високу актуальність проблеми правового регулювання сурогатного материнства. Вони демонструють як важливість гармонізації законодавства України з міжнародними стандартами, так і потребу у врахуванні етичних аспектів та захисті прав усіх учасників процесу.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання сурогатного материнства в Україні, порівняно з іноземним законодавством, становить надзвичайно актуальну та складну тему, яка охоплює юридичні, етичні, медичні й соціальні аспекти. З огляду на активний розвиток допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ), зокрема й сурогатного материнства, виникає потреба в глибокому аналізі чинної нормативної бази, судової практики та міжнародного досвіду, що дасть змогу забезпечити баланс між правами генетичних батьків, сурогатної матері та дитини.

Законодавча база України не містить спеціального закону, що комплексно регулював би питання сурогатного материнства. Окремі аспекти здійснення сурогатного материнства передбачені в Цивільному кодексі України, Сімейному кодексі України, Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Законі України від 17.05.2018 «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», Правилах державної реєстрації актів цивільного стану України, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5, Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 № 787. Проте таке фрагментарне правове регулювання не може повною мірою гарантувати належну реалізацію й захист прав та інтересів учасників таких правовідносин [1, с. 19–20].

Відповідно до наказу МОЗ від 09.09.2013 № 787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» сурогатне материнство дозволено лише за медичними показаннями та за умови наявності письмового договору між сурогатною матір'ю й біологічними батьками. Так, умовами його застосування, згідно з цим наказом МОЗ України, є:

- наявність медичних показань до сурогатного материнства, передбачених законодавством;
- наявність документів, потрібних для проведення сурогатного материнства;
- подружжя (або один з майбутніх батьків), в інтересах якого здійснюється сурогатне материнство, повинно (повинен) мати генетичний зв'язок з дитиною;
- сурогатна мати не повинна мати безпосередній генетичний зв'язок з дитиною. Дозволено виношування вагітності близькими родичами майбутніх батьків (мати, сестра, двоюрідна сестра тощо) [8].

Порядок реєстрації народження дитини, народженої сурогатною матір'ю, визначається наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5 «Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні» [10], відповідно до якого батьками вважаються подружжя, які надали згоду на імплантацію ембріона (п. 11). Однак у практиці виникають складнощі з реєстрацією таких дітей, зокрема в разі, коли сурогатна мати змінює своє рішення або у випадках, пов'язаних з іноземними замовниками.

Упродовж останніх років у судовій практиці трапляються випадки розгляду справ щодо встановлення спорідненості між батьками-іноземцями та дитиною, народженою за допомогою послуг сурогатної матері. Вимога отримання такого судового рішення в Україні зумовлена спеціальним порядком встановлення батьківства в окремих державах (зокрема, Великої Британії, Німеччині, Іспанії тощо), які передбачають особливі процедури реєстрації дітей, народжених за допомогою сурогатного материнства за кордоном.

Власне, в Реєстрі судових рішень можна знайти чимало прикладів успішних судових рішень, у яких без труднощів був встановлений факт наявності сімейних зв'язків. Проте існують випадки неправильного застосування та/або трактування судами законодавчих норм, що призводять до порушення прав дитини та батьків.

Так, яскравим прикладом є справа № 760/26991/19, розглянута Солом'янським районним судом м. Києва, де йшлося про відмову в реєстрації народження дитини, народженої сурогатною матір'ю для іноземної пари – громадян Королівства Іспанії. Відмовляючи у відкритті провадження в справі, суд першої інстанції обґрунтував свої висновки тим, що із заяви вбачається наявність спору про право, який має розглядатися в позовному провадженні.

Враховуючи наявність у матеріалах справи нотаріально засвідченої згоди сурогатної матері на реєстрацію подружжя заявників батьками дитини та підтвердження відсутності в сурогатної матері будь-яких претензій і прав стосовно дитини, такий висновок суду є, безсумнівно, помилковим. Суд апеляційної інстанції скасував ухвалу районного суду й повернув справу для продовження розгляду до суду першої інстанції. Апеляційний суд зазначив, що посилання районного суду на наявність у справі спору про право як на підставу для відмови у відкритті провадження та необхідність розгляду цієї заяви у порядку позовного провадження є помилковими, оскільки встановлення факту родинних відносин дитини та заявників не пов'язано з подальшим вирішенням спору ні між заявниками, ні між заявниками і сурогатною матір'ю, що підтверджується нотаріально посвідченою заявою останньої. Чинним законодавством України не передбачено іншого порядку встановлення такого факту, а чинне законодавство Іспанії можливість реєстрації батьківства щодо дитини, народженої методом сурогатного материнства, обумовлює виключно наявністю судового рішення про встановлення факту в країні народження дитини [9].

Отже, до винесення судового рішення пара іноземців не може зареєструвати своїх дітей у країні їхнього громадянства та повним обсягом реалізувати свої батьківські права, що явно порушує їхні права та негативно впливає на репутацію України загалом.

На нашу думку, потрібно підтримати вчених, які наголошують на потребі в ухваленні комплексного закону про сурогатне материнство, що допомогло б уникнути схожих ситуацій, оскільки на законодавчому рівні було б встановлено захист прав як біологічних батьків, так і дітей, народжених за програмами сурогатного материнства. Так, О. Цимбалюк наголошує на потребі в ухваленні спеціального закону про сурогатне материнство, який би чітко врегулював усі аспекти цієї процедури, охоплюючи вимоги до учасників, права та обов'язки сторін, а також наслідки для дитини [12, с. 45]. На думку М. В. Менджул, такий акт має чітко визначати можливості застосування сурогатного материнства іноземцями та гарантувати особливий правовий захист дітей, народжених сурогатними матерями [6, с. 157].

На сьогодні правове регулювання сурогатного материнства становить складну проблему правозастосовної практики не лише для України, а й для багатьох інших держав. Аналіз законодавства інших країн свідчить про відсутність єдиного підходу до регулювання сурогатного материнства.

Так, у Німеччині, Франції, Швеції, Італії, Норвегії, Іспанії сурогатне материнство повністю заборонене.

Водночас в інших країнах сурогатне материнство дозволено, проте із різним ступенем регламентації:

1. Грузія – дозволено для гетеросексуальних пар, включно з іноземцями, а законодавство чітко регулює права батьків і сурогатної матері.

2. Ізраїль – дозволено, але з певними обмеженнями: сурогатна мати повинна бути незаміжньою та не мати релігійних обмежень.

3. Нідерланди, Португалія, Греція, Канада, Австралія, Велика Британія, Таїланд, Індія – лише на безоплатній основі. Так, у Великій Британії договори про сурогатне материнство не мають юридичної сили, а остаточне рішення про батьківство ухвалює суд. Упродовж останніх років такі держави, як Таїланд та Індія, які раніше надавали послуги сурогатного материнства, заборонили його здійснення на платних засадах. Зокрема, в Індії 2018 року було ухвалено закон, що дозволяє сурогатне материнство лише громадянам Індії на безоплатній основі.

4. У США – немає єдиного федерального закону; у деяких штатах (наприклад, Каліфорнія, Іллінойс) дозволене комерційне сурогатне материнство, в інших – заборонене. У США повна заборона сурогатного материнства діє в законодавстві штатів Арізона, Мічиган, Нью-Джерси. Донедавна Нью-Йорк також входив до штатів, де сурогатне материнство було заборонено. Однак 3 квітня 2020 року було підписано документ, який узаконює сурогатне материнство та встановлює порядок його застосування на території Нью-Йорка – Закон про безпеку батьків і дитини (A Medical Practitioner's Guide to the Child Parent Security Act). Цей документ набув чинності 15 лютого 2021 року.

Проте, незважаючи на особливості законодавства різних країн, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) має власне бачення законодавчого визнання сурогатного материнства. Так, у справі «Меннессон проти Франції» [11] ЄСПЛ визнав порушення права на повагу до приватного життя через відмову у визнанні батьківства.

Згідно з рішенням у цій справі через відсутність у двох дітей, які з'явилися на світ у Каліфорнії, в результаті гестаційного сурогатного материнства та їхніх імовірних батьків можливості домогтися у Франції визнання батьківсько-дитячих зв'язків, що були законно встановлені між ними в США, ЄСПЛ встановив порушення прав дітей на повагу до їхнього приватного життя (ст. 8 Конвенції).

ЄСПЛ вважає, що суцільна й абсолютна відсутність можливості отримати визнання стосунків між дитиною, народженою відповідно до домовленості про сурогатне материнство, укладеної за кордоном, і передбачуваними батьками є несумісною з вищим інтересом дітей, дотримання якого має керувати всіма рішеннями щодо них. Схожа невизначеність має здатність негативно впливати на визначення їхньої власної ідентичності.

Загалом ЄСПЛ наголосив, що, створюючи перешкоду як для визнання, так і для встановлення в національному праві зв'язку спорідненості з біологічним батьком, держава-відповідач вийшла за межі, дозволені для можливості розсуду.

Висновки. Основні проблеми правового регулювання в Україні пов'язані з відсутністю чіткого визначення поняття сурогатного материнства, відсутністю єдиного нормативного акта, який би охоплював усі аспекти відносин між сурогатною матір'ю та біологічними батьками, нерегламентованістю правового статусу дитини, народженої внаслідок сурогатного материнства, а також з ризиками порушення прав людини.

Україна є однією з небагатьох країн, де дозволено комерційне сурогатне материнство. Проте правове регулювання сурогатного материнства в Україні потребує подальшого вдосконалення. На нашу думку, варто врегулювати питання захисту прав сурогатних матерів і дітей, народжених за допомогою сурогатного материнства, та забезпечити прозорість і етичність процедури сурогатного материнства.

У цьому аспекті найкращим варіантом може стати ухвалення комплексного закону, який би враховував міжнародні стандарти, судову практику, потреби громадян та етичні аспекти, а також передбачав порядок і особливості укладення договорів про сурогатне материнство, вимоги до сторін, механізми захисту прав дитини та процедури міжнародного визнання батьківства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білянська Н. В. Особливості правового регулювання сурогатного материнства в Україні та світі. *Захист прав та інтересів в умовах реформування приватного права в Україні :* збірник наукових праць учасників круглого столу, м. Київ, 4 лютого 2022 р. Київ, 2022. С. 19–22.

2. Гладушняк О. О. Правове регулювання сурогатного материнства: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Правознавство.* 2014. № 19 (1). С. 37–45.

3. Коваленко І. Сурогатне материнство: етичні та правові аспекти. *Право України.* 2020. № 9 (6). С. 34–40.

4. Правове регулювання сурогатного материнства: міжнародний досвід, стан та перспективи розвитку в Україні / Майкут Х., Савайда О., Здреник І., Цмоць У. *Наукове правознавство.* 2024. № 7 (3). С. 169–177.

5. Менджул М. В. Порівняний аналіз правових засад сурогатного материнства. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 2. С. 77–79.

6. Менджул М. В. Правове регулювання застосування технології сурогатного материнства в Україні під час повномасштабної війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2023. Випуск 77, частина 1. С. 154–158.

7. Оніщенко О., Козіна П. Сурогатне материнство в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект. *Повітряне і космічне право: юридичний вісник Національного авіаційного університету.* 2015. № 36. С. 102–108.

8. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : затверджено наказом МОЗ України від 09.09.2013 № 787. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13 (дата звернення: 26.06.2025).

9. Постанова Київського апеляційного суду від 12.12.2019 у справі № 760/26991/19. URL : http://reyestr.court.gov.ua/Review/86434765 (дата звернення: 26.06.2025).

10. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5 (в редакції наказу Міністерства юстиції України від 24.12.2010 № 3307/5). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#top (дата звернення: 26.06.2025).

11. Справа Меннессон проти Франції від 26.06.2014 № 65192/11. URL : file:///C:/Users/User/Downloads/003-4804617-5854908%20(1).pdf (дата звернення: 26.06.2025).

12. Цимбалюк О. Правове регулювання сурогатного материнства в Україні: сучасний стан та перспективи. *Журнал українського права.* 2021. № 12 (3). С. 45–58.

REFERENCES

1. Bilianska, N. (2022). Osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya surohatnoho materynstva v Ukrayini ta sviti [Features of legal regulation of surrogacy in Ukraine and the world]. Collection of scientific papers of the round table participants '22: *Kruhlyy stil «Zakhyst prav ta interesiv v umovakh reformuvannya pryvatnoho prava v Ukrayini» – Round table «Protection of rights and interests in the context of private law reform in Ukraine»* (pp. 19–22). Kyiv [in Ukrainian].

2. Hladushniak, O. O. (2014). Pravove rehuliuvannia surohathnoho materynstva: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Legal regulation of surrogacy: current state and prospects of development]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravoznavstvo*. 19 (1), 37–45 [in Ukrainian].

3. Kovalenko, I. (2020). Surohatne materynstvo: etychni ta pravovi aspekty [Surrogate motherhood: ethical and legal aspects]. *Pravo Ukrainy*. 9 (6), 34–40 [in Ukrainian].

4. Maikut, Kh., Savaida, O., Zdrenyk, I., & Tsmots, U. (2024). Pravove rehuliuvannia surohathnoho materynstva: mizhnarodnyi dosvid, stan ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [Legal regulation of surrogacy: international experience, current state and prospects of development in Ukraine]. *Naukove pravoviznavstvo*. 7 (3), 169–177 [in Ukrainian].

5. Mendzhul, M. V. (2019). Porivnialnyi analiz pravovykh zasad surohathnoho materynstva [Comparative analysis of the legal principles of surrogacy]. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2, 77–79 [in Ukrainian].

6. Mendzhul, M. V. (2023). Pravove rehulyuvannya zastosuvannya tekhnolohiyi surohatnoho materynstva v Ukrayini pid chas povnomasshtabnoyi viyny [Legal regulation of the use of surrogacy technology in Ukraine during a full-scale war]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu, Seriya Pravo.* Vypusk 77, chastyna 1, 154–158 [in Ukrainian].

7. Onishchenko, O., & Kozina, P. (2015). Surohatne materynstvo v Ukraini ta za kordonom: porivnialno-pravovyi aspekt [Surrogate motherhood in Ukraine and abroad: comparative legal aspect]. *Povitriane i kosmichne pravo: yurydychnyi visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*. 36, 102–108 [in Ukrainian].

8. Poriadok zastosuvannia dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohii v Ukraini : nakaz MOZ Ukrainy vid 9 veresnia 2013 r. № 787 [On approval of the Procedure for the use of assisted reproductive technologies in Ukraine : Order of the Ministry of Health of Ukraine dated September 9, 2013 No. 787]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13 [in Ukrainian].

9. Postanova Kyyivs′koho apelyatsiynoho sudu vid 12.12.2019 u spravi № 760/26991/19 [Resolution of the Kyiv Court of Appeal in case № 760/26991/19 dated December 12, 2019]. URL : http://reyestr.court.gov.ua/Review/86434765 [in Ukrainian].

10. Pravyla derzhavnoyi reyestratsiyi aktiv tsyvil′noho stanu v Ukrayini : nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 18.10.2000 № 52/5 (v redaktsiyi nakazu Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny vid 24.12.2010 № 3307/5) [Rules of state registration of civil status acts in Ukraine : Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated October 18, 2000 No. 52/5 (as amended by the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated December 24, 2010 No. 3307/5)]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#top [in Ukrainian].

11. Sprava Mennesson proty Frantsii vid 26 chervnia 2014 roku № 65192/11 [Case of Mennesson v. France dated June 26, 2014 No. 65192/11]. URL : file:///C:/Users/User/Downloads/003-4804617-5854908%20(1).pdf [in Ukrainian].

12. Tsymbaliuk, O. (2021). Pravove rehuliuvannia surohathnoho materynstva v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy [Legal regulation of surrogacy in Ukraine: current state and prospects]. *Zhurnal ukrainskoho prava*. 12(3), 45–58 [in Ukrainian].

N. V. Bilianska, S. D. Mospak. SURROGACY IN UKRAINE AND THE WORLD: FEATURES OF LEGAL REGULATION

In the modern world, assisted reproductive technologies, in particular, surrogacy, are becoming increasingly widespread, becoming for many childless couples the only chance to experience the joy of parenthood. Ukraine is one of the few countries where commercial surrogacy is permitted at the legislative level, which causes significant interest from foreign citizens. However, despite the existing legislative framework, the legal regulation of this area in Ukraine remains imperfect and gives rise to numerous ethical, social and legal conflicts. The article focuses on the legislative norms regulating surrogacy in Ukraine, including the

requirements for program participants and the conditions for conducting surrogacy, judicial practice, and the practice of the ECHR. The article also analyzes approaches to regulating surrogacy in different countries of the world, in particular in the USA, Great Britain, Germany, France, Spain, etc. The variety of approaches is considered - from a complete ban to clearly regulated procedures.

It has been established that surrogacy is a complex ethical and legal category that is regulated by the legislation of different countries in different ways. There are three main approaches to its legal regulation in the world: legalization, prohibition, and partial regulation. Ukraine is one of the countries where surrogacy is legal and regulated by a number of regulatory acts. The study revealed shortcomings of Ukrainian legislation compared to other countries.

It was determined that an important task for Ukraine remains the development of an effective mechanism for legal protection of all parties to the surrogacy program. The demand for reproductive technologies is growing in the world, but the lack of clear international norms and the ambiguity of regulation in different countries create legal conflicts and risks.

A conclusion was made regarding the need to adopt a comprehensive law that would take into account international standards, judicial practice, the needs of citizens and ethical aspects, as well as provide for the procedure and features of concluding surrogacy agreements, requirements for the parties, mechanisms for protecting the rights of the child and procedures for international recognition of paternity.

Keywords: *surrogacy, surrogate mother, genetic parents, assisted reproductive technologies, child rights, donation.*

Стаття надійшла до редколегії 21 жовтня 2025 року

УДК 349.22:342.733
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.189-197

Л. Д. Менів,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
email: meniv17@ gmail.com
ORCID 0000-0003-4491-3218;
О. С. Ютовець,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
email: olia.yutovets.s@gmail.com
ORCID 0009-0007-3844-6875

ПРАЦЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: БАЛАНС МІЖ ПРАВОМ НА РОБОТУ ТА ПРАВОМ НА ОСВІТУ

У статті досліджено питання врегулювання балансу між правом неповнолітніх на працю та їхнім фундаментальним правом на освіту в Україні. Проаналізовано нормативно-правові акти, які регулюють питання працевлаштування неповнолітніх осіб, охоплюючи вікові обмеження, скорочений робочий час, особливі правила оплати праці та заборону шкідливих робіт. Проаналізовано переваги трудової діяльності для підлітків: розвиток соціальних компетентностей, фінансова грамотність, професійний досвід. Також розглянуто ризики роботи для неповнолітніх: зниження академічної успішності, шкода здоров'ю та психологічному стану, соціально-правова вразливість, ризик експлуатації. Особлива увага в дослідженні зосереджена на тому, як війна та надзвичайні умови змінюють сутність роботи неповнолітніх, створюючи для них нові, надзвичайно складні проблеми. Досліджено міжнародний досвід регулювання праці неповнолітніх на прикладі Німеччини та Канади, які демонструють пріоритет освіти й суворий контроль за дотриманням норм.

Зроблено висновок, що проблема праці неповнолітніх є актуальною. Правове врегулювання праці неповнолітніх в Україні є надзвичайно складною і багатогранною проблемою, яка вимагає постійного балансування між правом на працю та правом на освіту. Роботу підлітка можна оцінювати як з негативної, так і з позитивної сторони. З одного боку, це дає їм самостійність, фінансові знання та корисний досвід. З іншого боку, надмірна праця – це загроза. Вона шкодить здоров'ю, заважає добре вчитися й робить дітей вразливими до обману та експлуатації. Нормативно-правове

© Менів Л. Д., Ютовець О. С., 2025

регулювання цього питання встановлює захисні правила щодо праці неповнолітніх, але вони не спрацюють, якщо держава, батьки та керівники не будуть постійно й чітко контролювати їхнє виконання.

Ключові слова: *праця, неповнолітні, право на працю, право на освіту, вікові обмеження, охорона праці неповнолітніх, зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах українського суспільства постає питання балансу між правом на роботу та правом на освіту неповнолітніх. Хоча трудовий досвід є важливим чинником особистісного зростання, розвитку соціальних компетентностей і фінансової грамотності молоді, чинні правові механізми захисту, закріплені в Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП), не завжди забезпечують непорушність освітнього процесу. Це призводить до суттєвих ризиків: зниження академічної успішності, шкоди здоров'ю та психологічному стану, а також соціально-правової вразливості підлітків перед недобросовісними роботодавцями. Питання праці неповнолітніх набуває особливого значення в умовах воєнного стану, де часто праця неповнолітніх перетворюється на критичну потребу для багатьох сімей, витісняючи освітні пріоритети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі праці неповнолітніх неодноразово приділяли увагу науковці, зокрема М. Іншин, А. Кисель, Р. Бутинська, Л. Мединська, М. Клемпарський, О. Назимко, Н. Мокрицька та ін. Водночас важливість питання захисту трудових прав неповнолітніх не втрачає своєї актуальності й практичного значення.

Метою роботи є дослідження правового регулювання праці неповнолітніх в Україні, виявлення критичного балансу між їхнім правом на працю та правом на освіту, а також визначення суттєвих ризиків і переваг трудової діяльності для підлітків.

Виклад основного матеріалу. Інститут праці неповнолітніх, що історично сприймався як соціальна проблема, яку потрібно мінімізувати через ризики експлуатації, у сучасних реаліях набуває нових значень. Держава, інвестуючи значні ресурси у фундаментальне право на освіту як основу розвитку людського капіталу, мусить одночасно врегулювати прагнення молоді до ранньої фінансової незалежності.

Правові норми, що встановлюють мінімальний вік працевлаштування та обмежують тривалість робочого дня, покликані запобігти прямій експлуатації праці неповнолітніх, але їхня ефективність часто, так би мовити, послаблюється потребою підлітків фінансувати власні вимоги або допомагати сім'ї. Тому виникає критичне питання: чи чинні правові гарантії достатньо забезпечують непорушність освітнього процесу та як знайти баланс між правом на освіту та правом на роботу?

У статті 43 Конституції України проголошується, що «…кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [1]. Це право є фундаментальним і гарантується кожному громадянину незалежно від віку, статі чи соціального статусу.

Однак у сучасному суспільстві дедалі частіше порушується питання залучення неповнолітніх до трудової діяльності. Праця для підлітків може бути не лише джерелом доходу, а й важливою складовою особистісного зростання. Вступаючи в трудові

відносини, підліток отримує перший досвід відповідальності, вчиться планувати час, приймати рішення та розуміти цінність власних зусиль. Працюючи, підлітки починають краще усвідомлювати реалії життя, формують навички взаємодії з людьми, здобувають впевненість у собі та своєму місці в суспільстві. Це може стати хорошим стартом для їхньої майбутньої професійної реалізації та самостійності.

Проте поряд із перевагами існують і значні ризики. Коли робота забирає надто багато часу або відбувається в умовах, що не відповідають віку, вона починає витісняти інші важливі складові життя підлітка. Надмірне трудове навантаження може зашкодити навчанню, позбавити дитину повноцінного відпочинку, викликати стрес, емоційне виснаження та навіть призвести до втрати інтересу до самореалізації.

Саме тому так важливо дотримуватись балансу між можливістю працювати та здобувати освіту. Підтримка, контроль і розуміння з боку дорослих батьків, вчителів, роботодавців і держави мають бути обов'язковими складовими будь-якої трудової діяльності неповнолітніх.

Неповнолітні особи, будучи ще в процесі фізичного, психічного та освітнього розвитку, потребують особливих умов праці та додаткових гарантій. Основне завдання держави – знайти баланс між можливістю молодої людини реалізувати своє право на працю та обов'язком забезпечити безперешкодне здобуття освіти.

Право на працю гарантоване не лише Конституцією України, а й закріплене в ряді інших нормативно-правових актів, серед яких провідне місце займає КЗпП. Однак, коли мовиться про працевлаштування неповнолітніх, роль держави є надзвичайно важливою в межах встановлення рамок для праці неповнолітніх. Вона стає передусім захисником інтересів дитини, адже йдеться про людей, які ще не досягли повноліття й перебувають у складному процесі фізичного, емоційного, психологічного та інтелектуального становлення. У цей період особливо важливо забезпечити безпечне середовище, в якому праця не шкодитиме розвитку, а навпаки – сприятиме формуванню особистості.

Відповідно до ст. 188 Кодексу законів про працю України визначено, що не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років. За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можна, як виняток, приймати на роботу осіб, які досягли п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу здобувачів освіти закладів загальної середньої, професійної, фахової передвищої чи вищої освіти, які здобувають у будь-якій формі початкову, базову середню чи профільну середню освіту для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює [2].

Отже, в Україні дозволено працевлаштування із 16 років. Однак за згодою одного з батьків або осіб, які їх замінюють, можливе працевлаштування і з 15 років. Крім того, неповнолітні у віці від 14 років мають право виконувати легку роботу у вільний від навчання час, за умови, що така робота не шкодить їхньому здоров'ю і не заважає процесу навчання.

Встановлені вікові обмеження щодо працевлаштування неповнолітніх, на нашу думку, не є формальністю, а виконують функцію правового механізму захисту дітей від передчасного залучення до трудових відносин, що можуть не відповідати їх фізичному, психічному та соціальному розвитку, а також становити потенційну загрозу для їхнього здоров'я, освіти та загального добробуту.

Щоб праця була саме чинником розвитку, а не експлуатацією, для неповнолітніх працівників запроваджено особливий правовий режим. Він суттєво обмежує можливості роботодавця та надає підліткам додаткові гарантії:

– скорочений робочий час – це є центральною гарантією захисту прав неповнолітніх, основною метою якого є забезпечити баланс між трудовою діяльністю, відпочинком і найважливіше освітою, не створюючи водночас фінансових перешкод для бажання працювати. Зменшення робочих годин запобігає фізичному й емоційному перевантаженню, даючи змогу підлітку повноцінно відвідувати школу, виконувати домашні завдання та мати час на відновлення;

– гарантії оплати праці – для неповнолітніх, які працюють за погодинною або окладною системою оплати, застосовується особливе правило: хоча неповнолітній виконує роботу впродовж скороченого часу, його заробітна плата виплачується в такому самому розмірі, якби він працював повний робочий тиждень за тією самою посадою. Для учнів, які працюють виключно у вільний від навчання час, діє інша, але справедлива систем: оплата праці здійснюється пропорційно до фактично відпрацьованого часу або залежно від виробітку. Це є досить правильне рішення, оскільки їхній робочий час є чітко обмеженим і часто нерегулярним. У цьому разі підліток отримує гроші саме за той обсяг роботи, який він встиг виконати;

– додаткові пільги та заборони – законодавство чітко забороняє залучати осіб, які не досягли повноліття, до будь-якої роботи, що може становити ризик для їхнього здоров'я та розвитку. Це охоплює важкі та шкідливі умови: підліткам заборонено виконувати важку фізичну роботу, працювати в умовах, які є шкідливими чи небезпечними, а також працювати там, де є ризик травм. Обмеження ваги: існують суворі норми щодо максимальної ваги, яку неповнолітній може підіймати або переміщувати. Це запобігає травмам опорно-рухового апарату, що ще формується. Для того щоб робота не порушувала процес навчання та відпочинку, встановлено заборони щодо часу виконання обов'язків: заборонено залучати підлітків до роботи вночі та до понаднормових чи вихідних робіт [3].

Кожен громадянин має фундаментальне право на працю, але коли йдеться про неповнолітніх, це право набуває особливого нагляду й контролю. Баланс між першим трудовим досвідом і повноцінним розвитком є не просто питанням вибору, а вимогою закону, де успіх підлітка вимірюється не заробленими грошима, а збереженим часом для навчання та зростання.

Робота в юному віці є не просто способом заробити кишенькові гроші, це – досвід, який несе як значні переваги для становлення особистості, так і серйозні загрози, особливо для успіху в навчанні.

Праця, яка конкурує з освітою, є основною загрозою для соціальної активності підлітка. Коли час, потрібний для засвоєння шкільного матеріалу, виконання домашніх завдань і можливої участі в позашкільних освітніх заходах, замінюється оплачуваною роботою, зниження академічної успішності стає практично неминучим.

Робота неповнолітнього, незважаючи на її потенційні переваги в набутті досвіду та фінансовій самостійності, несе ряд суттєвих ризиків.

Ризик для здоров'я та психологічного стану дитини. Навіть за умови дотримання законодавства фізичні й емоційні навантаження можуть бути надмірними для організму, що зростає та розвивається щодня. Наприклад, можливе поєднання раннього підйому до школи, роботи після уроків та пізньої підготовки до занять призводить до постійної нестачі сну, що негативно впливає на пам'ять, концентрацію та імунітет. Потреба в постійному балансуванні між вимогами роботодавця та вимогами школи спричиняє хронічний стрес і може призвести до емоційного вигорання, тривожних розладів чи, можливо, навіть депресії.

Освітні ризики. Низька академічна успішність і недостатня підготовка до уроків позбавляють можливості вступу до престижних чи профільних закладів вищої освіти, що в майбутньому має відображення в кар'єрному зростанні підлітка. Втрачається час на позашкільну діяльність: гуртки, спорт, олімпіади, що є важливим для соціалізації та розширення світогляду. Замість глибокого розуміння предмета підліток отримує лише «шматочки знань». Створюються критичні прогалини, які роблять засвоєння нового матеріалу на наступних етапах досить важким.

Соціально-правові ризики. У недобросовісних роботодавців існує спокуса скористатися вразливістю неповнолітнього: незнанням своїх прав, страхом втратити роботу, для того щоб перевантажити роботою дитину або недоплатити кошти за пророблену роботу, так би мовити, «обдурити». Неповнолітні, особливо ті, що працюють неофіційно, є найменш захищеною категорією працівників, їм складніше відстоювати свої права в разі затримки зарплати, незаконного звільнення чи примусу до роботи в нічний час. На робочому місці підліток може зіткнутися з булінгом, дискримінацією або неадекватною поведінкою з боку дорослих колег.

Проте, незважаючи на значні ризики, правильно організована, нормована та контрольована праця неповнолітнього може стати потужним каталізатором його особистісного розвитку й соціальної адаптації. Коли робота не конкурує, а доповнює освіту, вона приносить лише користь, яка може проявлятися по-різному.

По-перше, розвиваються певні соціальні компетентності. Перша робота дає відчуття дорослості та незалежності, даючи змогу підлітку вперше самостійно керувати заробленими коштами. Це стимулює фінансову грамотність і вчить плануванню бюджету. Гроші, зароблені власними зусиллями, дають підлітку розуміння їхньої цінності й праці, якою вони були зароблені. Робота вимагає пунктуальності, дотримання графіка та вміння підпорядковуватися внутрішнім правилам. Ці навички мають відбиток у подальшому на навчанні та самостійному житті. Взаємодія з колегами, клієнтами та керівництвом формує навички спілкування й вирішення конфліктів у реальному робочому середовищі, що є незамінним досвідом для соціалізації.

По-друге, досвід і професійне зростання. Трудовий досвід дає змогу спробувати себе в різних професійних ролях і сферах діяльності, допомагаючи підлітку визначити свої справжні інтереси та здібності. Це може стати вирішальним етапом під час вибору майбутньої спеціальності та закладу вищої освіти. Робота – це перші професійні зв'язки (нетворкінг), які можуть бути корисними для подальшого працевлаштування або отримання рекомендацій [4].

Отже, якщо держава, батьки та роботодавці забезпечують суворий контроль за дотриманням норм КЗпП і ставлять освіту в неодмінний пріоритет, перший трудовий досвід перетворюється з ризику на важливий етап становлення зрілої, відповідальної та соціально адаптованої особистості.

Однак усі ці гарантії та можливості опиняються під загрозою, коли умови змінюються радикально. В умовах воєнного стану та надзвичайних обставин праця неповнолітніх дещо змінюється. Які ж виклики та правові колізії створює праця неповнолітніх в умовах воєнного стану й надзвичайних обставин, і як вони впливають на життєвий вибір підлітка?

Унаслідок втрати роботи, руйнування житла та загибелі чи поранення основних годувальників, багато родин опиняються в умовах гострої фінансової нестабільності. Для внутрішньо переміщених осіб ці труднощі ускладнюються потребою швидко адаптуватися до нових умов і знайти тимчасове або постійне житло. У таких обставинах праця підлітка перетворюється з додаткової допомоги на критично важливе джерело доходу, що сьогодні в непоодиноких випадках дає змогу родині вижити.

Дистанційне навчання стало в більшості школах України основним форматом навчання. Постійна відсутність світла, інтернету чи навіть технічних засобів робить регулярне навчання неможливим. У ситуації, коли робота є економічною потребою, а освіта – нестабільною та складною для доступу, сім'ї й самі підлітки схиляються до припинення навчання. Це створює ризик «втраченого покоління», яке через війну не отримає відповідного освітнього підґрунтя.

Хоча основні захисні норми КЗпП зберігаються, специфіка воєнного стану збільшує ризик експлуатації праці неповнолітніх через ослаблення контролю. В умовах загального хаосу зростає кількість робочих місць у «сірій» або «чорній» економіці (будівництво, розбір завалів, волонтерська допомога). Неформальна зайнятість позбавляє неповнолітнього будь-якого правового захисту, робить його повністю вразливим до перевантаження роботою та недоплати (так зване «обдурювання»).

Аналізуючи практику міжнародного досвіду правового регулювання праці неповнолітніх, можемо дійти висновку, що ефективний захист балансу між працею та освітою можливий лише через чіткі та деталізовані норми, які встановлюють освіту як абсолютний пріоритет.

Наприклад, Німеччина – розвинена європейська держава з високими соціальними стандартами й розвиненою системою захисту прав дитини. Законодавство Німеччини, як і в багатьох інших європейських країнах, чітко визначає правила щодо дитячої праці, ставлячи освіту на перше місце. Працевлаштування осіб до 13 років у Німеччині заборонене, а для підлітків з 13 років діють суттєві обмеження, це питання врегульовано в

нормативно-правових актах, як-от Закон про захист зайнятості молоді (Jugendarbeitsschutzgesetz (JArbSchG) та Постанова про захист дитячої праці (Kinderarbeitsschutzverordnung (KindArbSchV). Згідно з нормами законодавства неповнолітні особи поділяються на дві категорії: Kind (діти) до 15 років і Jugendlicher (молоді люди, підлітки) від 15 до 18 років. Залежно від цієї класифікації чинні й відповідні правила працевлаштування. Також важливо зазначити, що в Німеччині суворо контролюється дотримання встановлених норм щодо праці неповнолітніх, школи, роботодавці та інспекції праці мають право проводити перевірки, унаслідок виявлення порушення можуть бути накладені штрафи [5].

Так, німецьке законодавство не лише дає змогу працювати підліткам, а й забезпечує комплексний захист їхніх прав, особливо в частині сумісності роботи з навчанням і повноцінним розвитком. Такий підхід можна вважати прикладом ефективного балансу між трудовими можливостями неповнолітніх і гарантіями їхніх соціальних прав.

У Канаді, як і в Німеччині, праця неповнолітніх дозволена, але чітко регулюється на законодавчому рівні. У кожній провінції діють окремі правила, але всі вони орієнтовані на захист прав дитини, з особливим акцентом на освіту та безпеку. У провінції Онтаріо молодим людям до 14 років заборонено працювати на промислових підприємствах. До досягнення 15 років вони не мають права працювати на заводах, а до 16 років – у сфері будівництва, лісового господарства чи на кар'єрах. Крім того, неповнолітнім не дозволено працювати під час навчального часу. У провінції Нью-Брансвік особам до 14 років заборонено займатися будь-якою роботою, яка може негативно впливати на їхнє здоров'я, безпеку, моральний чи фізичний розвиток, аналогічні норми діють у провінції Нової Шотландії [6].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що міжнародний досвід правового регулювання праці неповнолітніх демонструє важливість суворих і чітких норм, які забезпечують першочерговий захист права на освіту та здоровий розвиток дітей і підлітків. Приклади Німеччини та Канади підтверджують, що ефективний баланс між можливістю працювати та обов'язком навчатися досягається саме через детальне регулювання, чітке розмежування вікових груп, обмеження робочого часу та видів дозволеної праці. Водночас жорсткий контроль за виконанням цих правил є ключовим для забезпечення безпеки молоді. Такий підхід може стати орієнтиром для вдосконалення національного законодавства України з урахуванням сучасних соціальних викликів і потреб неповнолітніх працівників.

Висновки. Враховуючи викладене вище, можна дійти висновку, що проблема праці неповнолітніх є актуальною. Правове врегулювання праці неповнолітніх в Україні є надзвичайно складною та багатогранною проблемою, яка вимагає постійного балансування між правом на працю й правом на освіту. Роботу підлітка можна оцінювати як з негативної, так і з позитивної сторони. З одного боку, це дає їм самостійність, фінансові знання та корисний досвід. З іншого боку, надмірна праця є загрозою. Вона шкодить здоров'ю, заважає добре вчитися й робить дітей вразливими до обману та експлуатації. Нормативно-правове регулювання цього питання встановлює захисні правила щодо праці неповнолітніх, але вони не спрацюють, якщо держава, батьки та керівники не будуть постійно й чітко контролювати їхнє виконання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 30. С. 141. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

3. Іншин М. І. Особливості правового регулювання прийняття на роботу молоді. *Форум права.* 2009. № 1. С. 231–235.

4. Кисель А. Правове регулювання праці неповнолітніх. *Підприємництво, господарство та право.* 2019. № 10. С. 73–78.

5. Праця неповнолітніх у Німеччині: правила та особливості працевлаштування для молоді / Migrant Consult. URL : https://migrant-consult.com/jugendliche-arbeitnehmer.html

6. Мінімальний вік для роботи в провінціях Канади / Ukrainian Canadian Cooperation. URL : https://ua-canada.ca/job/minimalnyj-vik-dlia-roboty-v-pr/

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR).* 1996. № 30. S. 141. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

3. Inshyn M. I. Osoblyvosti pravovoho rehuliuvannia pryiniattia na robotu molodi. *Forum prava.* 2009. № 1. S. 231–235.

4. Kysel A. Pravove rehuliuvannia pratsi nepovnolitnikh. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo ta pravo.* 2019. № 10. S. 73–78.

5. Pratsia nepovnolitnikh u Nimechchyni: pravyla ta osoblyvosti pratsevlashtuvannia dlia molodi / Migrant Consult. URL : https://migrant-consult.com/jugendliche-arbeitnehmer.html

6. Minimalnyi vik dlia roboty v provintsiiakh Kanady / Ukrainian Canadian Cooperation. URL : https://ua-canada.ca/job/minimalnyj-vik-dlia-roboty-v-pr/

L. D. Meniv, O. S. Yutovets. LABOR OF MINORS: BALANCING THE RIGHT TO WORK AND THE RIGHT TO EDUCATION

It analyzes the legal and regulatory framework governing the employment of minors, including age restrictions, reduced working hours, special wage regulations, and the prohibition of hazardous work. The article examines the advantages of employment for adolescents, such as the development of social competencies, financial literacy, and professional experience. It also addresses the risks associated with minors' employment, including decreased academic performance, harm to physical and mental health, socio-legal vulnerability, and the risk of exploitation.

Particular attention is given to how war and emergency conditions alter the nature of minors' work, creating new and extremely complex challenges. The study reviews international practices in regulating child labor, using Germany and Canada as examples, which demonstrate a prioritization of education and strict enforcement of labor standards.

The article concludes that the issue of minors' employment remains highly relevant. The legal regulation of child labor in Ukraine is a complex and multifaceted challenge that requires constant balancing between the right to work and the right to education. Teenage employment can be assessed both positively and negatively. On the one hand, it fosters independence, financial awareness, and valuable experience. On the other hand, excessive labor poses a threat—it harms health, impedes academic success, and exposes children to deception and exploitation. Although the legal framework establishes protective rules for minors' employment, these rules will not be effective unless the state, parents, and employers consistently and rigorously monitor their implementation.

Keywords: *labor, minors, right to work, right to education, age restrictions, occupational safety for minors, international experience.*

Стаття надійшла до редколегії 2 жовтня 2025 року

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.2
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.198-208

М. Г. Максіменцев,
доктор юридичних наук, кандидат економічних наук,
професор кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: m.h.maksimentsev@dpu.edu.ua
ORCID 0000-0002-1173-9113;
Б. А. Кримчанін,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня ННІ права,
Державний податковий університет
email: bogdkrymch@gmail.com
ORCID 0009-0003-4339-6658

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

У статті досліджується зміст поняття принципів кримінального права як базових ідей, що лежать в основі кримінально-правового регулювання. Проаналізовано систему принципів, яка визначає напрями розвитку кримінального законодавства та є основою для його застосування на практиці. Зокрема, розкрито значення таких фундаментальних засад, як законність, верховенство права, справедливість, гуманізм, індивідуалізація кримінальної відповідальності, невідворотність покарання та інші. Увага зосереджується на тому, що принципи не лише закріплені на нормативному рівні, як-от в Конституції України або Кримінальному кодексі України, а й мають глибоке філософське та соціально-правове підґрунтя.

Зазначається, що в умовах сучасних трансформацій українського суспільства, а також інтеграції в європейський правовий простір принципи кримінального права набувають особливого значення як механізм забезпечення верховенства права, прав і свобод людини, а також стабільності правової системи. Наголошується на потребі в збереженні балансу між динамізмом законодавчих змін і сталістю основоположних правових засад.

© Максіменцев М. Г., Кримчанін Б. А., 2025

Зазначено на критичній важливості підтримання балансу між необхідністю динамічного оновлення кримінального законодавства відповідно до сучасних реалій та збереженням стабільності, послідовності та непорушності основоположних засад. Порушення цього балансу може призвести до підриву довіри до правової системи, девальвації фундаментальних цінностей та ерозії самої ідеї правосуддя.

У результаті дослідження обґрунтовано висновок про те, що ефективне функціонування кримінального права неможливе без чіткого дотримання його принципів. Адже вони є гарантією справедливого і правового розгляду кримінальних справ, визначають межі втручання держави у сферу прав і свобод особи, а також забезпечують правову визначеність і довіру суспільства до кримінальної юстиції. Отже, принципи кримінального права є не лише теоретичною конструкцією, а й важливим практичним інструментом реалізації кримінальної політики держави. Основоположні засади кримінального законодавства є теоретичними орієнтирами, а також реальними механізмами підтримання правопорядку, утвердження верховенства права, захисту основних прав і свобод людини.

Ключові слова: *Кримінальний кодекс України, основоположні засади, права і свободи людини, кримінальне право, справедливість, національне законодавство, законність, верховенство права, гуманізм, людиноцентризм.*

Постановка проблеми та актуальність. Сутність принципів кримінального права становить одне з найважливіших і водночас найскладніших питань загальної теорії права. Це фундаментальна проблема, без належного осмислення якої неможливо повноцінно аналізувати жоден інший аспект кримінально-правової матерії. Ігнорування питання сутності основоположних засад неминуче призводить до поверхневого чи фрагментарного підходу до кримінально-правових досліджень, зокрема й до осмислення таких ключових категорій, як нормативність, функціональне призначення, структура чи цілі кримінального права. Як слушно зазначається в правовій науці, не можна ефективно вирішувати прикладні, «приватні» питання без ґрунтовного з'ясування загальнотеоретичних основ. Саме виявлення сутності принципів кримінального права є відправною точкою для формування адекватної, цілісної та послідовної наукової картини цієї галузі права. У цьому контексті особливу аналітичну вагу має звернення до структурних елементів, які утворюють внутрішню логіку та концептуальну побудову кримінального права. Одним з таких базових елементів є основоположні засади кримінального права. Саме вони найбільш яскраво відображають його сутнісні характеристики, окреслюють межі допустимого втручання держави у сферу прав і свобод особи, визначають ціннісні орієнтири кримінально-правового регулювання. Принципи, по суті, є формулюванням правових ідей, що втілюють у собі морально-етичне та філософське підґрунтя кримінального права, слугують критерієм для оцінки його ефективності, справедливості й гуманності. Отже, для розкриття сутності кримінального права потрібно не лише абстрактно визначати його мету чи завдання, а й здійснювати глибокий аналіз принципів як його концептуального «ядра», що забезпечує внутрішню єдність, нормативну логіку та ідеологічну послідовність галузі загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних провідних українських правознавців, які присвятили свої наукові дослідження проблематиці принципів кримінального права, доцільно виокремити таких науковців, як: Р. В. Вереша, І. В. Гловюк, В. В. Кошель, В. П. Любавіна, М. Мамка, В. Т. Нор, Р. В. Павлов, В. О. Попелюшко, Г. Рось, Н. П. Сиза, А. С. Степаненко, В. В. Топчій та ін.

Метою статті є визначення сутності та якісного наповнення змісту принципів кримінального права в правовій системі України, а також аналіз їхньої ролі в забезпеченні справедливості, правової визначеності й ефективності кримінальної юстиції. Окрему увагу приділено дослідженню ролі та значення основоположних засад, що регулюють взаємодію між державою, правопорушниками й суспільством. Визначення сутності цих принципів дає змогу з'ясувати їхні функції в системі кримінального права та їхній вплив на забезпечення прав людини.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правові принципи являють собою вихідні, керівні ідеї, закріплені в нормах права, на яких базується кримінальне право загалом або які відображені в окремих його положеннях та інститутах. Ними керуються як законодавець під час ухвалення законів про кримінальну відповідальність, так і правоохоронні органи в своїй діяльності [1, с. 8–9]. Важко не погодитися, що сучасний Кримінальний кодекс України є одним з найбільш гуманних та людиноцентриських законодавств не лише в Європі, а й у всьому світі. Його зміст якісно наповнений такими демократичними засадами, як верховенство права, законність, принцип економії кримінальної репресії, презумпція невинуватості, індивідуалізація покарання та ін.

Ці принципи є не просто декларативними положеннями – вони відображають сучасні напрями становлення й розвитку українського державотворення та правопорядку. Завдяки їхньому впровадженню та практичному застосуванню забезпечуються умови для повноцінного функціонування громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини, а також зміцнення довіри громадян до судової та правоохоронної систем.

Кримінальне право України в його сучасному вигляді демонструє прагнення держави до гуманізації правових норм, їх наближення до міжнародних стандартів, що підтверджує європейський вектор розвитку України.

Водночас не варто передчасно стверджувати про завершеність і вичерпність науково-практичного опрацювання проблематики принципів кримінального права. Багато перспективних напрямів досліджень у цій сфері залишаються не тільки недостатньо вивченими, а й подекуди навіть не сформульованими як окремі теоретичні знання. Через це ряд важливих питань досі залишається недостатньо розробленим або зовсім неохопленим дослідженням. Йдеться, зокрема, про методологічні основи, понятійно-категоріальний апарат, історико-правові аспекти, систему принципів кримінального права, їхнє закріплення в кримінальному законодавстві, особливості впливу цих принципів на механізм кримінально-правового регулювання, а також їхнє значення в процесі застосування кримінально-правових актів і вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність.

Усі ці напрями залишаються надзвичайно актуальними й потребують глибокого, комплексного науково-теоретичного осмислення та аналізу, що є завданням вітчизняних науковців-дослідників, які спеціалізуються в галузі кримінального права.

Надалі для більш повного теоретичного розуміння, що собою являють фундаментальні засади кримінального закону та як вони реалізуються на практиці, пропонуємо загально охарактеризувати кожен з уже відомих принципів кримінального права. Однак перед цим варто зазначити, що Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) не містить у собі роз'яснення фундаментальних засад, а отже, усі вони є напрацюванням вітчизняної та зарубіжної доктрини.

З іншого боку, сучасні принципи кримінального законодавства випливають із змісту його статей. Так, наприклад, ч. 1 ст. 97 ККУ засвідчує, що неповнолітнього, який вперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. З положень цієї статті випливає основоположний принцип гуманізму, який зі свого боку немає сталого визначення, однак юридичною доктриною трактується як піклування держави про безпеку людини, з людяністю, повагою до людської гідності [2, с. 29]. З цього випливає, що держава під час застосування до людини негативної санкції за певне вчинене нею кримінальне протиправне діяння має на меті не покарати особу, а виправити її, так би мовити, поставити на шлях істинний, з якого вона внаслідок певних обставин збилася.

Наступним прикладом послугує ч. 2 ст. 4 ККУ, яка закріплює, що кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння. Це положення, по-перше, зобов'язує органи державної влади та посадових осіб неухильно дотримуватись положень кримінального законодавства під час притягнення особи до кримінальної відповідальності та призначення покарання, а, по-друге, унеможливлює застосування кримінального закону за аналогією до діянь, які не передбачені положеннями Загальної або Особливої частини ККУ, що відображає характерні риси принципу законності. Принцип законності є наріжним каменем кримінального права, як і будь-якої іншої галузі права, адже гарантує правову визначеність, передбачуваність наслідків вчинення протиправних діянь і захист особи від свавільного втручання держави в її права й свободи.

До того ж наведені положення не лише закріплюють окремі принципи, але й формують загальну ідеологію кримінального права України, яке спрямоване на баланс між охороною суспільного порядку та захистом прав і свобод людини. Застосування принципу гуманізму особливо важливе в контексті роботи з вразливими категоріями населення, зокрема неповнолітніми, адже воно дає змогу враховувати індивідуальні особливості особи, рівень її соціальної небезпеки, а також перспективу її ресоціалізації. Такий підхід узгоджується з міжнародними стандартами у сфері кримінального права, зокрема положеннями Конвенції ООН про права дитини та Європейської конвенції з прав людини.

Зі свого боку принцип законності є гарантією правової безпеки громадян, обмежуючи дискреційні повноваження правозастосовних органів та унеможливлюючи свавільне тлумачення закону. Він забезпечує стабільність і передбачуваність кримінального законодавства, що є фундаментом для довіри суспільства до правової системи загалом.

Дотримання цього принципу є вагомою умовою легітимності кримінального переслідування та запорукою справедливого правосуддя.

Також кримінальне законодавство України якісно наповнено такими фундаментальними засадами, як верховенство права, рівність громадян перед законом; особиста відповідальність за наявності вини; справедливість; невідворотність кримінальної відповідальності та економія кримінальної репресії.

Верховенство права є категорією, яка тісно пов'язана з принципом законності, значення якого було описане вище. Ці два поняття взаємопов'язані та є невід'ємними елементами правової системи будь-якої демократичної держави, зокрема України. Верховенство права означає, що вся діяльність держави, її органів, а також громадян повинна здійснюватися в межах закону, водночас закон є найвищим нормативним актом, що визначає правила поведінки для всіх без винятку [3].

Верховенство права визначає не лише пріоритетність закону, а й непорушність прав людини та основних свобод, чітке й однакове застосування норм права до всіх осіб, незалежно від їхнього соціального статусу чи положення. Це означає, що будь-які дії державних органів, зокрема в рамках кримінального процесу, повинні бути здійснені відповідно до встановлених норм і процедур, що забезпечує прозорість, справедливість і підзвітність влади перед громадянами. Верховенство права в цьому контексті сприяє зміцненню правової держави, де кожен має рівні можливості для захисту своїх прав та інтересів у суді.

Так, у сучасному розумінні верховенство права не заперечує принципу законності, а навпаки, поглиблює його зміст, переходячи від суто формального виконання закону до врахування ширших, надпозитивних аспектів права. У зв'язку з цим обидва принципи, на нашу думку, мають бути розглянуті як рівнозначні за своєю значущістю [4, с. 10–11].

Принцип законності, як один із основоположних принципів кримінального права, гарантує, що ніхто не може бути підданий кримінальній відповідальності або покаранню за діяння, які не передбачені кримінальним законом. Це також означає, що всі юридичні дії, ухвалення рішень та індивідуальних нормативних актів державними органами повинні здійснюватися виключно на основі закону. Принцип законності в кримінальному праві ґрунтується на приписах статті 3 Кримінального кодексу України, відповідно до яких лише цей Кодекс визначає, що є кримінальним правопорушенням, яка відповідальність настає за його вчинення, а також інші наслідки кримінально-правового характеру. Використання аналогії закону в питаннях кримінальної відповідальності забороняється. Крім того, нормативні акти України у сфері кримінального права повинні узгоджуватися з міжнародними договорами, які ратифіковані Верховною Радою України та мають обов'язкову силу [5, с. 66]. Законність є основою для формування стабільної правової системи, в якій кожен громадянин може бути впевнений у тому, що його права будуть захищені, а порушені права – відновлені.

Принцип рівності громадян перед законом, який також часто позначають терміном «юридична рівність», означає забезпечення однакового правового ставлення до всіх осіб, які вчинили однакові за своєю юридичною природою протиправні діяння. Це положення вимагає, щоб, незалежно від статі, раси, національної або етнічної належності,

соціального та майнового статусу, мови, віросповідання, світоглядних чи політичних переконань, освіти, місця проживання або інших обставин, особи несли однакову кримінальну відповідальність. Отже, кожен, хто порушує, має бути притягнутий до відповідальності на рівних підставах, без жодних преференцій або дискримінацій, що забезпечує однаковість і справедливість правозастосування. Цей принцип є однією з основ демократичного правового порядку, оскільки сприяє дотриманню об'єктивності, неупередженості та законності в системі кримінальної юстиції.

Так, будь-яка особа, яка скоїла кримінальне правопорушення, несе кримінальну відповідальність незалежно від її расової чи етнічної належності, кольору шкіри, статі, мови, політичних, релігійних чи інших переконань, соціального чи майнового стану, місця проживання або будь-яких інших ознак [6, с. 99].

Однак на практиці, на жаль, бувають випадки, коли юридична рівність піддається впливу з боку соціального статусу особи правопорушника і в такий спосіб дія цього принципу зводиться нанівець. Безумовно, не маємо на меті критикувати українську судову систему або зменшувати довіру громадян до національних судів. Україна, як і будь-яка інша демократична держава світу, стикається з цією проблемою і шукає ефективні способи її вирішення та подолання. Лише зазначимо, що такі неправомірні випадки не повинні ставати закономірностями, а громадянське суспільство не повинно миритися з цим.

Стосовно наступного принципу кримінального законодавства, що полягає в особистій відповідальності за наявності вини, варто зазначити, що він є одним із ключових засадничих положень кримінального права, що гарантує індивідуалізацію кримінальної відповідальності та виключає можливість покарання невинної особи. Його сутність полягає в тому, що лише та особа, яка безпосередньо вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, і водночас діяла з умислом або необережністю, тобто з наявною формою вини, може бути піддана кримінальному покаранню. Закон не допускає колективної відповідальності або покарання за дії інших осіб, навіть якщо вони є близькими родичами, керівниками чи співучасниками в певних життєвих обставинах. Обов'язковою умовою притягнення до кримінальної відповідальності є наявність чітко встановленого причинного зв'язку між особою та вчиненим нею злочином, що підтверджується в процесі досудового розслідування й судового розгляду. Такий підхід забезпечує справедливість правозастосування, дотримання прав людини та правову визначеність, що є важливими характеристиками правової держави [7, с. 513–514].

Принцип справедливості, який часто ототожнюється з принципом індивідуалізації кримінальної відповідальності, є одним із ключових орієнтирів у процесі призначення покарання. Його сутність полягає в тому, що суд, ухвалюючи рішення щодо конкретної особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, повинен призначити покарання, яке буде не лише законним і пропорційним тяжкості скоєного діяння, але й відповідатиме особистим характеристикам правопорушника [2, с. 30]. Закон також передбачає, що межі покарання мають бути визначені нормативно, проте всередині цих меж суд повинен знайти оптимальний варіант, який враховує як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники справи. До останніх належать такі індивідуальні риси особи, як її

фізичне та психічне здоров'я, рівень освіти, професійна підготовка, характер і поведінка до та після вчинення правопорушення, соціальне оточення, сімейний стан, а також інші життєві обставини. Враховується також характер самого правопорушення, його наслідки, мотиви, спосіб учинення та форма вини – умисел чи необережність. Зазначений принцип реалізується й через диференційований підхід до призначення покарання: особи, які вчинили особливо тяжкі або багатоепізодні злочини, мають зазнавати більш суворих санкцій, тоді як до правопорушників, винних у нетяжких злочинах або кримінальних проступках, можуть застосовуватися м'якші заходи впливу, зокрема альтернативні покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Такий підхід відповідає принципам гуманізму, законності та доцільності, сприяючи не лише покаранню, а й перевихованню правопорушника.

Зі свого боку принцип невідворотності кримінальної відповідальності є однією з основоположних гарантій ефективного функціонування кримінально-правової системи й утвердження справедливості в суспільстві. Його основна ідея полягає в тому, що жодна особа не повинна залишитися безкарною, якщо її протиправні дії містять ознаки складу кримінального правопорушення. Тобто в разі коли органи досудового розслідування та суд установлюють наявність усіх елементів складу злочину, особа має бути притягнута до кримінальної відповідальності згідно із вимогами закону, без будь-яких виключень, упереджень чи поблажливості. Водночас цей принцип також містить правило, закріплене в частині третій статті 2 Кримінального кодексу України, згідно з яким ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності повторно за одне й те саме кримінальне правопорушення. Це є важливим елементом правового захисту особи та унеможливлює подвійне покарання за один злочин [8, с. 69].

Крім того, принцип невідворотності покарання тісно пов'язаний із превентивною функцією кримінального права. У цьому контексті розрізняють загальну та спеціальну превенцію. Загальна превенція спрямована на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень через формування в громадян переконання, що будь-яке протиправне діяння неодмінно зумовлює відповідальність. Спеціальна превенція зі свого боку полягає в тому, щоб уже притягнута до відповідальності особа усвідомила наслідки своїх дій і не вчиняла правопорушень у майбутньому. Отже, цей принцип виконує не лише каральну, а й профілактичну функцію, сприяючи правопорядку та зміцненню довіри до системи правосуддя.

І, нарешті, принцип економії кримінальної репресії. Принцип економії кримінальної репресії є важливою складовою як нормотворчої, так і правозастосовної діяльності у сфері кримінального права. На законодавчому рівні цей принцип означає, що кримінальна відповідальність передбачена лише за ті діяння, які становлять підвищену суспільну небезпеку, порушують фундаментальні права людини й громадянина, зазіхають на публічні чи приватні інтереси або створюють реальну загрозу їхнього серйозного порушення та безпосередньо зазначені в ККУ. Тобто законодавець свідомо звужує сферу кримінально-правового регулювання, вносячи до Кримінального кодексу України лише ті правопорушення, що потребують найсуворіших заходів державного примусу, оскільки інші можуть бути ефективно врегульовані засобами адміністративного, цивільного або дисциплінарного впливу.

Законодавча реалізація принципу економії кримінальної репресії чітко прослідковується в класифікації кримінальних правопорушень, передбаченій ст. 12 ККУ, де виділяються кримінальні проступки, нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини. Саме віднесення правопорушення до певної категорії визначає характер і суворість покарання, що передбачається в санкції відповідної кримінально-правової норми. З метою обмеження надмірного застосування позбавлення волі законодавець передбачає для менш тяжких правопорушень значно м'якші санкції, скорочені строки покарання, а також альтернативні види покарань, не пов'язані з ізоляцією від суспільства. Це дає змогу досягти балансу між потребою в захисті правопорядку та дотриманням гуманістичних засад кримінального права.

У практичній площині, тобто в правозастосуванні, економія кримінальної репресії виявляється в перевазі м'яких заходів реагування, коли це не суперечить цілям покарання, а також у широких можливостях для звільнення особи від кримінальної відповідальності чи покарання за наявності підстав, передбачених законом. Водночас застосування принципу не означає уникнення відповідальності, навпаки, він діє в межах єдиного загального критерію: наявності у вчиненому діянні ознак конкретного кримінального правопорушення, що чітко закріплене в законі. Отже, принцип економії кримінальної репресії поєднує в собі як суворість у ставленні до дій, які дійсно загрожують суспільному добробуту, так і гнучкість у підходах до менш небезпечних форм правопорушень.

Висновки. Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що принципи кримінального права є сталими, тобто такими, що існують уже тривалий час, однак це не означає, що вони незмінні. Кримінальний кодекс України, як і будь-яке інше законодавство, внаслідок динамічного розвитку суспільства та мінливості його думки змінюється. З цього слідує, що й принципи кримінального права теж підлягають цим змінам. Подекуди такі зміни не завжди йдуть на користь державі або навіть самому суспільству.

Водночас важливо зберігати баланс між адаптацією кримінального законодавства до нових умов і дотриманням основоположних засад правової держави. Недопустимим є спотворення принципів на догоду політичній доцільності чи ситуативним інтересам. Принципи кримінального права мають забезпечувати стабільність, справедливість, законність та захист прав і свобод людини. Лише за такої умови кримінальне право буде виконувати свою основну функцію – охорону правопорядку та справедливого покарання за вчинене правопорушення.

Саме тому надзвичайно важливо зберігати чіткий баланс між потребою адаптації кримінального законодавства до нових реалій і необхідністю дотримання фундаментальних принципів правової держави. Недопустимим є перекручення або довільне трактування принципів кримінального права з огляду на політичну доцільність, кон'юнктурні інтереси або бажання швидко реагувати на суспільний резонанс. Такі дії можуть призвести до втрати довіри громадян до судової та правоохоронної системи, зниження ефективності правозастосування, а також до порушення прав людини.

Принципи кримінального права мають бути гарантом стабільності, справедливості, законності та захисту прав і свобод особи. Серед них особливої уваги заслуговують

принципи законності, гуманізму, особистої відповідальності, індивідуалізації покарання та інші. Їхнє дотримання забезпечує не лише ефективність функціонування правової системи, а й сприяє утвердженню в суспільстві ідеалів справедливості та правопорядку.

За умови неухильного дотримання вказаних принципів кримінальне право буде здатне виконувати свою основну функцію – забезпечення охорони правопорядку, безпеки суспільства та справедливого покарання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Крім того, воно повинно бути спрямоване не лише на каральну діяльність, а й на попередження злочинності, ресоціалізацію правопорушників і відновлення справедливості у відносинах між потерпілим і правопорушником. Отже, стабільність і розвиток принципів кримінального права є запорукою функціонування правової держави й громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Топчій В. В., Дідківська Г. В., Мудряк Т. О. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник у схемах / Держ. фіскальна служба України, Ун-т ДФС України, Союз юристів України ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Вінниця : ТВОРИ, 2019. 344 с.

2. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 11-те, перероб. та допов. Київ : Алерта, 2025. 610 с.

3. Тертишник В. М. Верховенство права / Велика українська енциклопедія. URL : https://surl.li/txxpjt

4. Олійник О. С. Ієрархія принципів кримінального права України. *Історія та теорія права*. URL : https://surli.cc/jekyhq

5. Таран І., Сирота Д. Принципи кримінального права України: система та характеристика. *Публічне право*. 2021. № 4 (44). С. 65–75. URL : https://surl.li/iuqfpo

6. Бабаніна В. В. Філософські проблеми окремих напрямів правознавства. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). URL : https://surl.gd/pfvbmf

7. Лисак А. А. Поняття принципів права в площині кримінального права. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2024. № 1. С. 89–96. URL : https://surl.li/fhkfqf

8. Огаренко Є. А. Принципи кримінального права України і Європейського Союзу як основа гармонізації кримінального законодавства / Гармонізація українського законодавства з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи. 2023. URL : https://surl.li/jckbzb

REFERENCES

1. Topchii V. V., Didkivska H. V., Mudriak T. O. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : navchalnyi posibnyk u skhemakh / Derzh. Fiskalna sluzhba Ukrainy, Un-t DFS Ukrainy, Soiuz yurystiv Ukrainy HO « Vseukrainska asotsiatsiia kryminalnoho prava». Vinnytsia : TVORY, 2019. 344 s.

2. Veresha R. V. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. Vyd. 11-te, pererob. ta dopov. Kyiv : Alerta, 2025. 610 s.

3. Tertyshnyk V. M. Verkhovenstvo prava / Velyka ukrainska entsyklopediia. URL : https://surl.li/txxpjt

4. Oliinyk O. S. Iierarkhiia pryntsypiv kryminalnoho prava Ukrainy. *Istoriia ta teoriia prava*. URL : https://surli.cc/jekyhq

5. Taran I., Syrota D. Pryntsypy kryminalnoho prava Ukrainy: systema ta kharakterystyka. *Publichne pravo.* 2021. № 4 (44). S. 65–75. URL : https://surl.li/iuqfpo

6. Babanina V. V. Filosofski problemy okremykh napriamiv pravoznavstva. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava.* 2022. № 2 (24). URL : https://surl.gd/pfvbmf

7. Lysak A. A. Poniattia pryntsypiv prava v ploshchyni kryminalnoho prava. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo* : elektronne naukove vydannia. 2024. № 1. S. 89–96. URL : https://surl.li/fhkfqf

8. Oharenko Ye. A. Pryntsypy krymыnalnoho prava Ukrainy i Yevropeiskoho Soiuzu yak osnova harmonizatsii kryminalnoho zakonodavstva / Harmonizatsiia ukrainskoho zakonodavstva z pravom Yevropeiskoho Soiuzu: realii ta perspektyvy. 2023. URL : https://surl.li/jckbzb

M. H. Maksimentsev, B. A. Krymchanin. THE CONCEPT AND SYSTEM OF PRINCIPLES OF MODERN CRIMINAL LAW OF UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL SIGNIFICANCE

The article examines the content of the concept of principles of criminal law as basic ideas underlying criminal law regulation. The author analyzes the system of principles that determines the directions of development of criminal legislation and is the basis for its application in practice. In particular, the meaning of such fundamental principles as legality, the rule of law, justice, humanism, individualization of criminal liability, the inevitability of punishment, and others is revealed. Attention is focused on the fact that the principles are not only enshrined at the normative level, such as in the Constitution or the Criminal Code of Ukraine, but also have a deep philosophical and socio-legal basis.

It is noted that in the conditions of modern transformations of Ukrainian society, as well as integration into the European legal space, the principles of criminal law acquire special importance as a mechanism for ensuring the rule of law, human rights and freedoms, as well as the stability of the legal system. The author emphasizes the need to maintain a balance between the dynamism of legislative changes and the constancy of fundamental legal principles.

The author emphasizes the critical importance of maintaining a balance between the need for dynamic updating of criminal legislation in accordance with modern realities and preserving the stability, consistency and inviolability of the fundamental principles. Violation of this balance can lead to undermining of trust in the legal system, devaluation of fundamental values and erosion of the very idea of justice.

As a result of the study, the conclusion is substantiated that the effective functioning of criminal law is impossible without strict adherence to its principles. After all, they are a guarantee of fair and legal consideration of criminal cases, determine the limits of state intervention in the sphere of individual rights and freedoms, and also ensure legal certainty and public trust in criminal justice. Thus, the principles of criminal law are not only a theoretical construct, but also an important practical tool for implementing the criminal policy of the state. The fundamental principles of criminal law are not only theoretical guidelines, but also real mechanisms for maintaining law and order, establishing the rule of law, and protecting fundamental human rights and freedoms.

Keywords: *Criminal Code of Ukraine, fundamental principles, human rights and freedoms, criminal law, justice, national legislation, legality, rule of law, humanism, anthropocentrism.*

Стаття надійшла до редколегії 2 жовтня 2025 року

УДК 340.141:004.89
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.209-218

O. A. Shamov,
Intelligent systems researcher,
head of Human Rights Educational Guild
email: yursprava@gmail.com
ORCID 0009-0009-5001-0526

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON ACCESS TO JUSTICE: THE EFFECTIVENESS OF CHATBOTS AND VIRTUAL ASSISTANTS FOR SELF-REPRESENTED LITIGANTS

Introduction. *Modern legal systems face a chronic problem of limited access to justice, particularly for vulnerable populations and self-represented litigants (SRLs). Significant barriers are created by the high cost of legal services, the complexity of legal procedures, and information asymmetry.*

Artificial intelligence (AI) technologies, especially legal chatbots and virtual assistants, are viewed as a potential tool to overcome these obstacles. However, their implementation is not without risks, ranging from the inaccuracy of the information provided and algorithmic bias to the creation of a two-tiered system of justice. This issue is particularly relevant for Ukraine, which is undergoing active digital transformation and European integration, requiring the alignment of national innovations with European standards, particularly the provisions of the EU AI Act. Studying the effectiveness and risks of these tools is critically important for shaping a balanced state policy aimed at genuinely expanding access to justice, rather than creating an illusion of it.

Purpose. *The purpose of this article is to conduct a comprehensive analysis of the impact of AI tools, such as chatbots and virtual assistants, on access to justice for self-represented litigants. The research aims to assess the real potential of these technologies to overcome existing barriers, identify key risks and ethical challenges, and develop a scientifically grounded hypothesis regarding the optimal model for their implementation into the Ukrainian legal system, taking into account international experience and European regulatory frameworks.*

Methods. *The research is based on a combination of general scientific and special methods. System analysis was applied to study the relationships between technological innovations, legal institutions, and social needs. The comparative-legal method was used to compare the experience of implementing legal technologies in the USA, the EU, and Ukraine. The formal-dogmatic method allowed for the analysis of regulatory acts, particularly the EU AI Act, which governs the use of AI. The case study method was used for a detailed examination of specific examples of AI tools (DoNotPay, A2J Author, "Pryntsyp", "Natalka"), which helped to identify their strengths and weaknesses.*

© Shamov O. A., 2025

Synthesis and generalization enabled the formulation of conclusions and the development of the author's hypothesis.

Results. *The article proves that AI has a significant but ambiguous potential for expanding access to justice. The case studies showed that narrowly specialized, task-oriented tools (e.g., document generators like A2J Author) are significantly more effective and safer for SRLs than universal "robot lawyers" (like DoNotPay), which are prone to errors and create inflated expectations.*

Analysis of the US experience (LSC reports) indicates the effectiveness of the integrated "statewide portals" model. The EU's regulatory approach (AI Act) classifies AI in justice as "high-risk", requiring strict control. In Ukraine, there is a development of both civic (chatbot "Pryntsyp") and state (chatbot "Natalka" in "Diia") initiatives, but they are fragmented. A hypothesis is formulated that the optimal path for Ukraine is not the pursuit of creating a universal "AI judge", but the construction of a state ecosystem of integrated, narrowly specialized, and verified AI tools operating on a "single window" principle based on existing digital infrastructure.

Conclusion. *Artificial intelligence is not a panacea, but it can become a powerful tool for democratizing access to justice if approached correctly.*

Instead of the risky model of universal "AI lawyers", it is proposed to focus efforts on creating a national legal aid platform in Ukraine. This platform should unite narrowly specialized, verified AI modules (for generating lawsuits, checking documents, providing reference information) under state control and in accordance with EU AI Act standards. Such an approach, combining the proven effectiveness of tools like A2J Author with the integrated model of the LSC's "statewide portal", will provide real assistance to self-represented litigants, minimize risks, and ensure the responsible implementation of technology in the sensitive sphere of justice.

Keywords: *access to justice, artificial intelligence, chatbots, virtual legal assistants, self-represented litigants, legal tech, EU AI Act, digitalization of justice.*

Problem statement. The problem of access to justice is one of the most fundamental for any democratic state governed by the rule of law. It consists not only in guaranteeing the formal right to go to court but also in ensuring a real opportunity for a person to protect their rights and interests effectively and in a timely manner. However, for millions of people around the world, and in Ukraine in particular, this opportunity remains limited due to a set of barriers: the high cost of qualified lawyers' services, the complexity of procedural legislation, the geographical remoteness of courts, and a lack of basic legal information. This problem is particularly acute for so-called self-represented litigants (SRLs) individuals who are forced to defend themselves in court on their own.

In the last decade, a new powerful factor has emerged that could radically change the situation - artificial intelligence (AI). The emergence and rapid development of large language models and the tools based on them, such as chatbots and virtual assistants, have opened up prospects for automating the provision of legal information, assisting in the preparation of documents, and even developing legal strategies. These technologies promise to cheapen and democratize legal services, making them available 24/7 from any smartphone.

At the same time, their implementation in such a sensitive area as justice is associated with serious risks: from providing inaccurate or harmful advice to deepening digital inequality and creating a "second-class justice" for those who cannot afford the services of a human lawyer [1].

For Ukraine, this issue is of particular importance. The country is on the path of active digital transformation, a prime example of which is the "Dia" ecosystem of public services. In parallel, as part of its European integration processes, Ukraine is obliged to implement European standards, including in the field of regulating high technologies. The recently adopted EU Artificial Intelligence Act (EU AI Act) directly classifies AI systems used in the justice system as "high-risk" [2]. This creates an urgent need for a scientific understanding of how Ukraine can use the potential of AI to improve access to justice while avoiding risks and adhering to high European standards.

Analysis of recent research and publications. The topic of AI's impact on law and justice is being actively developed in the international academic community. Scholars from Stanford Law School, in their study on generative AI and legal aid, emphasize the potential of these technologies to automate routine tasks but also point to serious risks associated with AI "hallucinations" (generating false information) and maintaining client data confidentiality [3]. They warn against the hasty implementation of tools that have not undergone thorough verification.

D. Simshaw of Yale Law School proposes the concept of "interoperable legal AI", which involves creating a single ecosystem where different AI tools (public and private) can exchange data and work in a coordinated manner to provide comprehensive assistance to citizens [4]. This idea resonates with the recommendations of the Legal Services Corporation (LSC) in the US, which, in its report following the Summit on the Use of Technology even before the era of generative AI, called for the creation of "statewide legal portals" to serve as a single point of entry for citizens seeking legal assistance [5].

The American Bar Association (ABA) pays considerable attention to the problem, emphasizing that AI can both expand access to justice and exacerbate existing inequality by creating a two-tiered system: high-quality services from human lawyers for wealthy clients and potentially lower-quality automated services for the poor [6].

This topic is also beginning to gain momentum in the Ukrainian scientific discourse. Some researchers are analyzing the legal and procedural prerequisites for introducing AI into Ukraine's justice system, focusing on the need to adapt legislation and develop ethical standards [7]. Reviews of the Ukrainian Legal Tech market indicate its resilience and innovative potential even in the conditions of a full-scale war, highlighting projects such as Opendatabot and YouControl, which have already become part of the legal infrastructure [8]. At the same time, the analysis shows that most existing tools are focused on business or on facilitating the work of lawyers, rather than on providing direct assistance to citizens.

Despite the existence of a significant number of publications, a part of the problem remains unresolved, concerning the development of a specific, scientifically-based model for implementing AI assistants for self-represented litigants specifically in the Ukrainian context. Most studies either state general risks and benefits or focus on individual aspects (e.g., the use

of AI in court proceedings). The question remains open: what is the optimal path for Ukraine to encourage the development of universal "robot lawyers" following the example of Western startups, or to build a centralized state system of verified and narrowly specialized tools? This article aims to fill this very gap.

Formulation of the article's goals. The main purpose of this article is to develop and substantiate a hypothesis regarding the optimal strategy for using chatbots and virtual assistants to increase access to justice for self-represented litigants in Ukraine.

To achieve this purpose, the following tasks are set:

1. To systematize the main barriers to access to justice that can potentially be eliminated with the help of AI.
2. Based on case studies (DoNotPay and A2J Author), to determine the advantages and disadvantages of two fundamentally different models of AI assistants: universal and narrowly specialized.
3. To analyze the relevant experience of the US (the LSC's "single portal" concept) and the regulatory framework of the EU (AI Act) as a basis for developing a Ukrainian model.
4. To assess the current state and specifics of the development of legal AI tools in Ukraine, including state ("Natalka") and civic ("Pryntsyp") initiatives.
5. To formulate and justify a proposal for the creation of a national ecosystem of integrated, narrowly specialized AI legal aid tools as the most effective and safest path for Ukraine.

Presentation of the main research material. The path to expanding access to justice with the help of AI lies through a complex landscape of opportunities and dangers. To determine the optimal route for Ukraine, it is necessary to examine in detail two diametrically opposed approaches that have already taken shape in the international arena and to project them onto Ukrainian realities, taking into account the European regulatory vector.

Model 1: The universal "Robot lawyer" – temptation and risks on the example of DoNotPay

The startup DoNotPay, which positioned itself as "the world's first robot lawyer", is a textbook example of the "all at once" approach. The platform promised users help with a wide range of issues: from appealing parking tickets to filing lawsuits in consumer protection cases. The company's founder actively promoted the idea that AI could completely replace lawyers, making justice free and accessible to all [9].

However, the reality turned out to be much more complicated. Lawsuits were filed against the company, and the US Federal Trade Commission launched an investigation into allegations of misleading consumers. Critics pointed out that the tool generated legally incorrect documents, cited non-existent legal norms ("hallucinated"), and lacked proper verification by qualified lawyers. For a self-represented litigant who relies entirely on such a tool, the consequences can be catastrophic: missing procedural deadlines, filing an unfounded lawsuit, disclosing confidential information. The DoNotPay case vividly illustrates the fundamental problem of universal AI assistants: they create an illusion of competence that is not backed by real reliability. This is especially dangerous in jurisprudence, where the price of a mistake is extremely high.

Model 2: The narrowly specialized assistant effectiveness and safety on the example of A2J Author

In contrast to DoNotPay, there is another, less-publicized but much more successful and sustainable model. The A2J Author (Access to Justice Author) project, developed jointly by the Chicago-Kent College of Law and the CALI Center for Computer-Assisted Legal Instruction, is a platform that does not try to replace a lawyer. Its goal is much more modest and specific: to help self-represented litigants correctly fill out complex court forms [10].

The system works on the principle of a guided interview. The user answers simple questions formulated in plain language, and the program automatically enters the answers into the appropriate fields of the official legal document. This approach has several key advantages. First, it minimizes the risk of error, as the AI operates within a strictly defined template rather than generating text "from scratch". Second, it does not create a false impression in the user that they are receiving a full-fledged legal consultation. A2J Author is a tool, not an advisor. Third, thanks to its reliability and narrow specialization, the project has gained the trust of the legal community and is integrated into the justice systems of 40 US states. This success proves that real help for SRLs lies not in promises to "win in court", but in solving their specific, urgent tasks, such as the correct preparation of documents.

International experience and regulatory frameworks: Lessons for Ukraine

The experience of the US and the EU offers two important benchmarks for Ukraine. On the one hand, there is the concept of "statewide legal portals" promoted by the LSC. The idea is to create a single online platform ("single window") that would unite various resources for SRLs: from reference information and document templates to tools like A2] Author and contacts of organizations providing free legal aid [5]. Such an integrated approach is much more effective than the existence of dozens of disparate websites and chatbots.

On the other hand, the European AI Act establishes strict requirements for AI systems used in the administration of justice. They are classified as "high-risk", which means a mandatory prior conformity assessment, registration in an EU database, and requirements for transparency, cybersecurity, and human oversight [2]. This approach reflects the understanding that in justice, efficiency cannot be achieved at the expense of fundamental rights.

The Ukrainian context and formulation of a hypothesis. In Ukraine, we are witnessing the emergence of both trends, but in a fragmented form. There are successful civic initiatives, such as the "Pryntsyp" chatbot, which provides narrowly specialized assistance to military personnel and their families on specific legal issues [11]. This is an example of a model close to A2] Author in its philosophy. At the same time, the state is taking steps to integrate AI into its services, as evidenced by the launch of the "Natalka" chatbot for consultations on the "Diia" portal [12]. The academic community and judicial governance bodies also recognize the inevitability of AI implementation, which is confirmed by amendments to the Code of Judicial Ethics and the development of concepts for the use of AI in the Supreme Court [7].

However, these initiatives do not yet form a unified strategy. There is a risk that the legal technology market will follow a path of spontaneous development, where, alongside useful specialized tools, Ukrainian analogues of DoNotPay will appear, misleading already vulnerable self-represented litigants.

In view of the above, the following hypothesis is proposed: the most effective and ethically sound path for Ukraine is to abandon the idea of creating universal "AI lawyers" and instead build a national, state-supported ecosystem of integrated and narrowly specialized AI legal aid tools.

This model should be based on three pillars:

1. A Centralized Platform: The creation of a single point of access ("Ukraine's legal portal") on the basis of "Diia" or a separate portal, consolidating all verified tools and resources. This would implement the LSC's concept.

2. Narrowly Specialized Modules: Instead of one large AI, a set of certified, reliable modules based on the A2J Author model: a "Statement of Claim Builder", a "Contract Correctness Checker", an "Inheritance Application Assistant", etc. Each module should solve one specific task.

3. Compliance with the EU AI Act: Each module allowed on the platform must undergo mandatory certification for compliance with the requirements for "high-risk" systems, ensuring transparency, accuracy, and the presence of human oversight.

Such an approach will allow the power of AI to be used to solve the real problems of citizens, minimize the risks demonstrated by the DoNotPay case, and ensure the development of legal technologies in Ukraine in accordance with the best world practices and European standards.

Conclusions and prospects for further research. This research confirms that artificial intelligence carries both significant potential for democratizing access to justice and serious risks capable of deepening existing inequality. An analysis of international experience and specific case studies allows us to conclude that the success of implementing these technologies depends not so much on their technical complexity as on a correctly chosen philosophy and strategy.

The main conclusion is that the race to create a universal "robot lawyer" capable of replacing a human lawyer is, at the current stage of technological development, a flawed and dangerous path for self-represented litigants. Such systems create the illusion of legal aid but do not guarantee its quality and reliability, which can lead to fatal legal consequences for the user.

Instead, a much more productive and safer model is one that focuses on creating narrowly specialized, task-oriented tools. Tools for automated document completion, checking the completeness of a document package for court submission, or providing reference information on a clearly defined topic have proven their effectiveness and gained trust among both users and the professional community.

For Ukraine, which is actively digitalizing public services and striving for integration into the European legal space, this opens up a unique opportunity to avoid the mistakes of other countries. Instead of a spontaneous and unregulated development of the legal chatbot market, the state can play a key role in shaping a responsible and effective ecosystem.

The hypothesis proposed in the article about creating a national platform of integrated, narrowly specialized, and verified AI modules is a concrete proposal for implementing such a strategy. Building such a system on the basis of the existing "Diia" infrastructure will

combine the proven effectiveness of the A2J Author approach, the strategic vision of the LSC regarding a "single portal", and the high standards of security and transparency laid down in the EU AI Act. This will provide real, not imaginary, assistance to millions of Ukrainians who today cannot afford professional legal help.

Prospects for further research in this area include:

- Developing a detailed technical and legal concept for a national legal aid portal, including the platform's architecture and mechanisms for module interaction.
- Studying the sociological aspects: the readiness of citizens to trust AI assistants in solving legal issues and their level of digital literacy.
- Developing criteria and procedures for the certification of legal AI tools I in accordance with the requirements of the EU AI Act and national legislation.
- Analyzing issues of liability for damage caused by the use of a low-quality AI assistant: who should be held responsible the developer, the state that certified the tool, or the user themself.

Resolving these issues will allow for a transition from general discussions to the practical implementation of a safe and effective system of access to justice in the age of artificial intelligence.

USED SOURCES

1. Moskvytyn, Y. & Limante, A. Integrating Artificial Intelligence in Ukraine's Courts: State of Play and Future Prospect / VerfBlog. 2024. URL : https://verfassungsblog.de/ai-ukraine-judiciary/

2. European Parliament. EU AI Act: first regulation on artificial intelligence / European Parliament Website. 2024. URL : https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence

3. Chien, C. & Kim, M. Generative AI and Legal Aid: Results from a Field Study and 100 Use Cases to Bridge the Access to Justice Gap / UC Berkeley Public Law Research Paper Forthcoming, Loyola of Los Angeles Law Review, Forthcoming. 2024. URL : https://ssrn.com/abstract=4733061

4. Simshaw, D. Interoperable Legal AI for Access to Justice. *Yale Law Journal Forum*. 2025. URL : https://www.yalelawjournal.org/pdf/SimshawYLJForumEssay_omw1vdsn.pdf

5. Legal Services Corporation. Report of The Summit on the Use of Technology to Expand Access to Justice / Legal Services Corporation website. 2013. URL : https://www.lsc.gov/our-impact/publications/other-publications-and-reports/report-summit-use-technology-expand-access-justice

6. American Bar Association. AI and Access to Justice. *ABA Center for Innovation*. 2025. URL : https://www.americanbar.org/groups/centers_commissions/center-for-innovation/artificial-intelligence/access-to-justice/

7. Шишка Н. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 3. С. 143–145. URL : https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/12455e60-8125-470f-8052-a69413c1b209/content

8. Kazantsev, D. Ukrainian Legal Tech: successful cases and the impact of artificial intelligence / Mezha Media. 2024. URL : https://mezha.media/en/articles/ukrainian-legal-tech-successful-cases-and-the-impact-of-artificial-intelligence/

9. Federal Trade Commission. FTC Finalizes Order with DoNotPay That Prohibits Deceptive 'AI Lawyer' Claims, Imposes Monetary Relief, and Requires Notice to Past Subscribers / Federal Trade Commission website. 2025. URL : https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2025/02/ftc-finalizes-order-donotpay-prohibits-deceptive-ai-lawyer-claims-imposes-monetary-relief-requires

10. A2jauthor. About A2J Author / A2jauthor website. 2025. URL : https://www.a2jauthor.org/content/about-a2j-author%C2%AE

11. Human rights center for military personnel and veterans. Chat bot "Pryncyp" / NGO Human rights center for servicemen "Pryncyp" website. 2024. URL : https://www.pryncyp.org/projects/

12. ШІ-помічник, еКонсул та зміна прізвища – які нові послуги будуть доступні в Дії / Вебпортал «Дія». 2025. URL : https://diia.gov.ua/news/shi-pomichnyk-ekonsul-ta-zmina-prizvyshcha-iaki-novi-posluhy-budut-dostupni-v-dii

REFERENCES

1. Moskvytyn, Y. & Limante, A. Integrating Artificial Intelligence in Ukraine’s Courts: State of Play and Future Prospect / VerfBlog. 2024. URL : https://verfassungsblog.de/ai-ukraine-judiciary/

2. European Parliament. EU AI Act: first regulation on artificial intelligence / European Parliament Website. 2024. URL : https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence

3. Chien, C. & Kim, M. Generative AI and Legal Aid: Results from a Field Study and 100 Use Cases to Bridge the Access to Justice Gap / UC Berkeley Public Law Research Paper Forthcoming, Loyola of Los Angeles Law Review, Forthcoming. 2024. URL : https://ssrn.com/abstract=4733061

4. Simshaw, D. Interoperable Legal AI for Access to Justice. *Yale Law Journal Forum*. 2025. URL : https://www.yalelawjournal.org/pdf/SimshawYLJForumEssay_omw1vdsn.pdf

5. Legal Services Corporation. Report of The Summit on the Use of Technology to Expand Access to Justice / Legal Services Corporation website. 2013. URL : https://www.lsc.gov/our-impact/publications/other-publications-and-reports/report-summit-use-technology-expand-access-justice

6. American Bar Association. AI and Access to Justice / ABA Center for Innovation. 2025. URL : https://www.americanbar.org/groups/centers_commissions/center-for-innovation/artificial-intelligence/access-to-justice/

7. Shyshka, N. Shtuchnyi intelekt v ukrainskomu pravosuddi: pravovi peredumovy zaprovadzhennia. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* 2021. № 3. S. 143–145. URL : https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/12455e60-8125-470f-8052-a69413c1b209/content

8. Kazantsev, D. Ukrainian Legal Tech: successful cases and the impact of artificial intelligence / Mezha Media. 2024. URL : https://mezha.media/en/articles/ukrainian-legal-tech-successful-cases-and-the-impact-of-artificial-intelligence/

9. Federal Trade Commission. FTC Finalizes Order with DoNotPay That Prohibits Deceptive 'AI Lawyer' Claims, Imposes Monetary Relief, and Requires Notice to Past Subscribers / Federal Trade Commission website. 2025. URL : https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2025/02/ftc-finalizes-order-donotpay-prohibits-deceptive-ai-lawyer-claims-imposes-monetary-relief-requires

10. A2jauthor. About A2J Author / A2jauthor website. 2025. URL : https://www.a2jauthor.org/content/about-a2j-author%C2%AE

11. Human rights center for military personnel and veterans. Chat bot "Pryncyp" / NGO Human rights center for servicemen "Pryncyp" website. 2024. URL : https://www.pryncyp.org/projects/

12. ShI-pomichnyk, eKonsul ta zmina prizvyshcha – yaki novi posluhy budut dostupni v Dii / Vebportal "Diia". 2025. URL : https://diia.gov.ua/news/shi-pomichnyk-ekonsul-ta-zmina-prizvyshcha-iaki-novi-posluhy-budut-dostupni-v-dii

О. А. Шамов. ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ЧАТ-БОТІВ ТА ВІРТУАЛЬНИХ АСИСТЕНТІВ ДЛЯ САМОПРЕДСТАВНИКІВ

Проблема. *Сучасні правові системи стикаються з хронічною проблемою обмеженого доступу до правосуддя, особливо для незахищених верств населення та осіб, що виступають у суді без адвоката (self-represented litigants, SRLs). Висока вартість юридичних послуг, складність правових процедур та інформаційна асиметрія створюють значні бар'єри. Технології штучного інтелекту (далі – ШІ), зокрема юридичні чат-боти та віртуальні асистенти, розглядаються як потенційний інструмент для подолання цих перешкод. Однак їх впровадження не є позбавленим ризиків, що варіюються від неточності наданої інформації та алгоритмічної упередженості до створення дворівневої системи правосуддя. Особливої актуальності це питання набуває для України, яка перебуває в процесі активної цифрової трансформації та євроінтеграції, що вимагає узгодження національних інновацій із європейськими стандартами, зокрема з положеннями Акта про ШІ (EU AI Act). Дослідження ефективності та ризиків цих інструментів є критично важливим для формування збалансованої державної політики, спрямованої на реальне розширення доступу до правосуддя, а не на створення ілюзії такого доступу.*

Мета. *Метою статті є комплексний аналіз впливу ШІ-інструментів, як-от чат-боти та віртуальні асистенти, на доступ до правосуддя для самопредставників. Дослідження спрямоване на оцінювання реального потенціалу цих технологій для подолання існуючих бар'єрів, ідентифікацію ключових ризиків та етичних викликів, а також розробку науково обґрунтованої гіпотези щодо оптимальної моделі їх впровадження в українську правову систему з урахуванням міжнародного досвіду та європейських регуляторних рамок.*

Методи дослідження. *Дослідження базується на сукупності загальнонаукових і спеціальних методів. Системний аналіз був застосований для вивчення взаємозв'язків між технологічними інноваціями, правовими інститутами та соціальними потребами. Порівняльно-правовий метод використовувався для зіставлення досвіду впровадження правових технологій у США, ЄС та Україні. Формально-догматичний метод дав змогу проаналізувати нормативні акти, зокрема EU AI Act, що регулюють використання ШІ. Метод кейс-стаді був використаний для детального розгляду конкретних прикладів ШІ-інструментів (DoNotPay, A2] Author, «Принцип», «Наталка»), що дало нагоду виявити їхні сильні й слабкі сторони. Синтез та узагальнення дали змогу сформулювати висновки й розробити авторську гіпотезу*

Основні результати дослідження. *У статті доведено, що ШІ має значний, але неоднозначний потенціал для розширення доступу до правосуддя. Дослідження кейсів показало, що вузькоспеціалізовані, орієнтовані на конкретні завдання інструменти (наприклад, генератори документів, як A2J Author) є значно ефективнішими та безпечнішими для SRLs, ніж універсальні «роботи-юристи» (як DoNotPay), які схильні до помилок і створюють завищені очікування. Аналіз досвіду США (звіти LSC) вказує на ефективність моделі інтегрованих «загальнодержавних порталів». Регуляторний підхід ЄС (AI Act) класифікує ШІ в правосудді як «високоризиковий», що вимагає чіткого контролю. В Україні спостерігається розвиток як громадських (чат-бот «Принцип»), так і державних (чат-бот «Наталка» в «Дії») ініціатив, проте вони є фрагментарними. Сформульовано гіпотезу, що оптимальним методом для України є не гонитва за створенням універсального «ШІ-судді», а побудова державної екосистеми інтегрованих, вузькоспеціалізованих верифікованих ШІ-інструментів, які діють за принципом «єдиного вікна»на базі існуючої цифрової інфраструктури.*

Висновки та конкретні пропозиції. *Штучний інтелект не є панацеєю, але може стати потужним інструментом для демократизації доступу до правосуддя за умови правильного підходу. Замість ризикованої моделі універсальних «ШІ-адвокатів» пропонується зосередити зусилля на створенні в Україні національної платформи правової допомоги. Ця платформа має об'єднати вузькоспеціалізовані, верифіковані ШІ-модулі (для генерації позовів, перевірки документів, надання довідкової інформації) під державним контролем та відповідно до стандартів EU AI Act. Такий підхід, що поєднує доведену ефективність інструментів на кшталт A2J Author з інтегрованою моделлю «загальнодержавного порталу» LSC, дасть змогу надати реальну допомогу самопредставникам, мінімізувати ризики й забезпечити відповідальне впровадження технологій у чутливу сферу правосуддя.*

Ключові слова: *доступ до правосуддя, штучний інтелект, чат-боти, віртуальні правові асистенти, самопредставники, legal tech, EU AI Act, цифровізація правосуддя.*

Стаття надійшла до редколегії 1 жовтня 2025 року

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.9
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.219-225

В. Ф. Музика,
здобувач третього рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
email: nnipravo@ukr.net
ORCID 0000-0002-2099-7835

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз сучасного стану розслідування воєнних кримінальних правопорушень, учинених проти цивільного населення України в умовах тривалої збройної агресії російської федерації. Розглянуто нормативно-правові засади здійснення кримінальних проваджень, організаційно-правові аспекти діяльності національних і міжнародних органів, а також основні виклики, що постають перед системою правосуддя.

Проаналізовано основні чинники, що ускладнюють ефективне здійснення досудового розслідування, серед яких: обмежений доступ до місць кримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях, масштабність кримінально протиправних дій, труднощі ідентифікації осіб, причетних до їх вчинення, а також перевантаження судової системи й недостатній рівень захисту свідків і потерпілих. Зазначено, що значна частина доказової бази формується в умовах воєнних дій, що створює ризики її втрати або спотворення.

Окрему увагу приділено технологічним аспектам розслідування, зокрема використанню цифрових платформ, супутникових знімків, штучного інтелекту та аналітики великих даних для виявлення, верифікації й збереження доказів воєнних кримінальних правопорушень. Підкреслено зростання ролі міжнародного співробітництва, участь України в спільних слідчих групах і взаємодію з Міжнародним кримінальним судом. У роботі обґрунтовано потребу в законодавчому унормуванні статусу Національного центру з розслідування воєнних кримінальних правопорушень, створенні спеціального трибуналу щодо злочину агресії, удосконаленні процедур обміну доказами з міжнародними партнерами та запровадженні системи комплексного захисту потерпілих.

© Музика В. Ф., 2025

Зроблено висновок, що подальша цифровізація процесів, посилення кадрового потенціалу й інституційна інтеграція національної системи з міжнародними структурами є ключовими умовами підвищення ефективності розслідувань і забезпечення принципу невідворотності покарання за найтяжчі порушення міжнародного гуманітарного права.

Окрему увагу приділено питанням співпраці України з Міжнародним кримінальним судом і проблематиці документування злочинів на тимчасово окупованих територіях.

Ключові слова: *воєнні злочини, цивільне населення, міжнародне гуманітарне право, Міжнародний кримінальний суд, розслідування, спільні слідчі групи.*

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року міжнародна спільнота стала свідком систематичних порушень норм міжнародного гуманітарного права. Ці дії – умисні обстріли цивільної інфраструктури, катування, страти, насильницькі зникнення, депортації дітей, сексуальне насильство – кваліфікуються як воєнні кримінальні правопорушення відповідно до статей 8 і 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду та норм Женевських конвенцій 1949 року.

В умовах довготривалих бойових дій перед Україною постає надзвичайно складне завдання – забезпечити належне документування, розслідування та притягнення винних до відповідальності відповідно до норм національного й міжнародного права. Це питання має не лише правове, а й політичне, соціальне та моральне значення, оскільки від ефективності розслідування воєнних кримінальних правопорушень залежить відновлення справедливості, утвердження принципу верховенства права й запобігання безкарності в майбутньому.

Актуальність теми зумовлена потребою в створенні дієвої національної системи воєнної юстиції, яка б відповідала міжнародним стандартам, а також у взаємодії з Міжнародним кримінальним судом та іншими міжнародними інституціями. Водночас розслідування воєнних кримінальних правопорушень в Україні має ряд специфічних викликів: обмежений доступ до місць злочинів, масштабність кримінально протиправних дій, руйнування доказової бази, проблеми ідентифікації винних осіб, психологічну травматизацію потерпілих і перевантаження судової системи.

Розслідування таких кримінальних правопорушень є одним із наймасштабніших завдань в історії українського правосуддя. Його метою є не лише притягнення конкретних осіб до відповідальності, а й відновлення справедливості для жертв, забезпечення доказової бази для міжнародних судів і формування історичної пам’яті про агресію проти України.

Отже, дослідження сучасного стану розслідування воєнних кримінальних правопорушень проти цивільного населення є надзвичайно важливим для розвитку української правової системи, забезпечення відповідальності за найтяжчі злочини, зміцнення міжнародного правопорядку та формування історичної правди про злочини, вчинені під час агресії проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання розслідування воєнних кримінальних правопорушень проти цивільного населення в Україні досліджували М. М. Гнатовський, В. В. Мицик, О. В. Волошенюк, О. С. Рубан, К. В. Марченко, В. І. Кисіль, М. І. Хавронюк, О. А. Шаблій, В. Г. Буткевич, І. М. Котляр, Н. С. Бойко, Т. Р. Короткий, О. В. Задорожній, О. А. Коваль, В. М. Юринець, О. В. Мартиненко, М. І. Мельник, О. В. Шумило, І. П. Івченко, Г. С. Кохан та інші науковці.

Постановка завдання. Метою наукової статті є дослідження розслідування воєнних кримінальних правопорушень проти цивільного населення в Україні, виявлення проблем правозастосування та формування пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. Система розслідування воєнних кримінальних правопорушень в Україні має складну, багаторівневу структуру, що поєднує елементи національного, міжвідомчого й міжнародного правового механізмів. Така багатокомпонентність зумовлена характером сучасних воєнних кримінальних правопорушень, їхньою транснаціональною природою, масштабністю наслідків і потребою в забезпеченні відповідності процесу розслідування нормам міжнародного гуманітарного й кримінального права.

1. Національний рівень. Базовий рівень системи становлять державні інституції, уповноважені здійснювати кримінальне переслідування відповідно до положень Кримінального кодексу України (зокрема, статей 437–443). Центральну роль у координації розслідувань відіграє Офіс Генерального прокурора, який здійснює процесуальне керівництво, контролює якість досудового розслідування, формує Єдиний реєстр воєнних злочинів і координує взаємодію правоохоронних структур.

Безпосереднє проведення слідчих дій здійснюють Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань і Національна поліція України. СБУ розслідує найбільш тяжкі злочини проти цивільного населення та національної безпеки; ДБР зосереджується на злочинах, учинених військовослужбовцями або представниками органів влади; Національна поліція України забезпечує оперативну фіксацію кримінальних правопорушень, збір первинних доказів, допити свідків та потерпілих у прифронтових районах. У межах цього рівня формуються основні доказові матеріали, проводяться судово-медичні та криміналістичні експертизи, здійснюється ідентифікація загиблих осіб, а також збір інформації для подальшого передання до міжнародних органів правосуддя.

2. Міжвідомчий рівень. Другий рівень системи передбачає координацію між державними структурами, науковими установами та правозахисними організаціями. Створені при Офісі Генерального прокурора міжвідомчі робочі групи забезпечують взаємодію між слідчими, експертами, прокурорами, судовими експертними установами й представниками громадських організацій.

Важливу роль відіграють інформаційно-аналітичні центри, які здійснюють систематизацію, перевірку та архівування цифрових доказів (фотографій, відеоматеріалів, супутникових знімків, свідчень очевидців). У цьому контексті значний внесок роблять вітчизняні правозахисні організації – Truth Hounds, Центр громадянських свобод, ZMINA, які займаються незалежним документуванням фактів порушень міжнародного гуманітарного права та сприяють передачі зібраної інформації органам прокуратури.

Одним із результатів міжвідомчої взаємодії стало створення Єдиного реєстру воєнних злочинів, який дає змогу інтегрувати дані, отримані з різних джерел, забезпечує контроль за доказами та спрощує доступ до інформації для уповноважених органів. Цей рівень має вирішальне значення для підвищення ефективності збору й узгодженості доказового матеріалу.

3. Міжнародний рівень. Найвищим рівнем системи є міжнародна співпраця, без якої неможливо забезпечити повноцінну юридичну відповідальність за злочини, що мають характер міжнародних. Україна активно співпрацює з Міжнародним кримінальним судом, який проводить незалежне розслідування кримінальних правопорушень, учинених на території держави з 2014 року, а також з Євроюстом і спільною слідчою групою (Joint Investigation Team, JIT), до складу якої входять слідчі з України, Польщі, Литви, Латвії, Естонії та Словаччини [2].

На цьому рівні здійснюється обмін доказами, проведення спільних експертиз, координація зусиль у збиранні свідчень, а також підготовка матеріалів для потенційного створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України. Крім того, Україна співпрацює з Комісією ООН із розслідування порушень прав людини, Місією ОБСЄ, а також із рядом неурядових міжнародних організацій, які здійснюють незалежний моніторинг та експертну підтримку [3].

Отже, система розслідування воєнних кримінальних правопорушень в Україні функціонує як багаторівневий механізм, що поєднує внутрішньодержавні ресурси, міжвідомчу координацію та міжнародно-правову взаємодію. Її ефективність залежить від узгодженості дій усіх суб’єктів, належного ресурсного забезпечення, розвитку цифрових технологій документування й поглиблення співпраці з міжнародними судовими інституціями. Саме інтеграція національних і міжнародних зусиль є ключовою передумовою забезпечення невідворотності покарання за злочини, вчинені проти цивільного населення України.

Станом на жовтень 2025 року, за офіційними даними Офісу Генерального прокурора, розслідується понад 135 тисяч кримінальних проваджень щодо воєнних кримінальних правопорушень, з яких понад 700 уже передані до суду [1].

Попри значні досягнення у сфері документування та кримінального переслідування осіб, причетних до воєнних кримінальних правопорушень, процес їхнього розслідування в Україні залишається складним, багаторівневим і ресурсомістким. Його складність зумовлена як об’єктивними чинниками, пов’язаними з умовами воєнного часу, так і системними обмеженнями інституційного характеру. До таких чинників відносимо:

1. Обмежений доступ до місць учинення кримінальних правопорушень. Так, на сьогодні однією з найсерйозніших проблем є неможливість своєчасного доступу слідчих груп до місць, де вчинялися кримінальні правопорушення. Значна частина таких територій залишається окупованою або розташована поблизу лінії бойових дій, що унеможливлює безпечне проведення слідчих (розшукових) дій. Унаслідок цього доказова база часто формується з відтермінуванням, коли частину речових доказів уже втрачено або навмисно знищено окупаційними силами. Згідно з даними Офісу Генерального прокурора на тимчасово окупованих територіях зафіксовано тисячі випадків масових

поховань і катувань, проте більшість із них наразі не підлягають безпосередній криміналістичній фіксації.

2. Масштабність кримінальних правопорушень і обсяг доказового матеріалу. Війна в Україні має безпрецедентний за масштабом характер. Щоденно фіксуються нові епізоди обстрілів, руйнувань цивільних об'єктів, убивств, катувань, незаконних депортацій, сексуального насильства тощо. Обсяг зібраних матеріалів уже перевищує можливості опрацювання наявними ресурсами слідчих органів. Це потребує суттєвого розширення кадрового потенціалу, підвищення кваліфікації спеціалістів у галузі міжнародного гуманітарного права, а також використання новітніх технологій для обробки значних масивів інформації (Big Data, аналітика штучного інтелекту, цифрові архіви). Без впровадження таких інструментів забезпечити системність та якість розслідувань практично неможливо.

3. Проблеми ідентифікації винних осіб. російські війська широко використовують тактику анонімності: відсутність розпізнавальних знаків, застосування закритих підрозділів, залучення найманців і незаконних збройних угруповань. Це значно ускладнює процес встановлення персональної відповідальності. Часто розслідування здійснюється без можливості фізичного затримання підозрюваних, а провадження проводяться заочно. Для підвищення ефективності цього процесу важливим є налагодження міжнародного обміну даними, використання біометричних технологій і співпраця з іноземними розвідувальними структурами, що володіють інформацією про командирів і виконавців злочинів.

4. Захист свідків і потерпілих. Особливу увагу привертає проблема забезпечення безпеки та психологічної підтримки осіб, які дають свідчення про вчинені кримінальні правопорушення. Йдеться насамперед про жертв сексуального насильства, катувань, депортацій та інших тяжких форм нелюдського поводження. Багато з них перебувають у стані посттравматичного стресу, що вимагає делікатного підходу й спеціальних протоколів опитування. Недостатній рівень захисту може призвести до відмови свідків співпрацювати зі слідством, що знижує ефективність доказового процесу. У цьому контексті Україна потребує подальшої імплементації європейських стандартів програми захисту свідків та розвитку мережі кризових центрів.

5. Перевантаження судової системи. З огляду на кількість відкритих кримінальних проваджень (понад 135 тисяч станом на 2025 рік) національні суди зазнають значного навантаження. Розгляд багатьох справ триває роками, навіть за наявності достатніх доказів. Проблему ускладнює кадровий дефіцит суддів і слідчих суддів, обмежене фінансування судової експертизи, а також потреба в узгодженні національного законодавства з нормами міжнародного кримінального права. Для оптимізації процесу розгляду доцільним видається створення спеціалізованих судових палат або навіть окремого Національного трибуналу з воєнних кримінальних правопорушень, який би функціонував за підтримки міжнародних експертів.

6. Технологічні та організаційні питання. На сьогодні Україна демонструє прогрес у сфері цифровізації проведення розслідування. Запроваджено онлайн-платформи для подання свідчень і завантаження цифрових доказів (зокрема, платформа «warcrimes.gov.ua»),

активно використовуються супутникові дані, геолокаційні матеріали, технології розпізнавання облич і метаданих. Застосування штучного інтелекту дає змогу швидше ідентифікувати місця масових поховань, зіставляти відео- та фотодокази, перевіряти їх автентичність [4].

Проте подальший розвиток української системи розслідування воєнних кримінальних правопорушень потребує комплексного та системного підходу, що охоплює законодавчий, інституційний і технологічний рівні:

1) законодавче унормування статусу спеціалізованого Національного центру з розслідування воєнних кримінальних правопорушень. Йдеться про створення єдиного координувального органу, який би забезпечував об'єднання зусиль слідчих, прокурорів, експертів і міжнародних консультантів. Такий центр міг би функціонувати за зразком Міжнародного слідчого механізму ООН, узгоджуючи стандарти збору доказів та їхнього збереження для подальшого використання в міжнародних судах;

2) удосконалення процедур обміну доказами між державними та міжнародними структурами. Потребує формалізації механізм взаємодії між українськими органами досудового розслідування й інституціями ЄС, НАТО, ООН. Йдеться про створення єдиного стандарту цифрових архівів, уніфікацію форматів документування, а також запровадження системи контролю ланцюга збереження доказів (chain of custody);

3) посилення психологічної, правової та соціальної підтримки потерпілих. Забезпечення доступу до правосуддя передбачає не лише покарання винних, а й відновлення прав жертв. На нашу думку, вагомим є розширення мережі центрів безоплатної правової допомоги, підготовка фахівців-психологів для роботи з жертвами воєнного насильства, створення реабілітаційних програм і фондів компенсацій;

4) продовження цифрової трансформації слідчих процесів. Цифровізація має стати стратегічним напрямом розвитку кримінальної юстиції. Використання штучного інтелекту, машинного навчання, блокчейн-технологій для зберігання доказів і створення баз даних може суттєво підвищити прозорість і надійність процесу розслідування. Крім того, це сприятиме більшій довірі міжнародних партнерів і судових інстанцій до результатів роботи українських органів правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єдиний реєстр воєнних злочинів: статистика та аналітика / Офіс Генерального прокурора України. URL : https://warcrimes.gov.ua

2. United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Reports 2022–2025. P. 34.

3. Комісія ООН з розслідування порушень прав людини в Україні. Звіти 2022–2024 рр. С. 21.

4. Осипенко І. П., Лабенок А. О. Досудове розслідування воєнних злочинів в Україні: стандарти, ризики для особистого життя і здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2024. Випуск 86, частина 5. С. 95–100.

REFERENCES

1. Yedynyi reiestr voiennykh zlochyniv: statystyka ta analityka / Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy. URL : https://warcrimes.gov.ua

2. United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Reports 2022–2025. P. 34.

3. Komisiia OON z rozsliduvannia porushen prav liudyny v Ukraini. Zvity 2022–2024 rr. C. 21.

4. Osypenko I. P., Labenok A. O. Dosudove rozsliduvannia voiennykh zlochyniv v Ukraini: standarty, ryzyky dlia osobystoho zhyttia i zdorovia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* 2024. Vypusk 86, chastyna 5. S. 95–100.

V. F. Muzyka. CURRENT STATUS OF INVESTIGATIONS INTO WAR CRIMES AGAINST THE CIVILIAN POPULATION IN UKRAINE

The article analyses the current status of investigations into war crimes committed against the civilian population of Ukraine amid the ongoing armed aggression by the Russian Federation. It examines the legal framework for criminal proceedings, the organisational and legal aspects of the activities of national and international bodies, and the main challenges facing the justice system.

It analyses the main factors that complicate the effective conduct of pre-trial investigations, including: limited access to crime scenes in temporarily occupied territories, the scale of criminal offences, difficulties in identifying those involved in their commission, as well as the overload of the judicial system and the insufficient level of protection for witnesses and victims. It is noted that a significant part of the evidence base is formed in conditions of military action, which creates risks of its loss or distortion.

Special attention is paid to the technological aspects of the investigation, in particular the use of digital platforms, satellite imagery, artificial intelligence and big data analytics to identify, verify and preserve evidence of war crimes. The growing role of international cooperation, Ukraine's participation in joint investigation teams and cooperation with the International Criminal Court are highlighted. The paper substantiates the need to legislate the status of the National Centre for the Investigation of War Crimes, establish a special tribunal for the crime of aggression, improve procedures for the exchange of evidence with international partners, and introduce a comprehensive victim protection system.

It concludes that further digitisation of processes, strengthening of human resources and institutional integration of the national system with international structures are key conditions for improving the effectiveness of investigations and ensuring the principle of inevitability of punishment for the most serious violations of international humanitarian law.

Particular attention is paid to Ukraine's cooperation with the International Criminal Court and the issue of documenting crimes in temporarily occupied territories.

Keywords: *war crimes, civilian population, international humanitarian law, International Criminal Court, investigation, joint investigation teams.*

Стаття надійшла до редколегії 20 жовтня 2025 року

УДК 343.98
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.226-237

І. Д. Северин,
аспірант Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
email: lopashchukira@gmail.com
ORCID 0009-0001-2402-300X

ВИТОКИ ТА ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА

У статті розглянуто питання витоків та історичного становлення інституту судових експертиз та висновку експерта в Україні.

Під час дослідження підтверджено, що перші паростки прообразу сучасної судової експертизи зародилися ще в VI ст. до нашої ери в Стародавньому Китаї. Уже тоді «знаючі люди» проводили дослідження з метою встановлення підробок документів. Усе це, звичайно, виконувалося на примітивному рівні, без будь-яких наукових методик, але стало поштовхом для подальшого розвитку науки, яку нині називаємо експертною.

З'ясовано, що перші спроби відкрити закономірності формування почерку, які б мали значення для дослідження рукописів, були зроблені в IV ст. до нашої ери в Стародавній Греції.

Установлено, що використання спеціальних знань «знаючих людей» у суді належать до періоду правління імператора Юстиніана I, приблизно в VI ст. нашої ери, коли пройшла одна з найвизначніших історичних правових реформ, що увійшла в аннали світової юриспруденції як кодифікація римського права, під назвою «Corpus juris civilis» («Звід цивільного права»). Відповідно до історичних відомостей та змісту літературних творів того часу саме в цей період під час судового процесу судді стали офіційно звертатися до спеціалістів щодо дослідження почерку.

Підтверджено, що архівні надбання не залишили нам жодних згадок про використання в судах Русі «знаючих людей». Але згадуються в них послухи (свідки), рядовичі, метальники (свідки меж), яких можна ототожнювати з категорією «знаючих або обізнаних людей».

Установлено, що «знаючі люди» в Польсько-литовську добу являли собою категорію допоміжних осіб, які використовувалися судами для перевірки достовірності документів, а також для опитування громади з метою встановлення певних фактичних обставин у справах, що розглядаються.

Підтверджено, що в козацьку добу в Україні такого інституту, як експертиза в розумінні окремої наукової чи юридичної процедури, не існувало, проте практика залучення фахівців (авторитетних осіб) для допомоги в розгляді справ практикувалося.

© Северин І. Д., 2025

Установлено, що вперше термін «експерт» вітчизняний законодавець використав у Цивільному процесуальному кодексі 1925 року.

Ключові слова: *експерт, судова експертиза, експертний висновок, знаючі люди, обізнані люди, авторитетні люди, Цивільний процесуальний кодекс, козацька доба.*

Мета статті полягає в дослідженні витоків (першоджерел) та історично-правових передумов становлення висновку експерта.

Постановка проблеми. З'ясування питань, пов'язаних із виникненням та історичним розвитком висновку експерта, потрібних для розуміння розвитку й становлення експертної науки в Україні загалом та висновку експерта зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання висновку експерта в цивільному процесі є досить важливою темою для наукових досліджень. Серед останніх відомих публікацій на цю тематику варто пригадати такі: стаття «Висновок експерта у цивільному судочинстві» (Навч.-дослід. ін-т інтелектуальної власності НАПрН України, 2018), яку підготувала А. Штефан; стаття «Оцінка достовірності висновку судового експерта», яку опублікували В. Журавель, В. Коновалова та Г. Авдєєва (Вісника НАПрНУ, № 2, 2021); тези «Міжнародний досвід оцінки висновку експерта як джерела доказів» (Міжнар. конф., Дніпро, 17 червня 2021 року), які підготувала та опублікувала Г. Авдєєва тощо.

Виклад основного матеріалу. Розвиток людства, його еволюційний рух завжди супроводжувалися ускладненнями суспільних відносин, що зі свого боку збільшувало обсяг відповідної інформації для прийняття правильних і своєчасних рішень. Для цього, звичайно, потрібні фундаментальні знання й знаючі особи – спеціалісти та експерти. Як наслідок, на такі вимоги насамперед реагують своїми відкриттями доктринальна та прикладна науки. Наукові відкриття виникають не раптово, не миттєво і не на порожньому місці, а поступово, після ґрунтовних і кропітких досліджень. Їх зазвичай породжують час, місце й накопичені знання. І якщо ці відкриття увібрали в себе значний пласт відповідних знань, які мають важливе значення для потреб практики, та сформували ядро спеціалістів, які можуть ці знання реалізувати, то на їхній базі створюються відповідні наукові інститути (як складники науки в певній правовій галузі), які акумулюють ці знання й рекомендують для використання та застосування в практичній діяльності, отримані результати. Одним із прикладів створення такого інституту на базі накопичених знань і досвіду є інститут судових експертиз, який виник для дослідження й вирішення окремих наукових і практичних проблем на основі спеціальних знань і надання за їхніми результатами компетентних висновків.

Інститут висновку експерта є порівняно новим елементом вітчизняної юридичної науки та інституту експертизи. Оскільки в тому розумінні, яким його сприймаємо та використовуємо сьогодні, він з'явився в законодавстві України лише на початку XX століття. Хоча в завуальованому вигляді цей інститут є досить давнім, а історичне коріння його простягається набагато віків углиб людської історії, у часи за тисячі років до виникнення Київської Русі [1, с. 45].

До «обізнаних людей» або «знаючих людей» – (для зручності так будемо називати спеціалістів у певній галузі знань у давні роки, хоча цей термін був введений набагато

пізніше, лише в XV–XVI століттях) – правосуддя зверталося завжди впродовж існування людства. Щоправда, не завжди ці «знаючі люди» називалися експертами чи спеціалістами. Зазвичай їх називали свідками й не виокремлювали в якийсь окремий спеціальний процесуальний статус, як це зроблено сьогодні.

Перші відомі згадки про використання «знаючих людей» і спеціальних знань з'явилися в VI віці до нашої ери, у Стародавньому Китаї. Уже тоді, як показують архіви, з метою недопущення підробок використовувалися відбитки пальців рук для посвідчення документів. А «знаючі особи» за дорученнями суду чи владних мужів проводили дослідження за ознаками можливого підроблення документів.

Пізніше, у IV віці до нашої ери, у Стародавній Греції місцевими вченими робилися спроби відкрити закономірності формування почерку, які б мали значення для дослідження рукописів у суді.

Пізніші згадки про використання в судовому процесі спеціальних знань «знаючих людей» належать до періоду правління імператора Юстиніана I, приблизно в VI ст. нашої ери. При імператорі Юстиніані I у період з 527 по 565 роки пройшла одна з найфундаментальніших правових реформ, що увійшла в аннали світової історії юриспруденції як кодифікація римського права, що отримала назву «Corpus juris civilis» («Звід цивільного права»). Відповідно до історичних відомостей та змісту літературних творів того часу, саме в цей період під час судового процесу судді стали офіційно звертатися до спеціалістів щодо дослідження почерку. Саме при Юстиніані I уперше в історії людства на законодавчому рівні були закріплені положення про дослідження почерку під час вирішення спорів щодо достовірності документів.

Водночас варто визнати, що схожі дослідження, які умовно та з натяжкою можна назвати експертизами, були позбавлені наукової основи, що, звичайно, призводило до ухвалення тогочасними судами сумнівних рішень.

Досліджуючи початки й історичний розвиток судової експертизи загалом, не можна обійти історію появи та розвиток судової експертизи й висновку експерта, зокрема, і на теренах сучасної України.

Для зручності дослідження цього питання нам потрібно насамперед визначитися з періодизацією (етапами) історії розвитку права на території сучасної України. Більшість науковців виокремлюють ці етапи залежно від розвитку державності. Але для зручності скористаємося власною періодизацією розвитку права на території сучасної України, яка перегукується з періодизацією розвитку державності та права на території України, яку запропонували свого часу П. Л. Фріс та П. П. Музиченко: 1) період Русі та феодальної роздробленості (IX ст. – перша половина XIV ст.); 2) Польсько-литовська доба (із середини XIV ст. до середини XVII ст.); 3) Козацька доба (з кінця XV до кінця XVIII століття); 4) під імперською владою (з кінця XVIII до початку XX ст.); 5) Україна XX–XXI ст. [2, с. 67, 68; 3, с. 15–16].

А отже, визначившись з історичною періодизацією, вважаємо за потрібне розпочати дослідження початків та історичного розвитку судової експертизи й експертного висновку на території сучасної України з періоду Русі та феодальної роздробленості (IX ст. – перша половина XIV ст.).

На думку Ю. В. Педоси, першою правовою пам'яткою, яка увібрала в себе окремі ознаки, притаманні сучасній судовій експертизі, є договір між Київською Руссю і Візантією 911 року, в якій містяться згадки про участь певних осіб (фахівців) у визначенні вартості викраденого, наявності тілесних ушкоджень і причин смерті [4].

Проте архівні надбання – правові кодекси, як-от «Руська Правда» (XI–XII ст.), писемні збірники права, грамоти, літописи, нормативні акти тощо, аж до VIX століття не залишили нам жодних згадок про використання в судах у Русі «знаючих людей». Проте в них згадуються послухи (свідки), рядовичі, метальники (свідки меж), яких можна ототожнювати з категорією «знаючих або обізнаних людей». Адже ці люди могли бути залучені для з'ясування складних питань, пов'язаних із діяльністю громади та землеволодінням.

У контексті цього доречно зауважити, що, якщо дійсно знання таких «знаючих людей» бралися до уваги під час ухвалення рішень за цивільними спорами, то їхня роль була особливо важливою в умовах тогочасного слабкого розвитку письмового права, коли справедливість установлювалася лише за допомогою авторитету громади та існуючих звичаїв.

Другий етап розвитку й функціонування права на території сучасної України тісно пов'язаний з Польсько-литовською добою, яка існувала із середини XIV ст. до середини XVII ст. Цей період характеризується політичною автономією українських земель у складі Великого князівства Литовського, яке стало правонаступником Київської Русі. Відтоді на ці землі, а пізніше лише на західно-українські землі, до яких входила Буковина, Волинь, Галичина, Поділля, Закарпаття, а також Західне Полісся, стала активно розповсюджуватися судова система Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, а після 1385 року, коли була підписана Кревська унія, – Речі Посполитої. Поряд із джерелами руського права, якими були звичаєве право, «Руська Правда», церковні статути Володимира та Ярослава, стало діяти (та поступово їх замінювати) польське й литовське законодавство, зокрема: Судебник Великого князя Казимира Ягеллончика 1468 року, який пізніше замінили Литовські Статути – «Старий» (1529 р.), «Волинський» (1566 р.), «Новий» (1588 р.) та інші нормативні акти (традиційно право Великого Литовського князівства трактують як литовсько-руське право).

Судочинство Польсько-литовської доби було загальним як для цивільних, так і для кримінальних правовідносин і мало змагальний і позивний характер.

«Знаючі люди» в Польсько-литовську добу являли собою категорію допоміжних осіб, які використовувалися судами для перевірки достовірності документів, а також для опитування громади з метою встановлення певних фактичних обставин у справі, що розглядається.

За дослідженнями Ю. В. Педоси, судебники 1497 та 1550 років, Литовські статути 1529, 1566 та 1588 років як «обізнаних людей» залучали лікарів для вирішення питань медичного характеру, а «дяків» – для вирішення політичних, адміністративних, фінансових та інших [4].

Отже, з урахуванням цих історичних відомостей, можемо впевнено припустити, що схожі спеціалісти також залучалися судами, які діяли на західній частині території

України (Бессарабії, сучасної Закарпатської області), для дослідження документів з ознаками підроблення. А компетентні висновки за результатами їхніх знань лягали в основу рішень судів.

У середині XVII століття на окремих центральних і східних теренах українських воєводств Речі Посполитої виникла Українська козацька держава – Гетьманщина (неофіційна назва). Її поява пов'язана з визвольною війною українського народу проти поляків і турків. Ця держава проіснувала до 1775 року [5].

Законодавство Гетьманщини базувалося на козацькому звичаєвому праві, а також на правових актах та універсалах, які видавалися гетьманами й козацькими урядовцями. Також в Україні під час козацької доби використовувалися норми Литовського статуту та церковного звичаєвого права. Судові функції покладалися на військового суддю, а за певних обставин на військового осавула, військового писаря, кошового отамана, довбиша, курінних отаманів, а в складних справах навіть на всю військову раду (Кіш). Військовий суддя (кошовий суддя) розглядав важливі та складні кримінальні й цивільні справи козаків, керуючись звичаєвим правом і традиціями судової практики. У контексті цього варто також зауважити, що суди козацької доби не лише застосовували, а й творили право.

Як убачається із історичних джерел, у козацьку добу в Україні такого інституту в розумінні окремої наукової чи юридичної процедури не існувало, проте практика залучення фахівців (авторитетних осіб) для допомоги в розгляді справ практикувалася, особливо у важливих або спірних випадках.

Ситуація в цьому питанні кардинально змінилася після 1654 року. На Лівобережну частину України все більше стало розповсюджуватися законодавство Московської держави, особливо після відомих подій 1709 року. Паростки імперської експертної науки, яка в цей час досить активно почала розвиватися та знаходити своє закріплення в законодавстві, природньо стали поширюватися й на українські землі.

Очевидно, що у Військовому Статуті Петра I 1716 року вперше в кримінальному законодавстві, дія якого розповсюджувалася на територію сучасної України, було закріплено положення, яким наказувалося залучати лікарів для проведення судово-медичної експертизи. Це робилося для проведення ними дослідження пошкоджень на одязі й тілі потерпілого – для встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями винного і настанням злочинного результату. Результати експертизи подавалися до суду у формі письмового свідчення, а достовірність їх підтверджувалася присягою виконавця (фахівцем) [6].

Отже, 1716 року в законодавстві, яке мало дотичне відношення до України, закріплялося залучення спеціаліста для дослідження доказів у судових цілях; також уперше законодавець вимагав результати дослідження надавати суду у формі письмових свідчень, тобто фактично як висновок, та вперше законодавчо передбачив приведення до присяги фахівця, який здійснив дослідження, чим де-юре попереджав його про відповідальність за надання суду завідомо неправдивих відомостей за результатами проведеної експертизи.

Крім того, як зазначає Ю. В. Педос, «у 1743 році було упорядковано перший кодекс українського права «Права, за якими судиться малоросійський народ», положення якого визначали «стан божевілля» як природний дефект розумового розвитку та «стан алкогольного сп'яніння», що встановлювався лікарями (Глава XX арт. 44) [4]. Тобто суди почали активно використовувати спеціальні знання.

У період перебування України під імперською владою (з кінця XVIII до початку XX ст.), на відміну від кримінального, вітчизняне цивільне право до Судової реформи 1864 року активно не розвивалося. Це можна пояснити тим, що саме в цей період проходило становлення абсолютизму в тих імперських державних утвореннях (Російська та Австро-Угорська імперії), законодавство яких розповсюджувалося на територію сучасної України. А тому ці держави не були зацікавлені в активному розвитку цивільного матеріального та цивільного процесуального права, які б захищали права пересічного громадянина в суді [7].

Зрештою, тогочасні європейські правові реформи не могли не вплинути на законодавство Російської імперії, яке поширювалося на територію сучасної України, та пройти осторонь мимо нього.

Як наслідок, 20 листопада 1864 року в Росії пройшла Судова реформа, яка затвердила Статут кримінального судочинства (1864 р.) та Статут цивільного судочинства (1864 р.), що призвело до суттєвих змін у порядку здійснення кримінального й цивільного судочинства. Статут цивільного судочинства увібрав у себе основні принципи кодифікації цивільного процесу у Франції і, як зазначає професор В. Г. Лаврик, «фактично грунтувався на Цивільному процесуальному кодексі Французької республіки 1806 року» [8]. Завдяки цій реформі цивільне судочинство відокремлювалося від кримінального. Структуру Статуту цивільного судочинства складали загальні положення та чотири книги, які налічували 1 460 статей. Дія цих Статутів закономірно розповсюджувалася й на територію України.

Аналіз Статуту цивільного судочинства 1864 року показує, що терміни «експертиза» та «висновок експерта» в ньому ще не містилися.

Розвивалася експертна наука й на Галичині, яка в період з 1850 до 1918 років входила до складу Австро-Угорщини. Цікавим у цьому контексті є те, що в цивільних справах крайових судів Галичини, які керувалися законодавством останньої, «до особових доказів зараховувалися також свідчення і думка експертів, які своїми знаннями допомагали суддям зрозуміти доказовий матеріал чи досліджуване питання…» [9]. Згадки про те, що ці свідчення й думка експертів оформлялися як висновки, у тогочасних джерелах відсутні. Це дає підстави зробити висновок, що крайові суди обмежувалися лише усним викладенням експертами своєї компетентної думки. Експертами в судах були перекладачі, священники, психіатри, оцінювачі майна, знавці з нерухомості тощо.

У листопаді (за старим стилем у жовтні) 1917 року в Росії стався державний переворот, який ліквідував Російську імперію. Зважаючи на цю ситуацію, в Україні розпочалися революційні зміни, на меті яких було створення незалежної української держави. Це призвело до проголошення Української Народної Республіки (УНР), яка

прагнула до повної незалежності від Росії. Однак, як зазначив професор В. В. Комаров, що «з 1917 по 1921 р. судове законодавство України розвивалось драматично. Судове будівництво тих часів мало фрагментарний характер, оскільки цей період відзначався швидкоплинністю політичних процесів, які унеможливлювали створення засад незалежності української державності і, зокрема, судової системи…» [10, с. 14]. Тому, враховуючи ті реалії, які охопили тоді Україну, свідчити про якійсь здобутки вітчизняної експертної науки не доводиться.

Після ліквідації більшовиками української державності та входження України до складу Радянського Союзу 1922 року, а західних земель – до складу Польщі 1923 року (офіційне визнання) вітчизняна експертна наука розвивалося під впливом російської та польської, відповідно.

1924 року в Українській РСР був ухвалений перший український Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК), який став фундаментальним явищем у розвитку законодавства й цивільного процесу України. Не вдаючись у деталі процесу, зазначимо, що одним із засобів доказів у ньому були висновки знавців. Тут уперше український законодавець вживає термін «експерт», який був тотожним терміну «знавець» [10, с. 16].

1 грудня 1929 року до ЦПК 1924 року внесено зміни, його було доповнено та деталізовано.

Відповідно до приписів статті 172 ЦПК 1929 року «для з'ясування питань, що виникають за розгляду справи та потребують спеціальних знань, суд може призначити експертів» [11, с. 201]. Український законодавець уперше вживає термін «експерт», без згадки про «знавців» або «обізнаних людей». Але повністю від терміна «знавці» не відмовляється. Цьому є підтвердження зміст статті 141, де, зокрема, цей термін законодавець знову згадує: «Суд може на свій почин або на заяву сторін проводити потрібні перевірні дані щодо поданих доказів через… виклик знавців (експертів)…» [11, с. 201].

Як і в попередніх законодавствах, у статті 179 ЦПК 1929 року також було закріплено припис, що «експертизу проводять на суді чи поза судом, коли це потрібно з характеру досліду або коли трудно приставити об'єкт досліду на суд» [12, с. 169]. А відповідно до статті 175 цього Кодексу «експерти дають свої висновки словесно або на письмі, з уподоби суду. Словесні висновки записуються до протоколу і їх підписує експерт. У разі надання писаного висновку суд має право зобов'язати експертів дати словесне пояснення свого висновку» [1, с. 201].

В іншій частині України, яка була під протекторатом Польщі, 1929 року публікується проєкт цивільного процесуального кодексу Польської Республіки, який набрав чинності 1933 року [13, с. 342]. Цей кодекс складався з двох частин. У першій було закріплено положення, яке стосувалися змагального судового процесу й третейського судочинства, а в другій – закріплено було положення про гарантуючий та екзекуційний процеси. У кодексі відобразилися характерні риси цивільного законодавства, яке розповсюджувалося на територію Польщі до отримання нею незалежності, – це і російського Статуту цивільного судочинства 1864 року, і німецького кодексу цивільного процесу 1877 року, і австрійського кодексу цивільного процесу 1895 року [14, с. 271; 15].

Незважаючи на те, що для встановлення фактичних обставин нерідко потрібне застосування спеціальних знань у формі експертизи, у польському цивільному процесуальному законодавстві на момент, коли західноукраїнські землі входили до складу Польщі, тобто до 1939 року, взагалі було відсутнє класичне визначення поняття «експерт» і «судова експертиза». У Польській Республіці експерти умовно прирівнювалися до «зовнішнього засобу фахових знань», до якого звертаються суд чи прокурор у разі потреби для ухвалення правильного рішення. І така тенденція підтримується в законодавстві Польщі до нині [16, с. 240–246].

1964 року в Українській РСР був ухвалений новий Цивільний процесуальний кодекс. Відповідно до ст. 27 ЦПК доказами в цивільній справі були будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку суд міг встановити наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги й заперечення сторін, та інші обставини, які мали значення для правильного вирішення справи [17].

Ці дані встановлювалися, зокрема, таким засобом, як висновками експертів. На підставі ст. 36 ЦПК суддя забезпечував докази через витребування також за потреби й висновку експерта [17]. Варто зазначити, що в період чинності ЦПК 1964 року судді часто користувалися консультаціями спеціалістів різних галузей спеціальних знань і обмежувалися отриманням від них лише усних висновків. Загалом такий підхід існував, коли суд вважав призначення й проведення експертизи недоцільним. Наприклад, у разі коли для вирішення справи суду достатньо було отримання довідкових знань від архітектора-будівельника чи оцінювача нерухомості тощо. Тут також потрібно акцентувати увагу на тому, що ЦПК 1964 року не відмежовував експерта та спеціаліста.

Період незалежної Української держави (1991 – сучасний період). Цей період характеризується появою багатьох нормативно правових актів, які в певний спосіб стосуються проведення експертиз [18, с. 5]. Зокрема, український законодавець порядок призначення судових експертиз визначив Законом України від 25.02.1994 № 4038-ХН «Про судову експертизу», «Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз», яку затверджено наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 35/5, Цивільним процесуальним кодексом України від 18.03.2004 № 1618-IV та іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до ст. 76 чинного ЦПК доказом у цивільній справі є будь-які дані, на підставі яких суд підтверджує або спростовує обставини (факти), на які посилаються сторони, та які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами, зокрема, як висновок експерта [19, с. 56].

Підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що українська експертна наука та її складова – висновок експерта, пройшли багатовіковий еволюційний розвиток – від примітивних досліджень документів до серйозних досліджень, побудованих на сучасних передових досягненнях науки. Розвиток експертної науки в Україні мав хвилеподібний характер з чергуванням періодів активного становлення та занепаду. На окремих етапах, зокрема за часів Русі, елементи експертної діяльності знаходили своє відображення навіть у законодавчих актах. Натомість у добу Козацтва спостерігалося суттєве уповільнення розвитку експертної науки, яка фактично не функціонувала як самостійна

галузь знання. Надалі, за умов імперського панування, унаслідок об'єктивних політико-правових чинників, експертна наука знову почала формуватися як у доктринальному середовищі, так і в законодавчій сфері. Проте політичні катаклізми 1917–1921 років призвели до гальмування цього процесу, і на деякий час про експертну діяльність в Україні було практично забуто. У наступні десятиліття наука поступово відновлювалася і в сучасний період досягла відносної стабільності та належного рівня розвитку. Уперше на території сучасної України висновки «обізнаних людей» – прообраз сучасних висновків експерта, використовувалися ще в часи Русі. Перші правові згадки поняття «експерт», «висновки експерта» в Україні сягають другої половини XIX ст., коли українські землі входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій. Саме в цей період відбувається виокремлення термінів на позначення освічених спеціалістів у судочинстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія держави і права України : підручник / за ред. А. С. Чайковського. К. : Юрінком Інтер, 2003. С. 78.

2. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.

3. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб., виправл. і доповн. Київ : Знання, КОО, 2006. 437, [15–16] с.

4. Педос Ю. В. Становлення та розвиток національного законодавства щодо участі експерта та спеціаліста у кримінальному провадженні. URL : file:///C:/Users/user/Desktop/30+%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%81.pdf (дата звернення: 04.06.2025).

5. Inwentarz Konstytucyy KoronnychY W. X. Litewskiego, Przez Macieia Marcyana Ładowskiego, Sekretarza J. K. M. Metrykanta Kancelaryi Koronney. Od Roku Panskiego 1550. Do R. 1683. Kroto Zebrany. URL : https://www.google.com.ua/books/edition/Inwentarz_Konstytucyy_KoronnychY_W_X_Lit/wBuD1-GPoH4C?hl=uk&gbpv=1&dq=ukraina (дата звернення: 05.06.2025).

6. Саінчин С. О. Використання спеціальних знань під час розслідування військових злочинів органами ДБР. URL : https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ (дата звернення: 06.06.2025).

7. Максимов О. В., Стельникович С. В. Практики розгляду та вирішення цивільних справ в судах Правобережної України другої половини XIX – початку XX ст. (на прикладі Житомирського окружного суду). URL : file:///C:/Users/user/Desktop/22628-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-27632-1-10-20250428.pdf (дата звернення: 07.06.2025).

8. Лаврик Г. В. Статут цивільного судочинства 1964 р. і Цивільно-процесуальний кодекс 1895 р як моделі цивільного судочинства в українських землях у складі Російської імперії та Австро-Угорщини в другій половині XIX – на початку XX ст. URL : https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/522936.pdf (дата звернення: 08.06.2025).

9. Ковальчук В. В. Дисертація «Правові основи організації і діяльності крайових судів у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1850–1918 рр.). URL : https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/dis_kovalchuk.pdf (дата звернення: 09.06.2025).

10. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Х. : Право, 2012. 624 с.

11. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України (1929 р.). URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 11.06.2025).

12. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України (за 1925 рік). URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 01.06.2025).

13. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. Kodeks postępowania cywilnego. *DzURP.* 1930. Nr. 83. Poz. 651.

14. Borkowska-Bagieńska E., Lesiński B. Historia prawa sądowego: zarys wykładu. Poznań : Ars Boni et Aequi, 1995. 304 s.

15. Фартушок Н. Б. Цивільний процесуальний кодекс Польської Республіки 1930 року. URL : https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1623 (дата звернення: 13.06.2025).

16. Дуфенюк О. М. Досвід Польщі стосовно участі судового експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2018. Випуск 1. С. 240–249.

17. Цивільний процесуальний кодекс УРСР // Верховна Рада України / Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06#Text (дата звернення: 15.06.2025).

18. Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Центр учбової літератури, 2009. 84 с.

19. Цивільний процесуальний кодекс України. С. : ТОВ «ВВП НОТІС», 2022. 256 с.

REFERENCES

1. Istoriia derzhavy i prava Ukrainy : pidruchnyk / za red. A. S. Chaikovskoho. K. : Yurinkom Inter, 2003. S. 78.

2. Fris P. L. Kryminalno-pravova polityka Ukrainskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy. Kyiv : Atika, 2005. 332 s.

3. Muzychenko P. P. Istoriia derzhavy i prava Ukrainy : navch. posib., vyprav. i dopov. Kyiv : Znannia, KOO, 2006. 437, [15–16] s.

4. Pedos Yu. V. Stanovlennia ta rozvytok natsionalnoho zakonodavstva shchodo uchasti eksperta ta spetsialista u kryminalnomu provadzhenni. URL : file:///C:/Users/user/Desktop/30+%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%81.pdf (data zvernennia: 04.06.2025).

5. Inwentarz Konstytucyy Koronnychy W. X. Litewskiego, Przez Macieia Marcyana Ładowskiego, Sekretarza J. K. M. Metrykanta Kancelaryi Koronney. Od Roku Panskiego 1550. Do R. 1683. Kroto Zebrany. URL : https://www.google.com.ua/books/edition/Inwentarz_Konstytucyy_KoronnychY_W_X_Lit/wBuD1-GPoH4C?hl=uk&gbpv=1&dq=ukraina (data zvernennia: 05.06.2025).

6. Sainchyn S. O. Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia viiskovykh zlochyniv orhanamy DBR. URL : https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ (дата zvernennia: 06.06.2025).

7. Maksymov O. V., Stelnykovych S. V. Praktyky rozghliadu ta vyrishennia tsyvilnykh sprav v sudakh Pravoberezhnoi Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. (na prykladi Zhytomyrskoho okruzhnoho sudu). URL : file:///C:/Users/user/Desktop/22628%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%2%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-27632-1-10-20250428.pdf (data zvernennia: 07.06.2025).

8. Lavryk H. V. Statut tsyvilnoho sudochynstva 1964 r. i Tsyvilno-protsesualnyi kodeks 1895 r yak modeli tsyvilnoho sudochynstva v ukrainskykh zemliakh u skladi Rosiiskoi imperii ta Avstro-Uhorshchyny v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. URL : https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/522936.pdf (data zvernennia: 08.06.2025).

9. Kovalchuk V. V. Dysertatsiia «Pravovi osnovy orhanizatsii i diialnosti kraiovykh sudiv u Halychyni v skladi Avstrii ta Avstro-Uhorshchyny (1850–1918 rr.). URL : https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/dis_kovalchuk.pdf (data zvernennia: 09.06.2025).

10. Komarov V. V. Tsyvilne protsesualne zakonodavstvo u dynamitsi rozvytku ta praktytsi Verkhovnoho Sudu Ukrainy. Kh. : Pravo, 2012. 624 s.

11. Zbirnyk uzakonen i rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy (1929 r.). URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe (data zvernennia: 11.06.2025).

12. Zbirnyk uzakonen i rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy (za 1925 rik). URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe (data zvernennia: 01.06.2025).

13. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. Kodeks postępowania cywilnego. *DzURP.* 1930. Nr. 83. Poz. 651.

14. Borkowska-Bagieńska E., Lesiński B. Historia prawa sądowego: zarys wykładu. Poznań : Ars Boni et Aequi, 1995. 304 s.

15. Fartushok N. B. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Polskoi Respubliky 1930 roku. URL : https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1623 (data zvernennia: 13.06.2025).

16. Dufeniuk O. M. Dosvid Polshchi stosovno uchasti sudovoho eksperta u kryminalnomu provadzhenni. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna.* 2018. Vypusk 1. S. 240–249.

17. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks URSR // Verkhovna Rada Ukrainy / Zakonodavstvo Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06#Text (data zvernennia: 15.06.2025).

18. Volkova I. A. Sudovo-bukhhalterska ekspertyza : navch. posib. dlia stud. Vyshch. Navch. Zakl. K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2009. 84 s.

19. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. S. : TOV «VVP NOTIS», 2022. 256 s.

I. D. Severin. ORIGINS AND HISTORICAL AND LEGAL BACKGROUND OF THE EXPERT'S CONCLUSION

The article examines the origins and historical development of the institution of forensic examination and expert opinion in Ukraine.

The study confirms that the first seeds of modern forensic examination were sown as early as the 6th century BC in Ancient China. Even then, "knowledgeable people" conducted

research to identify forged documents. All this, of course, was done at a primitive level, without any scientific methods, but it became an impetus for the further development of the science we now call forensic science.

It has been established that the first attempts to discover the patterns of handwriting formation that would be relevant to the study of manuscripts were made in the 4th century BC in Ancient Greece.

It has been established that the use of the special knowledge of "knowledgeable people" in court dates back to the reign of Emperor Justinian I, approximately in the 6th century AD, when one of the most significant historical legal reforms took place, which entered the annals of world jurisprudence as the codification of Roman law, under the name "Corpus juris civilis" ("Civil Law Code"). According to historical data and the content of literary works of that time, it was during this period that judges began to officially refer to specialists for handwriting analysis during court proceedings.

It has been confirmed that the archival records do not contain any references to the use of "knowledgeable people" in the courts of Rus. However, they mention witnesses, ordinary people, and boundary witnesses, who can be identified with the category of "knowledgeable or informed people."

It has been established that "knowledgeable people" in the Polish-Lithuanian era were a category of auxiliary persons who were used by courts to verify the authenticity of documents, as well as to question the community in order to establish certain factual circumstances in the cases under consideration.

It has been confirmed that during the Cossack era in Ukraine, there was no such institution as expertise in the sense of a separate scientific or legal procedure, but the practice of involving specialists (authoritative persons) to assist in the consideration of cases was practiced.

It has been established that the term "expert" was first used by domestic legislators in the Civil Procedure Code of 1925.

Keywords: *expert, forensic examination, expert opinion, knowledgeable people, informed people, authoritative people, Civil Procedure Code, Cossack era.*

Стаття надійшла до редколегії 10 жовтня 2025 року

УДК 343.13:342.565.2
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.238-251

С. О. Софієв,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: sasofiev@gmail.com
ORCID 0009-0000-2414-6192;
А. А. Теслицький,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
email: a.teslytsky@gmail.com
ORCID 0000-0003-2789-8810

АНАЛІЗ ОКРЕМОГО ПОЛОЖЕННЯ СТАТТІ 615 КПК УКРАЇНИ ПІД ПРИЗМОЮ РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ. СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЧИ ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД?

24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 введено воєнний стан. Оголошення в Україні воєнного стану спричинило значні зміни в діяльності правоохоронної системи та органів державної влади загалом, зокрема органів прокуратури. Такий режим покладає особливі обов'язки та вимоги на органи з метою забезпечення національної безпеки та виконання завдань, пов'язаних зі збройним конфліктом. В умовах воєнного стану збільшується обсяг повноважень прокуратури, що пов'язано з потребою в забезпеченні законності й правопорядку в умовах підвищеної загрози безпеці держави, що буде досліджено в цій науковій статті.

Особливу увагу зосереджено на суттєвому розширенні процесуальних повноважень прокуратури, яка в умовах збройного конфлікту отримала підсилену роль у контексті змін до кримінального процесуального законодавства. Це посилення позицій органів прокуратури відбулося, зокрема, за рахунок обмеження судового контролю-ключового інституту, що забезпечує дотримання прав і свобод людини.

Важливим правовим орієнтиром у цьому контексті стало рішення Конституційного Суду України № 8-р(II)/2024 від 18 липня 2024 року, яким визнано неконституційною частину шосту статті 615 Кримінального процесуального кодексу України. Зазначена норма передбачала автоматичне продовження строку тримання під вартою в разі

© Софієв С. О., Теслицький А. А., 2025

неможливості судового розгляду, що фактично усувало суд із процесуального контролю за застосуванням одного з найсуворіших запобіжних заходів, тримання під вартою.

Визнання неконституційною частини шостої статті 615 КПК України має ширший контекст, ніж лише питання автоматичного продовження строку тримання під вартою. Це рішення Конституційного Суду України фактично стало запобіжником від надмірної концентрації повноважень у руках прокуратури під час воєнного стану, оскільки прокурорський нагляд не може і не повинен підміняти собою судовий контроль.

Скасування цієї норми стало реакцією на дисбаланс між прокурорським наглядом і судовим контролем, що виник під час дії воєнного стану, та підтвердило пріоритетність судового контролю як механізму свободи та особистої недоторканості навіть в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *рішення Конституційного Суду України, Кримінальний процесуальний кодекс України, тримання під вартою, делегування (передача) повноважень, судовий контроль, прокурорський нагляд.*

Метою статті є дослідження проблеми делегування процесуальних функцій органам прокуратури від судової влади України в умовах воєнного стану, а також аналіз трансформації співвідношення їхніх повноважень у межах конституційних засад кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Законодавець вніс зміни від 03.03.2022 до статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), які розширили її дію не лише на режим досудового розслідування, але й на продовження строків тримання під вартою під час судового провадження. Крім того, стримування збройної агресії нині стосується всієї території держави через повномасштабну війну, а не лише окремих регіонів. Такий правовий режим може запроваджуватись у разі введення в Україні воєнного чи надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, заходів із забезпечення нацбезпеки, оборони та протидії збройній агресії інших держав. Він діє за об'єктивної неможливості реалізації повноважень органами досудового розслідування, прокурорами, судовими інстанціями.

З метою підвищення ефективності кримінального провадження в умовах дії воєнного стану Верховна Рада України ухвалила ряд законів, якими були внесені зміни до Кримінального процесуального кодексу України. Вони спрямовані на вдосконалення механізмів реалізації повноважень слідчих, прокурорів, слідчих суддів та керівників органів прокуратури під час досудового розслідування у період запровадження воєнного чи надзвичайного стану. Зокрема, оновлено й положення статті 615 КПК України.

Варто підкреслити, що саме внесені законодавчі зміни істотно вплинули на розширення функціональних можливостей прокурора через надання йому окремих повноважень, які раніше належали до компетенції слідчого судді (суду), зокрема у вирішенні певних процесуальних питань:

- здійснення приводу (ст. 140 КПК України) [1];
- тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 163, 164 КПК України) [1];
- накладення арешту на майно (ст. 170, 173 КПК України) [1];

– застосування або зміна запобіжного заходу (ст. 186 КПК України) [1];

– застосування запобіжного заходу (ст. 187 КПК України) [1];

– дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу (ст. 189, 190 КПК України) [1];

– строки досудового розслідування (ст. 219, 249 КПК України) [1];

– проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України) [1];

– проведення слідчих (розшукових) дій, які пов'язані з обмеженням конституційних прав учасників кримінального провадження (проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 233 КПК України), обшук (ст. 234, 235 КПК України), отримання зразків для проведення експертизи (ст. 245 КПК України) [1];

– дозвіл на проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи (ст.-ст. 233–235 КПК України) [1];

– відібрання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України) [1];

– надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 246–248 і 250 КПК України) [1];

– обрання запобіжного заходу у формі тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–115, 121, 127, 146, 146-1, 147, 152–156-1, 185, 186, 187, 189–191, 201, 255–255-2, 258–258-5, 260–263-1, 294, 348, 349, 365, 377–379, 402–444 КПК України, а у виняткових випадках також у вчиненні інших тяжких чи особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення або втечі особи, яка підозрюється у вчиненні такого злочину [1].

Частина 6 ст. 615 КПК раніше передбачала, що в разі закінчення строку ухвали про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про його продовження зазначений запобіжний захід автоматично продовжувався до вирішення питання, але не більше ніж на 2 місяці [1].

Проте це положення було оскаржене через потенційне порушення конституційних прав на свободу та особисту недоторканність.

Другий сенат Конституційного Суду України 18.07.2024 ухвалив рішення, визнавши частину шосту статті 615 КПК України неконституційною. Суд зазначив, що законодавець не врахував потребу в ухваленні рішення про продовження строку тримання під вартою виключно судом та з підвищеним рівнем обґрунтування. Це особливо важливо, оскільки йдеться про найбільш серйозне втручання в право на особисту свободу [2].

Стаття 615 КПК України застосовується на час воєнного стану й за умови неможливості виконання слідчим суддею своїх повноважень законодавець надав право керівнику органу прокуратури здійснювати повноваження, передбачені статтями 140, 163, 164, 170, 173, 186, 187, 189, 190, 206, 219, 232–235, 245–248, 250 та 294 КПК України, а також інші повноваження, визначені в п. 2 ч. 1 ст. 615 цього Кодексу [1].

Водночас у п. 2 ч. 1 зазначеної статті передбачена передача процесуальних повноважень слідчого судді саме керівнику органу прокуратури, а не процесуальному керівнику в кримінальному провадженні.

Право передати процесуальні повноваження слідчого судді керівнику органу прокуратури має надаватися лише на тих територіях, де через бойові дії або з інших об'єктивних причин (руйнування або пошкодження будівлі суду тощо) відсутня можливість здійснювати слідчим суддею своїх повноважень [6, с. 7].

Частина 6 статті 615 КПК України визначала, що в разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці.

Частина 6 статті 615 КПК України встановлює винятковий порядок продовження строку тримання під вартою в умовах особливого правового режиму. Якщо під час судового розгляду кримінальної справи сплинув термін дії ухвали про взяття під варту, а суд об'єктивно не може поставити перед сторонами питання про його продовження відповідно до частини 3 статті 331 КПК України та розглянути його, то застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається автоматично продовженим до моменту вирішення цього питання судом, проте не більше ніж на два місяці. Після закінчення цього строку питання про подальше продовження тримання обвинуваченого під вартою обов'язково має бути розглянуте судом у порядку, визначеному статтею 331 КПК України. В іншому випадку запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважатиметься скасованим [1].

Так, зазначена норма є тимчасовим вилученням із загального правила про потребу в періодичній судовій перевірці обґрунтованості тримання особи під вартою. Вона дає змогу зберегти дію цього запобіжного заходу на певний строк в особливих умовах, коли суд не має можливості своєчасно розглянути відповідне питання. Проте після спливу цього строку суд зобов'язаний або продовжити тримання під вартою в передбаченому процесуальному порядку, або скасувати його застосування.

Проте для подальшого наукового дослідження правомірності вилучення цього положення із КПК України рішенням Конституційний Суд України від 18.07.2024 потрібно одразу звернути увагу на дію норми статті 29 Основного Закону України, який передбачає, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше ніж за вмотивованим рішенням суду й тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [3].

Так само й визначив Конституційний Суд України в рішенні від 18.07.2024, що в зазначеному приписі Конституції України наголошено на тому, що особиста свобода розглядається як природний стан людини, тоді як арешт або тримання під вартою є винятковими заходами, які можуть бути застосовані лише тимчасово та виключно за наявності належних юридичних і фактичних підстав, що підлягають встановленню (перевірці) судом [2, абзац другий пункту 5.1].

Стаття 29 Конституції України стверджує право на свободу як таке, що належить «кожному». Це дає підстави вважати, що гарантії цієї статті поширюються на будь-які випадки позбавлення свободи, незалежно від того, як це позбавлення свободи класифікується законодавством чи практикою [8].

Сам текст статті 29 Конституції України дає підстави для таких висновків. Наприклад, у частині 3 статті 29 в результаті застосування «тримання під вартою» особа стає «затриманою», що суперечить кримінальному процесуальному законодавству і доктрині, де все відбувається навпаки. Те, що в першому реченні частини 3 статті 29 називається «триманням під вартою», у другому реченні назване «затриманням» [3].

Відхиляючи думку, що така плутанина в термінології є наслідком неосвіченості чи неохайності творців Конституції України, потрібно дійти висновку, що цим термінам не надавалося спеціального значення, притаманного певній галузі законодавства, а ці терміни вживалися в статті 29 Конституції України як синоніми, що позначають будь-яке позбавлення свободи або утримання в стані несвободи. Такого тлумачення надавав цим термінам і Конституційний Суд України (далі – КСУ) [7].

Не менш важливо, що стаття 29 Конституції України створює конституційні, тобто найвищі за правовим авторитетом і значенням, гарантії, забезпечуючи право на свободу «кожному». Якщо визнати, що конституційні гарантії статті 29 мають лише обмежену сферу застосування, наприклад стосуються лише підозрюваних правопорушників, то варто визнати, що Конституція України не мала наміру забезпечити право на свободу «кожного», хто не є підозрюваним правопорушником, надійними гарантіями, як-от обов'язковий судовий контроль, право на періодичний перегляд судом, правом на повідомлення третіх осіб про факт затримання тощо. Таке обмежене тлумачення, очевидно, суперечило б наміру, закладеному в статті 29 Конституції України, – створити гарантії свободи «кожного», а не тільки «кожного підозрюваного правопорушника». Звуження гарантій статті 29 Конституції України лише до забезпечення прав «підозрюваного правопорушника» суперечитиме й статті 3 Конституції України, яка передбачає обов'язок забезпечити «права і свободи людини» [8].

КСУ в своєму рішенні від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 визначено, що системний аналіз положень статті 29 Конституції України в поєднанні з її статтею 8 дає підстави вважати, що конституційна вимога, яка міститься в частині третій статті 29 Основного Закону України щодо максимально можливого часу обмеження свободи особи без вмотивованого рішення суду в кримінальному процесі, повинна враховуватися під час визначення максимально можливого часу такого обмеження в адміністративному процесі. Тобто адміністративне затримання особи без вмотивованого рішення суду не може перевищувати сімдесяти двох годин [7].

Припис частини шостої статті 615 Кодексу порушує не лише вимоги статті 29 Конституції України, а й основоположну конституційну цінність непорушності людської гідності, гарантованої статтями 21 і 28 Основного Закону України [3].

Р. І. Оніщенко мав статус обвинуваченого в кримінальному провадженні, перебуваючи під вартою в Білоцерківській виправній колонії № 35. Шевченківський районний суд Києва 1 лютого 2022 року продовжив йому цей запобіжний захід до 28 березня 2022 року. Проте 17 березня 2022 року той самий суд визнав неможливим розгляд питання про продовження тримання Оніщенка під вартою через відсутність відеозв'язку з колонією для його участі [2, абзац перший пункту 1.1].

18 квітня 2022 року Київський апеляційний суд відмовив у відкритті провадження за скаргою захисника Костенка на рішення від 17 березня. Суд зазначив, що рішення про продовження тримання під вартою не підлягає окремому оскарженню під час розгляду справи в першій інстанції [2, абзац другий пункту 1.1].

Р. І. Оніщенко разом із Д. М. Гаврилюком оскаржили в Конституційному Суді України частину 6 статті 615 КПК України, вважаючи її такою, що порушує права на свободу, судовий захист та вимогу вмотивованого судового рішення про взяття під варту. Вони стверджували, що автоматичне продовження строку тримання під вартою без належного судового контролю є неприйнятним і призводить до порушення основоположних конституційних гарантій [2].

Р. І. Оніщенко та Д. М. Гаврилюк, будучи заявниками, стверджували, що положення частини 6 статті 615 КПК України суперечить Конституції України. На їх думку, воно порушує гарантоване статтями 29 та 55 Основного Закону право на свободу, особисту недоторканність і судовий захист. Заявники наполягали, що автоматичне продовження строку тримання під вартою без належного судового контролю є неприпустимим та призводить до порушення фундаментальних прав людини. Вони акцентували увагу на тому, що така практика є неприйнятною й не відповідає конституційним вимогам забезпечення свободи особи та доступу до справедливого правосуддя.

У рішенні від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024 КСУ зазначив, що положення частини шостої статті 615 КПК України суперечить Конституції України, зокрема статтям 29, 55, 62 та 63, які гарантують право на свободу та особисту недоторканність, право на судовий захист, презумпцію невинуватості та право на захист. Суд підкреслив, що тримання особи під вартою без належного судового контролю порушує конституційні гарантії та є неприпустимим, навіть в умовах воєнного стану [2].

Як зазначає суддя КСУ В. Лемак, щодо значення конституційної цінності щодо поваги до людської гідності Конституційний Суд України неодноразово наголошував у своїх рішеннях. Так, зокрема, Конституційний Суд України акцентував, що «людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою, зокрема, людина її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68)» (абзац шостий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини рішення від 22 травня 2018 року № 5-р/2018) [4].

На нашу думку, дійсно, людська гідність є основоположною цінністю, яка визначає гуманістичний характер правової системи України та закладає фундамент для забезпечення інших прав і свобод. Гарантія поваги до гідності кожної людини є не лише правовим зобов'язанням держави, але й моральним імперативом суспільства.

Вона забезпечує баланс між свободою окремої особи і загальними інтересами суспільства, визначаючи межі допустимих обмежень прав.

Позиція Конституційного Суду України щодо людської гідності як критерію допустимості обмежень прав є надзвичайно важливою, особливо в умовах, коли держава стикається з надзвичайними викликами. Вона наголошує на тому, що навіть за умов війни чи інших надзвичайних обставин гідність людини не може бути знехтуваною. Це положення стає важливим орієнтиром для всіх органів державної влади та судової системи в ухваленні рішень.

Крім того, підкреслення значення людської гідності сприяє формуванню правосвідомості громадян, адже захист честі, гідності та прав кожної людини є запорукою побудови правової держави. Унікальність значення людської гідності у Конституції України визначає її центральну роль у забезпеченні справедливості, рівності й недопущення дискримінації.

У рішенні зазначено, що, відповідно до статті 29 Конституції України, право на свободу та особисту недоторканність гарантується насамперед через судовий контроль, який передбачає ухвалення вмотивованого рішення суду як вагомої передумови для застосування тримання під вартою. Таке обмеження свободи допускається лише за наявності законних підстав і в порядку, визначеному законом. Суд наголошує, що законодавець у статті 29 Основного Закону України підкреслює ключову роль суду та значення обґрунтованого судового рішення у вирішенні питання про взяття особи під варту. Водночас законодавче врегулювання підстав і порядку застосування запобіжного заходу має бути узгодженим із цією конституційною вимогою й не може їй суперечити [7].

Водночас варто зазначити, що, посилаючись на припис частини другої ст. 29 Основного Закону України, Конституційний Суд України, дійшовши висновку про те, що «ніхто не може бути заарештований інакше як за мотивованим рішенням суду», не вирішив логічного питання стосовно положення статті 615 КПК України відповідно до делегування судом частини своїх повноважень прокурору, серед яких саме «обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчинені злочинів, передбачених рядом статей КК України.

Якщо виходити з того, що судовий контроль має здійснюватися виключно слідчим суддею і це є конституційною функцією суду, то конституційна роль судів системи судоустрою України полягає саме в тому, що жоден орган державної влади (зокрема, прокуратури) не має відповідних повноважень для оцінювання законності та обґрунтованості обмеження права на свободу й особисту недоторканність, а також не забезпечений належними гарантіями незалежності та неупередженості. Тому КСУ в своєму рішенні дійшов висновку про те, що «у разі відсутності вмотивованого рішення суду, яким дозволено позбавлення особи свободи на період, визначений цим судовим рішенням, така особа має бути негайно звільнена» [7].

Крім того, що законодавець не врахував у ч. 6 ст. 615 КПК України врегулювання цього питання, ним також допущено нівелювання принципу здійснення судового контролю в самому механізмі делегування (передачі) левової частини повноважень суду – органам прокуратури, що не могло негативно вплинути на дотримання

конституційних прав учасників кримінального провадження. Фактично ці конституційні права були суттєво обмежені.

Аналізуючи положення статті 615 КПК України під кутом їхньої відповідності Основного Закону України, тобто конституційності, варто зазначити, що в умовах воєнного стану зміни, внесені до частини 6 статті 615 КПК України (у редакції Закону від 03.03.2022 № 2111-IX), фактично спричинили відхилення від окремих міжнародних зобов'язань держави та конституційних норм, що гарантують реалізацію права особи на свободу й особисту недоторканність у межах кримінального провадження, як вважає О. Ю. Костюченко, і потрібно підтримати її позицію з цього приводу [10].

Паралельно суддя Конституційного Суду України О. О. Первомайський у своїй окремій думці до рішення КСУ щодо конституційності частини шостої статті 615 КПК України (у справі про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, які перебувають під вартою) зазначає, що формулювання «неможливість розгляду судом» у цій нормі має на меті відобразити реалії воєнного часу. Зокрема, йдеться про ситуації, коли через бойові дії, загибель або поранення судді, руйнування чи пошкодження приміщення суду, проведення судового розгляду стає повністю неможливим або може бути здійснене лише після тривалого часу [5].

Водночас відсутність можливості розглянути питання про продовження строку тримання під вартою саме тим судом або слідчим суддею, який мав би це робити відповідно до вимог Кодексу, не є тотожною «неможливості судового розгляду». Адже такий розгляд може бути проведений іншим судом або іншим слідчим суддею, визначеним у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством [5].

Не можна не погодитись з думкою судді, оскільки основоположним принципом правової держави є забезпечення судового контролю за дотриманням прав і свобод людини, включно із особами, які утримуються під вартою. Умови воєнного стану, хоча й накладають суттєві обмеження на функціонування багатьох інституцій, не можуть бути виправданням для повної відсутності судового контролю. Зазначена позиція судді підкреслює важливість адаптації механізмів правосуддя до екстремальних умов, зокрема через залучення інших судів чи слідчих суддів, що дасть змогу уникнути порушення прав осіб, яких утримують під вартою.

Цей підхід відповідає принципам верховенства права, а саме праву на доступ до справедливого суду, яке закріплено в статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Навіть за умов війни держава повинна прагнути зберігати баланс між забезпеченням безпеки та гарантіями прав людини, зокрема через розумне й оперативне розв'язання питань, пов'язаних із триманням під вартою [9].

Висновок судді також є важливим сигналом для державних органів про потребу в створенні механізмів, які гарантують безперебійну роботу судової системи навіть у надзвичайних умовах. Це зі свого боку сприятиме збереженню довіри громадян до правової системи.

Недосконаліть правового регламентування діяльності правоохоронних та судових органів у надзвичайно складних умовах воєнного стану зумовлює невизначеність у питаннях забезпечення конституційних прав учасників кримінального процесу: свідків, потерпілих, підозрюваних (обвинувачених), захисників.

Оперативність ухвалення законодавцем відповідних змін до розділу IX-I КПК України була обумовлена рядом об'єктивних причин та обставин, завдяки яким і було ухвалене саме таке рішення. Звичайно, ці зміни до кримінального процесуального закону, окремі положення якого суперечили Конституції України.

Так, положення статті 615 КПК України містили багато проблемних питань стосовно розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Делегування судом певного обсягу своїх повноважень керівнику органу прокуратури фактично звело нанівець таку досить важливу функцію судів як судовий контроль, а водночас і гарантії забезпечення ряду прав учасників кримінального процесу. Тобто відбулася заміна (або навіть підміна) судового контролю на прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва.

Усе це несе ризик суттєвих порушень прав підозрюваних (обвинувачених) на свободу, недоторканність, захист і деяких інших. Прокурор (процесуальний керівник) фактично був у ролі судді, прокурора, перекладача та захисника, виконуючи невластиві йому функції (обрання запобіжного заходу у формі тримання під вартою, продовження процесуальних строків, дозвіл на затримання підозрюваного з метою приводу, проведення слідчих (розшукових) дій, які пов'язані з обмеженням конституційних прав учасників кримінального провадження та деякі інші). Вказане може призвести до зловживання з боку правоохоронних органів.

Ще одним важливим аспектом є звуження прав і можливостей захисника у кримінальному процесі, особливо в разі обов'язкової участі адвоката, що регламентується статтями 20, 22, 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», статтею 52 КПК України та іншими нормативними актами [1; 11].

Це, зокрема, стосується права адвоката на конфіденційне спілкування з підозрюваним або обвинуваченим – особисто, без присутності сторонніх осіб, під час першої зустрічі до проведення початкового допиту, а надалі – без будь-яких обмежень щодо кількості чи тривалості таких побачень. Хоча ці зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноважених осіб для запобігання прослуховуванню, забезпечення повної конфіденційності стає неможливим у форматі відеоконференції. Це може суттєво ускладнити розробку та реалізацію ефективної тактики захисту підозрюваного або обвинуваченого. Отже, на нашу думку, постає проблема практичного втілення конституційних норм та статті 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка проголошує незалежність адвокатури від органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, а також зобов'язує державу створювати належні умови для діяльності адвокатури та гарантувати дотримання прав адвокатської діяльності [11].

Судовий контроль є ключовим елементом гарантій права на свободу та особисту недоторканність. Відсутність такого контролю в умовах, передбачених частиною шостою статті 615 КПК України, є нічим іншим, ніж порушенням конституційних прав [1].

Другий сенат Конституційного Суду України зазначив, що законодавець не врахував потребу в ухваленні рішення про продовження строку тримання під вартою виключно судом. Водночас потрібно констатувати, що обрання запобіжного заходу у

вигляді тримання під вартою є виключно прерогативою суду й може відбуватися тільки за умови здійснення судового контролю і це логічно випливає із завдань здійснення правосуддя. Саме судовий контроль повинен сприяти зміцненню законності [2].

Сутність судового контролю полягає в здійсненні слідчим суддею контролю за законністю та обґрунтованістю рішень і дій (бездіяльності) дізнавача, слідчого й прокурора, обмеження під час проведення досудового розслідування конституційних прав людини через застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій і рішень органів досудового розслідування [2].

Значення судового контролю полягає в тому, що завдяки діяльності слідчого судді забезпечується невідкладним судовим захистом права, свободи та інтересів учасників кримінального провадження, а також створюються належні умови для реалізації засади змагальності під час досудового розслідування. Правозахисний характер судового контролю обумовлює закріплення в ст. 206 КПК України загальних обов'язків слідчого судді щодо захисту конституційних прав людини [2].

Рішення Конституційного Суду України з цього питання акцентує на важливості дотримання конституційних гарантій навіть у період дії воєнного стану. Варто зазначити, що перевірка Конституційним Судом України відповідності окремих положень законодавства (зокрема, кримінального процесуального) Основному Закону є одним із ключових інструментів захисту прав людини та громадянських свобод. У більшості європейських держав судовий контроль за триманням під вартою є невід'ємним елементом правової системи, що сприяє забезпеченню дотримання прав людини та запобігає можливим зловживанням з боку правоохоронних органів.

Висновки. Рішення Конституційного Суду України має суттєве значення для правозастосовної практики, оскільки зобов'язує суди та правоохоронні органи дотримуватися оновлених стандартів під час ухвалення рішень щодо тримання осіб під вартою. Такий підхід сприятиме зміцненню правової культури та посиленню гарантій захисту прав людини на всіх стадіях кримінального провадження. Постанова Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024, якою визнано неконституційною частину шосту статті 615 Кримінального процесуального кодексу України, чітко підкреслює пріоритет судового контролю над функцією прокурорського нагляду.

Вказана норма давала змогу продовжувати строк тримання особи під вартою без відповідного рішення суду – автоматично, лише на підставі неможливості провести судове засідання. Хоча такий підхід мав на меті оперативне реагування в умовах воєнного стану, він водночас створював серйозні ризики для порушення основоположного права на свободу та справедливий суд.

Автоматичне продовження запобіжного заходу у формі тримання під вартою без рішення суду, як передбачала частина шоста статті 615 КПК, фактично узаконювало свавільне позбавлення волі. Така практика суперечить не лише Конституції України, а й міжнародним стандартам прав людини, зокрема положенням Європейської конвенції з прав людини. Конституційний Суд України, визнаючи цю норму неконституційною, повернув пріоритет судового нагляду над виконавчою доцільністю.

Воєнний стан, запроваджений в Україні у відповідь на збройну агресію російської федерації, поставив перед правовою системою країни безпрецедентні виклики. Одним із найактуальніших питань стало забезпечення належного судового контролю в умовах підвищеної загрози національній безпеці та потреби в оперативному реагуванні з боку правоохоронних органів. Конституційний Суд України, визнавши неконституційною частину шосту статті 615 КПК України, яка дозволяла автоматичне продовження строку тримання під вартою без рішення суду, наочно продемонстрував потребу в невідкладному реформуванні процесуального законодавства.

Прокурор виконує функції нагляду й обвинувачення, однак остаточне слово щодо втручання в права особи має бути виключно за судом.

Водночас з метою підтримання стабільного функціонування системи кримінальної юстиції в умовах воєнного стану потрібно впроваджувати альтернативні форми здійснення судового контролю, які б відповідали вимогам Конституції України. Серед можливих рішень: проведення судових засідань у дистанційному форматі із використанням засобів відеозв'язку; створення резервних судів або механізмів автоматичного передавання справ до інших судових установ у разі недієздатності окремих судів; законодавче встановлення граничних строків розгляду питань щодо тримання особи під вартою, навіть в умовах надзвичайних обставин.

Крім того, важливо забезпечити ефективні процедури оскарження рішень або дій, що стосуються обмеження особистої свободи, особливо у випадках затягування із судовим розглядом або коли суд не має змоги оперативно здійснити розгляд таких питань. Потрібно ширше застосовувати електронні засоби зв'язку для забезпечення доступу до правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5092 (дата звернення: 01.10.2025).

2. Рішення Конституційного Суду України у справі № 3-88/2022 (205/22, 114/24) за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n117 (дата звернення: 01.10.2025).

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4253 (дата звернення: 01.10.2025).

4. Окрема (збіжна) думка судді Конституційного Суду України Василя Лемака стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності

Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na08d710-24#n2 (дата звернення: 01.10.2025).

5. Окрема думка (частково збіжна) судді Конституційного Суду України Олега Первомайського у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc08d710-24#n2 (дата звернення: 01.10.2025).

6. Яковлєва С. Актуальні питання застосування норм кримінального процесуального права: практика Верховного Суду. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_zastos_norm_prava_VS.pdf (дата звернення: 18.04.2025).

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011, справа № 1-28/2011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text (дата звернення: 01.10.2025).

8. Письмові коментарі Української Гельсінської спілки з прав людини з питань права (amicus curie) / Українська Гельсінська спілка з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://www.helsinki.org.ua/articles/pysmovi-komentari-ukrajinskoji-helsinskoji-spilky-z-prav-lyudyny-z-pytan-prava-amicus-curie/ (дата звернення: 01.10.2025).

9. Європейська конвенція з прав людини з поправками, внесеними відповідно до положень протоколів № 11, 14 та 15 з протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.10.2025).

10. Костюченко О. Ю. Роздуми щодо конституційності положень частини 6 ст. 615 КПК України стосовно автоматичного продовження строку тримання під вартою в умовах дії воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2023. Випуск 79, частина 2.

11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2025 № 5076-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text (дата звернення: 01.10.2025).

REFERENCES

1. Criminal Procedure Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 13.04.2012 No. 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5092

2. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in case No. 3-88/2022 (205/22, 114/24) on constitutional complaints of Onishchenko Ruslan Ilyich, Gavrylyuk Dmytro Mykhailovych regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of part six of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (case on guarantees of judicial control over observance of the rights of persons held in custody) dated 18 July 2024 No. 8-p(II)/2024. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n117

3. Constitution of Ukraine : Law of Ukraine dated 06/28/1996 No. 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4253

4. Separate (concurring) opinion of Judge of the Constitutional Court of Ukraine Vasyl Lemak regarding the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on constitutional complaints of Onishchenko Ruslan Ilyich, Gavrylyuk Dmytro Mykhailovych regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of part six of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (case on guarantees of judicial control over observance of the rights of persons held in custody). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na08d710-24#n2

5. Separate opinion (partially concurring) of Judge of the Constitutional Court of Ukraine Oleh Pervomayskyi in the case on constitutional complaints of Onishchenko Ruslan Ilyich, Gavrylyuk Dmytro Mykhailovych regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of part six of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (case on guarantees of judicial control over observance of the rights of persons held in custody). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc08d710-24#n2

6. Yakovleva S. Current issues of application of norms of criminal procedural law: practice of the Supreme Court. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_zastos_norm_prava_VS.pdf

7. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of 50 people's deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of Article 263 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and Clause 5 of Part One of Article 11 of the Law of Ukraine "On Militia" (case on terms of administrative detention) dated October 11, 2011, No. 10-рп/2011, case No. 1-28/2011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text

8. Official website of the Ukrainian Helsinki Human Rights Union. Written comments of the Ukrainian Helsinki Human Rights Union on legal issues (amicus curie). URL : https://www.helsinki.org.ua/articles/pysmovi-komentari-ukrajinskoji-helsinskoji-spilky-z-prav-lyudyny-z-pytan-prava-amicus-curie/

9. European Convention on Human Rights as amended in accordance with the provisions of Protocols No. 11, 14 and 15 with Protocols No. 1, 4, 6, 7, 12, 13 and 16. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

10. Kostyuchenko O. Yu. Reflections on the constitutionality of the provisions of Part 6 of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the automatic extension of the term of detention under martial law. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law Series.* 2023. Issue 79, Part 2.

11. On advocacy and legal practice : Law of Ukraine dated 05.07.2025 No. 5076-VI.

S. O. Sofiyev, A. A. Teslytskyi. ANALYSIS OF A PARTICULAR PROVISION OF ARTICLE 615 OF THE CPC OF UKRAINE THROUGH THE POINT OF VIEW OF THE DECISION OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE. JUDICIAL CONTROL OR PROSECUTORIAL SUPERVISION?

On February 24, 2022, in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, martial law was introduced by Decree of the President of Ukraine No. 64/2022. The declaration of martial law in Ukraine caused significant changes in the activities of the law enforcement system and state authorities in general, in particular the prosecutor's office. Such a regime imposes special obligations and requirements on the bodies in order to ensure national security and perform tasks related to the armed conflict. In conditions of martial law, the scope of the prosecutor's office's powers increases, which is associated with the need to ensure legality and law and order in conditions of increased threat to state security, which will be examined in this scientific article.

Particular attention is focused on the significant expansion of the procedural powers of the prosecutor's office, which in conditions of armed conflict received a strengthened role in the context of changes to criminal procedural legislation. This strengthening of the positions of the prosecutor's office occurred, in particular, due to the restriction of judicial control – a key institution that ensures respect for human rights and freedoms.

An important legal reference point in this context was the decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 8-p(II)/2024 of July 18, 2024, which recognized part six of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine as unconstitutional. The specified norm provided for the automatic extension of the term of detention in case of impossibility of a trial, which actually removed the court from the procedural control over the application of one of the strictest preventive measures, detention.

The recognition of the unconstitutional part of the sixth article 615 of the CPC of Ukraine has a broader context than only the issue of the automatic extension of the term of detention. This decision of the Constitutional Court of Ukraine actually became a safeguard against excessive concentration of powers in the hands of the prosecutor's office during martial law, since prosecutorial supervision cannot and should not replace judicial control.

The abolition of this norm was a reaction to the imbalance between prosecutorial supervision and judicial control that arose during martial law, and confirmed the priority of judicial control as a mechanism for freedom and personal inviolability even under martial law.

Keywords: *Decision of the Constitutional Court of Ukraine, Criminal Procedure Code of Ukraine, detention, delegation (transfer) of powers, judicial control, prosecutorial supervision.*

Стаття надійшла до редколегії 15 жовтня 2025 року

УДК 343.9:343.13:004.8
DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.252-259

В. В. Топчій,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
email: tv1959@ukr.net
ORCID 0000-0002-1726-9028

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОПТИМІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРАВОВІ, МІЖНАРОДНІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті досліджено особливості застосування технологій штучного інтелекту в кримінальному провадженні, проаналізовано їх потенціал у підвищенні ефективності діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Визначено основні правові й етичні проблеми, пов'язані з використанням алгоритмічних систем у процесі доказування, кваліфікації злочинів та ухвалення рішень. Запропоновано напрями вдосконалення законодавчого регулювання застосування штучного інтелекту з урахуванням міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Досліджено правові, міжнародні та етичні аспекти застосування технологій штучного інтелекту в кримінальному провадженні. Розкрито сутність штучного інтелекту як інструменту оптимізації діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду, визначено основні напрями його використання у сфері кримінальної юстиції, зокрема для аналізу доказів, прогнозування злочинності, ідентифікації осіб, розкриття злочинів та автоматизації процесів ухвалення рішень.

Особливу увагу приділено проблемам правового регулювання впровадження штучного інтелекту в кримінальне судочинство України, де на сьогодні відсутні чітко визначені норми щодо допустимості та доказової сили результатів, отриманих за допомогою інтелектуальних систем. Проаналізовано іноземний досвід застосування штучного інтелекту в кримінальному провадженні в окремих державах, які наголошують на потребі в забезпеченні «людського контролю» над автоматизованими рішеннями, що впливають на права людини.

У роботі також розглянуто етичні ризики використання алгоритмічних систем. Зроблено висновок, що впровадження штучного інтелекту у сферу кримінальної юстиції має значний потенціал для підвищення ефективності правозастосовної діяльності, однак потребує системного нормативного врегулювання та етичного контролю. Визначено напрями вдосконалення законодавства України з урахуванням міжнародних стандартів

© Топчій В. В., 2025

і практики, спрямованих на забезпечення балансу між інноваціями та дотриманням принципів верховенства права й захисту прав людини.

Ключові слова: *штучний інтелект, кримінальне провадження, цифрові технології, етика, правове регулювання, судочинство.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових інформаційних технологій і впровадження основ і засобів штучного інтелекту в різні сфери суспільного життя зумовлюють потребу в зміні й модернізації підходів до здійснення кримінального провадження. Використання інтелектуальних систем у діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду відкриває нові можливості для підвищення ефективності, об'єктивності та швидкості розгляду кримінальних проваджень. Водночас застосування штучного інтелекту породжує ряд юридичних, етичних і процесуальних проблем, які потребують глибокого наукового аналізу та законодавчого врегулювання.

Актуальність теми насамперед полягає в тому, що в світі активно впроваджуються системи аналітики великих даних, алгоритми прогнозування злочинності, автоматизовані системи ідентифікації осіб, голосу та зображень. Такі технології дедалі частіше використовуються як джерела доказової інформації, що ставить питання про їх допустимість, достовірність та оцінку судом. Відсутність чітких критеріїв використання результатів роботи штучного інтелекту в кримінальному процесі створює ризики порушення прав людини, зокрема права на справедливий суд, презумпції невинуватості та недоторканності приватного життя.

Особливого значення проблема набуває в контексті інтеграції України до європейського правового простору. Рада Європи та Європейський суд з прав людини вже формують підходи до використання алгоритмічних рішень у сфері правосуддя, що вимагає гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Тому вивчення потенціалу, ризиків і меж застосування штучного інтелекту в кримінальному провадженні є важливою умовою для забезпечення верховенства права, захисту прав учасників процесу та підвищення ефективності правосуддя.

Отже, дослідження правових аспектів використання штучного інтелекту в кримінальному провадженні є досить актуальним і має значне теоретичне та практичне значення для формування сучасної моделі кримінальної юстиції, здатної відповідати викликам цифрової епохи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й прикладні аспекти використання технологій штучного інтелекту вже стали об'єктом численних наукових досліджень, зокрема М. Шепітька, М. Погорецького, К. Ярового, М. Бєлової, Д. Бєлова, І. Рущака, Ю. Бисаги, В. Кононенка та ін. Водночас порушена проблематика залишається актуальною й потребує подальшого вивчення з метою формування сучасних підходів і вдосконалення нормативно-правового регулювання для забезпечення ефективного застосування технологій штучного інтелекту саме в процесі розслідування та розкриття кримінальних правопорушень в Україні.

Постановка завдання. Метою дослідження є ґрунтовний аналіз особливостей застосування штучного інтелекту в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація всіх сфер суспільного життя, зокрема системи правосуддя, зумовлює появу нових підходів до організації та здійснення кримінального провадження. Технології штучного інтелекту поступово інтегруються в діяльність правоохоронних органів, аналітичних служб і судів, сприяючи оптимізації процесів розслідування, оцінки доказів та ухвалення рішень. Водночас впровадження таких інновацій супроводжується рядом викликів, що стосуються дотримання принципів законності, об'єктивності, презумпції невинуватості та недопущення дискримінації. Актуальність теми обумовлена потребою в науковому осмисленні ролі штучного інтелекту як інструменту підвищення ефективності кримінального процесу й одночасного забезпечення балансу між технологічним прогресом і захистом прав людини.

Швидкий розвиток технологій штучного інтелекту має наслідки для кожного сектору суспільства, включно із системою кримінального правосуддя. Оскільки інструменти штучного інтелекту для розслідування, судового розгляду, визначення пріоритетів, аналізу та ухвалення рішень поширюються й розвиваються, розуміння їхніх потенційних переваг і ризиків стає дедалі важливішим. У червні 2024 року Рада з кримінального правосуддя (CCJ) скликала групу експертів і зацікавлених сторін для обговорення наслідків штучного інтелекту для системи кримінального правосуддя США. Під час зустрічі учасники зазначили кілька перспективних переваг інтеграції штучного інтелекту. Приклади охоплюють: виявлення та пом'якшення людських помилок у процесах ухвалення рішень, що призводить до більш послідовних і справедливих результатів у всіх провадженнях; підвищення прозорості системи через сприяння більш комплексному нагляду за процесами ухвалення рішень; підвищення суспільної довіри та легітимності через збільшення прозорості, доступу до інформації та надійності; допомагаючи агентствам ефективніше розподіляти ресурси, потенційно скорочуючи час реагування в надзвичайних ситуаціях та зосереджуючи превентивні зусилля там, де вони найбільше потрібні [1].

Так, зокрема, М. В. Бєлова, Д. М. Бєлов, І. В. Рущак вказують, що міжнародний досвід впровадження штучного інтелекту в досудове розслідування демонструє різноманітні підходи до правового регулювання використання цих технологій. Особлива увага приділяється забезпеченню балансу між ефективністю розслідування та захистом прав учасників кримінального провадження через створення системи правових гарантій і механізмів контролю. Крім того, аналіз законодавства різних країн свідчить про формування комплексної системи регулювання використання штучного інтелекту в правоохоронній діяльності, що охоплює як спеціальне законодавство, так і етичні кодекси. Показовим, зокрема, є досвід США, де створено багаторівневу систему контролю, що містить судовий нагляд, парламентський контроль і внутрішньовідомчі механізми моніторингу. Важливою тенденцією є інституціоналізація етичних стандартів використання ШІ через створення спеціалізованих органів та експертних груп, які розробляють етичні принципи й здійснюють моніторинг їхнього дотримання. Такий підхід, що демонструють Канада, Велика Британія, Франція, Нідерланди, Сінгапур та Австралія, дає змогу забезпечити прозорість, підзвітність і етичність використання технологій штучного інтелекту в кримінальному провадженні [2, с. 823].

Кілька юрисдикцій запровадили управління справами на базі штучного інтелекту для вирішення проблем із затримками в судових розглядах. Наприклад, Естонія запровадила систему на основі штучного інтелекту для обробки спорів щодо дрібних позовів, що значно скоротило час їхнього вирішення. Аналогічно Китай розробив «Розумні суди», які інтегрують штучний інтелект для обробки справ, перевірки документів і процесуальних рекомендацій, підвищуючи ефективність судової системи. Інструменти штучного інтелекту також забезпечують прогнозну аналітику, яка оцінює потенційні затримки та вузькі місця, даючи змогу судам проактивно вирішувати проблеми з порушеннями робочого процесу. Незважаючи на ці досягнення, залишається занепокоєння щодо того, якою мірою штучний інтелект повинен впливати на визначення пріоритетів та управління справами. Критики стверджують, що надмірна залежність від автоматизованих систем може призвести до процедурної жорсткості й обмежити судову відповідальність. Крім того, забезпечення прозорості та контролю з боку людини рекомендацій, розроблених штучних інтелектом, має вирішальне значення для підтримки підзвітності судової влади. Хоча штучний інтелект підвищує ефективність, його потрібно впроваджувати з урахуванням гарантій справедливості та належного судового розгляду. Незважаючи на ці переваги, залишаються занепокоєння щодо алгоритмічної прозорості, справедливості та підзвітності. Критики застерігають, що інструменти винесення вироків на основі штучного інтелекту можуть посилити існуючу нерівність, особливо якщо вони спираються на упереджені історичні дані. Дослідження показали, що прогностичні моделі винесення вироків можуть непропорційно рекомендувати суворіші покарання для маргіналізованих груп, посилюючи системну нерівність. Крім того, відсутність чіткості в рішеннях, що генеруються штучним інтелектом, викликає занепокоєння щодо судових розсудів і прав на належну правову процедуру, оскільки судді можуть надмірно покладатися на алгоритмічні пропозиції, не повністю розуміючи їхнє обґрунтування. Оскільки штучний інтелект продовжує відігравати певну роль у рекомендаціях щодо винесення вироків, юристи наголошують на потребі в прозорих алгоритмах, судовому нагляді та періодичних аудитах для запобігання несправедливим результатам. Політики активно досліджують регуляторні бази, щоб збалансувати переваги штучного інтелекту у винесенні вироків, захищаючи права підсудних і забезпечуючи справедливість у судових процесах [3].

У межах діяльності Міністерства юстиції США щодо управління штучним інтелектом у кримінальному правосудді наголошується на потребі для агентств знаходити баланс між проактивним впровадженням технологічних інструментів для забезпечення безпеки та правосуддя та обережністю для захисту основних прав. Успішне впровадження вимагає від органів кримінального правосуддя створення надійних організаційних структур, забезпечення громадського нагляду та прозорості, а також розвитку відповідно навченого персоналу. Перед розгортанням установи повинні запровадити детальну політику, що регулює використання штучного інтелекту, забезпечити надійний людський нагляд, залучити постраждалі громади та провести ретельне тестування в реальних умовах. Після розгортання установи повинні дотримуватися чітких протоколів моніторингу, регулярно оцінювати зміни у використанні та підтримувати активну участь громади.

Застосування штучного інтелекту в кримінальному правосудді продовжуватиме розвиватися, особливо з новими технологіями, як-от генеративний штучний інтелект. У ньому наголошується, що надійні системи управління є важливими для управління майбутніми розробками, одночасно максимізуючи вигоди та мінімізуючи ризики.

Інтеграція штучного інтелекту в криміналістику являє собою потенційний перехід від суб'єктивного аналізу до більш об'єктивних, відтворюваних підходів. Хоча цей перехід пропонує потенційні покращення точності та ефективності, він також створює нові виклики, що вимагають ретельної перевірки та нагляду. Варто зауважити окремі з них: біометричний аналіз: широко використовується для порівняння відбитків пальців, долонь, райдужної оболонки ока та обличчя; аналіз ДНК: імовірнісне генотипування дає змогу інтерпретувати складні зразки, що містять змішану або деградовану ДНК; відстеження наркотиків: Управління з боротьби з наркотиками використовує машинне навчання для класифікації географічного походження зразків героїну та кокаїну; цифрова криміналістика: штучний інтелект допомагає в аналізі фотографій, відео- та комунікацій, включно із виявленням потенційного контенту, створеного штучним інтелектом [4].

Щодо правового регулювання застосування штучного інтелекту в кримінальному провадженні в Україні, то можна зазначити, що воно перебуває ще на стадії, яка потребує вдосконалення. Адже вітчизняне законодавство не містить чіткого визначення понять «алгоритмічне рішення штучним інтелектом у кримінальному провадженні», «цифровий доказ, сформований штучним інтелектом» або «автоматизоване судочинство на основі впроваджень штучного інтелекту» тощо. Це створює невизначеність щодо допустимості та доказової сили результатів, отриманих за допомогою інтелектуальних систем.

Проте окремі з Комплексних програм, які затверджені на державному рівні, встановлюють потребу в цифровізації органів правопорядку. Так, зокрема, відповідно до норм Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки передбачено комплексну цифрову трансформацію, яка охоплює: здійснення консолідованої поетапної цифрової трансформації органів правопорядку та прокуратури на основі інструментів стратегічного менеджменту, які відповідають найкращим практикам ЄС; подальше впровадження в діяльність органів правопорядку та прокуратури інноваційних технологічних досягнень, що забезпечують гнучкість операційних процесів, ІТ-рішення, цифрову спроможність оперативно реагувати на події та зміни й здобувати результат, орієнтований на інтереси суспільства; поетапне впровадження електронної системи управління кримінальними провадженнями за допомогою комплексної заміни та модернізації обладнання, забезпечення сумісності ІТ-систем, безперебійності роботи, доступу всіх учасників кримінального провадження та інтероперабельності; підвищення ефективності діяльності органів правопорядку та прокуратури через забезпечення більшої доступності й повноти інформації, розроблення та впровадження сервісів на Єдиному державному вебпорталі електронних послуг; впровадження заходів безпеки й захисту персональних даних відповідно до стандартів ЄС; запровадження в усіх органах правопорядку й прокуратури

уніфікованої системи особистої автентифікації та системи біометричного зіставлення із поступовим забезпеченням її сумісності з європейськими системами. Широке використання під час здійснення досудового розслідування, а також для обробки даних та аналітичної діяльності органів правопорядку й прокуратури штучного інтелекту, блокчейну, хмарних обчислень та інших інноваційних рішень; оновлення операційних процесів за допомогою ІТ-систем, придатних для обміну даними з інституціями ЄС відповідно до стандартів ЄС; надання органам правопорядку та прокуратури для забезпечення виконання покладених на них функцій права на безпосередній спільний доступ до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів і баз даних, держателем (адміністратором) яких є інші державні органи [5].

Проте варто зазначити й основні проблеми застосування штучного інтелекту в кримінальному провадженні, до яких можна віднести: відсутність нормативного статусу алгоритмічних висновків – не зрозуміло, чи можуть вони визнаватися допустимими доказами; ризик порушення принципу змагальності сторін – через обмежений доступ до технологій і способів перевірки їхньої достовірності; загроза порушення права на приватність – під час використання систем розпізнавання обличчя, біометричних даних і моніторингу комунікацій; відповідальність за помилки штучного інтелекту – законодавство не визначає, хто несе відповідальність у разі ухвалення хибного рішення на основі автоматизованого аналізу.

Етичний вимір застосування штучного інтелекту в кримінальному процесі є не менш важливим, ніж правовий. Проблеми виникають, коли алгоритми демонструють упередженість, пов’язану з якістю вхідних даних, або коли рішення сприймаються як «непрозорі» для учасників процесу. Це може підривати довіру до правосуддя. До ключових етичних викликів належать: збереження людської гідності та автономії учасників процесу; забезпечення прозорості алгоритмів і можливості їхньої незалежної перевірки; недопущення дискримінаційних результатів аналізу; відповідальне використання технологій у межах принципу пропорційності втручання в права людини. Забезпечення етичності використання штучного інтелекту потребує розробки кодексів поведінки, процедур аудиту алгоритмів і створення незалежних експертних органів контролю.

Висновки. Отже, для формування правової основи використання штучного інтелекту в кримінальному провадженні доцільно: закріпити в Кримінальному процесуальному кодексі України поняття цифрового доказу, отриманого за допомогою штучного інтелекту; визначити межі допустимості автоматизованого аналізу даних у розслідуванні; запровадити механізм незалежної експертизи алгоритмів штучного інтелекту, що використовуються в кримінальному судочинстві; гармонізувати національне законодавство з рекомендаціями Ради Європи щодо етичного використання штучного інтелекту в судовій системі; забезпечити навчання працівників правоохоронних органів і суддів щодо особливостей застосування інтелектуальних технологій штучного інтелекту.

Так, штучний інтелект має значний потенціал для оптимізації кримінального провадження, сприяючи підвищенню швидкості, точності та ефективності роботи правозастосовних органів. Проте його впровадження повинно здійснюватися в межах чітко визначених правових і етичних стандартів.

Невизначеність правового статусу результатів, отриманих штучним інтелектом, відсутність належного контролю за алгоритмами й можливість порушення прав людини потребують невідкладного врегулювання. Розроблення спеціальних норм, спрямованих на забезпечення прозорості, підзвітності та справедливості використання штучного інтелекту, стане важливим кроком у формуванні сучасної, технологічно розвиненої, правової системи кримінальної юстиції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The Implications of AI for Criminal Justice. Key Takeaways From a Convening of Leading Stakeholders. October 2024. Council of criminal justice. URL : https://councilоncj.org/the-implications-of-ai-for-criminal-justice/ (дата звернення: 20.09.2025).

2. Бєлова М. В., Бєлов Д. М., Рущак І. В. Штучний інтелект у досудовому розслідуванні кримінальних справ: окремі питання міжнародної практики. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. С. 818–824. URL : https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/138.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

3. From Case Law to Code: Evaluating AI's Role in the Justice System. May 26, 2025. URL : https://montrealethics.ai/from-case-law-to-code-evaluating-ais-role-in-the-justice-system/ (дата звернення: 20.09.2025).

4. DOJ Report on AI in Criminal Justice: Key Takeaways. April 2025. Council of criminal justice. URL : https://councilоncj.org/doj-report-on-ai-in-criminal-justice-key-takeaways/ (дата звернення: 20.09.2025).

5. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : схвалено Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#n9 (дата звернення: 20.09.2025).

REFERENCES

1. The Implications of AI for Criminal Justice. Key Takeaways From a Convening of Leading Stakeholders. October 2024. Council of Criminal Justice. URL : https://councilоncj.org/the-implications-of-ai-for-criminal-justice/ (accessed: 20.09.2025).

2. Belova M. V., Belov D. M., Rushtyak I. V. Artificial intelligence in pre-trial investigation of criminal cases: selected issues of international practice. *Analytical and Comparative Law* : Electronic scientific publication. Pp. 818–824. URL : https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/138.pdf (accessed: 20.09.2025).

3. From Case Law to Code: Evaluating AI's Role in the Justice System. May 26, 2025. URL : https://montrealethics.ai/from-case-law-to-code-evaluating-ais-role-in-the-justice-system/ (accessed: 20.09.2025).

4. DOJ Report on AI in Criminal Justice: Key Takeaways. April 2025. Council of criminal justice. URL : https://councilоncj.org/doj-report-on-ai-in-criminal-justice-key-takeaways/ (accessed: 20.09.2025).

5. On the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of Ukraine's Security and Defense Sector for 2023–2027 : Approved by Decree of the President of Ukraine No. 273/2023 of May 11, 2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#n9 (accessed: 20.09.2025).

V. V. Topchii. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A TOOL FOR OPTIMIZING CRIMINAL PROCEEDINGS: LEGAL, INTERNATIONAL, AND ETHICAL ASPECTS OF APPLICATION

The article examines the peculiarities of applying artificial intelligence technologies in criminal proceedings and analyzes their potential for improving the efficiency of pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office, and the court. The main legal and ethical issues related to the use of algorithmic systems in the process of evidence gathering, crime classification, and decision-making are identified. It proposes ways to improve the legislative regulation of the use of artificial intelligence, taking into account international human rights standards.

The author examines the legal, international, and ethical aspects of the use of artificial intelligence technologies in criminal proceedings. The author reveals the essence of artificial intelligence as a tool for optimizing the activities of pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office, and the court, and identifies the main areas of its use in the field of criminal justice, in particular for the analysis of evidence, crime prediction, identification of persons, detection of crimes, and automation of decision-making processes.

Particular attention is paid to the problems of legal regulation of the introduction of artificial intelligence into criminal proceedings in Ukraine, where there are currently no clearly defined rules regarding the admissibility and evidential value of results obtained using intelligent systems. The foreign experience of using artificial intelligence in criminal proceedings in certain countries is analyzed, emphasizing the need to ensure "human control" over automated decisions that affect human rights.

The paper also examines the ethical risks of using algorithmic systems. It concludes that the introduction of artificial intelligence into the field of criminal justice has significant potential to improve the effectiveness of law enforcement, but requires systematic regulatory regulation and ethical control. Areas for improvement in Ukrainian legislation are identified, taking into account international standards and practices aimed at ensuring a balance between innovation and compliance with the principles of the rule of law and the protection of human rights.

Keywords: *artificial intelligence, criminal proceedings, digital technologies, ethics, legal regulation, judicial proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 6 жовтня 2025 року

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2025. Випуск 3 (20)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний за випуск	Бодунова О. М.
Редактор-коректор	Клименко М. П. Грабарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Завальніцька Д. П.
Дизайн обкладинки	Хоменко І. С.

Підп. до друку 02.12.2025. Формат 75 × 108/16.
Ум.-друк. арк. 15.0. Обл.-вид. арк. 18.3.
Тираж 300 пр. Зам. № 1160.

Видавець і виготовлювач
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205
+38(067)734-02-40
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукці
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022